

ESO
3

Xeografía e Historia

Ana Brea Pedreira
Ana Romero Masiá

BAÍA EDICIÓN S

CONSORCIOeditorial GALEGO

Xeografía e Historia

Educación Secundaria Obligatoria

Curso 3.º

Ana Brea Pedreira • Ana Romero Masiá

© 2015 Baía Edicións

© 2015 Ana Brea Pedreira
Ana Romero Masiá

ISBN: 978-84-9995-170-6
Depósito Legal: C 897-2015

Impresión: Sgraf Artes Graficas S.L., Arteixo

Edita: Baía Edicións
Polígono Pocomaco, 2.ª Avenida
Parcela A2 / 22
15190 A Coruña
Tel.: (+34) 981 174 296
Fax: (+34) 981 915 698

www.baiaeditions.gal

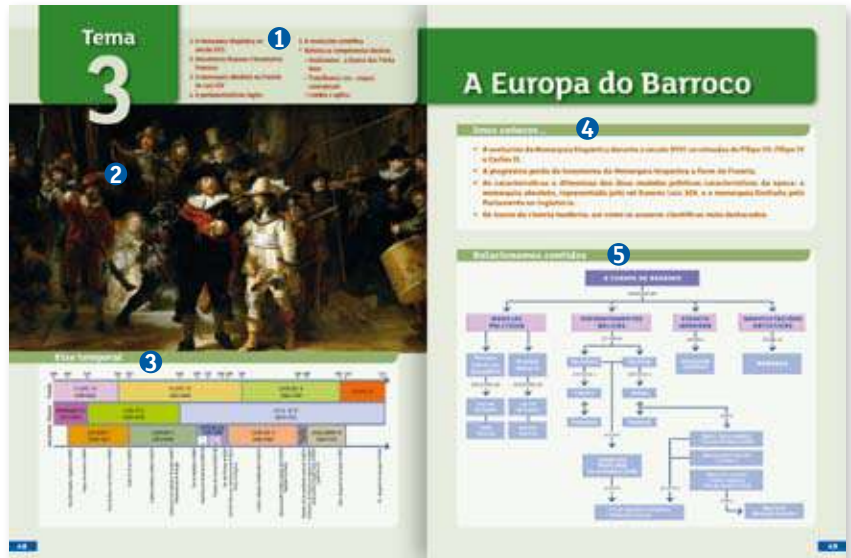
Distribución:
Consortio Editorial Galego
pedimentos@coegal.com

Calquera forma de reprodución, distribución, comunicación pública ou transformación desta obra só pode ser realizada coa autorización dos seus titulares, salvo excepción prevista pola lei. Dirixase a CEDRO (*Centro Español de Derechos Reprográficos*) se necesita fotocopiar ou escanear algún fragmento desta obra (www.conlicencia.com; 91 702 19 70 / 93 272 04 47).

As Unidades

► Dobre páxina de presentación

1. Índice.
2. Imaxe alusiva aos contidos.
3. Eixe temporal.
4. Ideas básicas dos contidos da Unidade.
5. Esquema da organización e relación dos contidos.

► Páxinas de tratamento da información

1. Descrición e explicación dos feitos xeográficos, históricos e artísticos.
2. Imaxes (a), textos (b), mapas (c) e gráficos (d).
3. Cuestións para responder polo alumnado que faciliten a súa aprendizaxe.

► Reforza as competencias básicas

1. Analizamos...

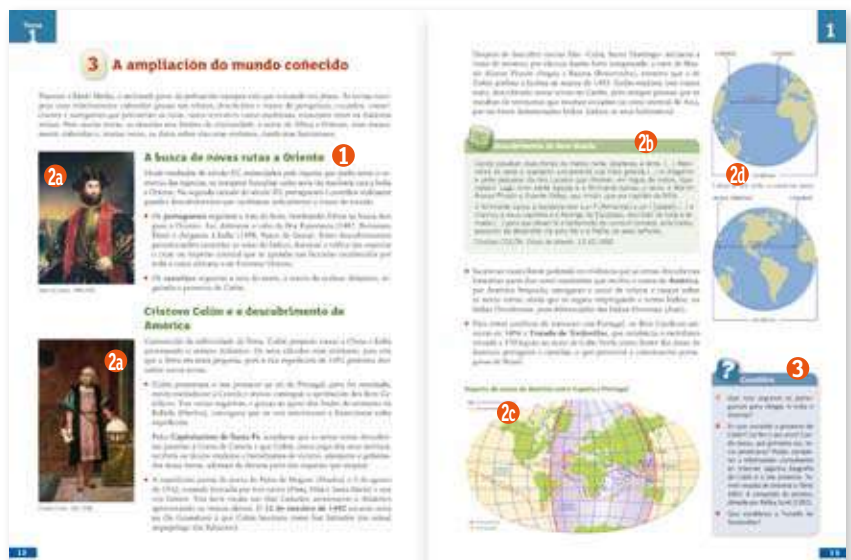
Estudo monográfico dun aspecto destacado da Unidade.

2. Traballamos con...

Exemplificación de técnicas de traballo relacionadas cos contidos da Unidade.

3. Lembra e aplica

Autoavaliación que facilite ao alumnado a concreción dos coñecementos adquiridos.

Tema

1

[8-27]

A época do Renacemento

8

1. Humanismo e Renacemento.....	10	* Reforza as competencias básicas	
2. O reinado dos Reis Católicos.....	12	• Analizamos... os aztecas.....	24
3. A ampliación do mundo coñecido.....	14	• Traballamos con... fontes de información histórica.....	26
4. Reforma protestante e Contrarreforma católica.....	18	• Lembra e aplica.....	27
5. A supremacía hispánica.....	20		

Tema

2

[28-49]

A arte renacentista

28

1. A estética renacentista.....	30	* Reforza as competencias básicas	
2. Recuperación das formas clásicas na arquitectura.....	32	• Analizamos... Miguel Anxo, un artista renacentista...	46
3. Equilibrio e serenidade na escultura.....	36	• Traballamos con... fichas de observación de esculturas e pinturas.....	48
4. Naturalismo e perspectiva na pintura.....	38	• Lembra e aplica.....	49
5. A arte renacentista en España.....	40		

Tema

3

[50-67]

A Europa do Barroco

50

1. A Monarquía hispánica no século XVII.....	52	* Reforza as competencias básicas	
2. Decadencia hispana e hexemonía francesa.....	56	• Analizamos... A Guerra dos Trinta Anos.....	64
3. A monarquía absoluta na Francia de Luís XIV.....	58	• Traballamos con... mapas coconceptuais.....	66
4. O parlamentarismo inglés.....	60	• Lembra e aplica.....	67
5. A revolución científica.....	62		

Tema

4

[68-89]

A arte barroca

68

1. A estética barroca.....	70	* Reforza as competencias básicas	
2. Innovación na arquitectura.....	72	• Analizamos... Velázquez, un xenio universal da pintura.....	86
3. Movemento e dramatismo na escultura.....	76	• Traballamos con... fichas de observación de edificios.....	88
4. Chiaroscuro na pintura.....	78	• Lembra e aplica.....	89
5. A arte barroca en España.....	80		

Tema

5

[90-109]

Galicia nos séculos XVI e XVII

90

1. A actuación dos Reis Católicos en Galicia.....	92	* Reforza as competencias básicas	
2. Galicia no século XVI.....	94	• Analizamos... os pazos galegos.....	106
3. A arte renacentista en Galicia.....	96	• Traballamos con... eixes cronolóxicos.....	108
4. A Galicia dos fidalgos e foreiros.....	98	• Lembra e aplica.....	109
5. O barroco galego.....	102		

Tema

6

[110-133]

A organización política das sociedades

110

1. Os réximes democráticos.....	112	* Reforza as competencias básicas	
2. Os réximes non democráticos.....	116	• Analizamos... A organización territorial e política de Galicia.....	130
3. Monarquías e repúblicas.....	118	• Traballamos con... mapas políticos.....	132
4. A organización territorial dos estados.....	120	• Lembra e aplica.....	133
5. O estado español.....	122		
6. A Unión Europea.....	124		

Tema
7
[134-159]

Traballo e relacións laborais 134

1. A distribución do tempo.....	136	6. Descanso e ocio.....	154
2. A poboación traballadora.....	138	* Reforza as competencias básicas	
3. Traballo e desemprego.....	142	• Analizamos... a poboación galega traballadora.....	156
4. Os dereitos laborais.....	146	• Traballamos con... documentos escritos.....	158
5. Sindicatos e organizacións empresariais.....	150	• Lembra e aplica.....	159

Tema
8
[160-185]

Producción en serie, consumo de masas 160

1. Do taller á multinacional.....	162	* Reforza as competencias básicas:	
2. Elementos da produción industrial.....	166	• Analizamos ... Inditex, unha multinacional galega.....	182
3. Do fordismo ao <i>Just in Time</i>	170	• Traballamos con ... gráficos.....	184
4. A produción de alimentos.....	174	• Lembra e aplica.....	185
5. O crecemento dos servizos.....	178		

Tema
9
[186-211]

A diversidade da economía española 186

1. A evolución da economía española.....	188	* Reforza as competencias básicas:	
2. As actividades do sector primario.....	190	• Analizamos... e comparamos a economía española e galega.....	208
3. A industria e a súa reestruturación.....	196	• Traballamos con... mapas de coropletas.....	210
4. Os servizos.....	202	• Lembra e aplica.....	211
5. Os desequilibrios territoriais.....	206		

Tema
10
[212-235]

Galicia, rexión periférica 212

1. O nivel de desenvolvemento económico.....	214	* Reforza as competencias básicas	
2. As transformacións do rural.....	216	• Analizamos... a Galicia do mar.....	232
3. A explotación dos recursos do mar.....	220	• Traballamos con... filmes.....	234
4. As actividades industriais.....	224	• Lembra e aplica.....	235
5. Os servizos.....	228		

Tema
11
[236-263]

Capitalismo e globalización 236

1. O capitalismo, un sistema mundial.....	238	7. Outra globalización é posible? O desenvolvemento sustentable.....	256
2. A globalización da economía.....	240	* Reforza as competencias básicas	
3. A mundialización dos hábitos de vida.....	242	• Analizamos... Galicia e a globalización.....	260
4. Os indicadores do desenvolvemento.....	244	• Traballamos con... mapas anamórficos.....	262
5. Un mundo desigual. As grandes rexións económicas.....	246	• Lembra e aplica.....	263
6. Tensións e conflitos no mundo actual.....	252		

Tema
12
[264-285]

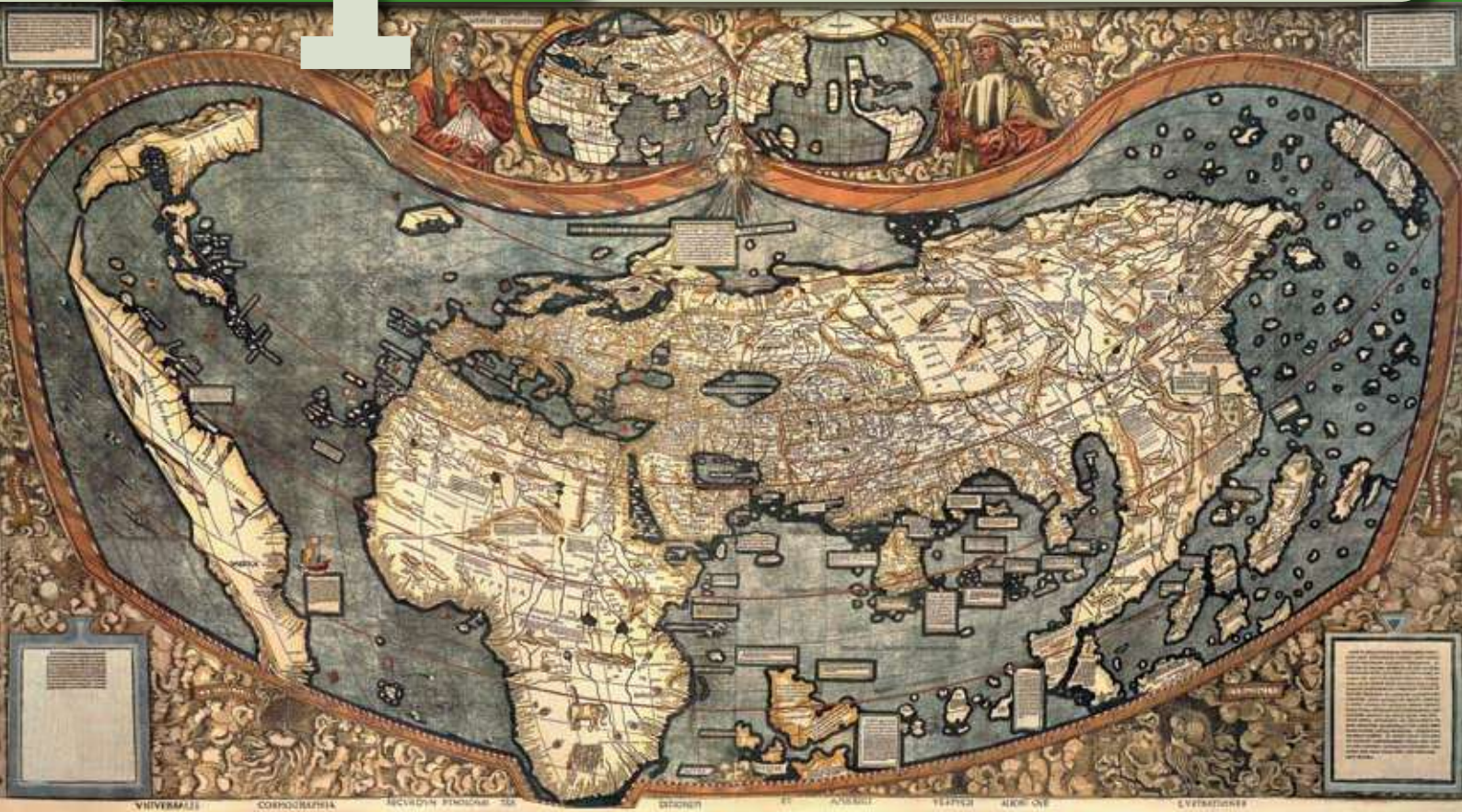
Actividades humanas e impacto ambiental 264

1. O impacto na ocupación do territorio.....	266	* Reforza as competencias básicas	
2. Os recursos son limitados.....	270	• Analizamos... o Parque Nacional das Illas Atlánticas.....	282
3. O avance da contaminación.....	274	• Traballamos con... fotografías.....	284
4. A conciencia ecoloxista.....	278	• Lembra e aplica.....	285
5. Medidas de protección do medio ambiente.....	280		

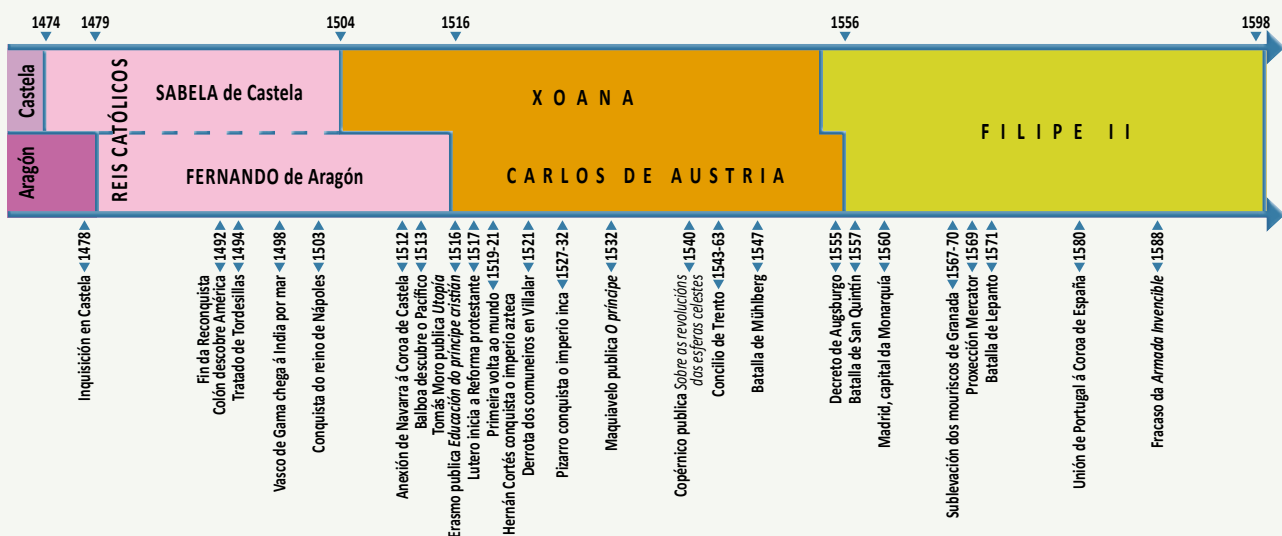
Tema 1

1. Humanismo e Renacemento
2. O reinado dos Reis Católicos
3. A ampliación do mundo coñecido
4. Reforma protestante e Contrarreforma católica
5. A supremacía hispánica

- * Reforza as competencias básicas
- Analizamos ... os aztecas
- Traballamos con... fontes de información histórica
- Lembra e aplica

Eixe temporal

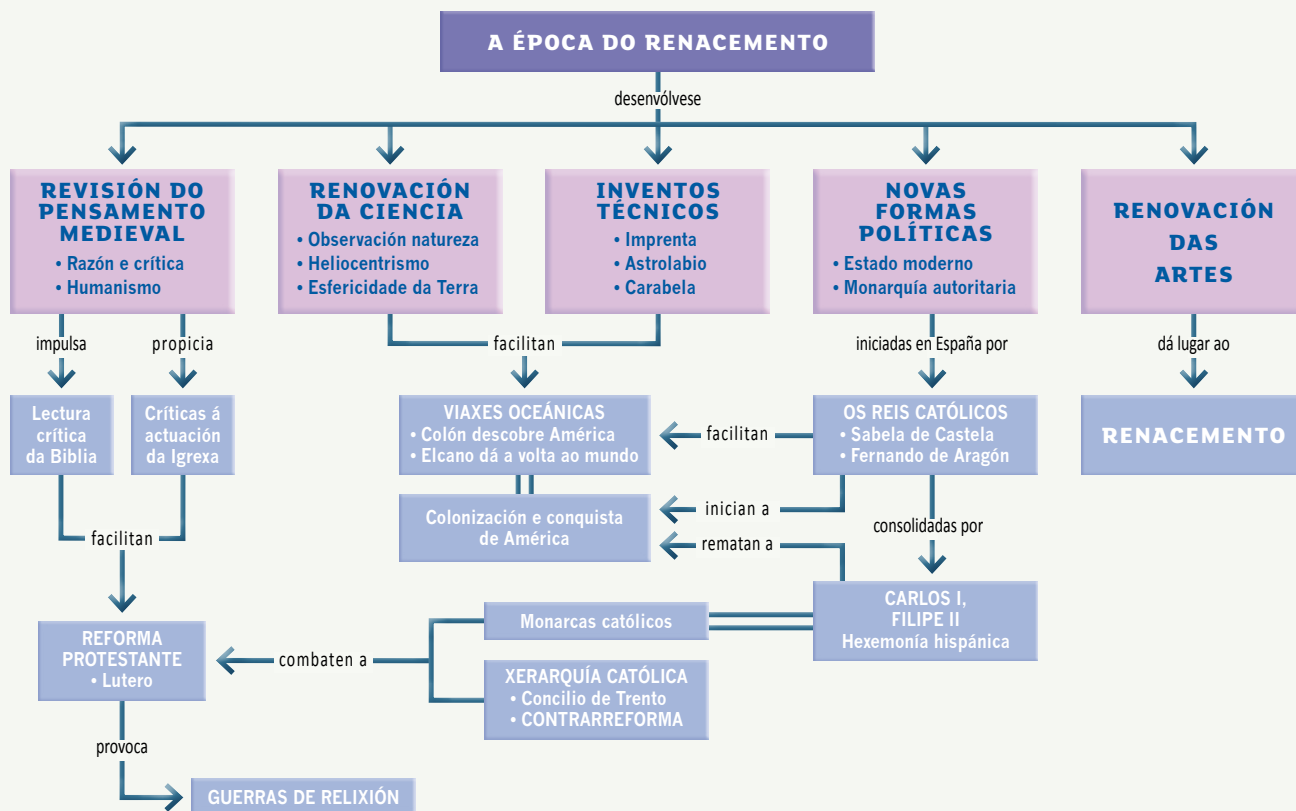

A época do Renacemento

Imos coñecer...

- ♦ O Humanismo e o Renacemento, movementos que transformaron o pensamento e a sociedade da Europa do século XVI.
- ♦ A actuación dos monarcas españois Sabela de Castela e Fernando de Aragón, os Reis Católicos, un reinado que marcou o inicio dunha nova organización territorial e política da península ibérica.
- ♦ Os proxectos europeos para chegar ás Indias, que permitiron ampliar o mundo coñecido e o descubrimento de América por Colón.
- ♦ A ruptura da unidade relixiosa que se produciu na Igrexa católica, que deu lugar ao nacemento do protestantismo, iniciado por Lutero, e á reacción católica da Contrarreforma.
- ♦ Os principais acontecementos dos reinados dos primeiros monarcas da dinastía dos Austrias en España –Carlos I e Filipe II–, destacando a supremacía hispánica nesta época.
- ♦ Unha aproximación á civilización precolombina dos aztecas.
- ♦ A técnica de traballo con fontes de información histórica.

Relacionamos contidos

1 Humanismo e Renacemento

Durante os séculos XV e XVI produciuse en Europa un movemento de renovación do pensamento, da cultura e das artes, que tivo unha forte repercusión en todos os ámbitos da sociedade da época. Segundo o aspecto que se destaque, este movemento recibe o nome de Humanismo ou Renacemento.

Humanismo

Defínese como a corrente cultural que considera o **home como a medida de referencia de todas as cousas**. Nos séculos XV e XVI, determinados escritores e pensadores, os chamados humanistas, foron revalorizando, coas súas obras, o ser humano e as súas capacidades, desprazando progresivamente a Deus do centro do seu pensamento e das súas reflexións. O Humanismo renacentista, caracterizouse por:

- A exaltación dos valores e dos escritores da **antigüidade clásica** (Grecia e Roma), especialmente o filósofo grego Platón.
- A valoración literaria e científica dos **idiomas particulares** de cada pobo (consideradas entón como linguas vulgares como o castelán, francés, italiano...). A divulgación das obras estivo facilitada pola invención da imprenta por Gutenberg.
- O desenvolvemento do **sentido crítico** e da **argumentación razoada**, baseada na experimentación, como vías para lograr un mellor coñecemento do home e do seu mundo.
- O interese pola comprensión da natureza e dos seus fenómenos, inicio da **ciencia moderna**.

Humanistas destacados foron: o italiano Lorenzo Valla, iniciador da crítica filolóxica; o valenciano Xoán Luís Vives, precursor da filosofía empírica; o inglés Tomás Moro, autor de *Utopía* (1516), obra que recolle as súas reflexións sobre as bases solidarias que deberían fundamentar a vida en comunidade; Erasmo de Róterdam, de profundo espírito crítico nos seus estudos sobre a Biblia e fronte aos vicios da Igrexa.

Renacemento

Foi un movemento cultural e artístico iniciado en Italia no século XV e difundido por Europa no XVI, polo que foi coetáneo do Humanismo, coincidindo nos seus trazos básicos: **o home como medida de todas as cousas e admiración pola cultura clásica** (Grecia e Roma).

- Tanto o Humanismo como o Renacemento estiveron favorecidos polo apoio prestado por diversos príncipes, reis, nobres, ricos burgueses e altos cargos eclesiásticos, incluídos os Papas, que actuaron como **mecenas**, é dicir, como protectores de artistas e pensadores; a cambio da súa mantenza, facían obras de arte para decorar os palacios e realizaban obras literarias e de ensaio que prestixiaban as súas bibliotecas. Entre todos os mecenas destacou o príncipe de Florencia Lorenzo de Médicis, o Magnífico.

Erasmo de Róterdam. 1467-1536 (Hans Holbein).

Tomás Moro. 1478-1535 (Hans Holbein).

■ O espírito de renovación do século XVI alcanzou a todas as actividades humanas, orixinándose **numerosos descubrimentos** entre os que destacan:

- ▶ **Mercator** ideou un novo tipo de proxección para a elaboración do mapa mundial que foi empregada por primeira vez en 1569.
- ▶ **Vesalio** realizou estudos e diseccións anatómicas que permitiron coñecer mellor o corpo humano. **Miguel Servet** descubriu a circulación pulmonar do sangue.
- ▶ **Paracelso** fixo novos preparados químicos como fármacos.
- ▶ **Copérnico** formulou a teoría heliocéntrica que establecía que era o Sol, e non a Terra, o centro do universo.
- ▶ **Maquiavelo** renovou o pensamento político e, na súa obra *O príncipe* (1532), defendeu a autoridade suprema dos reis, e que estes podían empregar calquera medio para conseguir os fins propostos; estas accións estaban xustificadas polo que se coñece como *razón de Estado*.

O artista **Leonardo da Vinci** foi quen mellor representou ese espírito humanista e renacentista; foi pintor, matemático, naturalista, músico, inventor... home xenial que reflicte perfectamente o ideal de aspirar ao coñecemento universal.

Mapamundi de Mercator (1587).

Nicolás Copérnico. 1473-1543.

O home de Vitrubio. Debuxo de Leonardo sobre as proporcións. 1487.

A teoría heliocéntrica

1. Non hai un único centro de todos os círculos ou esferas celestes.
2. O centro da Terra non é o centro do Universo, senón soamente da gravidade e da esfera lunar.
3. Todas as esferas xiran arredor do Sol e, polo tanto, o Sol é o centro do Universo (...).
5. A Terra, xunto cos seus elementos circundantes, realiza un movemento de rotación completa sobre os seus polos fixos nun movemento diario.

Nicolás COPÉRNICO. *Comentarios*. 1512

Cuestións

1. Explica coas túas palabras o significado dos termos Humanismo e Renacemento.
2. Quen foron os humanistas máis destacados?
3. Por que a teoría de Copérnico se cualifica de revolucionaria? Que significa literalmente heliocéntrico?

2 O reinado dos Reis Católicos

Sabela de Castela e Fernando de Aragón, ambos pertencentes á dinastía Trastámara, son coñecidos como os **Reis Católicos** polo título concedido polo Papa en 1496 pola defensa que fixeron da relixión católica.

Sabela de Castela (1451-1504) e Fernando de Aragón (1452-1516), os Reis Católicos.

Unión dinástica e integración territorial

Os Reis Católicos reinaron sobre a maior parte da península ibérica e aplicaron novas formas de goberno.

O matrimonio de Sabela e Fernando foi unha **unión dinástica**, é dicir, que casteláns e aragoneses tiñan os mesmos reis pero mantiñan as súas institucións, leis, costumes e linguas. Porén, os reis impuxeron formas de goberno e de actuación conxuntas, aumentando progresivamente os vínculos e intereses comúns de ambos os reinos; deste modo, nos círculos internacionais, os Reis Católicos comezaron a ser coñecidos como **reis de España**.

Os Reis Católicos levaron a cabo accións para conseguir a **integración dos territorios**, baixo a súa autoridade, dos reinos peninsulares que se mantiñan independentes:

Granada, derradeiro reino musulmán existente na Península, foi conquistado en 1492, dando así fin á Reconquista.

Navarra, que se mantiña independente e moi vinculada a Francia, foi invadida e anexionada en 1512 á Coroa de Castela, aínda que conservou as súas institucións de goberno e os privilexios forais.

Con **Portugal** estableceron alianzas matrimoniais cos seus fillos para lograr un herdeiro común de todos os reinos peninsulares, pero non o conseguiron.

Monarquía autoritaria e defensa do catolicismo

Os Reis Católicos impuxeron a súa autoridade e poder sobre os territorios e os seus habitantes levando a cabo unha serie de reformas coas que deron comezo ao **Estado moderno**.

- Entre estas **reformas** destacan:
 - ▶ **Control social.** Contando co apoio das cidades, lograron someter a nobres e eclesiásticos e pacificaron os reinos, controlando as revoltas nobiliarias e ordenando severas medidas contra os que se lles opuxesen.
 - ▶ **Administración.** Reforzaron a actuación real, creando diversos Consellos encargados de asesorarlles nos asuntos de goberno.
 - ▶ **Exército.** Estableceron un exército permanente, formado por mercenarios, que lles permitiu controlar o territorio e realizar campañas de conquista no exterior.

- Os Reis Católicos destacaron pola férrea **defensa da relixión católica**. Para logralo estableceron o tribunal da **Inquisición** (1478), encargado de vixiar a pureza do dogma católico e de perseguir os delitos contra a fe e a moral. Para establecer a unidade relixiosa nos seus reinos, ordenaron a **expulsión dos xudeus** (1492) que non se bautizasen. Os seus descendentes son os actuais *sefarditas*, que aínda hoxe conservan moitas das tradicións que mantiñan en Sefarad, nome con que eles designaban a España.

Expansión e alianzas internacionais

Sabela e Fernando realizaron unha activa política internacional destinada a ampliar os territorios dos seus reinos.

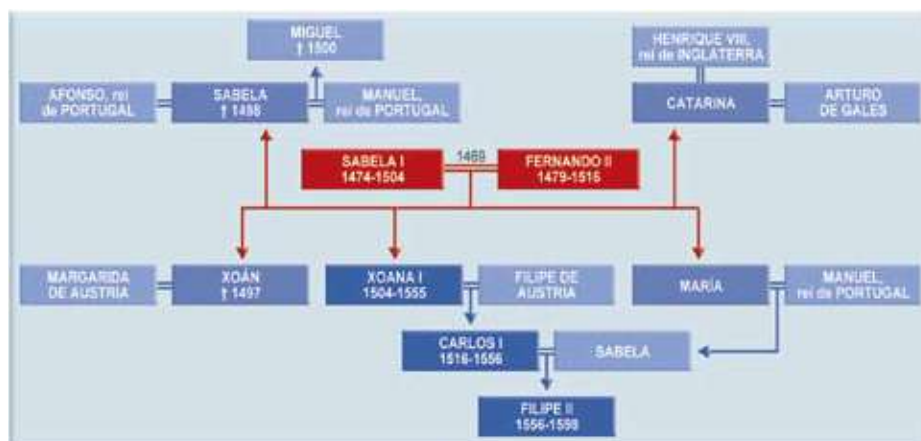
- No **Mediterráneo**, enfrontándose a Francia, lograron recuperar os territorios de Rosellón e Cerdaña (1493), ademais de consolidar o dominio do reino de Nápoles (1503, campañas de Gonzalo Fernández de Córdoba, o Gran Capitán); todos estes territorios quedaron incorporados á Coroa de Aragón.
- No **Atlántico**, apoiaron o descubrimento (1492) e conquista de Canarias (1496), dominios que se integraron na Coroa de Castela.
- En Europa pretendían illar a **Francia**, a través de alianzas matrimoniais para os seus fillos e fillas en Portugal, Austria e Inglaterra. Esta política explica que, tras a morte de varios herdeiros, o reino de España pasase a ser rexida pola dinastía dos Habsburgo.

Expulsión dos xudeus

Os xudeus presumen de que procuran sempre, por cantas vías e maneiras poden, apartar da nosa santa fe católica aos fieis (...). Por iso (...) mandamos a todos os xudeus e xudías, de calquera idade, que viven nos ditos reinos e señoríos (...), que antes de fin do mes de xullo deste ano saian cos seus fillos e fillas, criados e criadas e familiares xudeus, de calquera idade, e que non ousen volver a eles, nin de paso nin de ningunha outra maneira, só pena (...) de morte e confiscación de todos os seus bens.

FERNANDO e SABELA. *Decreto de expulsión dos xudeus*. 31-3-1492

Os Reis Católicos e as alianzas matrimoniais dos seus fillos

Cuestións

- Que territorios peninsulares incorporaron aos seus reinos os Reis Católicos?
- Que significa unión dinástica?
- Que medidas realizaron os Reis Católicos para controlar os reinos e manter a unidade da relixión católica nos seus territorios?

3 A ampliación do mundo coñecido

Durante a Idade Media, a meirande parte da poboación europea cría que o mundo era plano. As terras europeas eran relativamente coñecidas grazas aos relatos, descrições e viaxes de peregrinos, cruzados, comerciantes e navegantes que percorrían as rutas, tanto terrestres como marítimas, existentes entre os distintos reinos. Pero outras terras, as situadas nos límites da cristiandade, o norte de África e Oriente, eran escasamente coñecidas e, moitas veces, os datos sobre elas eran erróneos, cando non fantasiosos.

Vasco da Gama. 1469-1524.

A busca de novas rutas a Oriente

Desde mediados do século XV, estimulados pola riqueza que podía xerar o comercio das especias, os europeos buscaban unha nova vía marítima cara a India e Oriente. Na segunda metade do século XV, portugueses e casteláns realizaron grandes descubrimentos que cambiaron radicalmente a imaxe do mundo.

- Os **portugueses** seguiron a ruta do leste, bordeando África na busca dun paso a Oriente. Así, dobraron o cabo da Boa Esperanza (1487, Bertomeu Dias) e chegaron á India (1498, Vasco da Gama). Estes descubrimentos permítirínlles controlar as rutas do Índico, dominar o tráfico das especias e crear un imperio colonial que se apoiaba nas factorías establecidas por toda a costa africana e de Extremo Oriente.
- Os **casteláns** seguiron a ruta do oeste, a través do océano Atlántico, seguindo o proxecto de Colón.

Cristovo Colón e o descubrimento de América

Convencido da esfericidade da Terra, Colón propuxo viaxar a China e India atravesando o océano Atlántico. Os seus cálculos eran erróneos, pois cría que a Terra era máis pequena, pero a súa expedición de 1492 permitiu descubrir novas terras.

- Colón presentara o seu proxecto ao rei de Portugal, pero foi rexeitado; entón trasladouse a Castela e tentou conseguir a aprobación dos Reis Católicos. Tras varias negativas, e grazas ao apoio dos frades do mosteiro da Rábida (Huelva), conseguiu que os reis autorizasen e financiasen unha expedición.

Polas **Capitulacións de Santa Fe**, acordaron que as novas terras descubertas pasarían á Coroa de Castela e que Colón, como pago dos seus servizos, recibiría os títulos vitalicios e hereditarios de vicerrei, almirante e gobernador desas terras, ademais da décima parte das riquezas que atopase.

- A expedición partiu do porto de Palos de Moguer (Huelva) o 3 de agosto de 1492, estando formada por tres naves (*Pinta*, *Niña* e *Santa María*) e uns cen homes. Tras facer escala nas illas Canarias, atravesaron o Atlántico aproveitando os ventos alisios. O **12 de outubro de 1492** tocaron terra na illa Guanahaní á que Colón bautizou como San Salvador (no actual arquipélago das Bahamas).

Cristovo Colón. 1451-1506.

Despois de descubrir outras illas –Cuba, Santo Domingo– iniciaron a viaxe de retorno; por efectos dunha forte tempestade, a nave de Martín Alonso Pinzón chegou a Baiona (Pontevedra), mentres que a de Colón arribou a Lisboa en marzo de 1493. Colón realizou tres viaxes máis, descubrindo novas terras no Caribe, pero sempre pensou que se trataban de territorios que estaban situados na costa oriental de Asia, por iso foron denominadas Indias (indios os seus habitantes).

Descubrimento do Novo Mundo

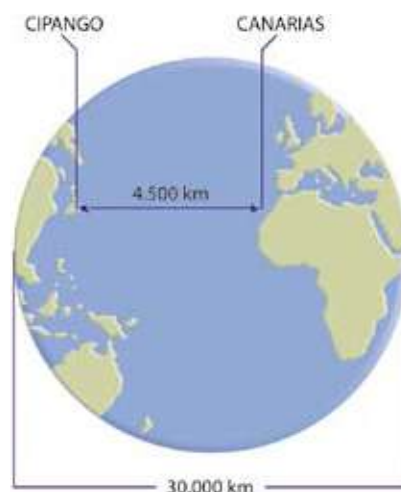
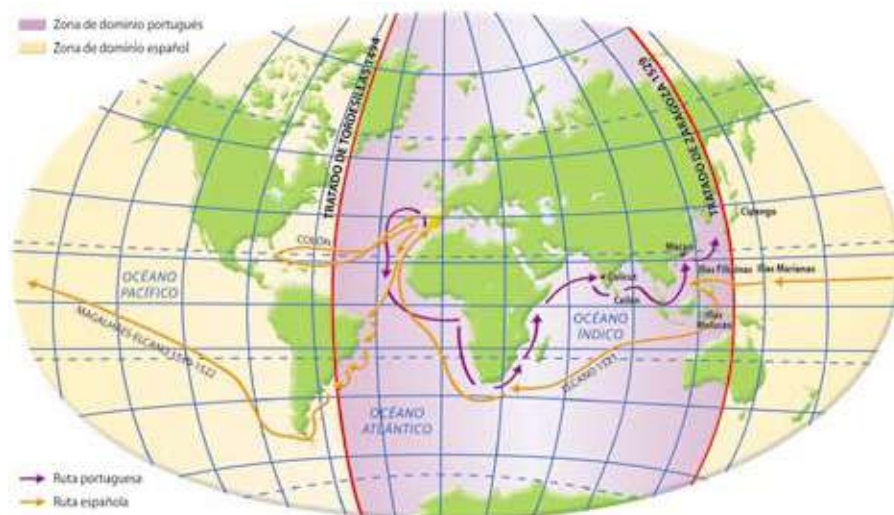
Cando pasaban dúas horas da media noite, apareceu a terra. (...) Recoilleron as velas e quedaron unicamente coa máis grande (...) e chegaron a unha pequena illa dos Lucaios que chaman, en lingua de indios, Guanahaní. Logo viron xente espida e o Almirante baixou a terra, e Martín Alonso Pinzón e Vicente Yáñez, seu irmán, que era capitán da Niña.

O Almirante sacou a bandeira real cun F [Fernando] e un I [Isabel] (...) e chamou a dous capitáns e a Rodrigo de Escobedo, escribán de toda a Armada (...) para que desen fe e testemuño de como el tomaba, ante todos, posesión da devandita illa polo Rei e a Raíña, os seus señores.

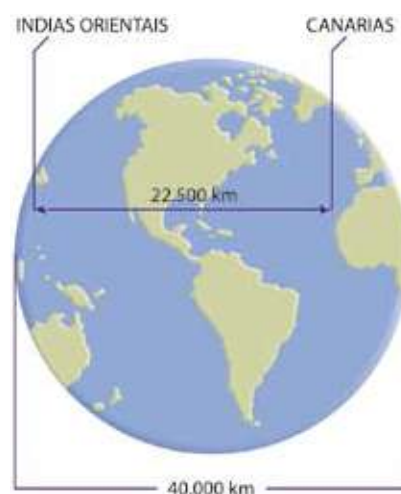
Cristovo COLÓN. *Diario de abordo*. 12-10-1492

- Sucesivas viaxes foron poñendo en evidencia que as terras descubertas formaban parte dun novo continente que recibiu o nome de **América**, por Américo Vespucio, navegante e autor de relatos e mapas sobre as novas terras, aínda que se seguiu empregando o termo Indias, ou Indias Occidentais, para diferencialas das Indias Orientais (Asia).
- Para evitar conflitos de intereses con Portugal, os Reis Católicos asinaron en 1494 o **Tratado de Tordesillas**, que establecía o meridiano situado a 370 leguas ao oeste de Cabo Verde como límite das áreas de dominio portugués e castelán, o que permitirá a colonización portuguesa de Brasil.

Reparto de zonas de dominio entre España e Portugal

O cálculo de Colón –arriba– e o mundo real –abaixo–.

Cuestións

- 7 Que ruta seguiron os portugueses para chegar á India e Oriente?
- 8 En que consistía o proxecto de Colón? Cal foi o seu erro? Cando tocou, por primeira vez, terra americana? Podes completar a información consultando en Internet algunha biografía de Colón e o seu proxecto. Tamén resulta de interese o filme *1492: A conquista do paraíso*, dirixida por Ridley Scott (1992).
- 9 Que establecía o Tratado de Tordesillas?

As sorpresas dos primeiros encontros

Ao principio pensaban que os españois eran inmortais, e para saber se era verdade, o cacique [dirixente local] Oraioa, de acordo co resto dos caciques, mandou a uns criados seus que afogasen no río Guarabo a un cristián que estaba na súa casa; os criados afundírono na auga e como afogou, entenderon que os demais tamén eran mortais. (...)

Outros fuxiron a toda presa, pensando que as escopetas eran tronos e os raios as pelotas, espantados de ver tantos mortos en tan pouco tempo.

Francisco LÓPEZ DE GÓMARA. *Historia xeral das Indias*. A Española. 1552

Conquista e colonización da América española

A partir de 1492, grazas ao descubrimento de Colón, a Coroa de Castela iniciou a conquista e colonización das terras americanas, creando un gran imperio colonial que duraría ata comezos do século XIX.

■ Neste proceso poden establecerse varios **períodos**:

Datas	Territorios conquistados
1492-1519	As illas Antillas, que se converteron, especialmente Cuba, no centro de partida das expedicións de exploración da costa americana, chegando ata Florida e o Río da Prata. Balboa descubriu o Pacífico.
1520-1540	Foi o período de maior avance da conquista. Hernán Cortés conquistou o imperio azteca e Francisco Pizarro someteu os incas. Ademais, descubríronse gran parte das terras interiores: polo norte ata California e polo sur ata Chile e Río da Prata.
1541-1560	Completouse a conquista de Hispanoamérica, ao tempo que se exploraron os grandes ríos: Mississippi e Amazonas.

■ Entre as **causas** da rápida conquista destacaron:

- ▶ A **superioridade técnica e militar** dos conquistadores. As armas de fogo, as armaduras, os canóns, os cabalos e os cans causaron estupor e grandes estragos entre os indios.
- ▶ Os **problemas** que estaban a vivir os grandes imperios das civilizacións indíxenas de aztecas e incas, situación que foi aprovei-

Expedicións de conquista en América

Europeos e americanos intercambian produtos

América

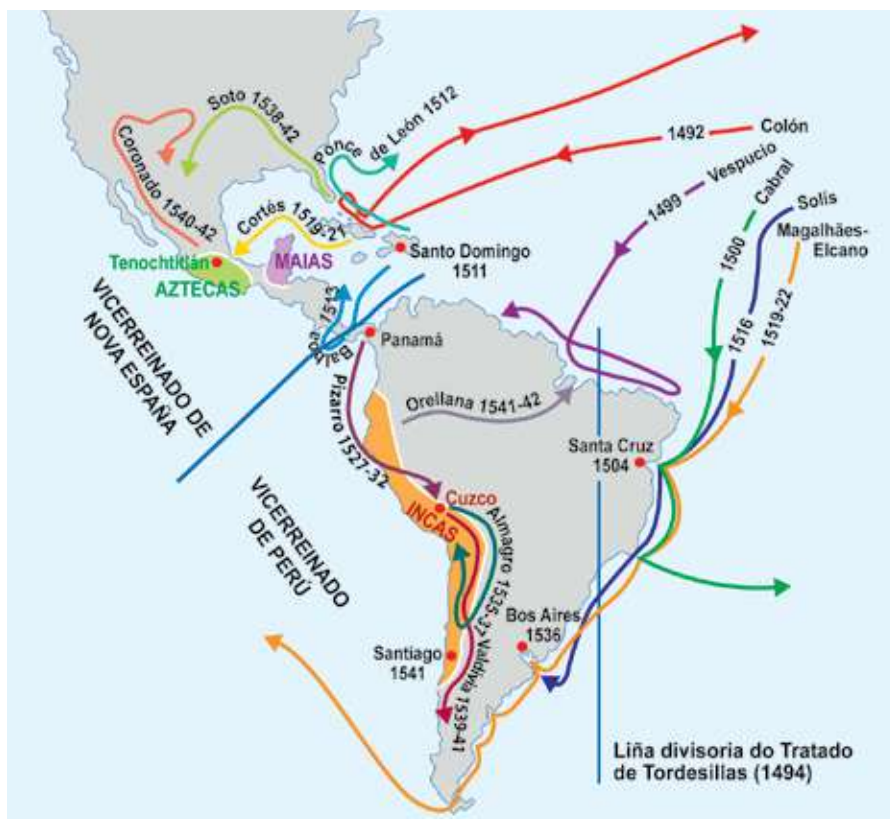

Pataca
Millo
Cacao
Tabaco
Tomate
Pemento
Cacahuete
Pavo de Indias
Vainilla
Ananás
Aguacate
Xirasol
Dalia
Petunia

Europa

Vaca
Cabalo
Ovella
Porco
Galiña
Café
Laranxa
Limón
Pera
Melocotón
Coliflor
Leituga
Caravel
Gladíolo

tada polos españois, intensificando os enfrontamentos entre os dirixentes indíxenas e conseguindo aliados entre os pobos indios rivais.

- ▶ O **sistema centralizado** de poder e a obediencia absoluta aos monarcas aztecas e incas facilitaba que, unha vez capturada a máxima autoridade, o resto da poboación se sometese rapidamente aos novos señores.
- Como se realizou o **proceso conquistador**?
 - ▶ Case todo o proceso conquistador foi realizado por compañías de soldados **particulares** que se xuntaban para unha determinada empresa baixo a dirección dun capitán.
 - ▶ Unha vez logrado o **permiso do rei de Castela**, emprendían a conquista. A cambio de poñer os novos territorios baixo a soberanía de Castela, os conquistadores recibían cargos, terras e riquezas, de acordo co estipulado nas capitulacións (acordos entre o rei e os conquistadores).

Cuestións

- 10** Elabora un menú cos produtos que había en Europa antes de 1492.
- 11** Por que a conquista española de América foi tan rápida? Entre que datas tivo lugar a etapa de maior avance da conquista americana? Que conquistadores destacaron?
- 12** Destaca tres consecuencias positivas e tres negativas que provocou a conquista para os europeos e para os americanos.

Consecuencias da conquista

Entre as máis significativas cómpre destacar:

Culturais	Económicas	Sociais e demográficas	Políticas
• Ampliación do mundo coñecido • Confirmación da esfericidade da Terra • Cambios nos costumes e dietas alimenticias pola chegada a Europa de novos produtos • Inicio da europeización do mundo • Expansión do catolicismo	• Incremento do comercio • Aumento da produción artesanal europea • Auxe das cidades e portos atlánticos	• Emigración europea • Mestura de razas • Diminución da poboación indíxena americana polas guerras e as novas enfermidades • Desaparición da sociedade e cultura tradicional das civilizacións precolombinas • Traslado forzado de poboación negra escrava desde África cara a América	• Formación dos imperios coloniais de España e Portugal • Rivalidade entre os reinos europeos polo control de terras e rutas marítimas

Descenso demográfico dos nativos americanos

Nestas ovellas mansas (...) entraron os españois como lobos e tigres e leóns moi crueis e famentos de moitos días. E outra cousa non fixeron desde hai corenta anos, senón despedazalas, matalas, angustialas, afixilas, atormentalas e destruílas. (...) A illa de Cuba está case despoada; as illas de San Xoán e a de Xamaica están asoladas.

Bertomeu das CASAS. *Brevísima relación da destrución das Indias*. 1552

Masacre de indíxenas por soldados españois (D. Durán).

4

Reforma protestante e Contrarreforma católica

Durante o século XVI produciuse a ruptura da unidade da Igrexa católica en Europa central e occidental, situación que provocou numerosos conflitos relixiosos, políticos e bélicos.

Ideas básicas do luteranismo

5. O Papa non pode perdoar ningunha pena, agás a que el impuxese.

21. Equivócanse aqueles predicadores de indulxencias que afirman que o home queda absolto [das penas polos seus pecados] grazas ás indulxencias do Papa.

36. Todo cristián verdadeiramente arrependido ten dereito á remisión plena de pena e culpa, aínda sen carta de indulxencias.

43. Hai que instruír os cristiáns no pensamento de que aquel que socorre a un pobre ou axuda a un indixente, realiza unha obra maior que se compra indulxencias.

Martíño LUTERO. 95 *Teses de Wittenberg*. 31-10-1517

Martíño Lutero. 1483-1546 (Lucas Cranach).

A Reforma protestante

A comezos do século XVI, na sociedade europea aumentaron as inquedanzas de carácter relixioso. Moitas persoas vivían coa angustia de lograr o perdón dos seus pecados e alcanzar a salvación da alma; para conseguilo, confiaban na penitencia, na oración, no poder milagreiro das reliquias dos santos e nas indulxencias (documentos que vendía a Igrexa para reducir penas de purgatorio). Ao mesmo tempo, moitos eclesiásticos levaban unha vida escandalosa, de relaxación e luxo, descoidando o labor pastoral. Esta situación favoreceu a crítica e a esixencia de reformas, así como a busca dunha nova espiritualidade.

■ **Martíño Lutero** foi un monxe alemán que criticou os costumes relaxados do clero e protestou pola venda de indulxencias que facía o Papa para recadar cartos para financiar a construción da basílica de San Pedro en Roma. En 1517 colocou nas portas da igrexa de Wittenberg un escrito no que criticaba o valor das indulxencias e a autoridade do Papa. A pesar de ser excomulgado, Lutero non se retractou e foi organizando a **igrexia luterana** (chamada tamén **protestante** polos católicos), que se estenderá polo centro e norte de Europa e que defende os seguintes principios básicos:

- ▶ Unicamente a fe pode salvar; sen fe non valen de nada as boas obras.
- ▶ As indulxencias non serven para redimir as penas debidas polos pecados cometidos.
- ▶ O xusto sálvese no ceo, e o pecador condénase no inferno; non existe o purgatorio.
- ▶ As Sagradas Escrituras son a única fonte de fe e cada cristián pode interpretalas libremente.
- ▶ Os únicos sacramentos válidos son o bautismo e a eucaristía.
- ▶ Debe suprimirse o culto á Virxe e aos santos.
- ▶ O Papa non ten o poder absoluto sobre a Igrexa. As ordes monásticas deben suprimirse. Os sacerdotes poden contraer matrimonio.

■ **Outros movementos de reforma.** Coetáneos de Lutero e estimulados polas súas accións, destacaron:

- ▶ **Xoán Calvino** en Xenebra (Suíza), autor dunha nova doutrina, o **calvinismo**, que destaca a idea de que os homes están predestinados desde o seu nacemento a salvarse ou condenarse, de modo que as súas accións non poden modificar a vontade divina. Aínda así, o éxito na vida pode interpretarse como signo da elección divina. Debe seguirse unha moral moi estrita, polo que está prohibida toda diversión.

- **Henrique VIII** de Inglaterra quen, ante a negativa do Papa a concederlle o divorcio da súa muller (Catarina, filla dos reis católicos) para casar con Ana Bolena, provocou a aparición da nova **igreja anglicana**. En 1534 decretou que o xefe da igrexa de Inglaterra sería o rei, separándose así da obediencia de Roma.

A Contrarreforma católica

A Igrexa católica non aceptou ningunha das reformas dos protestantes, iniciando accións para contrarrestar a súa extensión: actuación da Inquisición contra os que consideraba herexes, censura de libros, intensificación da predicación mediante a fundación de novas ordes monásticas... Neste ámbito destacou a **Compañía de Xesús**, fundada polo español Ignacio de Loyola en 1534, que incluía un novo voto de obediencia absoluta ao Papa.

Para reafirmar o dogma, precisar o credo católico e condenar as ideas protestantes, convocouse o **Concilio de Trento** (1545-1563), no que se afirmou que:

- Para alcanzar a salvación non basta a fe, é preciso facer boas obras.
- As fontes de fe son a Biblia (que so pode ser interpretada polo clero) e as resolucións dos Concilios (reunións do Papa cos bispos para establecer a doutrina oficial da Igrexa).
- Os sacramentos son sete: bautismo, confirmación, eucaristía, penitencia, unción dos enfermos, orde sacerdotal e matrimonio.
- A Virxe e os santos poden recibir culto.
- O Papa é o xefe da Igrexa, infalible (que non se equivoca) cando establece dogmas ou verdades de fe.

O fanatismo e a intolerancia relixiosa de católicos e protestantes foi a orixe de numerosas persecucións e **guerras de relixión** en Europa durante os séculos XVI e XVII.

Henrique VIII de Inglaterra. 1491-1547 (Hans Holbein).

División relixiosa en Europa a finais do século XVI

Cuestións

- 13 Quen foi o iniciador da reforma protestante? Cal foi o motivo inicial da súa crítica? Podes completar a información consultando na Internet a biografía de Lutero. Tamén é de interese o filme *Lutero* dirixido por Eric Till (2003).
- 14 En que zonas de Europa triunfou a reforma protestante?
- 15 Nunha dobre columna, indica as diferenzas básicas entre luteranismo e catolicismo.

5 A supremacía hispánica

Durante os séculos XVI e XVII reinaron en España e no seu imperio monarcas da dinastía Habsburgo, de orixe austríaca e que foi castelanizada como Austria. Os Austrias españois exerceron a supremacía política e militar en Europa e América.

A Monarquía hispánica

Herdanzas de Carlos I de Habsburgo

Os Austrias españois reinaron sobre un imperio que tiña como trazos máis significativos:

- Era unha monarquía formada pola **unión de reinos** que obedecían a un mesmo rei, pero cada territorio (Castela, Aragón, Navarra, Nápoles...) mantiña leis e institucións propias que limitaban o poder do monarca.
- Pola súa extensión e riqueza, exerceu en Europa a **hexemonía política** durante os séculos XVI e XVII, o que provocou a inimizade e desconfianza doutros monarcas.
- **Non tiña continuidade territorial**, senón que os territorios estaban dispersos (península ibérica e italiana, centro de Europa, América...). Isto dificultaba a cohesión e as comunicacións, e multiplicaba os problemas e os inimigos.
- **Castela** era o centro da Monarquía. Nela estaba a capital, Madrid (establecida en 1560 por Filipe II) e os principais órganos de goberno. Ademais, Castela controlaba as enormes riquezas procedentes de América. Os casteláns foron os que máis contribuíron en homes e tributos ao sostemento dos exércitos, e tamén os que máis se beneficiaron desempeñando altos cargos e recibindo honores.

Dominios europeos de Carlos I

- Os reis participaron en **numerosas guerras** para manter a hexemonía política, os territorios unidos e a defensa e expansión do catolicismo.
- **Deficiente aproveitamento do comercio americano** por parte dos comerciantes de Castela, os únicos que podían comerciar con América. A razón está na deficiente produción castelá (escasa, cara e de mala calidade) que obrigou aos comerciantes a mercar produtos en Europa que despois enviaban a América. Deste xeito, gran parte da riqueza americana beneficiaba máis a outros reinos, incluso inimigos, que a Castela.

O imperio cristián de Carlos de Habsburgo

As herdanzas recibidas de seus pais fixeron de Carlos I o monarca máis poderoso de Europa. Ademais, en 1519 foi elixido emperador do Sacro Imperio Xermánico.

O principal obxectivo de Carlos I foi dirixir a *Universitas Christiana* ou **Imperio cristián universal** que debía reunir, baixo a súa autoridade, a todos os gobernantes para a defensa da cristiandade. Entre os acontecementos máis destacados do seu reinado cómpre destacar:

- **Revoltas sociais** en Castela e Aragón, que foron sufocadas polo emperador:
 - ▶ En 1520, Carlos I forzou as Cortes de Castela (reunidas en Santiago e A Coruña) para que aprobasen os enormes gastos que orixinaba a súa viaxe a Alemaña para ser coroado emperador. Esta presión provocou a formación de **comunidades**, as asembleas ou xuntas municipais nas que participaba o común dos veciños, e que se opoñían á política do rei. Os comuneiros foron derrotados en 1521 en Villalar e os seus dirixentes (Padilla, Bravo e Maldonado) executados.
 - ▶ En Valencia e Mallorca produciuse a partir de 1520 o movemento das **xermanías**, as irmandades de artesáns que protestaban contra a opresión señorial. As tropas reais someteron a rebelión en 1523.
- **As frecuentes guerras con Francia.** Estiveron motivadas polo dominio de territorios italianos e a supremacía en Europa. Carlos I asegurou o seu dominio en Italia e anexionou definitivamente o ducado de Milán, vital para as comunicacións entre os seus territorios europeos.
- **A rebelión protestante no Imperio alemán.** Números príncipes alemáns aceptaron o luteranismo para opoñerse á autoridade do emperador e enriquecerse coas terras expropiadas á Igrexa. Carlos I fracasou no seu intento de acabar co protestantismo. O decreto de Augsburgo de 1555 recoñecía o dereito dos príncipes alemáns a establecer o protestantismo nos seus dominios.
- **A loita contra os turcos.** Este pobo, de relixión musulmá, avanzaba sobre Europa oriental, converténdose nunha grande ameaza para os reinos cristiáns. Carlos I evitou a caída de Viena e tomou a cidade de Túnez, pero foi derrotado en Alxer.

O cansazo e a dificultade de gobernar tantos territorios levou a Carlos I a **abdicar** e dividir a súas posesións. Entre 1555 e 1556 cedeu a seu irmán Fernando os ducados austríacos e a dignidade imperial, e a seu fillo Filipe o resto dos seus dominios. Retirado no mosteiro estremeño de Iuste, faleceu en 1558.

Carlos I (1500-1558) na batalla de Mühlberg (1547). (Tiziano).

Axustizamento dos líderes comuneiros en Villalar. (Antonio Gisbert).

Cuestións

- 16** Que quere dicir que a Monarquía hispánica tiña gran *dispersión territorial*?
- 17** Que reino actuaba como centro da Monarquía? Por que?
- 18** Conseguiu Carlos I dirixir o Imperio cristián universal? Razoa a resposta.

Filipe II. 1527-1598 (Antonio Moro).

A monarquía católica de Filipe II

Igual que seu proxenitor, Filipe II foi o monarca máis poderoso do seu tempo. Ademais da herdanza de seu pai, en 1580 **anexionou Portugal**, un trono vacante pola morte do seu rei sen fillos e que Filipe reclamou por ser fillo de Sabela, princesa portuguesa; foi entón cando se dicía que *nos seus dominios non se poñía o sol*.

Do seu reinado cómpre destacar os seguintes acontecementos:

- **A defensa e imposición do catolicismo.** Foi o obxectivo principal da súa política, perseguindo calquera desviación da doutrina establecida pola Igrexa católica (herexes protestantes, falsos conversos, xudaizantes), e realizada de forma implacable mediante a Inquisición. Esta intolerancia relixiosa, unida ás restricións sobre as liberdades e costumes de determinados territorios, provocaron:
 - ▶ **A rebelión dos Países Baixos.** En 1566 estalaron numerosas revoltas urbanas, impulsadas polos protestantes, que foron duramente reprimidas pero que non conseguiron dominalas. Tras unha longa guerra, o territorio foi dividido: as provincias do sur, católicas, seguiron baixo o dominio español, pero as do norte, protestantes, proclamaron a súa independencia en 1581.
 - ▶ **A sublevación dos mouriscos de Granada.** Os mouriscos eran musulmáns convertidos ao catolicismo, pero que mantiñan os seus costumes, idioma e cultura. Tras a prohibición de Filipe II de continuar nesta situación, subleváronse (1567-70) pero foron dominados e obrigados a dispersarse.

Os dominios de Filipe II tras a incorporación de Portugal á Coroa de España

■ **O mantemento da hexemonía en Europa.** Para conseguilo, Filipe II tivo que loitar, igual que fixera seu pai, contra numerosos inimigos. Os seus obxectivos foron:

- ▶ **Contrarrestar o poder de Francia**, obxectivo logrado grazas a vitorias militares (San Quintín, 1557) e tratados de paz (Cateau-Cambrésis, 1559).
- ▶ **Frear o expansionismo turco**, un éxito alcanzado grazas á vitoria de en Lepanto da armada aliada (España, Venecia, Papa) dirixida por Xoán de Austria (1571).
- ▶ **Dominar Inglaterra** para acabar co cisma anglicano, cortar o apoio inglés aos rebeldes protestantes dos Países Baixos e impedir os ataques dos barcos corsarios. Pero a gran armada, a *Invencible*, enviada en 1588 para conquistar Inglaterra foi un fracaso. Como represalia, unha frota inglesa mandada por Drake atacou en 1589 A Coruña, Lisboa e as Azores.

Batalla de Lepanto (1571).

As flotas española e inglesa no canal da Mancha.

Relixiosidade de Filipe II

Ardente foi o seu afán de defensa da relixión fronte aos inimigos da Igrexa. Nisto velaba e desvelaba e gastaba as súas rendas. Que foron senón os problemas e gastos con Flandres? Se os deixase vivir ao seu modo (...) tería alcanzado con eles un acordo e o recoñecerían como rei. E houbo un día en que se tratou se isto conviña, e dixo un prelado que importaba máis a saúde dunha soa alma que todo o interese do mundo, que para isto mandaba Deus a prata das Indias, para que se gastase dominando herexes. E o monarca quedou tan convencido disto que consumiu a facenda neste obxectivo. (...) E este amor á relixión levouno a emprender guerras sangrentas contra os herexes de Francia e Inglaterra, e non quixo vasalos que non fosen primeiro de Deus, e isto tamén foi o motivo das guerras de Flandres.

Baltasar PORREÑO. *Ditos e feitos do señor rei don Filipe II o Prudente*. 1626

Guerras dos Austrias españois. 1516-1600

Contra Francia (33 anos)

1521-26, 1527-29, 1536-38,
1542-44, 1552-56, 1556-59,
1590-98

Contra os Países Baixos (44 anos)

1566-1609

Contra Inglaterra (20 anos)

1585-1604

Contra os protestantes alemáns (7 anos)

1545-47, 1552-55

Cuestións

- 19** Contra que inimigos da relixión católica se enfrontou Filipe II? Fíxate no documento de Baltasar Porreño.
- 20** Por que se dicía que nos *dominios de Filipe II non se poñía o sol*? Desde cando se podía facer esta afirmación?
- 21** San Quintín, Lepanto e a gran armada, a *Invencible*, foron destacados acontecementos bélicos do reinado de Filipe II. Contra quen se enfrontou en cada un deles e como remataron?

Analizamos... os aztecas

Antes da chegada dos españois e portugueses, América estaba habitada por unha gran diversidade de pobos e culturas. Moitos eran pobos de cazadores paleolíticos, outros eran agricultores cunha tecnoloxía neolítica. Pero uns poucos acadaran un alto grao de desenvolvemento político, económico e cultural, formando imperios que dominaban extensas zonas. Á chegada dos españois, dous imperios estaban no seu apoxeo: o dos **aztecas** na área mexicana e o dos **incas** nos Andes; a civilización **maia** doucatán estaba xa en declive.

♦ Localiza e compara mapas

Cuestións

1. Coa axuda dun atlas actual, indica en que países actuais se poden atopar restos das civilizacións maia, azteca e inca.

♦ Procesa información e confecciona un eixe do tempo

As seguintes datas marcan a cronoloxía básica do imperio azteca.

- 1100 Os aztecas forman unha tribo establecida no norte do actual México.
- 1325 Fundación da cidade de Tenochtitlán, capital dos dominios aztecas.
- 1376 Acamapichtli, primeiro rei azteca coñecido, funda a dinastía mexicana ou azteca.
- 1430 Os aztecas dominan o val de México.
- 1429 Formación da Liga das Tres Cidades: Tenochtitlán, Texcoco e Tlacopán.
- 1440-68 Reinado de Moctezuma. Continúa a expansión do imperio azteca.
- 1486-1502 Reinado de Ahuizotl. Máxima expansión azteca.
- 1519-21 Hernán Cortés conquista o imperio azteca.

Cuestións

2. Confecciona un eixe cronolóxico cos datos do cadro e indica a escala utilizada.
3. En que século/s se desenvolveu a civilización azteca? Cando alcanzou a máxima expansión?
4. Quen dirixiu a expedición de conquista do imperio azteca?

♦ Observa, analiza e describe

A cidade de Tenochtitlán, a capital do imperio azteca, era unha enorme cidade situada no medio dun lago e perfectamente organizada en catro zonas. No seu centro estaba o gran templo dedicado aos deuses da chuvia e da guerra; nos seus arredores estaban os palacios, santuarios, escolas de guerreiros e un espazo para o xogo da pelota.

América no século XV.

Tenochtitlán está no centro dun enorme lago interior, e para chegar a ela desde calquera punto de terra firme hai dúas horas de camiño. A cidade ten catro accesos, e a todos chegan anchas calzadas de pedra (...); as súas rúas principais son anchas e rectas (...) e todas están cortadas a grandes intervalos de forma que entre elas hai comunicación por auga. Todos estes cortes, algúns moi grandes, teñen pontes de vigas grandes e fortes, tan anchas que poden atravesalas dez xinetes en fila. Esta cidade ten moitas prazas públicas onde constantemente hai mercado (...). Ten tamén outra praza pública tan grande como dúas veces a de Salamanca, totalmente porticada, onde diariamente se reúnen sesenta mil persoas, vendedores e compradores de comestibles, xoias, adornos de ouro, prata, chumbo, latón, ósos, cunchas e plumas.

Hernán CORTÉS. Carta a Carlos I. 1510

Cuestións

5. Que sorprende a Hernán Cortés da capital dos aztecas? Para imaxinar como sería esa cidade e os seus principais monumentos tal como a coñeceu Cortés, podes ver varias reconstrucións en vídeos de youtube e realizar un breve comentario sobre o visualizado.
6. Describe a túa vila ou cidade destacando, como fixo Cortés, os elementos máis significativos.

♦ Analiza e debuxa imaxes

Dos varios aspectos que sorprenden da civilización azteca, dous resultan especialmente atractivos: a representación dos seus múltiples deuses e os sacrificios humanos que lles dedicaban.

Representacións dos deuses aztecas Huitzilopochtli, Tezcatlipoca, Quetzalcoatl e Mixcoatl.

Cuestións

7. Debuxa no teu caderno a imaxe dun deus azteca. Podes copiar unha destas ou buscar outra na Internet. Valoras entón mellor a dificultade de gravala na pedra?
8. Describe o que ves nas escenas dos sacrificios humanos que os aztecas dedicaban aos seus deuses.

Sacrificio ritual azteca.

Sacrificios humanos (Códice Magliabechiano).

Traballamos con... fontes de información histórica

Para realizar o seu traballo os historiadores utilizan numerosas fontes de información e con elas describen, analizan e interpretan os acontecementos e as épocas históricas. Tamén se valen de ciencias auxiliares da Historia como a Arqueoloxía, a Antropoloxía, a Etnoloxía, a Paleografía, a Filoloxía, a Economía ou a Socioloxía.

As fontes de información histórica responden a **dous tipos** básicos:

♦ Segundo a súa procedencia

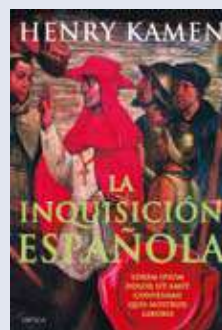
- Primarias: son aquelas que se elaboraron no seu momento e chegan a nós sen ser modificadas posteriormente. Por exemplo: o Diario de Colón, escrito polo almirante durante a súas viaxes ou o retrato de Xoana a Tola pintado na súa época.
- Secundarias: tamén son coñecidas como historiográficas e son aquelas que se elaboran a partir das fontes primarias. Por exemplo: a obra de Henry Kamen interpretando a Inquisición española en 2013 ou a recreación da vida da raíña Xoana a Tola a través da película dirixida por Vicente Aranda en 2001.

Diario de Colón.

Retrato de Xoana a Tola.

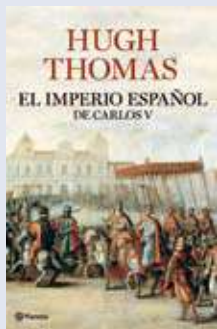
♦ Segundo a súa presentación ou formato

- Escritas: documentos, cartas, periódicos, libros, contratos, inscripciones...
- Materiais: ferramentas de traballo, armas, mobles, vestidos, utensilios de cociña...
- Iconográficas: pinturas, gravados, mapas...
- Oraís: entrevistas, discursos...
- Audiovisuais: películas, documentais, fotografías...

► Clasifica as seguintes fontes de información histórica

Ana de Austria. (Alonso Sánchez Coello, 1571)

Apocalypse, película dirixida por Mel Gibson. 2006.

Moedas dos Reis Católicos.

Hugh THOMAS. *El imperio español de Carlos V*. 2010.

Kate O'BRIEN. *Esa dama*. 1946.

Xoana a Tola (Francisco Pradilla, 1877).

Morrión utilizado polos españois na conquista de América.

Planisferio no que se marca o meridiano designado no Tratado de Tordesillas. 1502.

Lembra e aplica

1. Relaciona os seguintes termos.

☐ Lutero	☐ Descubrimento de América
☐ Carlos I	☐ Conquista do imperio Inca
☐ Colón	☐ Teoría heliocéntrica
☐ Pizarro	☐ Supremacía hispánica
☐ Copérnico	☐ Protestantismo

2. Completa o cadro.

Data	Lugar descuberto ou conquistado	Descubridor ou conquistador	Reino/coroa organizador da expedición
		Colón	
	Océano Pacífico		
		Orellana	
	Brasil		
		Hernán Cortés	
	Imperio inca		

3. Analiza e comenta este mapa.

Que Coroas se unen e por que? Que territorios se conquistan? Cales se anexionan? Que significou a conquista de Granada? De que Coroa dependeron as expedicións americanas? E as mediterráneas?

4. Responde brevemente as seguintes cuestións:

- En que consistía o proxecto de Colón? Era correcto?
- Quen foi o iniciador da Reforma protestante?
- Contra que país enviou Filipe II a armada coñecida como a *Invencible*?
- Que revoltas sociais tiveron lugar en Castela e Aragón durante o reinado de Carlos I?
- Por que se dicía que *nos dominios de Filipe II non se poñía o sol*?

5. Explica os conceptos de Renacemento e Humanismo.

Recomendacións

♦ PARA LER

Concha López Narváez. *O tempo e a promesa*. 1997 [Novela na que se combinan feitos reais con outros imaxinarios centrados no ano de 1492, no que os xudeus foron expulsados de España por orde dos Reis Católicos. Os xudeus deben saír inmediatamente, pero algo sucede que atrasa a súa marcha en Vitoria. Un pobo fai ao outro pobo unha promesa que nunca foi quebrada]

♦ PARA VER

Elizabeth. Shekhar Kapur. 1998 [Coidada ambientación para recrear os primeiros anos do reinado desta poderosa soberana inglesa, filla de Henrique VIII. Tras a morte da raíña María Tudor, ocupa o trono a nova raíña Elizabeth, coñecida tanto como a raíña virxe (porque non casou) como a raíña pirata (pola protección dispensada a piratas como Drake)]

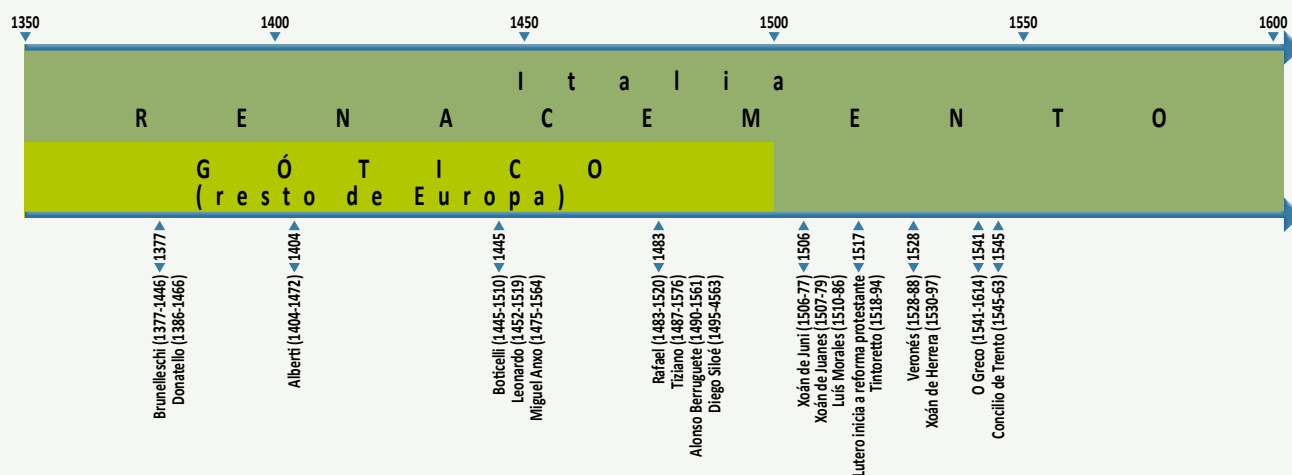
Tema 2

1. A estética renacentista
2. Recuperación das formas clásicas na arquitectura
3. Equilibrio e serenidade na escultura
4. Naturalismo e perspectiva na pintura
5. A arte renacentista en España

- * Reforza as competencias básicas
- Analizamos ... Miguel Anxo, un artista renacentista
- Traballamos con... fichas de análise de esculturas e pinturas
- Lembra e aplica

Eixe temporal

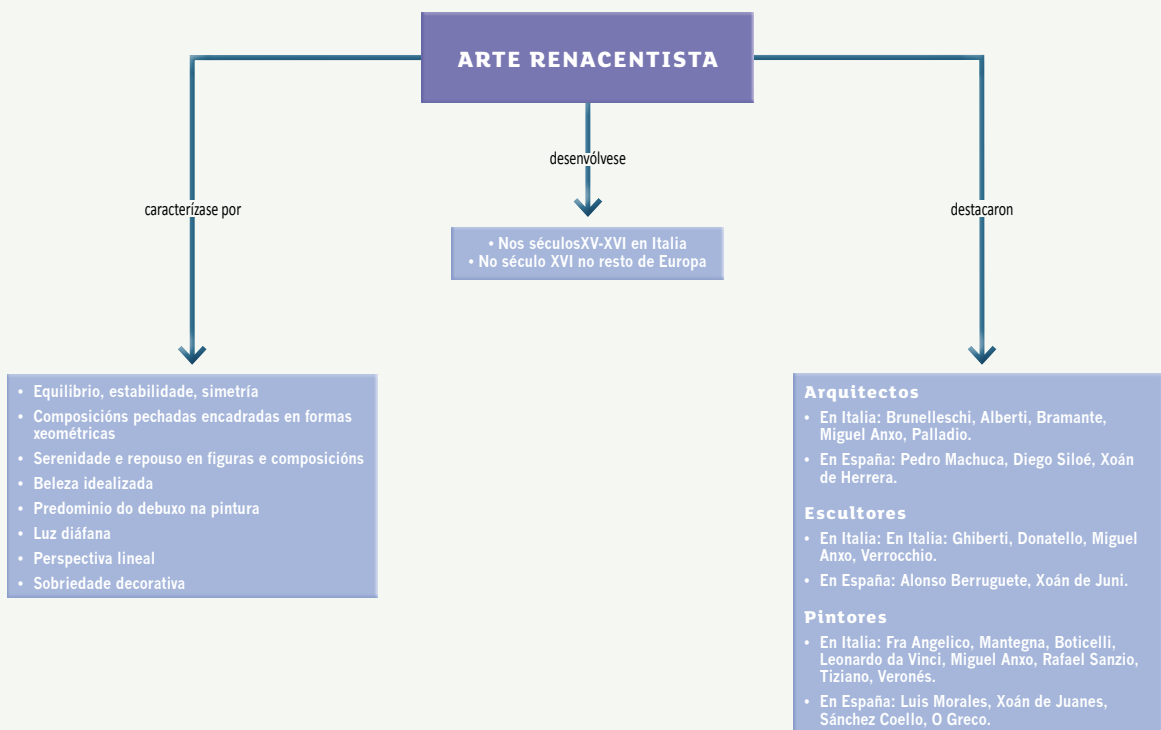

A arte renacentista

Imos coñecer...

- ♦ Os trazos máis significativos da estética renacentista.
- ♦ Valoración do papel dos mecenas e do protagonismo dos artistas.
- ♦ A influencia da relixión nas manifestacións artísticas.
- ♦ As características da arquitectura e da escultura, valorando a recuperación dos elementos e da estética da arte grecorromana.
- ♦ As preocupacións dos pintores renacentistas pola busca da perspectiva.
- ♦ As realizacións máis destacadas da arte renacentista en España.
- ♦ A obra dun artista xenial do Renacemento: Miguel Anxo.
- ♦ A técnica de traballo con fichas de análise de esculturas e pinturas.

Relacionamos contidos

1 A estética renacentista

O Renacemento foi o movemento cultural e artístico que se iniciou en Italia, especialmente en Florencia, no século XV (*Quattrocento*) e que alcanzou o seu pleno desenvolvemento en Europa durante o século XVI (*Cinquecento*). Ademais das artes plásticas, a estética renacentista é apreciable noutras manifestacións artísticas como a música e a literatura, que participaron de características similares.

Villa Rotonda, 1567-69 (Palladio). Edificio con catro pórticos como os templos romanos, sobre estereobato e columnas dóricas que rematan nun frontón decorado con acróteras. O centro vai cuberto cunha cúpula que lembra a do panteón romano.

Os arquitectos, escultores e pintores renacentistas expresaron nas súas obras o espírito da época, mostrándose sensibles aos cambios orixinados tanto no ámbito cultural (o Humanismo) como no relixioso (a Reforma protestante), político (inicio do Estado moderno) e socioeconómico (avance progresivo da burguesía). A preocupación estética alcanza tamén as cidades, que tratan de mellorar o seu aspecto mediante novos trazados e a presenza de obras de arte nas súas rúas e prazas.

O termo Renacemento fai referencia á recuperación dos ideais da antigüidade clásica, aínda que reinterpretados segun-

do o pensamento cristián e sociolóxico dos séculos XV e XVI. Os artistas renacentistas romperon, conscientemente, coa estética medieval, á que consideraban estilo de bárbaros, e buscaron a inspiración das súas obras na antigüidade clásica. No entanto, non se trata de copiar os modelos antigos, senón de penetrar e assimilar as leis nas que se baseaba a arte clásica. Xorde así unha nova relación coa natureza na que a figura humana ocupa o centro de atención: o home como medida de todas as cousas.

O papel dos mecenas

Nos séculos XV e XVI a península italiana estaba dividida en varios estados e cidades independentes entre as que destacaban Florencia, Venecia e Roma. A república de Florencia foi o gran centro artístico do século XV e a familia dos **Médicis** monopolizou o seu goberno durante décadas, destacando tamén como os maiores mecenas da época.

O papel dos **mecenas** foi clave no desenvolvemento artístico renacentista, actuando como protectores de artistas aos que encargaban a realización de obras para os seus palacios, tumbas ou igrexas. Esta protección permitiu que os artistas renacentistas desenvolvesen en liberdade a súa creatividade e, conscientes da súa valía e actividade, alcanzasen recoñecemento e elevada posición social. O artista deixa de ser un artesán para se converter nun profesional, e a sociedade recoñéceo como un intelectual humanista; de aí que asine as súas obras e trate de inmortalizarse nos autorretratos.

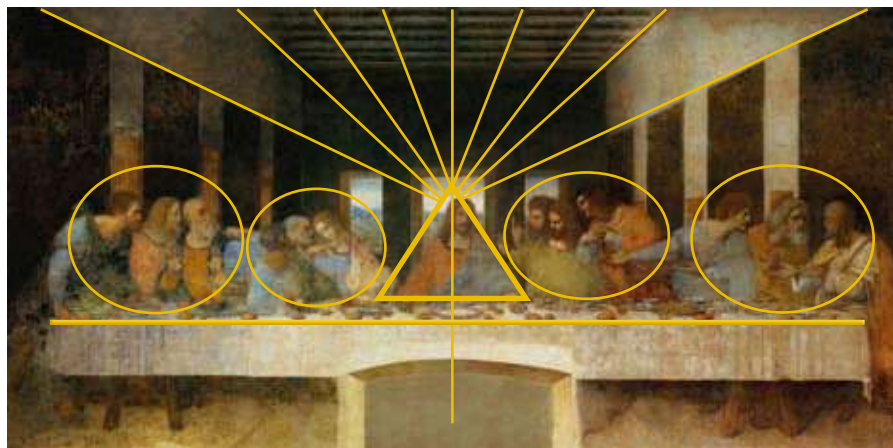
Interior da capela dos Pazzi en Florencia, c. 1430 (Brunelleschi). Serenidade, equilibrio de formas e sinxeleza decorativa.

Trazos característicos

En todos os estilos artísticos son apreciables unhas características xerais que os definen como tales, pero no Renacemento existen importantes diferenzas entre países debido tanto a gustos estéticos como a cuestións doutro tipo, como as relixiosas. Así, por exemplo, a sinxeleza dos protestantes no culto e na decoración das súas igrexas contrasta coa abundancia decorativa dos templos católicos para realzar a gloria de Deus. Ademais, a calidade dalgúns dos artistas desta época imprime un selo propio ás súas creacións.

En liñas xerais, a arte renacentista caracterízase por:

- Equilibrio e simetría nos edificios e nas composicións da escultura e da pintura.
- Composicións pechadas encadradas en formas xeométricas (triángulos, círculos).
- Estabilidade, repouso, quietude nas expresións.
- Serenidade nas composicións e nas figuras representadas.
- Beleza de herdanza clásica, con figuras idealizadas.
- Recuperación de temas mitolóxicos clásicos.
- Predominio da liña recta e da horizontalidade na arquitectura.
- Gusto pola construción de grandes cúpulas.
- Predominio do debuxo sobre a cor na pintura.
- Preocupación pola perspectiva e a paisaxe.
- Luz diáfana na pintura.

Última cea, 1494-98 (Leonardo da Vinci). Simetría, distribución dos personaxes formando grupos que equilibran a composición, interior arquitectónico que consegue perspectiva e profundidade, iluminación uniforme.

Virxe do Prado, 1505 (Rafael). Serenidade, composición equilibrada e pechada, iluminación uniforme.

Virxe de Bruxas, 1504 (Miguel Anxo). Proporción, serenidade, encadre nunha figura xeométrica, gran calidade na execución do mármore, concentración na expresión.

Carlos V vencendo ao Furor, 1549 (León e Pompeo Leoni). Retrato en bronce do emperador con lembranzas da estética romana.

Cuestións

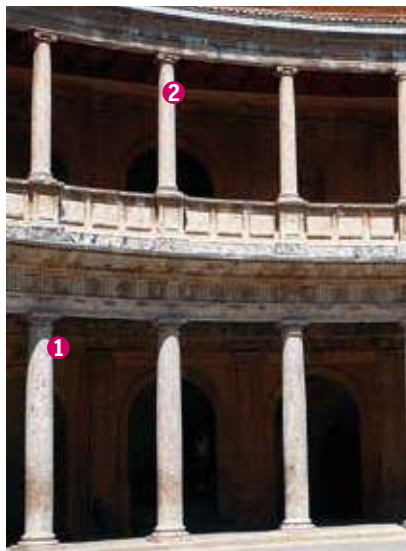
- 1 Onde se orixinou a arte renacentista? En que século alcanzou a súa plenitude?
- 2 Por que se denomina Renacemento á arte destes séculos?
- 3 Engade algunha característica ás que figuran no pé das ilustracións guiándote polas características máis destacadas.

2

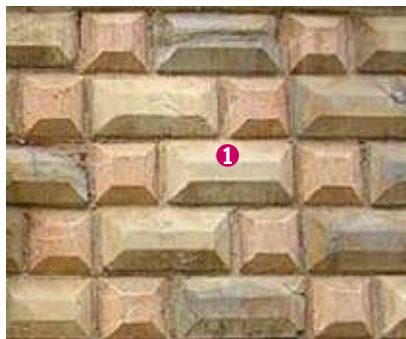
Recuperación das formas clásicas na arquitectura

Arcos de medio punto [1]. Medallóns [2].

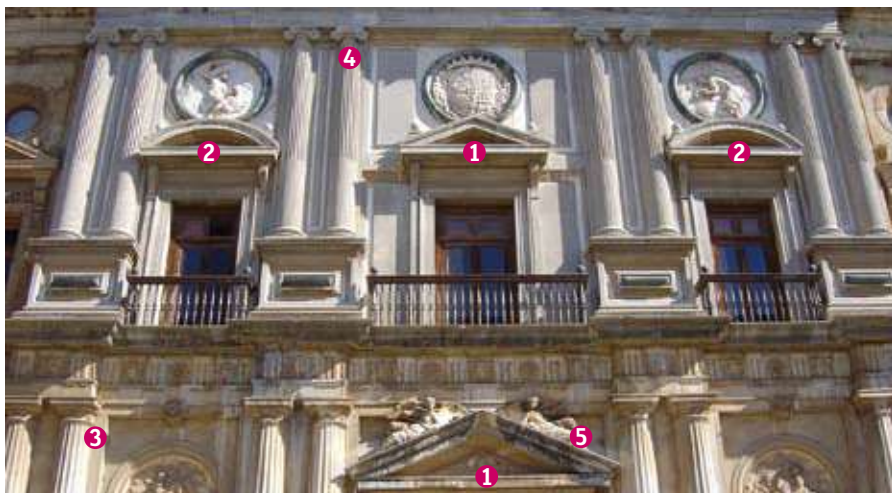
Ordes clásicas: Dórica [1]. Xónica [2].

Aparello almofoadado [1].

Os arquitectos renacentistas manifestaron o seu gusto polas formas equilibradas, proporcionadas, serenas, harmónicas.

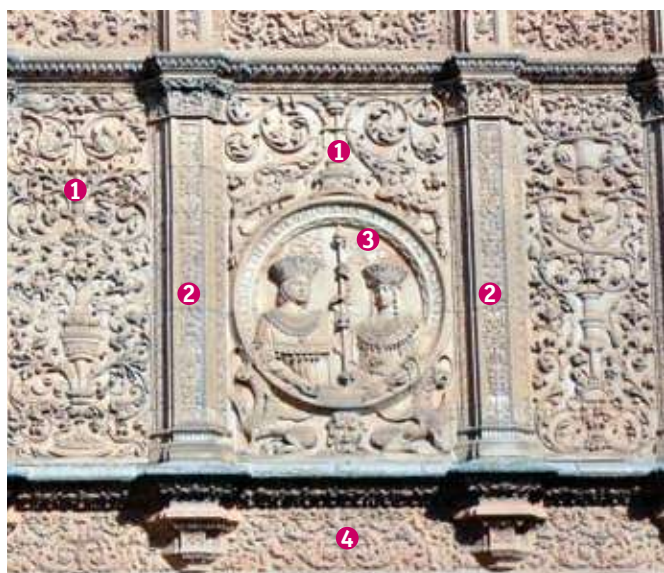
- **Elementos arquitectónicos:** A arquitectura do Renacemento emprega numerosos elementos do mundo greco-latino da antigüidade clásica entre os que destacan: arco de medio punto, ordes clásicas –dórica, xónica, corintia, toscana e composta–, columnas con fuste en forma de balaústre, grandes cúpulas, frontóns nas fachadas, dominio das liñas horizontais nas construcións civís.
- **Elementos decorativos:** cartelas nas claves dos arcos, medallóns, aparello almofadado (o formado por perpiaños nos que sobresaen a parte central sobre as arestas); fornecelas que rematan en forma de venera e que poden acoller figuras, grilandas, candelieri e grutesco (decoración formada por seres fantásticos, vexetais e animais entrelazados).
- Entre os **arquitectos destacaron**, en Italia: Brunelleschi, Alberti, Bramante, Miguel Anxo, Vignola e Palladio.

Frontón triangular [1] e semicircular [2]. Capitel dórico [3]. Orde xónica [4]. Figuras recostadas sobre o frontón [5].

Grandes cúpulas [1].

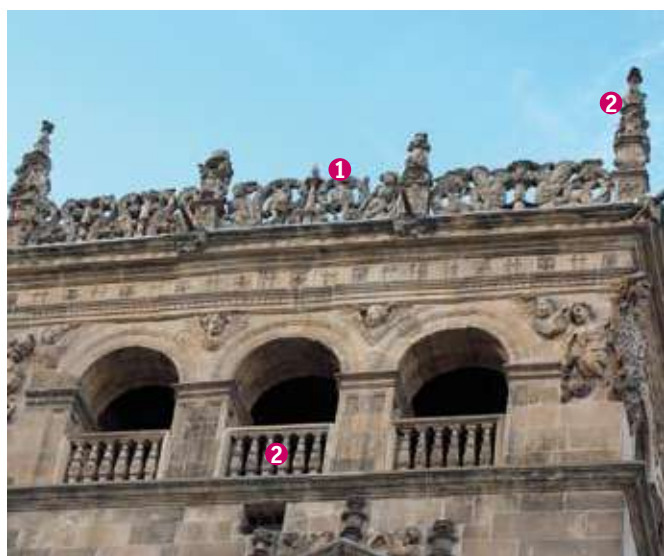
Grutesco [1], candelieri [2], medallón [3] e grilandas [4].

Cartela no arco [1]. Medallóns [2].

Fornela [1] con imaxes [2].

Crestería [1] e balaústres [2].

Fachada da igrexa de San Xurxo de Venecia, c.1565 (Palladio).

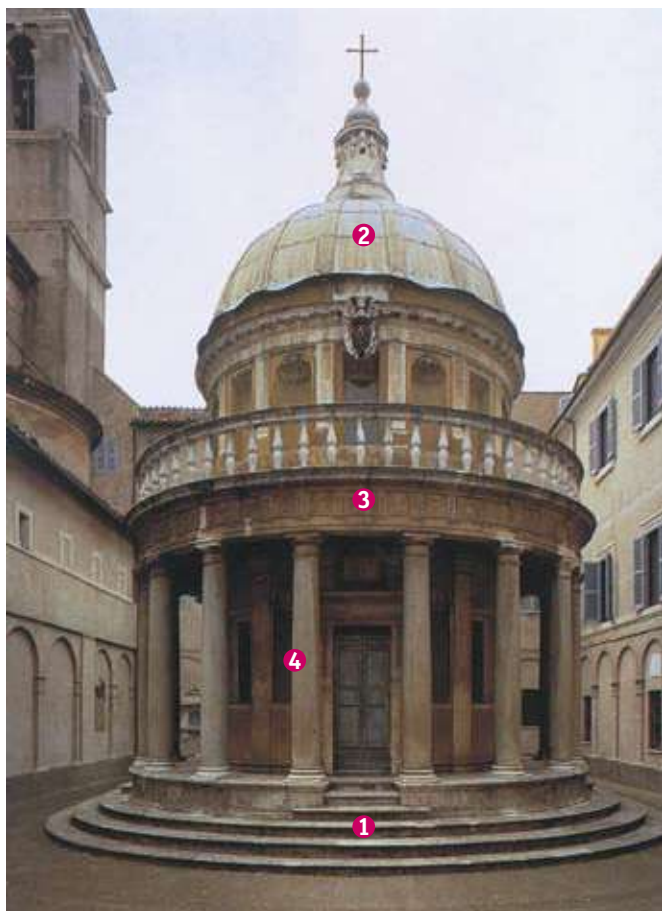

Interior da igrexa de San Lourenzo de Florencia, 1422-42 (Brunelleschi).

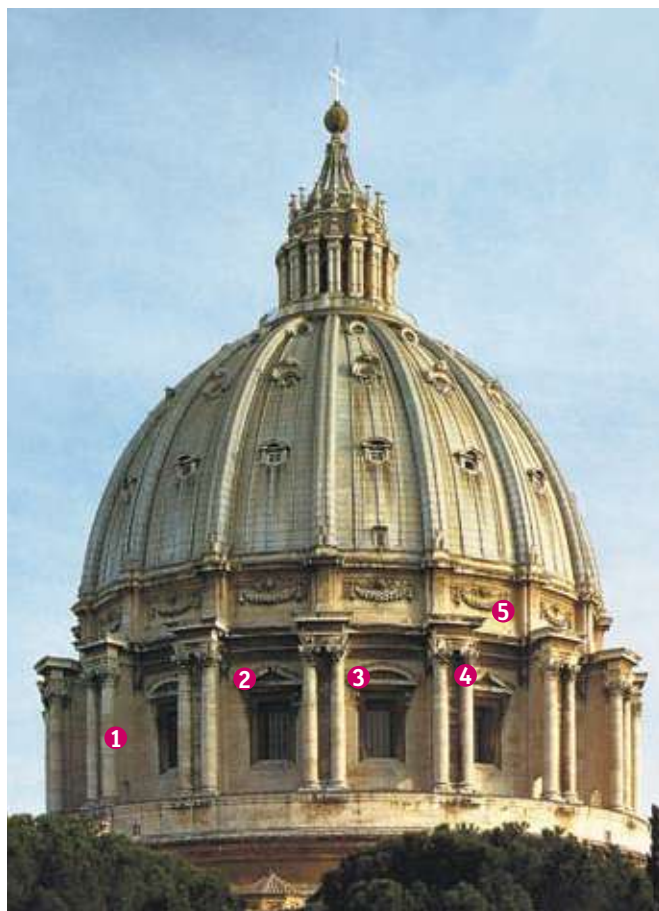

Cuestións

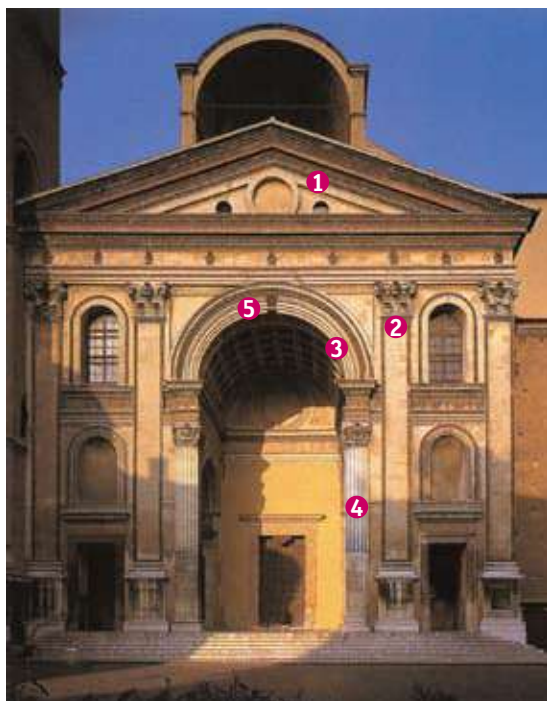
- 4 Lembra e describe os elementos e características das ordes clásicas dórica, xónica e corintia.
- 5 Define: arco de medio punto, cúpula, frontón.
- 6 Identifica elementos característicos da arquitectura renacentista nas igrexas de San Xurxo de Venecia e San Lourenzo de Florencia.

San Pietro in Montorio, 1502. Roma (Bramante).
Planta circular que lembra os templos romanos [1]. Cúpula [2]. Friso de triglifos e metopas [3]. Orde toscana [4].

Cúpula de San Pedro do Vaticano, 1558-60 (Miguel Anxo).
Tambor [1]. Frontões triangulares [2] e semicirculares [3]. Orde corintia [4]. Grilandas [5].

Fachada de Santo André de Mantua, 1470 (Alberti).

Antiga biblioteca de Venecia, 1536-53 (Sansovino).

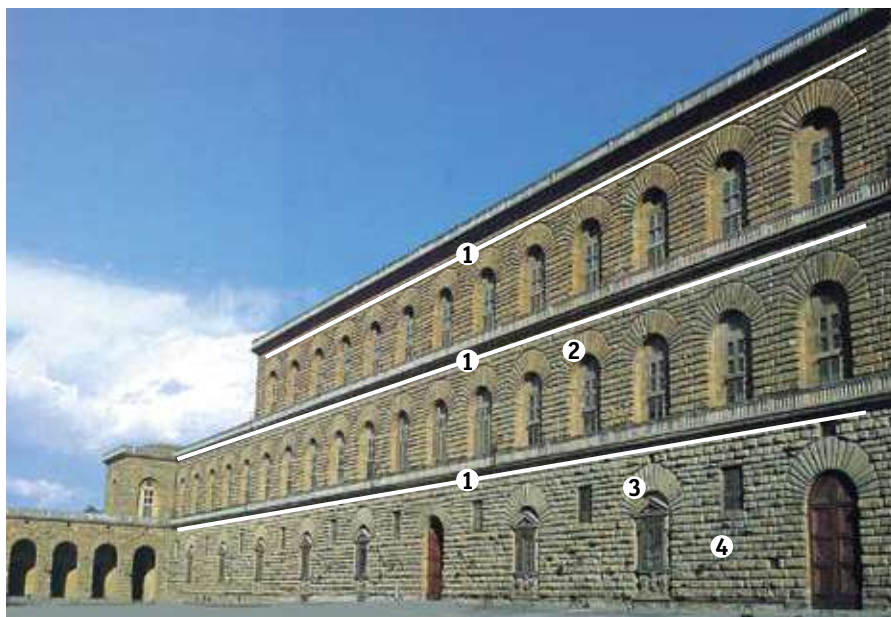

Palacio Chiericati, 1551-53. (Palladio).

Palacio do Té en Mantua, 1525-35 (G. Romano).

Palacio Pitti, 1448. Florencia (Brunelleschi). Dominio da horizontalidade, estabilidade e equilibrio [1]. Arco de medio punto [2]. Frontóns triangulares [3]. Almofadado [4].

Interior da igrexa do Gesú, c.1568 (Vignola).

Cuestións

- 7** Identifica os elementos re-nacentistas seleccionados na fachada da igrexa de Santo André de Mantua. Pon nome aos elementos indicados.
- 8** Identifica cinco elementos característicos no Palacio do Té en Mantua.
- 9** En cales destas imaxes pode verse o paramento almofadado? En cales cartelas e grilandas?

3 Equilibrio e serenidade na escultura

As esculturas renacentistas presentan rostros serenos, de expresións tranquilas; o conxunto da figura, ou dun grupo de figuras, encádrase en esquemas xeométricos sinxelos. Entre as características máis destacadas están:

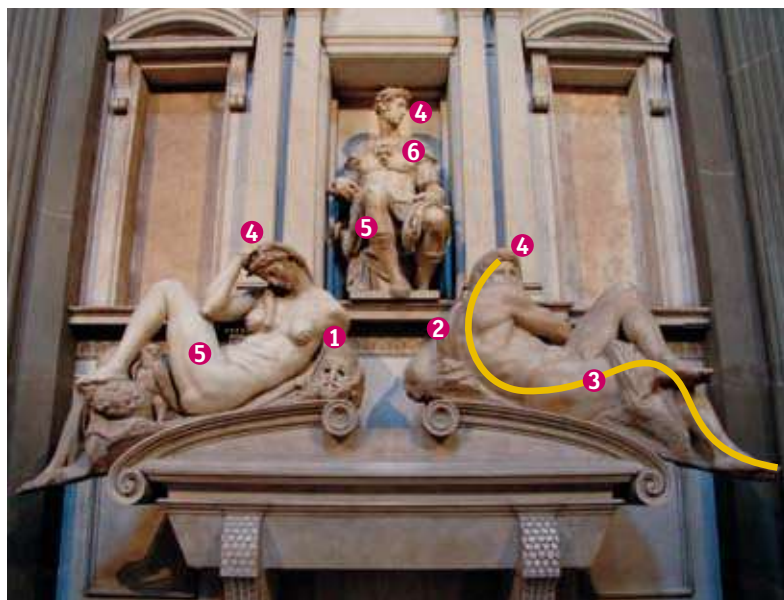
- **Interese pola figura humana**, tratada cun naturalismo idealizado. Canon e proporción clásica. Alarde de capacidade técnica.
- Predominio das **composicións piramidais**, equilibradas e pechadas sobre si mesmas. Algúns autores realizan obras de maior dinamismo e fan xirar as figuras sobre si mesmas (xiro helicoidal).
- Gusto pola obra de **vulto redondo** (exenta).
- **Temas relixiosos** pero tamén **profanos** con referencias clásicas (mitos). Obras para exteriores de carácter público.
- En **Italia** o material máis empregado é o mármore, xunto co bronce.
- Entre os **escultores destacaron**, en Italia: Ghiberti, Donatello, Miguel Anxo e Cellini.

David, c. 1430 (Donatello).
Representación da anatomía humana [1].
Esquema curvilíneo na disposición da figura [2].
Serenidade [3].

O cabaleiro Gattamelata, 1453 (Donatello).
Escultura ecuestre e pública. Maxestosidade.
Cabaleiro vestido ao estilo romano [1].
Rotundidade das formas [2].
Cabalo a paso lento,
o que dá sensación de equilibrio [3].

Tumba de Xuliano Médicis, 1534 (Miguel Anxo).
Figuras alegóricas da morte –a noite [1] e o día [2]–. Liñas curvas helicoidais na disposición das figuras [3]. Concentración das actitudes [4]. Anatomía robusta [5]. Vestimenta de estilo romano [6].

Perseo coa cabeza de Medusa, 1554 (Benvenuto Cellini).

Tumba de Lourenzo Médicis coa aurora e o crepúsculo, 1530-34 (Miguel Anxo).

Porta do Paraíso do baptisterio de Florencia (detalle), 1425-52 (Ghiberti).

Cuestións

- 10** Describe a escultura do cabaleiro Gattamelata: que representa, a actitude do cabalo e do cabaleiro, material en que está realizada...
- 11** Valora a calidade técnica das obras de Miguel Anxo aquí seleccionadas.
- 12** Identifica elementos renacentistas característicos na obra B. Cellini.

Escavo moribundo, c. 1613 (Miguel Anxo).

4 Naturalismo e perspectiva na pintura

Ao longo dos séculos XV e XVI a pintura evolucionou desde obras nas que domina o debuxo e a luz diáfana, a outras nas que cobra importancia a cor, a luz e a paisaxe. Os pintores renacentistas contribuíron á evolución da pintura polo tratamento da perspectiva, o recurso empregado para reproducir sobre a superficie plana do lenzo o aspecto da realidade tridimensional. Entre as características destacan:

Nacemento de Venus, c. 1485 (Botticelli). Tema mitolóxico. Equilibrio na composición, con tres grupos presididos pola figura de Venus. Predominio do debuxo. Luz que ilumina por igual toda a escena.

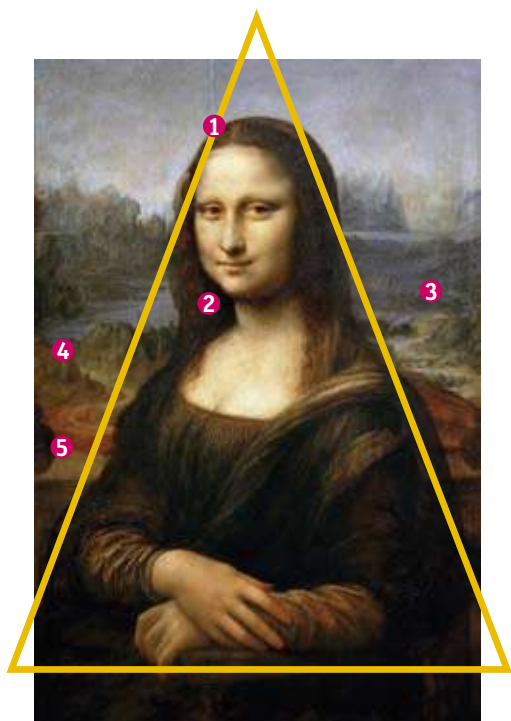
- Preocupación pola **perspectiva**, empregando recursos pictóricos para dar sensación de volume e profundidade.
- Tratamento da **anatomía humana**, logrando figuras con volume e corporeidade.
- Esquemas xeométricos con predominio da **composición triangular**.
- Gusto polo **detalle**, polo **retrato**, pola incorporación da **natureza** (paisaxe) ao cadro.
- Abundancia de temas **mitolóxicos**, ademais dos **relixiosos**.
- A técnica preferente é o **óleo**, aínda que tamén son abundantes os **frescos**.
- Entre os **pintores** destacaron, en Italia: Frei Anxélico, Botticelli, Mantegna, Leonardo da Vinci, Rafael, Miguel Anxo, Tiziano, Veronés e Tintoretto.

Cristo xacente, 1490 (Andrea Mantegna). Perspectiva de punto de vista baixo. Estudo anatómico. Expresión da morte [1]. Sensación de volume [2]. Panos que non ocultan a anatomía [3]. Escorzo que orixina profundidade [4].

Santa Ana, a Virxe e o Neno, c. 1503 (Leonardo da Vinci).

A Gioconda, 1503 (Leonardo da Vinci). Composición triangular [1]. Expresión enigmática [2]. A luz matiza e suaviza as formas (esfumado) [3]. Paisaxe incorporada á escena [4]. Liñas curvas no camiño que proporcionan profundidade [5].

Virxe do xilgaro, 1507 (Rafael). Composición encadrada en formas xeométricas [1], e pechada polo xogo de miradas [2]. Paisaxe que dá profundidade [3].

Xuízo Final na Capela Sixtina (detalle), 1536-41 (Miguel Anxo).

Cuestións

- 13** A perspectiva foi unha das maiores preocupacións dos pintores renacentistas. Fíxate no tratamento que dela fan Mantegna e Rafael e comenta as solucións achegadas por estes pintores.
- 14** Compara dúas obras renacentistas realizadas con diferenza de case un século: o *Nacemento de Venus* e o *Xuízo final da Capela Sixtina*. Fíxate no tratamento anatómico das figuras, na disposición dos grupos, no tratamento do debuxo e da cor...
- 15** A *Gioconda* de Leonardo da Vinci é unha das obras máis coñecidas da pintura universal e tamén unha das que se teñen feito máis versións. Tras consultar Internet, debuxa ti a túa propia interpretación.

5 A arte renacentista en España

A finais do século XV aparecen xa os primeiros indicios renacentistas na **arquitectura**, que se limitaron a recubrir con decoración as fachadas de edificios xa existentes. É o estilo coñecido como *plateresco* porque o delicado traballo decorativo realizado en pedra lembra o dos ourives.

Fachada da Universidade de Salamanca, c.1525.

A medida que avanza o século XVI, a decoración diminúe e concéntrase en determinados puntos do edificio, construído xa segundo os deseños da estética renacentista. É o estilo *purista*.

Baixo a influencia da Contrarreforma católica que con tanta tenacidade defenderon Carlos V e Filipe II, a arquitectura adquire trazos de enorme simplicidade decorativa e monumentalidade. O Escorial dá nome a un novo estilo –*escurialense*– ou *herreriano* (polo seu arquitecto) no que a decoración queda reducida á presenza de figuras xeométricas (esfera, pirámide) e todo o edificio está dominado pola marcada horizontalidade.

Entre os arquitectos destacaron: Pedro Machuca, Diego Siloé, Rodrigo Gil de Hontañón e Xoán Bautista Herrera.

Fachada da Universidade de Alcalá de Henares, c.1543 (Rodrigo Gil de Hontañón).

Palacio de Carlos I na Alhambra de Granada, iniciado en 1526 (Pedro Machuca).

Interior da catedral de Xaén, c.1500 (Andrés de Vandelvira).

Porta do Perdón da catedral de Granada, 1528 (Diego Siloé).

Mosteiro de San Lourenzo do Escorial, 1563-84 (Xoán de Herrera).

Fachada da igrexa do mosteiro do Escorial.

Patio dos evanxelistas do mosteiro do Escorial.

Cuestións

- 16 Por que se coñece como plateresco o estilo dos inicios do Renacemento español?
- 17 Elix unha das obras destas páxinas e describe os elementos renacentistas que nela se atopan.
- 18 Amplía a información sobre o mosteiro do Escorial elaborando un breve informe sobre este emblemático edificio.

A **escultura** en España trata basicamente temas relixiosos, pois a Igrexa foi a principal clienta e receptora das obras de arte. O material básico é a madeira policromada coa técnica do estufado consistente en recubrir a madeira con capas de xeso para aplicar enriba finas láminas de ouro; logo aplícase a cor e ráiase coidadosamente a pintura nas partes dos vestidos para conseguir que brille o ouro e lograr fermosos motivos ornamentais.

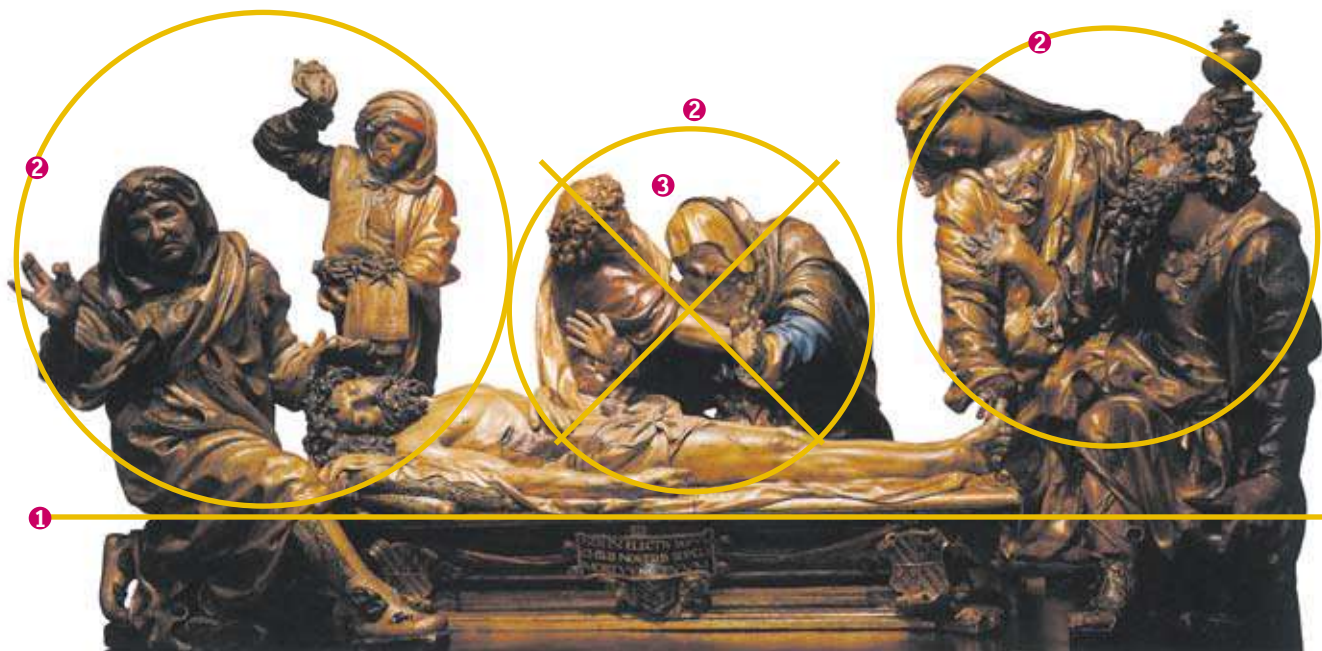
Entre os escultores destacaron: Alonso Berruguete e Xoán de Juni.

O sacrificio de Isaac, 1525 (Alonso Berruguete).

Martirio de San Sebastián, c. 1526 (Alonso Berruguete).

Enterro de Cristo, c. 1540 (Xoán de Juni). Esquema compositivo complexo. Expresividade en rostros e actitudes. Eixe horizontal [1]. Equilibrio compositivo [2]. Contraposición de figuras [3].

Retablo da catedral de Astorga, c. 1560 (Gaspar Becerra).

Sepulcro do Tostado, c.1518 (Vasco de Zarza).

Familia de Filipe II, c.1592 (Pompeio Leoni).

San Xerome penitente, c.1525 (Pedro Torrigiano).

Cuestións

- 19** Cal é o material máis utilizado polos escultores renacentistas españois? En que consiste a técnica do estufado?
- 20** Analiza e compara as obras de Alonso Berruguete e Pedro Torrigiano desde o punto de vista do tratamento da madeira.
- 21** Identifica elementos renacentistas característicos na obra de Xoán de Juni.

A **pintura** renacentista en España, de modo similar ao que sucede coa es-
cultura, trata maioritariamente temas relixiosos. A estética renacentista
tardou en ser aceptada en España debido ao prestixio alcanzado pola pin-
tura flamenga do século XV. A influencia dos grandes pintores italianos
é apreciable en todos os autores hispanos.

Entre os pintores destacaron: Xoán de Juanes, Luis Morales, Alonso Sán-
chez Coello e O Greco (Domenico Theotocopuli).

Virxe co neno, 1568 (Luís Morales).
Busca da relixiosidade e piedade. Influencia
de Leonardo. Equilibrio na composición.
Veladuras e cores afectados pola luz.

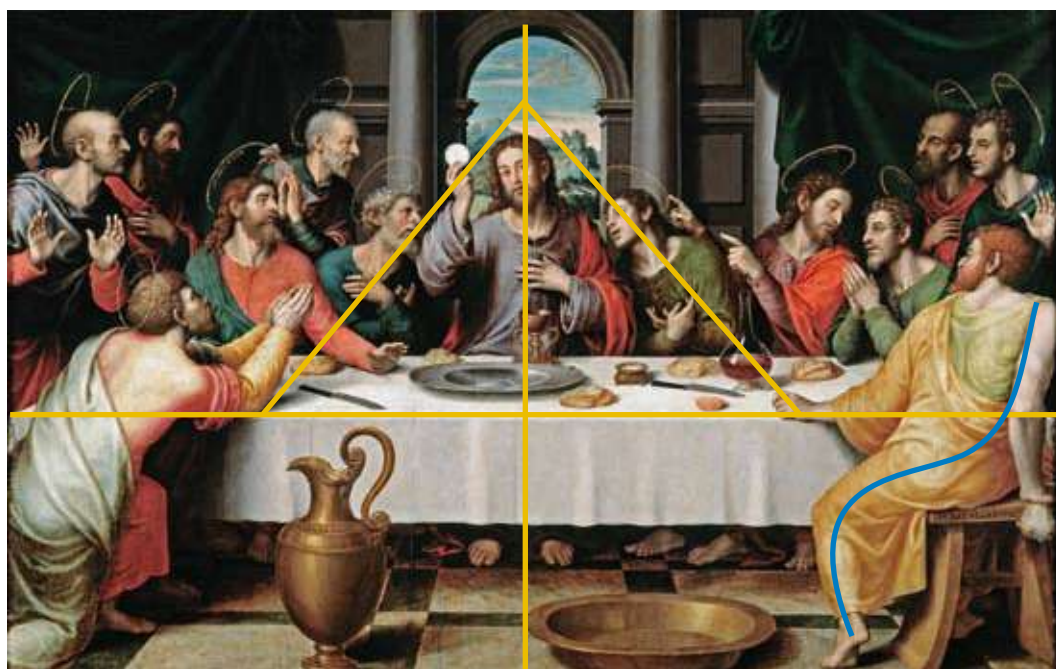
Santa Catarina, 1505 (Hernando Yáñez de Almedina).

Infanta Sabela Clara, 1579 (Alonso Sánchez Coello).

Raíña Sabela de Valois, 1605 (Xoán Pantoja da Cruz).

A derradeira cea, 1550 (Xoán de Juanes).

Entierro do Conde de Orgaz, 1586 (O Greco).

Figuras alongadas. Anatomías liberadas do ideal de beleza. Composición organizada en dúas partes, celestial [1] e terreal [2]. Punto de perspectiva baixo [3]. Eixe vertical da composición [4]. Composición equilibrada e simétrica [5]. A luz matiza as cores [6].

O expolio, c. 1578 (O Greco).

Santo André e San Francisco, c. 1595 (O Greco).

O cabaleiro da man no peito, c. 1578 (O Greco).

A Crucifixión, 1597 (O Greco).

Cuestións

- 22** Analiza e compara as obras da *Derradeira cea de Cristo* pintadas por Leonardo e Xoán de Juanes identificando similitudes e diferenzas.
- 23** Fíxate nas obras de Morales e Almedina. A cal dos grandes pintores italianos cres que deben máis influencia?
- 24** Selecciona unha obra do pintor cretense O Greco, e comenta as súas características.

Analizamos... Miguel Anxo, un artista renacentista

Miguel Anxo Buonarroti (1475-1564) foi un dos máis grandes artistas renacentistas. Foi arquitecto, escultor e pintor e en todos os campos destacou pola calidade da súa obra.

♦ Valora a calidade técnica

A escultura de David é unha das máis representativas da estética renacentista. É unha obra de gran tamaño (case 4 metros) encargada pola Señoría de Florencia para adornar a praza principal desa cidade. O artista tiña 26 anos cando a realizou e tivo que adaptala ao bloque de mármore de que dispoñía. David está representado como un atleta espido, concentrado no momento de preparar o tiro da tirafonda que leva no ombro para matar o xigante Goliat.

Cuestións

1. Fíxate nesta obra e valora a calidade técnica e as dificultades que cres que Miguel Anxo debeu ter para poder realizar esta grande escultura nun único bloque de mármore.

Detalle do David.

David, c.1502-1504.

♦ Compara obras

Na obra de Miguel Anxo, especialmente nas súas esculturas, pódese apreciar unha evolución estética sorprendente. Estas dúas obras, realizadas sobre o mesmo tema –a Piedade, grupo formado polas figuras da Virxe e Cristo morto– en distintos momentos da súa vida, unha na súa xuventude e outra pouco antes de morrer, permiten valorar a capacidade dun artista para evolucionar e buscar novos camiños expresivos.

Cuestións

2. Fíxate ben nestas dúas obras de Miguel Anxo: no modo de traballar o mármore, na forma de colocar as figuras, no tratamento dos rostros e do conxunto da anatomía... Valora esta evolución, tendo en conta a dificultade que supón para os artistas iniciar novas formas de expresión, especialmente cando conseguen alcanzar a perfección e contan co pleno recoñecemento dos espectadores.

A Piedade do Vaticano, 1499.

A Piedade Rondanini, 1564.

♦ Describe unha escena

Miguel Anxo decorou a bóveda e a parede frontal da capela Sixtina do Vaticano con escenas da Biblia. As figuras conseguen dar a sensación de gran monumentalidade e volume, ademais dunha extraordinaria plasticidade dos seus corpos. O artista gusta de presentar os personaxes en posicións complexas e con acusados escorzos que dan maior dinamismo.

Panorámica xeral da bóveda da capela Sixtina do Vaticano.

Cuestións

3. Describe esta pintura e comenta a disposición das figuras, a composición da escena, a actitude dos personaxes... Para comprender mellor a escena, poderías ler o relato bíblico da creación do mundo e do home por Deus.

♦ Amplía a información

A obra de Miguel Anxo é moi ampla e toda ela ten grande interese artístico, tanto pola calidade técnica, sempre presente, como pola orixinalidade de moitos dos seus deseños urbanísticos, arquitectónicos, escultóricos e pictóricos.

Cuestións

4. Para coñecer mellor a obra de Miguel Anxo, acude á biblioteca do teu centro ou a algunha que haxa na túa localidade e consulta libros de arte que conteñan imaxes coa obra do artista italiano. É moi interesante visualizar virtualmente a Capela Sixtina (teclear "Cappella Sixtina Visita Virtual") e ver e ler comentarios de moitas das obras deste xenio en páxinas web e na wikipedia.

♦ Analiza unha recreación cinematográfica

A vida dos artistas non sempre é fácil; unhas veces porque a súa obra non é comprendida polo público, outras polas dificultades económicas derivadas da falta de venda das súas creacións, e outras porque os gustos ou esixencias dos patrocinadores ou mecenas provocan enfado e desgusto no artista. O caso de Miguel Anxo co seu mecenas, o papa Xulio II, foi recreado no filme *O tormento e a éxtase*, dirixido por Carol Reed (1965)

Cuestións

5. Tras a visualización do filme, comenta e valora as dificultades que os artistas poden ter para realizar con liberdade a súa obra, especialmente cando están sometidos ás esixencias dos mecenas.

Traballamos con... fichas de observación de esculturas e pinturas

Para fixarse nos elementos dunha escultura ou pintura convén elaborar unha guía de traballo que nos facilite a súa análise e valoración. Esta ficha pode servir de modelo.

	Escultura	Pintura
Tipo de obra	☐ Relevo (a que destaca sobre un fondo) ☐ Exenta ☐ Arrimada	☐ Pintura mural ☐ Cadro
Material empregado / soporte	☐ Pedra: ☐ Granito ☐ Mármore ☐ Calcaria ☐ Madeira ☐ Metal: ☐ Bronce ☐ Ferro ☐ Outro/combinación de varios	☐ Muro/pareda ☐ Táboa ☐ Lenzo ☐ Outro
Tema representado	☐ Relixioso (especificar: escenas bíblicas, da vida de Cristo ou dos santos...) ☐ Profano: ☐ Mito ☐ Vida cotiá ☐ Retrato	
Composición	☐ Sinxela ☐ Complexa ☐ Simétrica ☐ Disimétrica ☐ Dominio da horizontalidade / verticalidade ☐ Dominio da composición diagonal	
Expresividade / Movemento	☐ Serenidade ☐ Dramatismo ☐ Estatismo ☐ Actitudes que indican movemento	
Policromía	☐ Monocromo (unha soa cor ou material natural) ☐ Policromía (varias cores) ☐ Dominio das gamas frías (verdes, azuis) ☐ Dominio das gamas quentes (vermellos)	
Perspectiva / Efectos lumínicos	☐ A luz non inflúe na expresividade da obra ☐ A luz contribúe a crear efectos expresivos	☐ Non hai, fondo neutro ☐ Lineal (horizonte elevado para dar sensación de profundidade) ☐ Aérea (sensación plena de ambiente tridimensional) ☐ Luz diáfana (clara, ilumina toda a escena) ☐ Efectos de claroscuro (luz e sombra)

Aplica este esquema para analizar unha obra das que figuran neste tema, ou sobre algunha pertencente aos estilos estudados que estea na túa localidade (por exemplo, nun museo), ou sobre algunha conservada no Museo do Prado a través da consulta da súa páxina web: www.museodelprado.es

Lembra e aplica

1. Relaciona o artista coa súa obra.

☐ Botticelli	☐ O cabaleiro Gattamelata
☐ Miguel Anxo	☐ Gioconda
☐ Xoán Bautista Herrera	☐ O Escorial
☐ Leonardo da Vinci	☐ Capela Sixtina
☐ Donatello	☐ O enterro do conde de Orgaz
☐ O Greco	☐ Nacemento de Venus
☐ Bramante	☐ San Pedro en Montorio

2. Define os seguintes termos artísticos: almofadado, grutesco, vulto redondo, composición equilibrada, estufado.

3. Pon unha cruz na faceta artística na que destacaron os artistas seleccionados.

	O Greco	Rafael	Brunelleschi	Botticelli	Bramante	Miguel Anxo
Arquitectura						
Escultura						
Pintura						

4. Analiza e comenta as seguintes obras.

Fachada da igrexa do mosteiro do Escorial (X.B. Herrera).

Amor sacro e amor profano (Tiziano).

David (Miguel Anxo).

Recomendacións

♦ PARA LER

Sigrid Heuck. *O enigma do mestre Xoaquín*. 1991 [Peter, un adolescente de 16 anos, merca un libro sobre o pintor Pintinir. No libro hai un cadro –San Cristovo– que lle vai cambiar a vida porque inicia unha fascinante investigación que é como unha escusa para adentrarse na cultura do século XVI]

♦ PARA VER

O Greco. Yannis Smaragdis. 2007 [Recreación da vida e actividade, aínda que con algunhas inexactitudes, deste pintor cretense afincado en Toledo]

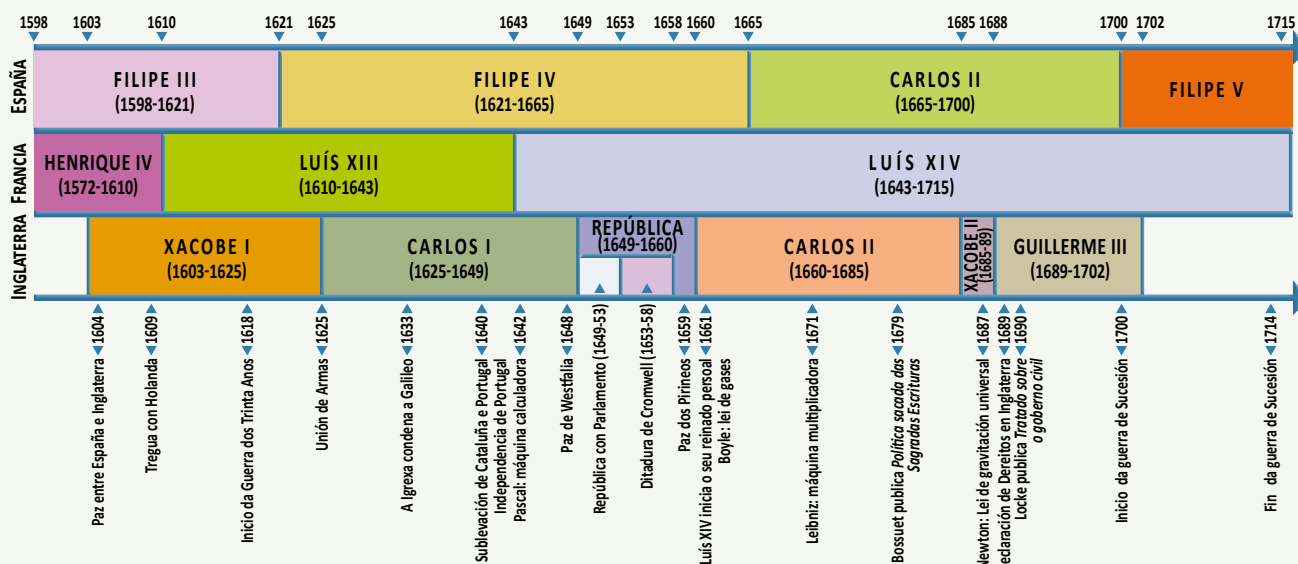
Tema 3

1. A Monarquía hispánica no século XVII
2. Decadencia hispana e hexemonía francesa
3. A monarquía absoluta na Francia de Luís XIV
4. O parlamentarismo inglés

5. A revolución científica
- * Reforza as competencias básicas
- Analizamos... a Guerra dos Trinta Anos
- Traballamos con... mapas conceptuais
- Lembra e aplica

Eixe temporal

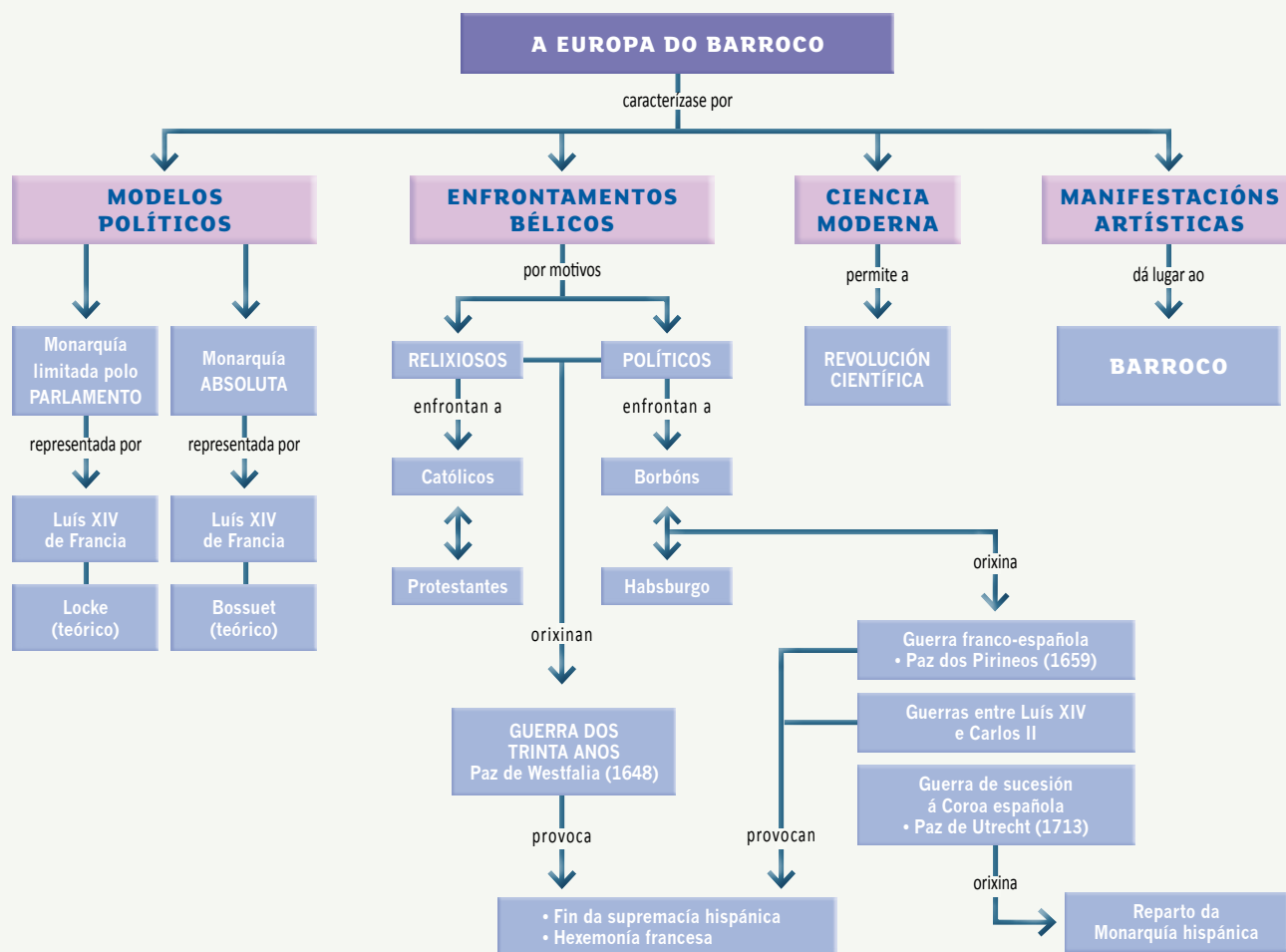

A Europa do Barroco

Imos coñecer...

- ♦ **A evolución da Monarquía hispánica durante o século XVII: os reinados de Filipe III, Filipe IV e Carlos II.**
- ♦ **A progresiva perda da hexemonía da Monarquía hispánica a favor de Francia.**
- ♦ **As características e diferenzas dos dous modelos políticos característicos da época: a monarquía absoluta, representada polo rei francés Luís XIV, e a monarquía limitada polo Parlamento en Inglaterra.**
- ♦ **Os trazos da ciencia moderna, así como os avances científicos máis destacados.**
- ♦ **A técnica de traballo con mapas conceptuais.**

Relacionamos contidos

1 A Monarquía hispánica no século XVII

Durante o século XVII reinaron en España e os seus dominios os monarcas da dinastía dos Habsburgo: Filipe III, Filipe IV e Carlos II. Como consecuencia das numerosas guerras nas que participaron, a Monarquía hispánica perdeu a súa hexemonía en favor de Francia.

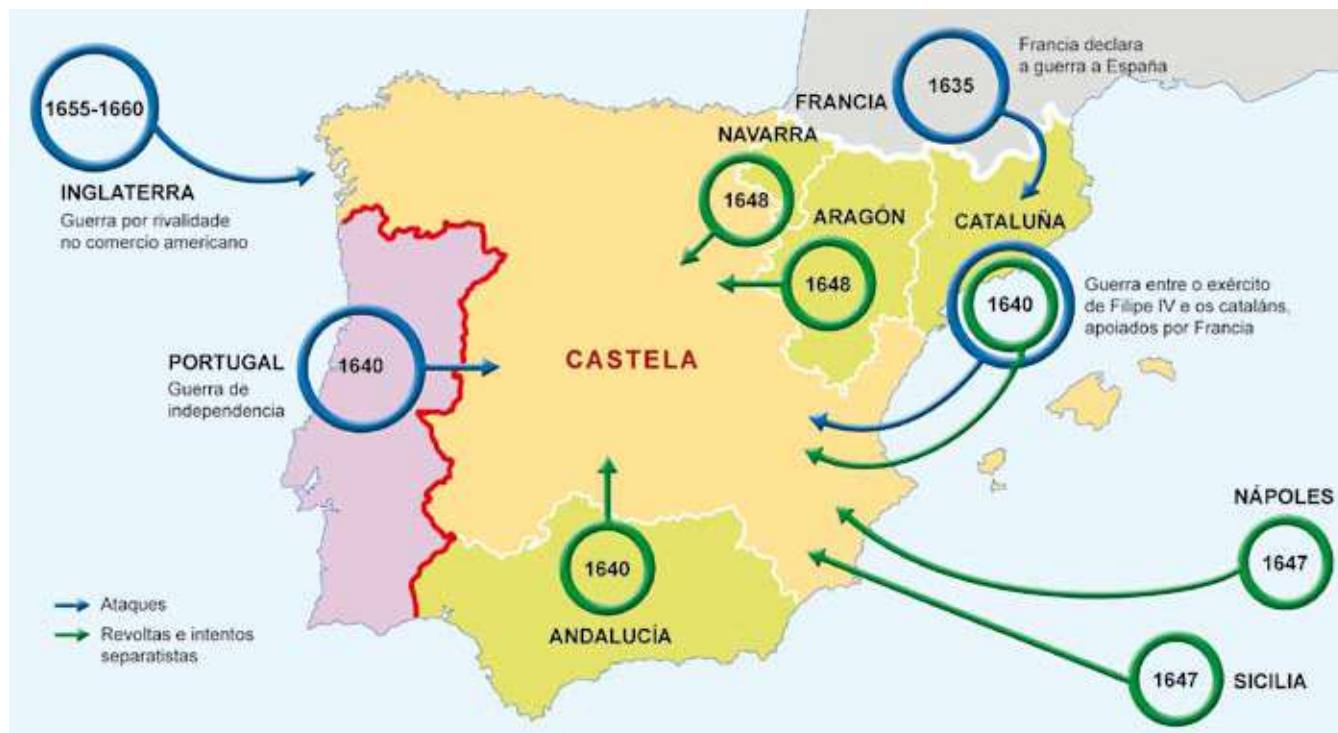
Filipe III. 1578-1621 (Diego Velázquez).

A monarquía autoritaria e a crise de 1640

Durante o século XVII mantivéronse a maioría das características económicas e sociais do século anterior: predominio das actividades agrarias, organización gremial dos artesáns, importancia das riquezas americanas, distribución da sociedade en grupos pechados e desiguais ante a lei... Os principais cambios afectaron o ámbito político:

- **Aparición dos validos.** Os monarcas españois continuaron exercendo o seu poder de forma plena, autoritaria, pero coas limitacións dos privilexios forais que mantiñan algúns territorios (Aragón, Cataluña, Navarra, señoríos vascos). Pero, a diferenza dos monarcas do século XVI, que gobernaron de forma persoal e directa, os do século XVII confiaron a dirección do reino aos **validos**, persoas que gozaban da plena confianza do rei e gobernaban no seu nome. Entre os validos destacaron o duque de Lerma no reinado de Filipe III e o conde-duque de Olivares no de Filipe IV.
- **A crise da Monarquía hispánica.** Por iniciativa do seu valido Olivares, Filipe IV intentou centralizar e unificar o poder da Monarquía modificando e eliminando os privilexios forais dos distintos reinos.

A crise da Monarquía hispánica

O proxecto, coñecido como **Unión de Armas** (1624), tiña dous obxectivos básicos: establecer en todos os territorios peninsulares as leis de Castela, as máis favorables ao poder do rei, e crear un exército permanente no que participasen todos os reinos. Pero o proxecto foi rexeitado nos territorios que gozaban dos privilexios forais e non se levou a cabo.

Desde 1635, debido á participación de España na Guerra dos Trinta Anos, incrementouse a necesidade de homes e diñeiro, de modo que a presión sobre os distintos reinos da Monarquía hispánica orixinou a **crise de 1640**, cando se sublevaron os portugueses, os cataláns e houbo alteracións de carácter secesionista en Nápoles e Sicilia. A sublevación provocou a guerra en Cataluña e Portugal. Cataluña foi dominada, pero Portugal proclamou a independencia (recoñecida por España no Tratado de Lisboa en 1668).

Consellos do valido ao monarca

Considere a V.M. o negocio máis importante da súa Monarquía facerse rei de España; quero dicir, señor, que non se contente con ser rei de Aragón, de Valencia, conde de Barcelona, senón que traballe e pense (...) como reducir estes reinos que forman España ao estilo e leis de Castela sen ningunha diferenza. Se a V.M. o lograse, sería o príncipe máis poderoso do mundo.

Gaspar de GUZMÁN, conde-duque de Olivares. *Instrucións a Filipe IV sobre o goberno de España*. 25-12-1624

Gaspar de Guzmán, conde-duque de Olivares, valido de Filipe IV entre 1621 e 1643 (Diego Velázquez).

Filipe III (1598-1621)	Filipe IV (1621-1665)	Carlos II (1665-1700)
• 1604: tratado de paz con Inglaterra. • 1609: tregua de 12 anos con Holanda.	• 1640: independencia de Portugal e sublevación en Cataluña. • 1648: tratado de paz de Westfalia, fin da Guerra dos Trinta Anos. • 1659: tratado de paz dos Pirineos, fin da guerra con Francia.	• 1667-1697: catro guerras contra Francia. • 1700: problema da sucesión, ao falecer o monarca sen fillos.

Cuestións

- 1 Exerceron do mesmo modo o poder os Austrias españois do século XVI que os do XVII?
- 2 Fíxate no texto de Olivares. Que propón o valido ao monarca? Por que lle dá ese consello?
- 3 Que motivou a crise de 1640? En que territorios foi máis grave? Podes ampliar a información sobre os efectos desta crise en Cataluña consultando Internet.

Filipe IV (Diego Velázquez).

A loita pola hexemonía

O mantemento da hexemonía foi obxectivo básico dos Austrias españois no século XVII, obxectivo que non lograron. Na actuación dos monarcas cómpre diferenciar:

- **As treguas de Filipe III.** En lugar de continuar as guerras contra os inimigos da Monarquía hispánica (Holanda, Inglaterra, os protestantes...), estableceu unha política de treguas cos principais inimigos de España: en 1604 asinou a paz con **Inglaterra** e en 1609 estableceu unha tregua de 12 anos con **Holanda**.
- **As guerras de Filipe IV e Carlos II.** Para tratar de manter a hexemonía en Europa, estes monarcas participaron en varias guerras, entre as que destacaron:
 - ▶ **Guerras contra Inglaterra** (1625-29 e 1655-59), provocadas pola rivalidade no control da rutas marítimas do comercio americano.
 - ▶ **Guerra dos Trinta Anos** (1618-1648). Comezou sendo un conflito relixioso e rematou sendo unha loita pola hexemonía europea. Neste longo conflito confluíron, ademais das tensións existentes entre católicos e protestantes, os representantes dos Estados territoriais e os principados, entre as cidades imperiais e o emperador, entre os Habsburgo e a dinastía francesa.

O bando dos **católicos** estaba formado polos Habsburgo de Viena e Madrid, o Papa e príncipes alemáns católicos. No bando dos **protestantes** estaban príncipes alemáns partidarios desta relixión, apoia-

dos por Holanda, Dinamarca e Suecia; contaron coa axuda de Francia que, sendo un reino católico, rivalizaba con Austria e España pola hexemonía europea.

Neste longo conflito diferéncianse catro períodos: bohemio-palatino, 1618-23; danés, 1625-29; sueco, 1630-35; e franco-sueco, 1635-48. Durante os tres primeiros, a loita parecía decidida a favor dos católicos, pero a partir da decidida intervención de Francia en 1635 (Luís XIII aconsellado polo seu ministro Richelieu) cambia o signo da guerra. A paz de **Westfalia** (1648) puxo fin a un conflito que para España significou a fin da súa hexemonía en Europa.

En 1648 asinou a Paz de Westfalia, que poñía fin á Guerra dos Trinta Anos (Gerard ter Borch).

Entre as consecuencias de Westfalia destacan:

- España tivo que recoñecer a independencia das Provincias Unidas dos Países Baixos (Holanda), rematando así 80 anos de loita pola independencia que se iniciara en 1568 (guerra dos Oitenta Anos).
- A Confederación Helvética (Suíza) e Austria sepáranse do Imperio, que ademais fragmentase nunha confederación de estados independentes..
- Francia e Suecia amplían os seus dominios territoriais.
- Recoñécese o principio de tolerancia relixiosa.

- **Guerras contra Francia.** Durante o reinado de Filipe IV estas guerras foron unha continuación da Guerra dos Trinta Anos. En 1659 asinou-se o **tratado dos Pirineos**, polo que Francia obtiña territorios en Flandres e ao norte dos Pirineos (Rosellón e Cerdeña). Con Carlos II houbo catro guerras máis e as sucesivas derrotas provocaron diversas perdas territoriais en favor de Francia, que ampliou o seu territorio.

Complexidade da Monarquía hispánica

Tamén hai gran diferenza de fundar un reino especial e homoxéneo dentro dunha provincia, a compoñer un imperio universal de diversas provincias ou nacións. Alí, a uniformidade de leis, semellanza de costumes, unha lingua, un clima, ao paso que os unen entre si, sepáranos dos estraños. Os mesmos mares, os montes e os ríos son para Francia límites naturais e muralla para a súa conservación. Pero na Monarquía de España, onde as provincias son moitas, as nacións diferentes, as linguas varias, as inclinacións opostas, os climas encontrados, así como é necesaria gran capacidade para conservar, así tamén moita para unir.

Baltasar GRACIÁN. *O político*. 1640.

A derrota da Armada española mandada por Oquendo en 1639

Despois dos encontros que tiveron cos holandeses á entrada do Canal, (...) quedaba cercada a nosa Armada por 126 barcos holandeses; o xeneral don Antonio de Oquendo, recoñecendo forza tan superior e o evidente perigo no que se vía, (...) solicitou a Londres municións e outros aparellos necesarios (...), porque se consumiran na loita dos días anteriores. (...) O día 21 de outubro, toda a Armada holandesa veu contra a nosa (...), e a Armada inglesa ía gañando o barlovento á Armada de Holanda, que ía detrás no seu seguimento, aínda que a espesa néboa non se distinguía ben, pero polos canonazos e ruído era ela a que ían favorecendo o naufraxio da nosa Armada. (...) Ao amencer había unha gran borrasca (...) e á noite seguinte, con tormenta, fomos dar á costa de Francia, sobre Calais. (...) E cambiando o vento ao noroeste, tomamos o camiño da Coruña. E a vinte leguas dela, o 3 de novembro, unha gran tormenta levounos ata a illa de Irlanda. E hoxe, día 6, chegamos a este porto [A Coruña].

Antonio de ULLOA E LEMOS [Mestre de campo da urca San Pedro o Grande]. *Comunicado* [ao rei Filipe IV]. 11-11-1639.

A rendición de Juliers en 1622 (J. Leonardo). O xeneral español Spínola recibe as chaves da cidade de mans do gobernador holandés.

Un episodio da guerra contra Holanda: a batalla das Dunas de 1639 (anónimo).

Cuestións

- 4 Que significou para España a Paz de Westfalia?
- 5 Analiza o texto de Baltasar Gracián e comenta porque a configuración da Monarquía hispánica dificultaba o seu goberno e a conservación da unidade.
- 6 A Armada mandada por Oquendo foi derrotada pola Armada holandesa na Batalla das Dunas. Os navíos españois reuníranse na Coruña e a este mesmo porto retornaron os que sobreviviron. En que outro momento da historia foi A Coruña porto de saída e chegada da Armada española?

2

Decadencia hispana e hexemonía francesa

A perda da hexemonía da Monarquía hispánica foi definitiva durante o reinado de Carlos II. Do esgotamento dos recursos e da redución dos exércitos beneficiouse especialmente a Francia de Luís XIV, que sostivo varias guerras contra España.

Carlos II. 1661-1700 (Xoán Carreño de Miranda).

Entre 1635 e 1659 España e Francia mantiveron un conflito armado individualizado no contexto da guerra dos Trinta Anos ao que se puxo fin coa sinatura do Tratado dos Pirineos polo que Francia obtiña prazas en Flandres, ademais das provincias catalás de Rosellón e Cerdaña. As vitorias francesas nas catro guerras que sostivo Luís XIV contra Carlos II significaron a perda de territorios e a confirmación da perda de hexemonía española en Europa que se iniciara coa Paz de Westfalia (1648). Na derradeira guerra, o rei francés mostrouse magnánimo con España porque tiña proxectos sobre a posible incorporación da coroa española ao reino de Francia.

Guerras dos Austrias españois. 1600-1700

Datas	Cronoloxía (total anos)	Tratado de paz	Perdas ou concesións da monarquía hispánica
Holanda	1621-48 (27)	Westfalia	Independencia de Holanda
Protestantes alemáns	1621-48 (27)	Westfalia	
Inglaterra	1625-29 1655-59 (8)		
Francia	1635-59 1667-68 1672-78 1681-84 1688-97 (44)	Pirineos Aquisgrán Nimega Ratisbona Ryswick	Prazas de Flandres, Rosellón, Cerdaña Lille e prazas en Flandres Franco Condado e diversas zonas en Flandres Charolais e prazas en Flandres

A decadencia da Monarquía hispánica

Xeme España entre os perigos dunha Monarquía desamparada, logo da grave perda de Perpiñán, do Rosellón, do importante paso do Perthus e do desmantelamento de Puigcerdá (...). Borgoña, antigo patrimonio agora separada da Monarquía, contribúe ao seu dano con tesouros e homes, antes tan fieis. Flandres, castigada en tantas partes, parece unha planta privada das súas pólas despois do recente corte da paz de Nimega (...).

As Indias occidentais (...) parecen hoxe un almacén universal das nacións sospeitosas e abertamente inimigas da Monarquía. As súas minas de ouro e prata, as súas perlas, todos os seus bens, son capital para ser distribuído entre os franceses e outras xentes que saben valerse da súa situación. (...)

O Mediterráneo leva moitos anos sen ver o estandarte rexio (...) deixando libre o paso dos barcos franceses (...).

Italia, acostumada a dobrar o xeonllo ante a fortuna española, perdido por completo o medo ao Monarca, só mira atenta ás forzas de Francia (...). Milán non pode confiar nos socorros de Sicilia, desfeita na súa economía despois da ruínosa guerra de Mesina, nin en Nápoles, obrigado á súa propia defensa mentres as armas francesas dominan o mar.

Giovanni CORNARO. *Relación dos Estados europeos. España. 1682*

A sociedade española da época viviu conscientemente o fracaso dos seus exércitos e a decadencia hispana foi obxecto de múltiples escritos para tratar de poñerlle remedio, pero sen éxito. A influencia social española diminuíu rapidamente; as modas no vestir viñeron de Francia e o francés substituíu ao castelán mesmo nos dominios que se conservaban en Italia.

De constitución débil e enfermiza, Carlos II non tivo herdeiros. A pesar de que no seu testamento deixou como herdeiro a Filipe de Borbón, neto de Luís XIV, varios estados europeos non o aceptaron por temor a que se unisen España e Francia nun mesmo reino; o temor a que xurdise en Europa un reino tan poderoso fixo que se unisen nunha coalición antiborbónica (formada inicialmente entre Austria, Inglaterra e Holanda), iniciándose unha guerra de sucesión tras a morte do monarca español.

Reunión de Filipe IV e Luís XIV na Illa dos Faisáns para asinar o tratado dos Pirineos (Laumosnier).

Un episodio da guerra con Inglaterra: o ataque a Santa Cruz de Tenerife de 1657 (Robert Blake).

Proxectos de reparto dos dominios españois

Non teño inconveniente en concretar (...) coa S.M. Británica para que escolla entre (...) ceder ao príncipe elector de Baviera: España, Indias, Flandres, Mallorca, Menorca, Sardeña, Filipinas e os restantes dominios desa monarquía, agás Nápoles, Sicilia e Luxemburgo que pasarían ao meu fillo (...) e o Milanesado que pasaría o arquiduque [de Austria]. A segunda opción é que un dos meus netos herdará toda a monarquía coas seguintes excepcións: os Países Baixos españois tal e como están agora pasarían ao príncipe elector de Baviera; os reinos de Nápoles e Sicilia e os presidios de Toscana serán cedidos ao arquiduque e o Milanesado será entregado ao duque de Saboia. (...) Importa que fagades comprender ao rei de Inglaterra a sorpresa que producirá velo participar na herdanza española sen que teña ningún título para iso. Se persistise en reclamar garantías territoriais, pode que me resignase a cederlle algunha praza no norte de África, pero xamais ningunha en Europa. As Indias non se poden separar da metrópole, que sen elas valería ben pouco.

LUÍS XIV de Francia. *Instrucións a Tallard* [ministro-embaixador en Londres]. 17-4-1698 .

Cuestións

- 7 Que reino foi o principal beneficiario das guerras nas que participou España?
- 8 Como describe a situación de España o italiano Cornaro?
- 9 Que proxectos tiña o rei francés ante a esperada morte de Carlos II sen descendencia? Que sucedeu á súa morte?

3 A monarquía absoluta na Francia de Luís XIV

En 1661 iniciou o seu reinado persoal Luís XIV, tras a rexencia de Mazarino durante a súa minoría de idade. Desde entón e ata a súa morte en 1715, foi o monarca máis poderoso e o árbitro da política europea.

Do seu reinado destacan os seguintes aspectos:

Luís XIV. 1638-1715 (Hyacinthe Rigaud).

A monarquía absoluta do rei sol

Luís XIV foi o mellor exemplo de **monarca absoluto**, sendo imitado por moitos reis europeos. Considerábase a encarnación do Estado (*o Estado son eu*, dicía) e o centro do poder arredor do que debían xirar os demais (*o rei sol*), buscando a gloria e o esplendor persoal e de Francia.

Apoiándose nas teorías desenvolvidas por **Bossuet**, defendía que a monarquía e a soberanía tiñan orixe divina e o poder debía exercerse sen limitacións. Fíxose obedecer por todos; someteu aos nobres, obrigándolles a vivir na corte, e limitou a autoridade dos parlamentos das provincias. Defendeu a relixión católica e tomou medidas contra os hugonotes (protestantes) franceses, prohibíndolles o seu culto público, obrigando a moitos a saír do país.

As reformas económicas e administrativas

O absolutismo real estivo apoiado e favorecido pola realización de diversas reformas administrativas e económicas, desenvolvidas polo seu ministro **Colbert**, co obxectivo de lograr maior centralización das decisións e mellor aproveitamento dos recursos económicos do reino.

- O territorio foi dividido en departamentos gobernados polos **intendentes**, uns funcionarios reais encargados de vixiar o cumprimento das ordes do monarca.
- Aplicación das teorías económicas do **mercantilismo**. Esta teoría defendía que, para fomentar a riqueza dun país, o Estado debía favorecer o incremento da produción artesanal propia e a exportación comercial, evitando ou prohibindo a entrada de produtos estranxeiros e a saída de moedas de ouro e prata. Os éxitos desta teoría favoreceron a aparición dunha nova mentalidade empresarial e capitalista baseada na busca de máximos beneficios, ademais do aumento dos recursos financeiros do Estado francés.

A política expansionista

Luís XIV desenvolveu unha activa política expansionista de anexión de territorios participando en diversas guerras, sobre todo contra os Habsburgo (Monarquía hispánica e Imperio alemán), que engrandeceron Francia e permitiron que exercese a supremacía en Europa.

Galería dos Espellos do Palacio de Versailles, símbolo da monarquía absoluta, c.1680 (Jules Hardouin-Mansart e Charles Le Brun).

- No conxunto das guerras de Luís XIV cómpre destacar a **Guerra de Sucesión española** (1700-1714), orixinada pola falta de descendencia de Carlos II. Pouco antes da súa morte, o monarca español fixo testamento a favor de Filipe de Borbón (neto de Luís XIV e bisneto de Filipe IV), pero este non foi aceptado por todos os reinos europeos, orixinándose a guerra. Castela e Luís XIV de Francia apoiaron a Filipe de Borbón, mentres que Aragón, Austria, Holanda, Inglaterra, Prusia, Portugal e Savoia apoiaron a Carlos de Habsburgo (fillo do emperador Leopoldo e bisneto de Filipe III)

A guerra rematou coa sinatura dos tratados de **Utrecht e Rastadt**: Filipe de Borbón reinaría en España e América, pero as posesións dos Países Baixos e de Italia (Milán, Nápoles) pasarían a Carlos de Habsburgo. Inglaterra conseguía Xibraltar e Menorca (recuperada esta en 1783).

A fin da guerra supuxo un triunfo para Francia, pero tamén actuou de freo á superioridade francesa porque estableceu un novo modelo de relacións internacionais baseado no equilibrio entre as grandes potencias.

Xacobe Benigno Bossuet. 1627-1704 (Hyaicthe Rigaud).

A orixe divina do poder absoluto

Deus estableceu aos reis como os seus ministros e reina por medio deles sobre os pobos (...). Todo o poder vén de Deus (...). Os príncipes actúan como ministros de Deus e como os seus lugartenentes na terra (...). A persoa dos reis é sagrada (...). A autoridade real é absoluta (...) porque non existe ningún poder capaz de coaccionar ao soberano, quen é independente de toda autoridade humana (...). Sen autoridade absoluta, o rei non podería facer o ben nin reprimir o mal. É necesario que o seu poder sexa tal que ninguén poida pensar en escapar a el (...). Unicamente pertence ao príncipe o mandato lexítimo; por tanto, só a el pertence a forza coercitiva.

Xacobe Benigno BOSSUET. *Política sacada das palabras da Sagrada Escritura*. 1679

A guerra de sucesión á Coroa española

Cuestións

- 10 Como se denomina a monarquía de Luís XIV de Francia? Por que?
- 11 Analiza o texto de Bossuet. Como xustifica o poder dos monarcas?
- 12 Por que se orixinou a Guerra de Sucesión á Coroa española? Que bandos se enfrontaron? Cales foron as súas consecuencias para España?

4 O parlamentarismo inglés

Fronte ao reforzamento do absolutismo característico dos reinos europeos, Inglaterra seguiu unha evolución distinta que conduciu á limitación do poder dos monarcas. O enfrontamento entre os monarcas absolutos e o Parlamento rematou co trunfo deste, de modo que o poder do rei quedou sometido ao Parlamento, consolidándose así o sistema denominado parlamentarismo.

Carlos I de Inglaterra. 1600-1649 (Van Dyck).

A singularidade inglesa

No século XVII gobernaron como reis de Inglaterra, Escocia e Irlanda, varios monarcas da dinastía Estuardo que quixeron actuar de forma absoluta, sen ter en conta as limitacións que impuña o Parlamento desde a Idade Media, especialmente desde a redacción da Carta Magna (1215).

Desde mediados do século XVII, o enfrontamento entre o Parlamento e os reis foi en aumento e, ao mesmo tempo que tiñan lugar os acontecementos políticos, formuláronse novas teorías políticas nas que se criticaba o modelo de goberno absoluto e se xustificaba a limitación e control do poder do rei polo Parlamento.

Na fixación das novas ideas destacaron os escritos de John **Locke**, para quen o poder político se fundamentaba na existencia dun pacto ou acordo mutuo entre o gobernante e os gobernados, pacto que tiña un carácter libre e podía ser revocado se o gobernante non se sometía á autoridade do Parlamento e non protexía os dereitos dos seus gobernados, fundamentalmente a liberdade e a propiedade individual.

O triunfo do Parlamento

Os partidarios da supremacía do Parlamento sobre os monarcas lograron os seus obxectivos en 1688, inaugurando así o sistema coñecido como parlamentarismo. Este triunfo foi o resultado de duros enfrontamentos provocados por dous motivos destacados: os intentos dos monarcas de impoñer unha determinada crenza relixiosa e a súa intención de gobernar de forma absoluta, prescindido do Parlamento. Neste proceso destacaron dous momentos:

- **1649:** triunfo do Parlamento na guerra civil (iniciada en 1642) que enfrontou aos partidarios da monarquía absoluta de Carlos I cos partidarios da limitación dese poder por parte do Parlamento. A orixe do conflito foi a negativa do Parlamento a aprobar os gastos extraordinarios que ocasionaba a guerra contra os calvinistas escoceses, aos que o rei quería impoñer o culto anglicano.

Tras a vitoria do Parlamento, o rei foi executado e proclamouse a **república**. Político destacado deste período foi Oliver **Cromwell** quen, en 1653, dissolveu o Parlamento e impuxo unha ditadura persoal establecendo un ríxido control moral e relixioso sobre o país. Pero, tras a súa morte en 1658, os seus opositores restableceron en 1660 a monarquía dos Estuardo.

Oliver Cromwell (1599-1658), lord protector de Inglaterra, Escocia e Irlanda (G. De Crayer).

- **1688:** novo triunfo do Parlamento na *revolución gloriosa* fronte aos intentos de Xacobe II de volver a gobernar de forma absoluta e de restaurar o catolicismo. O Parlamento encabezou a reacción baixo o lema: *relixión protestante e Parlamento libre*. Os grupos parlamentarios dos *tories* (conservadores e cortesáns, defensores da igrexa anglicana e da monarquía absoluta) e os *whigs*, (burgueses e puritanos, defensores do poder do Parlamento sobre os reis) uníronse e ofreceron a coroa a Guillerme de Orange, o que provocou a fuxida de Xacobe II Estuardo a Francia en 1688.

O cambio de dinastía consolidou en Inglaterra o **parlamentarismo**, sistema no que o Parlamento ten capacidade para limitar e controlar a actuación dos monarcas. Este principio quedou recollido na **Declaración de dereitos** de 1689.

John Locke. 1632-1704 (Herman Verelst).

Síntese dos principais acontecementos

Primeira revolución 1649	• Rebelión dos protestantes escoceses (calvinistas) contra a imposición da relixión oficial (anglicanismo) • O Parlamento enfróntase a Carlos I Estuardo, orixinándose unha guerra civil • Vitoria do Parlamento. Execución do rei e abolición da monarquía
A república 1649-1660	• República, na que foi personaxe destacado Oliver Cromwell • Os partidarios da monarquía restableceron este sistema en 1660
Segunda revolución 1688	• Enfrontamento entre o Parlamento e Carlos II polo intento deste de gobernar de forma absoluta • Revolución do Parlamento fronte a Xacobe II que pretendía gobernar de forma absoluta e restaurar o catolicismo. Definitivo triunfo do Parlamento • Declaración de Dereitos de 1689

A limitación do poder real en Inglaterra

Os lores (...) e comúns (...) reunidos na súa calidade de libres representantes desta nación (...) declaran (...) que (...):

1. O pretendido poder de suspensión das leis ou de execución das mesmas pola autoridade real sen consentimento do Parlamento é ilegal. (...)
4. Recadar cartos para (...) uso da Coroa (...) sen a autorización do Parlamento é ilegal. (...)
6. O recrutamento ou mantemento dun exército permanente dentro do reino en tempos de paz, a menos que conte co consentimento do Parlamento, vai contra a lei. (...)
8. A elección dos membros do Parlamento debe ser libre. (...)
11. Para o (...) fortalecemento e conservación das leis, os Parlamentos deben convocarse frecuentemente.

PARLAMENTO DE INGLATERRA. *Declaración de dereitos*. 13-2-1689

O poder e as súas limitacións

O poder [do monarca] está sometido ás seguintes restricións: en primeiro lugar, non pode ser un poder arbitrario sobre as vidas e os bens das persoas (...); en segundo lugar, non pode atribuírse a facultade de gobernar por decretos improvisados e arbitrarios (...); en terceiro lugar, non pode arrebatarse ningunha parte das súas propiedades a un home sen o seu consentimento. (...) En cuarto lugar, non pode transferir a outras mans o poder de facer leis, xa que posúe ese poder unicamente por delegación do pobo.

John LOCKE. *Tratado sobre o goberno civil*. 1690

Cuestións

- 13 Que motivos foron os que enfrontaron ao Parlamento inglés cos seus reis?
- 14 Cal é a característica básica do sistema parlamentario? Fíxate no documento da Declaración de dereitos.
- 15 En que debe basearse, segundo Locke, o poder político?

5 A revolución científica

Enténdese por revolución científica ao conxunto de innovacións e descubrimentos que no século XVII modificaron substancialmente as ciencias, especialmente a astronomía e a física. Marcaron o inicio da ciencia moderna e provocaron un cambio radical de perspectiva no pensamento e na concepción do mundo e do universo.

Isaac Newton. 1642-1727 (M. Keynes)

O método científico

O método aplicado polos científicos e filósofos do século XVII caracterizouse por:

- **Confiar na capacidade da razón humana** para comprender o universo e a natureza sen ter que acudir a explicacións relixiosas, míticas ou máxicas.
- Basearse na **observación**, na **experimentación** e nos **cálculos e razoamentos matemáticos** como medios para coñecer a natureza e os seus fenómenos, así como para confirmar ou rexeitar as teorías e hipóteses que se formulasen. Cada idea nova debe ser sometida a un exame rigoroso e a dúbida metódica (Descartes), investigada e comprobada por medio de observacións, experimentos repetidos (Bacon), e análises matemáticos.
- Inventar e construír **instrumentos de precisión** para realizar as observacións e para controlar os experimentos tales como o telescopio, o microscopio, o barómetro...
- **Defender a independencia e autonomía da ciencia**, entendida como un coñecemento que se xustifica por métodos propios e específicos, independentes das crenzas relixiosas, das afirmacións teolóxicas e dos saberes baseados na tradición popular.

Un novo concepto do universo

Os científicos do século XVII afondaron nas ideas de Copérnico sobre a teoría heliocéntrica que defendía que o centro do universo era o Sol e non a Terra. Así, estableceron que:

- O universo era un **espazo infinito**, idea defendida especialmente por Newton, no que existen diversos corpos celestes.
- O **Sol é un centro** arredor do que xiran os planetas (Galileo) seguindo órbitas elípticas (Kepler) grazas a unha forza de atracción gravitatoria (Newton) que actúa no espazo baleiro. A Terra non está inmóbil, senón que xira sobre si mesma e arredor do Sol (Copérnico, Galileo), e non é un corpo celeste con características únicas no cosmos, senón que existen outros semellantes.
- O **universo e a natureza están sometidos a leis mecánicas** que regulan os movementos dos astros (o universo-reloxo) e o comportamento da materia.

Newton e a lei da gravitación

Conta a lenda que en 1666, cando Newton tiña 23 anos, viu caer unha mazá dunha árbore. Non era a primeira vez que o vía, por suposto. Pero esta vez Newton mirou cara a arriba: sobre a campiña inglesa, no medio do ceo diúrno, víase unha media lúa moi tenue. Newton preguntouse: Por que a Lúa non cae, igual que a mazá, cara á Terra, atraída pola forza da gravidade?

O seu razoamento foi o seguinte: pode que a Lúa sexa atraída efectivamente pola Terra, pero que a velocidade do seu movemento a través do espazo contrarreste a atracción da gravidade terrestre.

I. ASIMOV. *Momentos estelares da ciencia*. 1981

Todos estes descubrimentos modificaron de forma radical a concepción medieval dun universo formado por diversas esferas cristalinas nas que xiraban, arredor de Terra inmóbil, o resto dos corpos celestes, incluído o Sol.

A difusión das ideas

Os novos descubrimentos difundíronse do modo moi distinto:

- **Entre as minorías cultas** foron aceptadas as novas ideas e abandonaron a vella concepción dun universo no que o home ocupaba o seu centro, como habitante dunha terra única, que dependía da vontade divina.
- **Entre as masas populares** non sucedeu o mesmo. O analfabetismo e a incultura fixeron que mantivesen as ideas tradicionais, nas que se mesturaban as crenzas relixiosas, supersticiosas e máxicas. Ademais, as igrexas cristiás decatáronse das posibles consecuencias que se podían derivar das innovacións científicas, porque podían alterar a visión cristiá de que o universo e a natureza estaban suxeitos á vontade divina. A igrexa católica non aceptou a nova teoría heliocéntrica; os libros de Copérnico foron prohibidos e Galileo foi condenado pola Inquisición en 1633 a retractarse das súas teorías.

Inventos, descubrimentos, inventores e científicos

1600	Microscopio	Jansen
1608	Telescopio	Lippershey
1609	Telescopio perfeccionado	Galileo
1609-19	Leis de movementos dos planetas	Kepler
1611	Lentes astronómicas	Kepler
1614	Táboa de logaritmos	Napier
1625	Transfusión de sangue	Denis
1629	Turbina de vapor	Branca
1638	Leis do movemento uniformemente acelerado	Galileo
1642	Máquina calculadora	Pascal
1643	Barómetro de mercurio	Torricelli
1650	Bomba de aire	Guericke
1657	Reloxo de péndulo	Huygens
1661	Lei de gases	Boyle
1662	Lapis	Sthadtler
1668	Champán	Perignon
1671	Máquina multiplicadora	Leibniz
1672	Telescopio de espello plano	Newton
1677	Espermatozoides	Leeuwen Hoek
1681	Ola a presión	Papin
1687	Cálculo infinitesimal	Newton e Leibniz
1687	Teoría da gravitación universal	Newton
1698	Bomba de vapor	Savery

Condena e rehabilitación de Galileo

En xuño de 1633 o Santo Oficio da Inquisición condenou a Galileo Galilei, establecendo que “a proposición de que o Sol é o centro do Universo e que non se move é filosoficamente falsa e absurda, e formalmente herética, porque é expresamente contraria á Sagrada Escritura. A proposición de que a Terra non é o centro do Universo e inmóbil, senón que se move, e que ten tamén un movemento diúrno, é igualmente absurda e falsa filosófica e teoloxicamente considerada, e errada na fe”.

Tres séculos e medio máis tarde o Papa rehabilita a Galileo levantándolle a condena imposta polo Santo Oficio. Un perdón póstumo e tardío que servirá para reparar un error histórico, aínda que ao seu protagonista xa non lle poida satisfacer.

La Voz de Galicia, 4-11-1992

Galileo Galilei. 1564-1642 (Justus Sustermans).

Cuestións

- 16 Que características presenta a revolución científica do século XVII?
- 17 Ás veces, un feito casual dá pé a un gran invento ou innovación científica. Como recolle Asimov o que fixo pensar a Newton sobre a caída dos corpos?
- 18 Por que Galileo foi condenado polo Santo Oficio da Inquisición?

Analizamos... a Guerra dos Trinta Anos

Os historiadores denominan Guerra dos Trinta Anos ao conflito bélico no que se viron involucrados a maioría dos Estados europeos da época e que se desenvolveu entre 1618 e 1648. A tensión entre eles incrementouse desde comezos do século XVII por razóns políticas (loita por territorios e prestixio no centro de Europa), económicas (rivalidade polo comercio marítimo no Báltico) e relixiosas (católicos fronte a protestantes).

♦ Comenta unha imaxe

Das imaxes –gravados, cadros, fotografías...– pode obterse interesante información histórica.

Cuestións

1. Este gravado representa o acto que se considera o inicio da Guerra dos Trinta Anos. Trátase da *defenestración de Praga* de 1618, cando un grupo de protestantes de Bohemia arroxaron polas fiestras do castelo de Hradcany ás autoridades católicas. O que parecía un conflito menor acabou desencadeando a maior guerra do século XVII. Comenta este gravado da época e completa a información sobre este episodio consultando en Internet.

♦ Analiza e compara

Estes dous mapas corresponden ao inicio e ao final da Guerra dos Trinta Anos.

Europa en 1618.

Europa en 1648.

Cuestións

2. Fíxate ben neles e indica onde son apreciables os maiores cambios territoriais.

♦ Valora as consecuencias

Todas as guerras deixan un triste balance de morte e destrución, pero se o conflito se prolonga tanto anos, as consecuencias son moi negativas.

Cuestións

3. Analiza e comenta o seguinte documento.

O maior impacto desta guerra, na que se empregaron mercenarios de forma xeneralizada, foi a total devastación de territorios enteiros que foron esquilados polos exércitos necesitados de subministros. Os continuos episodios de fames e enfermidades dezmaron a poboación civil dos Estados alemáns e, en menor medida, dos Países Baixos e Italia, ademais de levar á bancarrota a moitas das potencias implicadas. Aínda que a guerra durou trinta anos, os conflitos que a orixinaron continuaron sen resolverse durante moito tempo. No transcurso da mesma, a poboación do Sacro Imperio viuse reducida nun 30%. En Brandeburgo chegouse ao 50% e noutras rexións incluso a dous terzos. A poboación masculina alemá diminuíu á metade. Nos territorios checos a poboación diminuíu un terzo a causa da guerra, a fame, as enfermidades e a expulsión masiva dos checos protestantes. Soamente os exércitos suecos destruíron durante a guerra 2000 castelos, 18.000 vilas e 1.500 pobos en Alemaña.

Rocroi, o derradeiro terzo, 2011 (A. Ferrer-Dalmau). Na batalla de Rocroi de 1643 foron derrotados os terzos españois.

http://es.wikipedia.org/wiki/Guerra_de_los_Treinta_A%C3%B1os

♦ Coñece un personaxe

Na guerra dos Trinta Anos destacaron algúns militares polas súas dotes de mando e habilidade estratéxica para mandar os exércitos.

Cuestións

4. Elabora un breve informe sobre algúns dos seguintes: Wallenstein, conde de Mansfeld, Ambrosio Spínola, conde de Tilly.

Albert von Wallenstein (Peter de Jode).

♦ Constrúe un eixe cronolóxico

Un gráfico deste tipo permite decatarse da dimensión deste conflito.

Cuestións

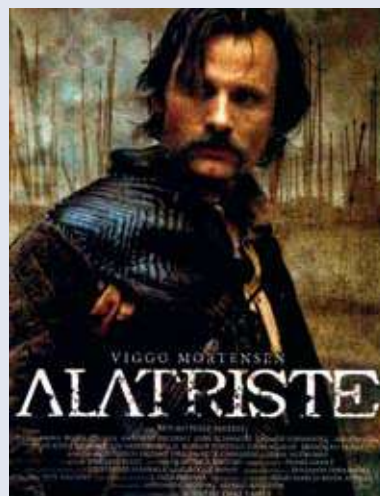
5. Fai un eixe cronolóxico, seguindo as instrucións do tema 5, no que reflectas os períodos da Guerra dos Trinta Anos e algunha das **batallas** máis destacadas. **Inicio e fin** da Guerra. Os períodos: bohemio-palatino (1618-23), danés (1625-29), sueco (1630-35) e franco-sueco (1635-48). **Batallas**: Montaña Branca (1620), Ponte de Dessau (1626), Breitenfels (1631), Lützen (1632), Nördlingen (1634), Rocroi (1643). **Tratados de paz**: Paz de Lübeck (1629), Paz de Praga (1635), Westfalia (1648).

♦ A Guerra no cine e na literatura

O cine achegouse á Guerra dos Trinta Anos en varias ocasións. Unha das máis recentes é *Alatriste*, estreada en 2006 e dirixida por Agustín Díaz Yanes, baseada na serie de novelas escritas por Arturo Pérez-Reverte sobre este capitán, un veterano dos terzos de Flandres que malvive como espadachín a soldo no Madrid do século XVII.

Cuestións

6. Visualiza este filme e/ou le unha das novelas centradas neste personaxe e redacta un comentario coa túa opinión persoal.

Traballamos con... mapas conceptuais

Os mapas conceptuais (tamén chamados redes conceptuais, organigramas e diagramas de fluxos) son representacións gráficas nas que se relacionan, de forma xerárquica, unha serie de conceptos ou ideas mediante uns enlaces que indican a relación entre os conceptos.

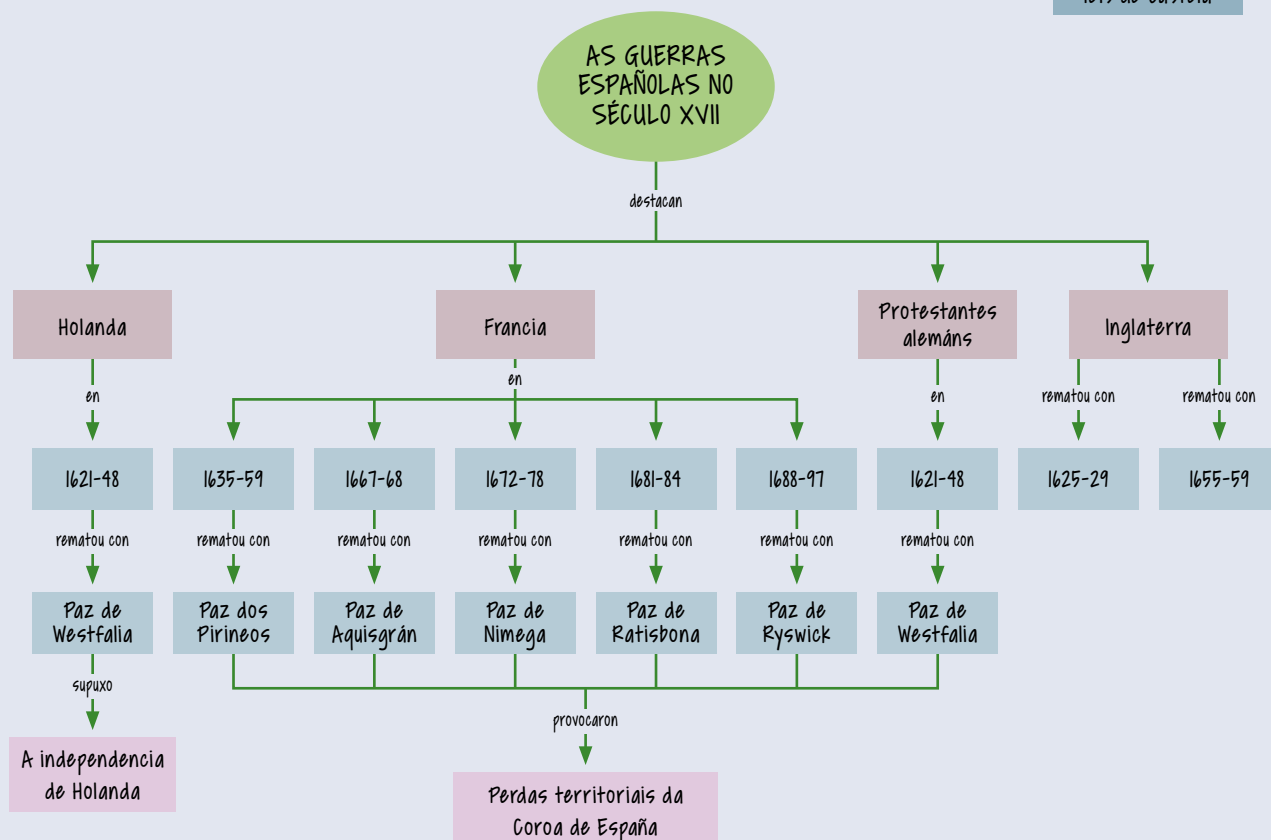
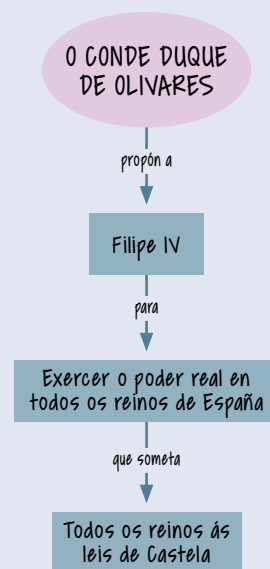
Os **conceptos** ou ideas preséntanse dentro dunha figura xeométrica (rectángulo, círculo...) e poden destacarse e diferenciarse polo tipo de letra e as cores.

Os **enlaces** son as palabras que indican a relación existente entre os conceptos. O enlace vai situado no medio dun vector que conecta os conceptos.

Os mapas conceptuais poden ser de moitos tipos: sinxelos ou complexos, verticais ou horizontais... No inicio de cada tema podedes ver exemplos desta técnica usada para a representación gráfica dos coñecementos.

Exemplos de mapas conceptuais sinxelos:

- Mapa conceptual a partir do documento do apartado 1 deste tema sobre os consellos do valido Conde Duque de Olivares ao rei Filipe IV (á dereita).
- Mapa conceptual a partir do documento do apartado 2 deste tema sobre as guerras dos Austrias españois (abaixo).

- **Elabora ti un mapa conceptual a partir do documento do apartado 3 de Bossuet e outro a partir do documento de Locke do apartado 4.**

Lembra e aplica

1. Indica se son verdadeiras –V– ou falsas –F– as seguintes afirmacións:

- ☐ O parlamentarismo defende que os mercados deben celebrarse no Parlamento
- ☐ Luís XIV de Francia distínguese polo seu poder como monarca absoluto
- ☐ Carlos I de Inglaterra foi decapitado por non conceder dereitos ás clases proletarias
- ☐ Tras a revolución de 1678, Cromwell proclamouse novo rei de Inglaterra
- ☐ Durante o reinado de Filipe IV tivo lugar a crise de 1640
- ☐ Bossuet foi un dos máis destacados científicos do século XVII
- ☐ Con Filipe III, a Monarquía hispánica estableceu unha política de tregua con Inglaterra e Holanda
- ☐ A Guerra dos Trinta Anos enfrontou a Alemaña cos Estados Unidos e Francia.

2. Define os seguintes termos:

Valido, parlamentarismo, intendente, mercantilismo.

3. Analiza e comenta o seguinte texto.

A quen din que representan os lores e comúns? Que condicións impoñen ao rei? Que esixen para o Parlamento? En que contexto histórico foi redactado este documento? Sucedeu algo parecido ao que recolle este texto no resto dos países europeos?

A limitación do poder real en Inglaterra

O Os lores (...) e comúns (...) reunidos na súa calidade de libres representantes desta nación (...) declaran (...) que (...):

1. O pretendido poder de suspensión das leis ou de execución das mesmas pola autoridade real sen consentimento do Parlamento é ilegal. (...)

4. Recadar cartos para (...) uso da Coroa (...) sen a autorización do Parlamento é ilegal. (...)

6. O recrutamento ou mantemento dun exército permanente dentro do reino en tempos de paz, a menos que conte co consentimento do Parlamento, vai contra a lei. (...)

8. A elección dos membros do Parlamento debe ser libre. (...)

11. Para o (...) fortalecemento e conservación das leis, os Parlamentos deben convocarse frecuentemente.

PARLAMENTO DE INGLATERRA. *Declaración de dereitos*. 13-2-1689

4. Responde brevemente as seguintes cuestións:

- Luís _____ foi o mellor representante do absolutismo monárquico.
- Durante o século XVII reinaron en España _____, _____, e _____.
- Tras a revolución de 1688 instaurouse en Inglaterra o sistema coñecido como _____.
- En 1610, o científico italiano _____ perfeccionou o telescopio. En 1687 Newton formulou a teoría da _____.
- A Guerra dos Trinta anos enfrontou a _____ e _____. O tratado de _____ puxo fin a este conflito en _____.
- Os monarcas españois do século _____ confiaron a dirección do reino aos _____, persoas que gozaban da plena confianza do _____ e gobernaban no seu _____.

5. Elabora este tema: a monarquía absoluta de Luís XIV.

Recomendacións

♦ PARA LER

Alexandre Dumas. *Os tres mosqueteiros*. 1844 [Durante o reinado de Luís XIII, D'Artagnan vai a París buscar fama e poder e alí coñece a quen serán os seus mellores amigos e compañeiros de aventuras]

♦ PARA VER

Matar un rei. Mike Barker. 2003 [Tras a vitoria conseguida polos puritanos na guerra civil de mediados do século XVII, o rei inglés Carlos I foi executado e proclamouse a república]

Tema

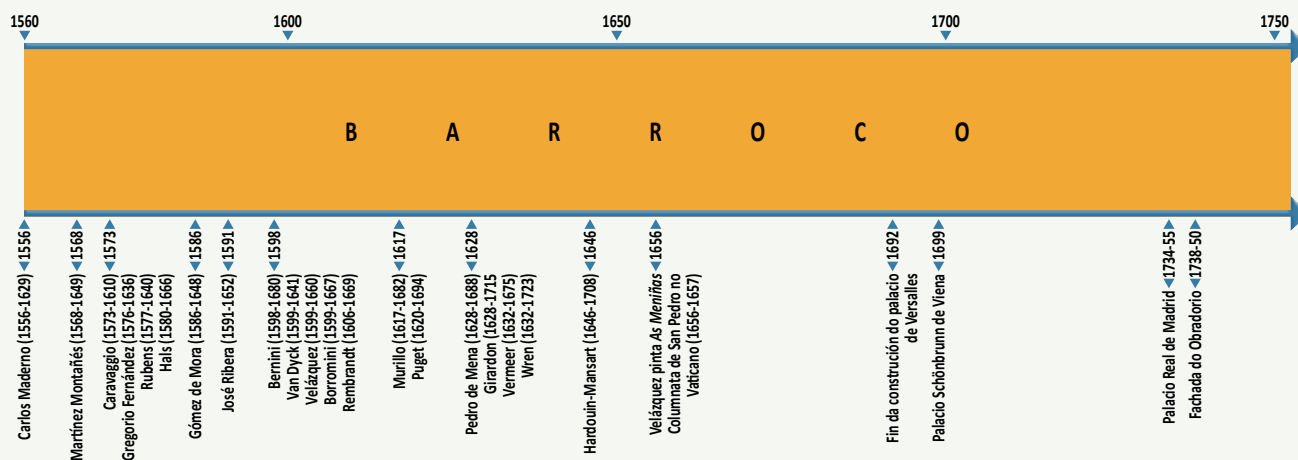
4

1. A estética barroca
2. Innovación na arquitectura
3. Movemento e dramatismo na escultura
4. Claroscuro na pintura
5. A arte barroca en España

- * Reforza as competencias básicas
- Analizamos ... Velázquez, un xenio universal da pintura
- Traballamos con... fichas de observación de edificios
- Lembra e aplica

Eixe temporal

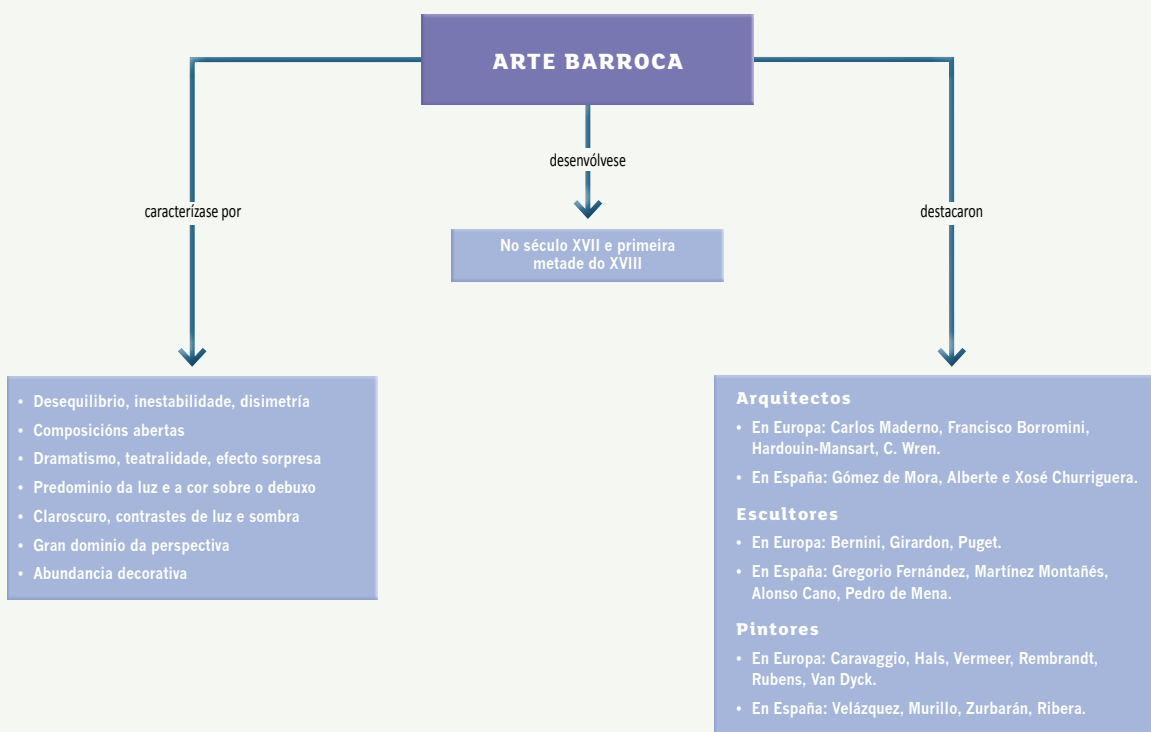

A arte barroca

Imos coñecer...

- ♦ Os trazos máis significativos da estética barroca.
- ♦ A influencia da relixión nas manifestacións artísticas.
- ♦ As características da arquitectura e da escultura, valorando a ruptura coa estética renacentista e a busca de novas formas expresivas.
- ♦ As preocupacións dos pintores barrocos polos efectos da luz e a consecución da perspectiva.
- ♦ As realizacións máis destacadas da arte barroca en España.
- ♦ A obra dun artista xenial do Barroco: Diego Velázquez.
- ♦ A técnica de traballo con fichas de observación de edificios.

Relacionamos contidos

1 A estética barroca

O estilo Barroco corresponde basicamente co século XVII, cando na maior parte de Europa dominaban os monarcas absolutos que ían utilizar a nova estética para a exaltación da monarquía e da relixión. O novo estilo comezou en Roma a finais do século XVI e alcanzou a súa plenitude na segunda metade do século XVII, continuando ata as primeiras décadas do XVIII.

O martirio de San Pedro, c. 1601 (Caravaggio). Dramatismo, composición aberta, dominio da diagonal (esquema en aspa), efectos da luz sobre as superficies.

O termo *barroco* (pode que derivado do portugués *barru*, perla de forma irregular) foi utilizado polos críticos neoclásicos de mediados do século XVIII para valorar despectivamente un estilo ao que consideraban aparente, falso, extravagante e falto de orixinalidade. Pero desde o século XIX valórase como un estilo artístico con personalidade propia que rompeu coa tradición clásica, que tivo matices específicos nos diferentes países europeos e que alcanzou gran difusión en América Latina.

A estética barroca gusta da fantasía, do adorno, do movemento, do desequilibrio, das liñas curvas, dos efectos da luz sobre as superficies, da grandiosidade, pero tamén do achegamento á realidade na fidelidade dos retratos e a preocupación por conseguir que a pintura lograra dar a sensación de volume e profundidade. En España foi un período de gran esplendor artístico e literario, polo que se lle coñece como o Século de Ouro.

Aínda que a preocupación polo urbanismo xa se iniciara no Renacemento, durante a época barroca alcanzou un enorme desenvolvemento. O precedente da renovación das cidades europeas, especialmente das capitais dos reinos, comezou en Roma por iniciativa do Papa Sixto V quen encargou, en 1585, ao arquitecto Domingo Fontana a conexión dos principais edificios relixiosos mediante grandes avenidas nas que se destacaban puntos de referencia mediante a presenza de grandes cúpulas e prazas con esculturas. A idea estendeuse por Europa e adaptouse ás características nacionais.

Interior da igrexa da cartuxa de Granada, 1702 (Hurtado e Palomino). Exuberancia decorativa, riqueza cromática, combinación de formas e materiais.

Trazos característicos

En liñas xerais, a arte barroca caracterízase por:

- Desequilibrio, asimetría, formas irregulares en todas as manifestacións artísticas.
- Composicións abertas (diagonais, en aspa).
- Busca da sensación de inestabilidade, de movemento.
- Dramatismo, fantasía, busca da sorpresa e da teatralidade.
- Gran realismo e gusto por representar seres populares ou incluso vulgares.
- Predominio da liña curva e da contracurva con esquemas de gran dinamismo.
- Predominio da luz sobre a forma e da cor sobre o debuxo.
- Gran dominio da perspectiva.
- Claroscuro, violentos contrastes de luces e sombras.
- Profusión decorativa.

Fachada da catedral de Valencia (detalle), 1703-1741 (C. Rudolf).

O recém nacido, c. 1645 (George de La Tour).

Cristo xacente (detalle) c. 1635 (Gregorio Fernández).

Cuestións

- 1 En que séculos se desenvolveu a arte barroca?
- 2 Dise do Barroco que é arte da fantasía, fronte ao Renacemento, a arte das regras. Explica as razóns destas cualificacións.
- 3 Indica dúas características barrocas en cada unha das obras desta páxina.

2 Innovación na arquitectura

Os arquitectos barrocos destacaron polas innovacións nos edificios (plantas, alzados, interiores) e polo emprego de novos elementos de sustentación, ademais do emprego dunha abundante decoración.

A cidade de **Roma** sufriu unha profunda transformación e converteuse, grazas ao mecenado dos Papas, na cidade barroca por excelencia e no símbolo e centro do espírito da Contrarreforma. As prazas, como a Navona e a de San Pedro no Vaticano, crean novos espazos urbanos que permiten desafoar o denso tecido herdado da Idade Media.

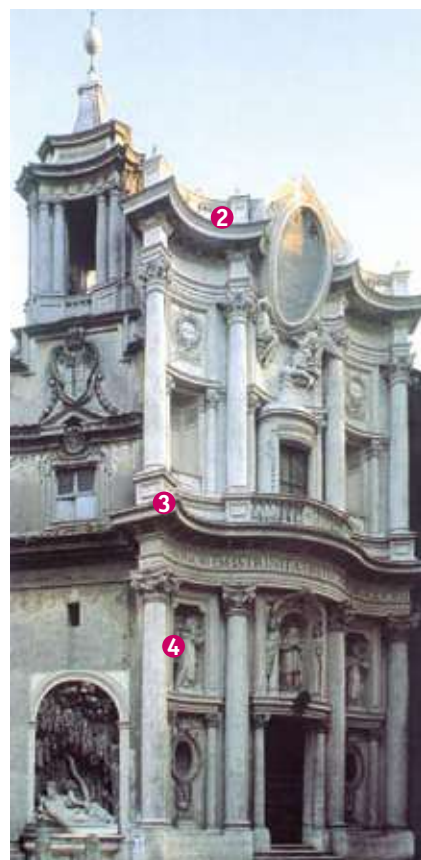
Transparente da catedral de Toledo, 1721-32 (Narciso Tomé). Exuberancia decorativa, sensación de movemento na composición, entaboamentos e frontóns partidos.

- **Elementos arquitectónicos:** o soporte característico é a **columna salomónica**, a de fuste en espiral, polo xeral adornado con decoración vexetal. Aparece tamén o **estípite**, soporte en forma de tronco de pirámide invertida.

As **plantas** das igrexas son moi variadas, adoptando ás veces formas elípticas, ovais e irregulares.

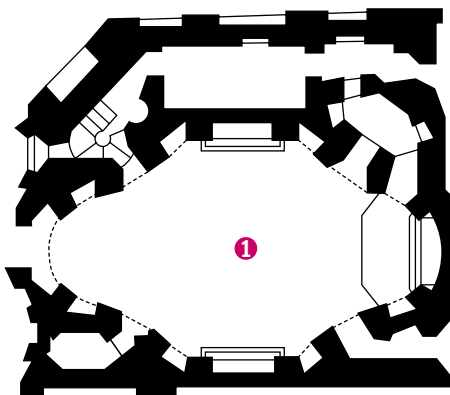
As **fachadas** están animadas por entaboamentos con entrantes e saíntes, molduras nas portas e fiestras, e frontóns partidos que provocan efectos de luz e sombra. Son frecuentes tamén os elementos decorativos (cilindros, pirámides, esferas...) dispostos para conseguir efectos de equilibrio inestable, así como os que imitan telas e elementos da natureza.

- **Elementos decorativos:** polo xeral, a decoración é abundante, tanto no exterior como no interior dos edificios, combinando elementos escultóricos e pictóricos.
- **Entre os arquitectos destacan:** en Italia, Bernini, Borromini e Maderno; en Inglaterra, Wren; en Francia, Hardouin-Mansart.

Planta e fachada da igrexa de San Carlos das Catro Fontes. Roma. 1664-67 (Borromini).

Planta elíptica, dinámica, curvilínea [1]. Frontón partido [2]. Entaboamento ondulante [3]. Fornelas que dinamizan os muros e producen claroscuro [4].

Dous elementos moi característicos da arte barroca. O estípite [1] e a columna salomónica [2].

Baldaquino de San Pedro do Vaticano. 1624-33 (Bernini).
Abundancia decorativa.
Columna salomónica [1]. Imitación de teas [2].

Praza Navona en Roma, presidida polo palacio Pamphili e a igrexa de Santa Inés, con tres fontes monumentais no seu amplo espazo.

Columnata da praza de San Pedro no Vaticano. 1656-57 (Bernini).
Preocupación urbanística ordenando o espazo.
Monumentalidade. Simbolismo da Contrarreforma.

Fachada do Hospicio de Madrid. 1725-26 (Pedro Ribera).

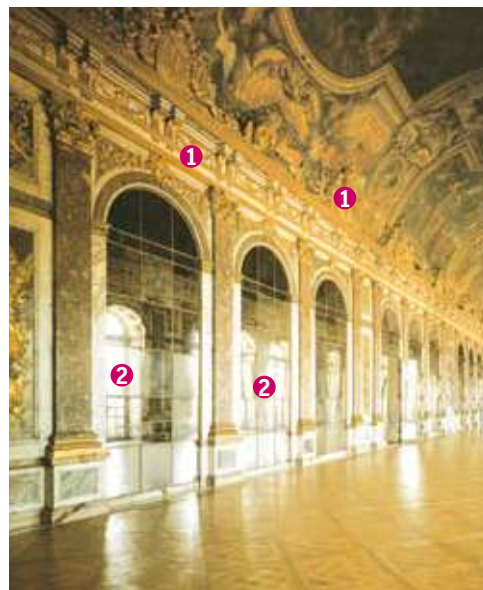
Cuestións

- 4 Define: columna salomónica, estípite. Realiza un debuxo a man alzada destes dous elementos barrocos.
- 5 Identifica elementos barrocos característicos na fachada do Hospicio de Madrid. Pon nome aos elementos indicados.
- 6 Valora o deseño da praza de San Pedro do Vaticano desde o punto de vista da ordenación dun espazo e como alegoría dos brazos (as columnas) que acollen aos fieis católicos arredor do Papa de Roma.

En estilo barroco construíronse algúns dos maiores **palacios** das monarquías europeas da época, enormes edificios destinados a se converter en símbolos do absolutismo. O palacio de Versalles, mandado construír por Luís XIV preto de París, representa a culminación destes conxuntos arquitectónicos nos que se integran edificios e xardíns. Viena, San Petersburgo ou Madrid contan con extraordinarios exemplos.

Palacio de Versalles, símbolo do poder absoluto dos monarcas franceses (Hardouin-Mansart). Os xardíns foron deseñados por Le Nôtre e a decoración interior por Le Brun.

Galería dos Espellos no Palacio de Versalles, c.1680 (Hardouin-Mansart e Le Brun). Abundancia decorativa [1]. Espellos que multiplican os efectos das luces e da decoración [2].

Exterior do palacio imperial de Schönbrunn en Viena (Fischer von Erlach).

Interior do palacio imperial de Schönbrunn en Viena (Fischer von Erlach).

Palacio de inverno en San Petersburgo, hoxe Museo do Hermitage (B. Rastrelli).

As características xerais do Barroco presentan peculiaridades propias que se adaptan aos gustos dos países. Así, o Barroco en Inglaterra ofrece trazos máis clasicistas; en Portugal gustan de decorar os muros con cerámicas de tons azuis; os tsares rusos converteron a San Petersburgo na segunda capital do imperio e reformaron completamente a cidade con edificios inspirados no barroco francés. Nos países hispanos o Barroco adquiriu personalidade propia, tanto nos edificios como no deseño das prazas principais das cidades.

Praza de Armas de Cusco en Perú.

Palacio Fronteira de Benfica en Lisboa, s. XVII.

Capela do Rosario da igrexa de San Domingos de Puebla en México, c.1690.

Fachada da catedral de San Paulo en Londres, 1675-1711 (C. Wren).

Cuestións

- 7** Analiza e compara dúas versións barrocas: a catedral de Londres e a igrexa de Puebla.
- 8** Valora a formación das prazas maiores (tamén chamadas reais ou de armas) como elementos característicos da estética e do urbanismo barroco.
- 9** Amplía os teus coñecementos elaborando un breve informe sobre o palacio de Versalles: localización, deseño, etapas construtivas, decoración interior, os xardíns, as fontes...

3 Movement e dramatismo na escultura

Fronte á serenidade e o equilibrio renacentista, os escultores barrocos representaron personaxes con sentimentos extremos, como a paixón, a dor ou a morte.

- As **composicións** representan movemento, enerxía e vitalidade. Son abertas, con predominio das liñas diagonais ou en aspa.
- As figuras están tratadas con gran **naturalismo** e mostran forte **dramatismo** nos rostros e disposición do corpo.
- Nos países católicos, os temas relixiosos pretendían **conmover** aos fieis e estender os principios da Contrarreforma. Tamén se cultivaron os temas mitolóxicos.
- Os materiais máis empregados foron o **mármore** e o bronce.
- Entre os **escultores destacaron**: en Italia, Bernini; en Francia, F. Girardon e P. Puget.

Apolo e Dafne, 1625 (Bernini)
Movemento. Naturalismo.
Dramatismo no rostro de Dafne.
Composición aberta.
Dominio da diagonal na composición.

O rapto de Proserpina, c.1622 (Bernini).

Éxtase de Santa Tereixa, 1650 (Bernini).
Efecto teatral. Composición aberta con cruce de diagonais.
Pregues quebrados nas amplas roupaxes que producen claroscuro [1]. Expresión de arrebatado [2].

Perseo e Andrómeda, 1675-84 (P. Puget).

Gruta de Apolo en Versailles, 1666-75 (F. Girardon).

Fonte dos catro ríos na Praza Navona de Roma, 1651 (Bernini).

Tumba de Richelieu,
1675-94 (F. Girardon).

Cuestións

- 10** Busca información sobre o mito de Apolo e Dafne para comprender mellor a obra de Bernini.
- 11** Bernini foi o máis destacado dos escultores barrocos. Analiza algunha das obras seleccionadas e valora a técnica, a composición, a expresión das figuras...
- 12** Analiza e compara unha das obras de Bernini coa *Gruta de Apolo* de Girardon.

4 Claroscuro na pintura

Os pintores barrocos afondaron en moitos dos aspectos tratados polos renacentistas, especialmente os relacionados coa perspectiva, e acentuaron o papel da cor e a luz, así como o naturalismo e o gusto por aspectos menos agradables da realidade.

A vocación de San Mateo, 1599 (Caravaggio).

- Emprego da técnica do **tenebrismo** que consiste en contrastar zonas fortemente iluminadas con outras en sombra ou moi escuras.
- **Predominio da cor sobre o debuxo**, de modo que as manchas de cor crean as formas sen necesidade de perfilar con liña as figuras.
- Conquista da terceira dimensión grazas ao **dominio da perspectiva**.
- Tratamento **naturalista** das figuras; os modelos están tomados da realidade, polo que non se renuncia á fealdade. Gusto polas composicións con elementos inertes, os **bodegóns**.
- **Composicións disimétricas**, con predominio da liña diagonal e ondulada. Gusto por representar aos personaxes en **movemento** e inestabilidade, en posicións forzadas (escorzo).
- Os personaxes manifestan forte **tensión dramática**, transmiten sentimentos moi intensos, tanto nos temas relixiosos (escenas de martirio ou de dor e sufrimento) como nos profanos, incluídos os retratos.
- Entre os **pintores destacaron**: En Italia, Caravaggio; nos Países Baixos, Rembrandt, Hals e Vermeer; en Flandres, Rubens e Van Dyck.

A crucifixión de San Pedro, 1601 (Caravaggio).

O descenso de Cristo, 1612 (Rubens).

As tres Grazas, 1638 (Rubens).

Lección de anatomía, 1632 (Rembrandt).

Autorretrato, 1669 (Rembrandt).

A leiteira, 1658 (Vermeer).

Triple retrato de Carlos I de Inglaterra, 1635 (Van Dyck).

Banquete dos oficiais da Companhia cívica de San Xurxo, 1616 (F. Hals).

Cuestións

- 13** Identifica nestas obras elementos característicos do tratamento naturalista das figuras.
- 14** Clasifica estas obras segundo a temática (religiosa, mitolóxica, histórica, da vida cotiá...).
- 15** Selecciona unha obra e analiza os seus elementos: composición, temática, tratamento da cor e da luz, calidade técnica...

5 A arte barroca en España

A época do Barroco coincide en España cunha época de dificultades políticas e bélicas, de perda da hexemonía e de diminución das reservas de metais preciosos procedentes das colonias americanas. Pero esta situación contrasta co extraordinario desenvolvemento cultural, de modo que o século XVII pode ser cualificado de *Século de Ouro*.

A arte barroca española é maioritariamente relixiosa debido á total preeminencia da clientela eclesiástica e está moi influída polos principios da Contrarreforma. A arte barroca participa das características xerais deste estilo, destacando algún dos seus trazos máis destacados como é a abundancia decorativa na arquitectura, o dramatismo na escultura ou o tenebrismo na pintura.

Portada do palacio de San Telmo de Sevilla, 1682-
(Leonardo de Figueroa).

As construcións barrocas

Unha característica específica da arquitectura barroca en España é a abundancia decorativa, concentrada nas fachadas e nos retablos. Ademais, pilastras e columnas gañan en volume, nos muros ábreanse maiores aberturas e os contrastes de luz e sombra cobran maior importancia. Entre as intervencións urbanísticas máis destacadas están as prazas maiores, entre as que sobresaen as de Madrid e Salamanca. No panorama nacional, Galicia destaca pola calidade e cantidade das súas obras arquitectónicas, culminadas na gran fachada do Obradoiro da catedral de Santiago.

- Entre os **arquitectos destacaron**: Xosé e Alberte Churriguera, Pedro Ribera e Juan Gómez de Mora. Entre os construtores de grandes palacios, Juvara e Sacchetti en Madrid.

Fachada da Universidade de Valladolid, 1715 (Narciso e Diego Tomé).

Retablo de Santo Estevo de Salamanca, 1692 (José Churriguera).

Fachada da catedral de Murcia, 1742-54 (Xaime Bort).

Praza Maior de Salamanca, inaugurada en 1756 (Alberto Churriguera).

Palacio real de Madrid, 1734-55 (F. Juvara e J.B. Sachetti).

Casa da panadería na Praza Maior de Madrid, 1617-19 (Gómez de Mora).

Cuestións

- 16** Describe o tratamento que o seu arquitecto deu ao muro da portada de San Telmo de Sevilla.
- 17** Indica algunhas das características comúns das prazas maiores barrocas en España: planta, tipo de edificio que a enmarca, funcionalidade...
- 18** Identifica elementos característicos do Barroco na fachada da catedral de Murcia.

A escultura barroca

Moitas das esculturas barrocas forman parte da decoración das fachadas e retablos, polo que deben adaptarse ao marco arquitectónico. Pero tamén se realizaron numerosas esculturas exentas, a maioría representando temas relixiosos. En todos os casos trátase de esculturas que buscan mover a piedade e a devoción nos fieis mediante a expresividade dos rostros e as actitudes dos personaxes. Cómpre destacar as imaxes destinadas a pasos de procesións nas que a atención do artista está centrada no rostro e as mans (imaxes para vestir) e nos Cristos espidos (crucificados, xacentes).

O material máis empregado para as esculturas exentas é a **madeira**, policromada e estufada, conseguindo gran realismo naturalista no tratamento das anatomías.

- Entre os **escultores destacaron**: Gregorio Fernández, Martínez Montañés, Pedro de Mena e Alonso Cano.

Cristo xacente, 1636
(Gregorio Fernández).
Gran realismo. Madeira
policromada. Imaxe para
motivar a piedade.

A Piedade, 1617 (Gregorio Fernández).
Dramatismo no tema e nas
expresións dos rostros.
Panos quebrados [1].
Composición diagonal [2].

Inmaculada, 1655
(Alonso Cano).

Esperanza Macarena de Sevilla, c.1680 (anónima).
Escultura para vestir na que unicamente se traballan o rostro e as mans, onde se consegue unha enorme expresividade á que contribúen os ollos, realizados en pasta vítrea, as pestanas de pelo natural e as bágoas de cristal.

Cabeza de San Paulo, 1707 (X. A. Villabrille).

Cristo da Clemencia, 1605 (Martínez Montañés). Gran realismo. Madeira policromada. Imaxe para motivar a piedade.

San Xerome, 1611 (Martínez Montañés).

Magdalena penitente, 1664 (Pedro de Mena).

Cuestións

- 19** Indica recursos empregados polos escultores barrocos españois para conseguir efectos dramáticos nas súas obras.
- 20** Valora o tratamento das epidermes nas tallas de madeira.
- 21** Comenta a sensación que che produce algunha das obras aquí seleccionadas.

A pintura barroca

A arte barroca en España alcanzou na pintura a súa máxima expresión, con obras que figuran entre as máis destacadas da historia da arte. A Igrexa continuaba encargando obras relixiosas, pero os monarcas e a nobreza demandaban retratos e temas mitolóxicos. Xunto aos efectos tenebristas, moitos pintores evolucionaron dando entrada a composicións máis iluministas e de contrastes menos acentuados.

- Entre os **pintores destacaron**: Diego Velázquez, o máis grande dos pintores barrocos españois e unha das figuras claves da pintura universal; Bartolomeu Estevo Murillo, a mirada máis tenra da pintura barroca; Xosé Ribera, pintor que potencia as calidades táctiles e usa como modelos para as súas figuras relixiosas a mendigos da rúa; Francisco Zurbarán, especializado en pintar monxes de hábitos brancos; Xoán Valdés Leal, coñecido como o pintor da morte, e Claudio Coello, o derradeiro gran pintor do barroco español.

A Venus do espello, 1648 (D. Velázquez).

As Meniñas, 1656
(D. Velázquez).

Bodegón, 1633 (F. Zurbarán).

A fragua de Vulcano, 1630 (D. Velázquez).

Santo Andrés, 1632 (X. Ribera).

San Serapio, 1628 (F. Zurbarán).

Inmaculada, c.1660 (B. Murillo).

O Bo Pastor, 1659 (B. Murillo).

Adoración da Sagrada Forma, 1690 (C. Coello).

Finis gloriae mundi (detalle), 1670 (Valdés Leal).

Cuestións

- 22** As Meniñas de Velázquez é unha das obras máis importantes da pintura universal. Para entender a súa complexidade e calidade busca información e elabora un breve informe sobre este cadro.
- 23** Dos múltiples cualificativos que poderías aplicar a calquera destas obras, trata de seleccionar un que a identifique coa maior precisión posible. Por exemplo: tenrura no Bo Pastor.
- 24** Describe o bodegón de Zurbarán e trata de facer ti unha recreación propia do tema.

Analizamos... Velázquez, un xenio universal da pintura

Diego Rodríguez de Silva e Velázquez (Sevilla 1599 - Madrid 1660) é un dos pintores máis valorado a nivel mundial pola calidade da súa obra e exerceu influencia sobre todos os estilos pictóricos posteriores. Comezou o seu traballo en Sevilla e desde 1623 instalouse en Madrid, onde conseguiu a protección de Filipe IV ao ser nomeado pintor de cámara do rei, a máis alta distinción dun pintor na época. A súa obra é moi numerosa e variada na temática, pois trata nos seus lenzos escenas da vida cotiá, retratos, mitos, escenas relixiosas ... O Museo do Prado de Madrid conserva moitas das obras deste extraordinario pintor.

♦ Valora unha obra de arte

As *fiandeiras*, tamén coñecida como a *Fábula de Aracné* (1657), mostra no primeiro termo unha escea cotiá de fiado nunha fábrica de tapices á que se une un episodio mitolóxico ao fondo no que se narra o enfrontamento entre Atenea e Aracné. Atenea, vencedora da proba, condena a Aracné a fiar eternamente convertida en araña por ousar desafiar a deusa.

Cuestións

1. Fíxate nesta obra e valora a calidade da técnica pictórica, o naturalismo dos personaxes, a composición, o tratamento da cor e da luz, a ambientación, o dominio do espazo, da perspectiva...

♦ Describe unha escena

Outra das obras nas que Velázquez incorpora o tema mitolóxico é esta, *Os borrachos*, tamén coñecida como *O triunfo de Baco* (1628).

Cuestións

2. Fíxate ben no cadro e describe esta escena tratando de responder a cuestións como: por que o pintor trata de modo tan diferente (expresión, tratamento da pel, actitude ...) os personaxes? Representaría de modo similar esta escena un pintor da antigüidade clásica tratándose dun deus do seu panteón?

♦ Observa e opina

As *Meniñas* é unha obra que serve a pintores actuais de fonte de inspiración e recreación. Este é o caso doutro gran xenio da pintura, Picasso, quen fixo en 1958 unha serie de 58 cadros nos que plasmaba a súa persoal interpretación das *Meniñas*, especialmente da infanta Margarida.

Cuestións

3. 300 anos separan estas dúas *Meniñas* que corresponden a dous estilos moi diferentes. Ademais de observar e analizar as dúas obras, escribe a túa opinión sobre o feito de reinterpretar (non copiar) obras creadas por outros artistas.

♦ Amplía a información

Na inmensa obra velazqueña pode centrarse a atención nalgún dos numerosos temas inmortalizados polo pintor.

Cuestións

4. Selecciona algún deste temas –os animais, a pintura relixiosa, os retratos ou os bufóns- e amplía a información sobre o que selecciones, localizando as obras que o pintor realizou sobre esa temática e facendo un breve comentario delas.

Pintura relixiosa

Adoración dos Magos, 1639.

Cristo crucificado, 1632.

Retratos

Inocencio X, 1650.

Filipe IV, 1623.

Bufóns

O neno de Vallecas, 1642.

Sebastián de Morra, 1645.

Animais

Príncipe Baltasar Carlos, 1635.

Detalle do retrato do infante Fernando como cazador, 1633.

♦ Analiza un documental

Sobre a obra de Velázquez hai na Internet varios documentais interesantes, pero no seguinte enderezo podes ver un no que, ademais de visualizar a maior parte das obras do artista con gran calidade de imaxe, varios pintores e críticos actuais dan a súa opinión sobre o pintor sevillano: <https://www.youtube.com/watch?v=hoGjEnorv54> (Velázquez. *Variaciones*, de Canal + Canal Sur).

Cuestións

5. Tras a visualización do documental, con cal das opinións dos personaxes que interveñen coincides máis? Redacta un breve informe no que fagas unha valoración global da pintura de Velázquez.

Traballamos con... fichas de observación de edificios

Para fixarse nos elementos construtivos e decorativos dun edificio, convén ter unha ficha de traballo que nos facilite a súa análise e valoración. Esta ficha pode servir de guía para analizar unha igrexa renacentista e/ou barroca.

♦ **NOME do edificio:**

♦ EXTERIOR

• ELEMENTOS ARQUITECTÓNICOS

- Material de construción: ☐ pedra ☐ pedra e madeira ☐ pedra e ladrillo ☐ outros
- Tipo de muro: ☐ macizo, con poucos vans ☐ lixeiro, con moitos vans ☐ estático ☐ dinámico
- Tipos de arcos: ☐ de medio punto ☐ outros
- Fachada principal (descrición):

• DECORACIÓN ESCULTÓRICA

- Localización: ☐ capiteis ☐ arquivoltas ☐ tímpano ☐ outros
- Descrición das características e dos temas tratados:
-

♦ INTERIOR

• ELEMENTOS ARQUITECTÓNICOS

- Tipo de planta: ☐ cruz latina ☐ cruz grega ☐ basilical ☐ planta central ☐ irregular
- Número de naves: ☐ unha ☐ tres
- Tipo de soportes: ☐ columnas ☐ piares ☐ piares compostos
- Tipo de cubertas: ☐ bóveda de canón ☐ bóveda de crucería ☐ artesoado de madeira

• DECORACIÓN ESCULTÓRICA

- Localización: ☐ capiteis ☐ retablos ☐ arcos ☐ escultura exenta
- Materiais empregados: ☐ granito ☐ mármore ☐ madeira ☐ marfil ☐ bronce
- Descrición das características e dos temas tratados:

• DECORACIÓN PICTÓRICA

- Localización: ☐ muros ☐ bóveda ☐ frontal de altar ☐ retablo ☐ outros
- Técnicas empregadas: ☐ fresco ☐ óleo ☐ outras
- Descrición das características e dos temas tratados:
-

Aplica este esquema para analizar unha obra das que figuran neste tema, ou sobre algunha pertencente aos estilos estudados que estea na túa localidade (por exemplo, nun museo), ou sobre algunha conservada no Museo do Prado a través da consulta da súa páxina web: www.museodelprado.es

Lembra e aplica

1. Relaciona o artista coa súa obra.

☐ Bernini	☐ Venus do espello
☐ Gregorio Fernández	☐ Finis gloriae mundi
☐ Hardouin-Mansart	☐ As tres Grazas
☐ Velázquez	☐ Retablo de Santo Estevo de Salamanca
☐ Valdés Leal	☐ Apolo e Dafne
☐ Rubens	☐ Palacio de Versalles
☐ Xosé Churriguera	☐ Cristo xacente

2. Define os seguintes termos artísticos: estípite, columna salomónica, tenebrismo

3. Pon unha cruz na faceta artística na que destacaron os artistas seleccionados, así como o seu país.

	Arquitectura	Escultura	Pintura	País
Bartolomeu Murillo				
Bernini				
Carlos Maderno				
Rubens				
Vermeer				
Girardon				
Zurbarán				
Gómez de Mora				
Pedro de Mena				
Caravaggio				
Borromini				
Van Dyck				
Martínez Montañés				

4. Analiza e comenta as seguintes obras.

As fiandeiras, 1657 (D. Velázquez).

Retablo de Santo Estevo de Salamanca
(X. Churriguera).

David, 1624 (Bernini).

Recomendacións

♦ PARA LER

Eliacer Cansino. *O misterio Velázquez*. 1997 [Novela xuvenil protagonizada polo anano Nicolasillo Pertusato que aparece pintado por Velázquez no ángulo inferior dereito do cadro das Meniñas e que recrea o ambiente da Corte de Filipe IV]

♦ PARA VER

Caravaggio. Derek Jarman. 1985 [Recreación da vida da vida deste gran pintor barroco que, desde o leito de morte, lembra os momentos máis destacados da súa vida]

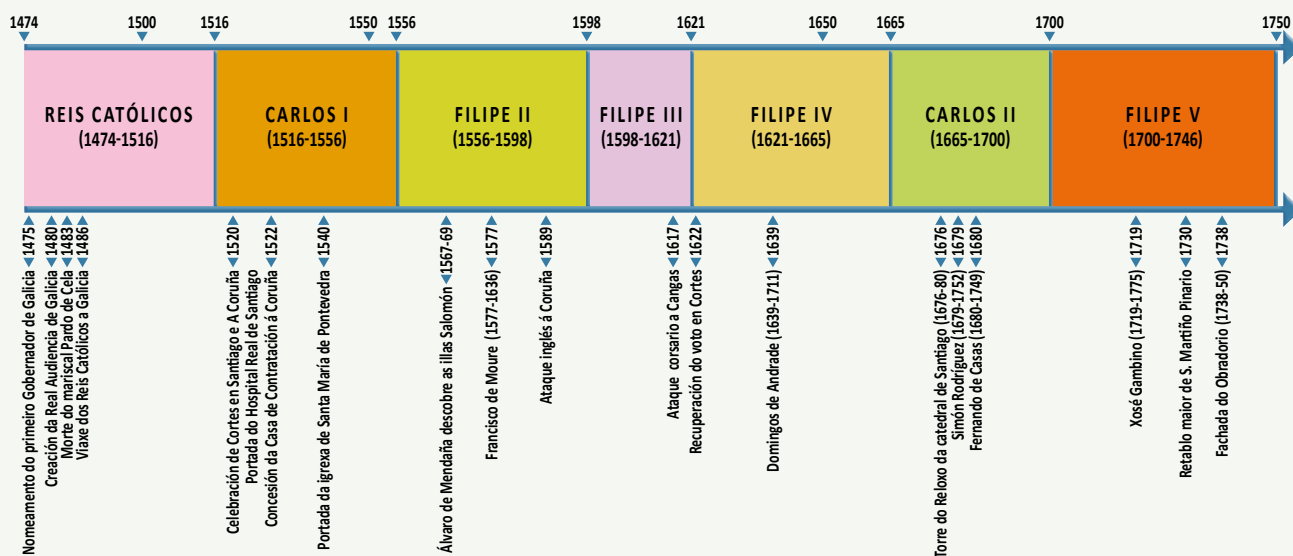
Tema 5

1. A actuación dos Reis Católicos en Galicia
2. Galicia no século XVI
3. A arte renacentista en Galicia
4. A Galicia dos fidalgos e foreiros
5. O barroco galego

- * Reforza as competencias básicas
- Analizamos ... os pazos galegos
- Traballamos con... eixes cronolóxicos
- Lembra e aplica

Eixe temporal

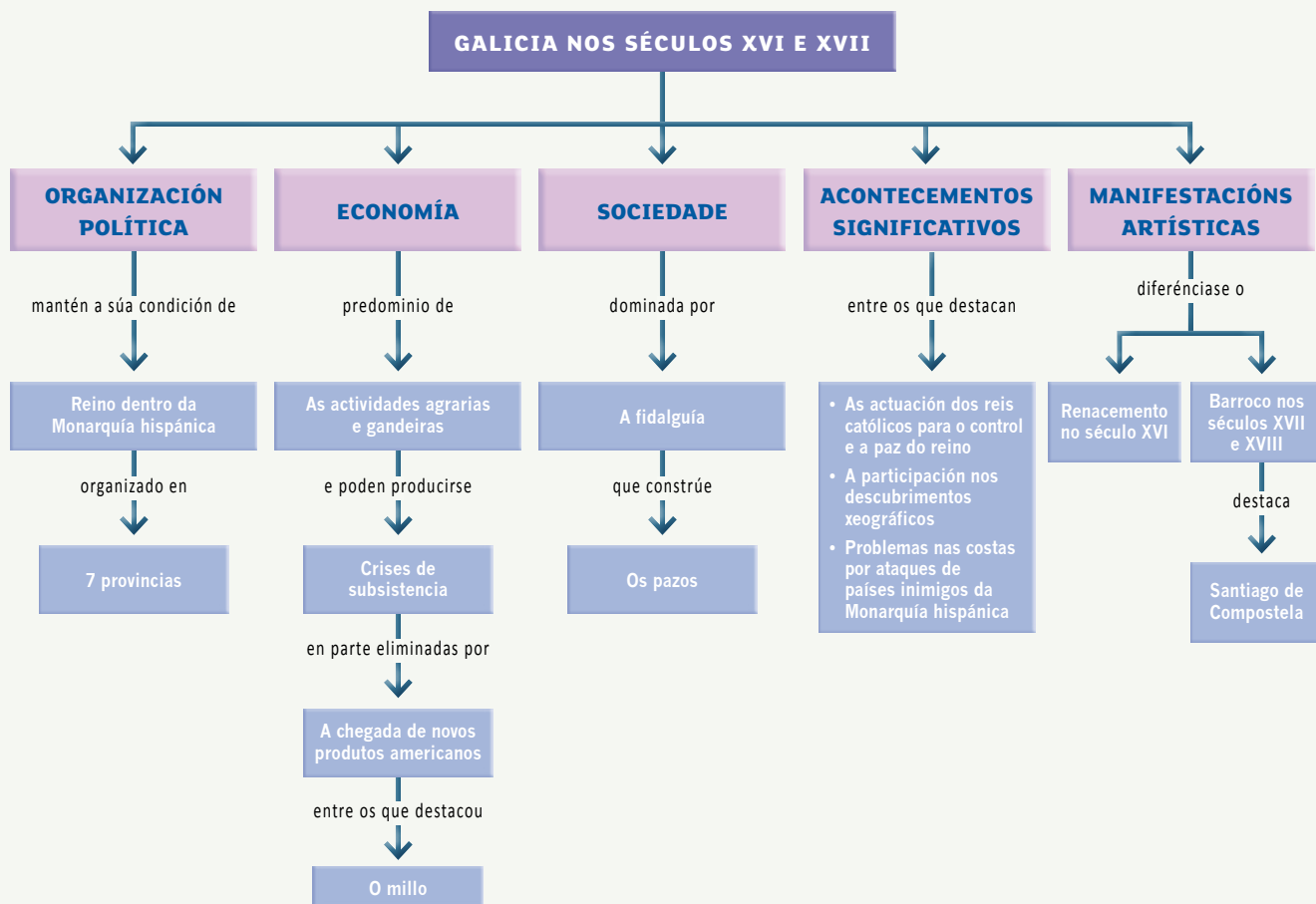

Galicia nos séculos XVI e XVII

Imos coñecer...

- ♦ As principais actuacións dos Reis Católicos en Galicia.
- ♦ As funcións da Xunta do Reino durante os séculos XVI e XVII.
- ♦ O papel desempeñado por Galicia no contexto da Monarquía hispánica.
- ♦ Actuacións dos monarcas españois en Galicia e a resposta dos dirixentes galegos.
- ♦ As viaxes de exploración do Novo Mundo realizadas por galegos.
- ♦ O impacto na economía galega da introdución de novos produtos americanos.
- ♦ O papel económico e social da fidalguía galega.
- ♦ As manifestacións artísticas máis destacadas do Renacemento e do Barroco en Galicia.
- ♦ A técnica de traballo con eixes cronolóxicos.

Relacionamos contidos

1

A actuación dos Reis Católicos en Galicia

En Galicia, antigo reino que formaba parte da Coroa de Castela, os Reis Católicos actuaron de modo similar que no resto dos territorios desta Coroa sometendo á autoridade real á nobreza e intervindo na organización e funcionamento dos mosteiros.

Creación de novas institucións

Coa finalidade de controlar e someter a nobres e clérigos, que actuaban frecuentemente á marxe da autoridade dos monarcas, os Reis Católicos crearon novos cargos e institucións:

- En 1475 nomearon un **Gobernador** para o reino de Galicia, unha especie de vicerrei con amplos poderes para gobernar (orde pública, defensa do reino, levas de soldados, prezos dos produtos...) e administrar xustiza.
- En 1480 crearon a **Real Audiencia**, un tribunal superior de xustiza que entendía en numerosos asuntos tanto civís como eclesiásticos.

Estas dúas institucións quedaron definitivamente instaladas na cidade da Coruña en 1578.

Sometemento da nobreza

Os nobres galegos recuperaron o seu poder (despois das revoltas sociais do século XV), refixeron as fortalezas destruídas polos irmandiños e mantiñan frecuentes loitas entre eles. Para restablecer a orde e facerse obedecer, os Reis católicos impuxeron unha serie de medidas, tales como:

- Os señores debían abandonar as fortalezas nas que se refuxiaban para escapar da xustiza real.
- As fortalezas dos nobres que non obedecían as súas ordes serían destruídas.
- A nobreza debía servir aos monarcas alí onde se atopasen e desempeñar os cargos que lles asinasen (na administración do reino, no exército...).

Con estas medidas os reis conseguiron ser obedecidos pola nobreza galega de forma rápida e a única resistencia foi a que ofreceron Pedro Madruga (que fuxiu a Portugal) e o mariscal **Pedro Pardo de Cela**, que foi detido e axustizado en Mondoñedo en 1483.

En 1486 os Reis Católicos realizaron unha viaxe por Galicia na que culminaron o proceso de control e pacificación do reino.

A viaxe dos Reis Católicos a Galicia en 1486

O rei e a raíña entraron no reino de Galicia (...) e oíron e remediaron moitas liortas (...) e como foron informados de todas estas cousas, mandaron logo derrubar ata vinte fortalezas das que foron informados que nelas se fixeran roubos e actos de forza (...) E mandaron facer xustiza sobre algúns malfeitores (...) E mandaron saír do reino a algúns cabaleiros naturais del (...) e mandaron a outros vir á guerra contra os mouros.

Hernando del PULGAR. *Crónica dos reis Católicos*. 1481-1490

Fortaleza de Pardo de Cela en Alfoz (Lugo).

Prisión e morte do mariscal Pedro Pardo de Cela

Recoñecendo que era moi difícil e arriscada a prisión do mariscal, porque se fixera forte no seu castelo da Frouxeira con criados e xente armada para resistirse á xustiza (...) determinaron subornar aos criados do mariscal Pedro Pardo (...) e unha noite, cando el máis descoidado estaba, aberta a porta do castelo, entraron os ministros do rei (...) e prenderon ao mariscal (...) o 7 de decembro de 1483. De Castrodouro foi levado á cidade de Mondoñedo, onde o día 17 do mesmo mes foi decapitado (...)

Dise que a súa muller, dona Sabela de Castro, foi a poñerse aos pés dos Reis Católicos ofrecendo unha gran suma de diñeiro pola vida do seu marido e a raíña católica respondeu que Deus fixéraa raíña para administrar xustiza e non para vendela. (...)

No cárcere da cidade de Mondoñedo gárdase unha cadea de ferro moi longa e grosa que chaman a cadea do mariscal. O castelo da Frouxeira foi completamente derrubado.

Relato da prisión e morte do mariscal (anónimo, s.d.)

Pardo de Cela

Control dos mosteiros

Os numerosos mosteiros que había en Galicia funcionaban de modo autónomo e moitos monxes vivían fóra dos mosteiros levando unha vida pouco exemplar. Para reorganizar e controlar os monxes, os Reis Católicos ordenaron:

- Agrupar os mosteiros pequenos noutros maiores para que fose máis doado controlar a súa vida e costumes, eliminando a súa autonomía e someténdoo a un estrito control.
- Obrigaron a todos os monxes a vivir dentro dos mosteiros.
- Substituíron os abades galegos por outros castelás para evitar que se cometesen abusos coas propiedades do mosteiro a favor de familiares.

Outras medidas

Xunto coas anteriores, os Reis Católicos adoptaron outras medidas destinadas a intensificar o seu control sobre o reino de Galicia:

- Para restablecer a orde e a paz, alterada polas guerras irmandiñas e as continuas alteracións provocadas polos nobres, os Reis Católicos crearon a **Santa Irmandade**, institución que se organizou en Galicia en 1480. En 1498 foi suprimida, por considerarse que xa cumprira a súa misión e o reino estaba en paz.
- Aumentaron a autoridade dos **correxedores**, funcionarios nomeados polos reis que actuaban como máximas autoridades dos concellos das cidades, limitando así a autonomía de que gozaban.
- Estableceron o castelán como única lingua oficial.

Cuestións

- 1 Que institucións estableceron os Reis Católicos para controlar o reino de Galicia?
- 2 Como reaccionaron os Reis Católicos ante a desobediencia de Pardo de Cela?
- 3 No século XVI, o cronista Xerónimo Zurita falaba da “doma do reino de Galicia” por parte dos Reis Católicos. A que cres que se refería?

2 Galicia no século XVI

A partir de 1516, coa chegada dos Habsburgo, Galicia, a pesar de ser un reino pobre e periférico, incrementou a súa importancia estratéxica dentro da Monarquía hispánica. A súa costa servía de escala na ruta cara ao norte de Europa, pero tamén de lugar de enfrontamento e de ataque das flotas dos países inimigos. Entre os feitos máis importantes, destacan:

As sete provincias do reino de Galicia.

- **Potenciación das institucións.** Neste século alcanzaron plena configuración as diferentes institucións do reino de Galicia, tanto as xa existentes -o Gobernador e a Real Audiencia- como a nova que se creou: a **Xunta do Reino**, que representaba a Galicia ante a Coroa. Estaba constituída polos delegados das sete cidades cabeceiras das respectivas provincias nas que se organizaba o reino: Coruña, Betanzos, Santiago, Mondoñedo, Lugo, Ourense e Tui. Non tiña función de goberno, pero si capacidade para aconsellar ao rei, facer peticións, distribuír cargas fiscais e facer recrutamento de soldados.
- **Participación nos descubrimentos xeográficos.** Entre os galegos que participaron nas expedicións de descubrimento e conquista merecen destacarse:
 - ▶ **Álvaro de Mendaña**, descubridor das illas Salomón, Marquesas e Santa Cruz. **Pedro Sarmiento de Gamboa**, que viaxou desde Perú a España polo estreito de Magallanes, onde estableceu varios asentamentos. Os irmáns **Bertomeu e Gonzalo García de Nodal**, que percorreron toda a costa de América do Sur.
 - ▶ Como premio ao apoio prestado na consecución de cartos para lograr a coroación imperial, Carlos I autorizou o establecemento na Coruña dunha **Casa da Contratación da Especiería** (1522) que centralizase, cara ao norte de Europa, o tráfico das especias. Así mesmo autorizou a saída desde o porto da Coruña de diversas flotas cara ás Molucas, illas ricas en especias, pero as expedicións fracasaron debido ás dificultades da ruta.
- **Presenza dos reis e das armadas reais**, debido á súa situación xeográfica:
 - ▶ Como punto de partida nas súas viaxes cara ao norte de Europa, tanto **Carlos I** (1520) como **Filipe II** (1554) estiveron en Galicia, embarcando no porto coruñés.
 - ▶ As rías de **Ferrol e Coruña** convertéronse en base de abastecemento e porto de internada de diversas armadas que despois se dirixían cara a Inglaterra, Flandres, Irlanda, Bretaña ou Azores, participando nas diferentes guerras da Monarquía hispánica. A máis importante foi a Armada Invencible, que partiu en 1588 desde Coruña para participar no intento fracasado de conquistar Inglaterra.

Saída de Carlos I da Coruña en 1520.

- **Ataque de Drake.** Como represalia ás accións da *Armada Invencible*, en 1589 os ingleses enviaron unha gran flota ao mando de Francis Drake que atacou á Coruña. A cidade resistiu e non puido ser tomada grazas á defensa dos seus habitantes, entre os que destacaron mulleres como María Pita. O medo aos ingleses levou a que o cabido de Santiago ocultase a urna que, segundo a tradición contiña os restos do apóstolo; as reliquias permaneceron ocultas ata 1879.
- **Mantemento da estrutura socioeconómica tradicional**, caracterizada por:
 - ▶ Predominio dunha **economía agraria** e tradicional (barbeito no sistema de cultivo, arrendamento das terras por medio de foros).
 - ▶ A partir de 1560-80, o desequilibrio entre a poboación e os recursos favoreceu a aparición de **crises de subsistencia**, con malas colleitas, fames e pestes.
 - ▶ As **ciudades eran moi pequenas**, concentrándose nelas a escasa produción artesanal.
 - ▶ Entre os cambios, destaca a **marcha da alta nobreza galega** (os Andrade, Lemos, Sarmiento...) cara á corte real, onde algúns desempeñaron elevados cargos na administración.

María Pita na defensa da Coruña en 1589 (A. Fernández Cersa).

Drake ataca a cidade da Coruña

Era tanto o dano que recibían dos inimigos que, logo de dúas horas de duro combate, comezaban a retroceder. (...). En tan apurado e triste momento, unha muller chamada María Fernández da Cámara e Pita, que nos días anteriores fixera grandes servizos e prodixios de valor (...), preséntase entre os defensores armada cunha pica, excítaos e chámaos, e dirixíndose ao alférez inglés adiantado, descargoulle un golpe tan certo que deixouno morto, apoderándose no acto da bandeira, recobrando os defensores, á vista desta heroicidade, os ánimos. E seguindo o exemplo desta intrépida muller, lanzáronse sobre os inimigos que, acovardados por aquel suceso, iniciaron precipitada fuga, deixando o campo sementado de cadáveres, unha bandeira, armas e outros aprestos de guerra.

Relación histórica do sitio posto polos ingleses á cidade da Coruña. 1850

Sir Francis Drake. 1543-1596 (anónimo).

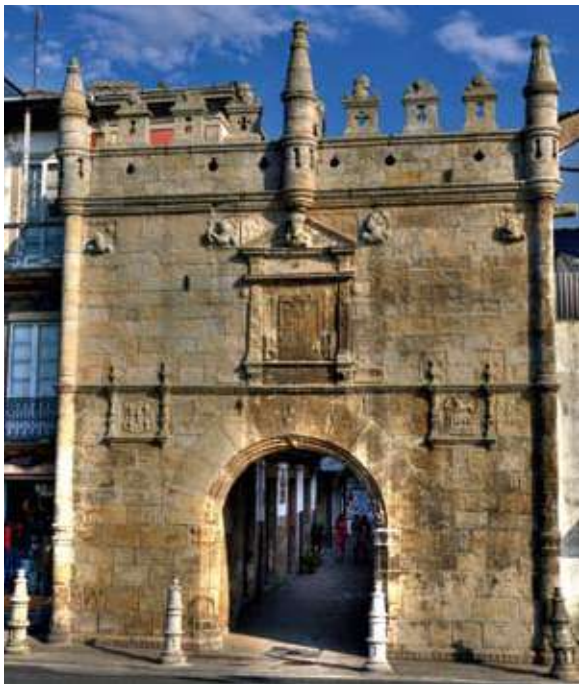

Cuestións

- 4 En cantas provincias estaba dividida Galicia no século XVI?
- 5 Que misión tiña a Xunta do Reino de Galicia?
- 6 Por que o inglés Francis Drake atacou A Coruña en 1589? Conseguiu o seu obxectivo? Quen destacou na defensa da cidade?

3 A arte renacentista en Galicia

A marcha da alta nobreza de Galicia cara á Corte ou á guerra de Granada, como consecuencia das medidas impostas polos Reis Católicos, trouxo como consecuencia a ausencia de mecenas e patróns nobiliarios importantes, de modo que os artistas desta época traballaron case exclusivamente para encargos realizados pola Igrexa. A diferenza doutras zonas peninsulares, a pintura renacentista galega non tivo un desenvolvemento destacable.

Porta Maior de Viveiro, 1540. É unha das poucas construcións civís renacentistas en Galicia, construída tras o incendio da vila de 1540.

- Na **arquitectura** poden diferenciarse con claridade as tres variantes que se dan noutras zonas peninsulares: o estilo **plateresco**, representado pola portada do Hospital Real de Santiago, unha obra mandada construír polos Reis Católicos para atender os peregrinos. O **purista**, presente en obras como a portada da igrexa de Santa María de Pontevedra ou o Colexio de Fonseca en Santiago. E o **escurialiense**, representado polo enorme edificio do Colexio do Cardeal de Monforte.
- Entre os **arquitectos** que traballaron en Galicia destacaron: Xoán de Álava, Rodrigo Gil de Hontañón, Xoán de Tolosa e Mateo López.
- A **escultura**, está toda ela relacionada coa temática relixiosa, ao servizo da arquitectura en portadas de edificios, retablos e tallas nos coros das catedrais, sendo moi escasa a imaxe de vulto redondo ou exenta.
- Entre os **escultores** destacaron: Cornielles de Holanda e o Mestre de Sobrado.

Portada do antigo Hospital Real de Santiago de Compostela, hoxe Parador Reis Católicos, c.1520 (Martín de Blas e Guillén Colás).

Portada occidental da igrexa de Santa María de Pontevedra, c.1540 (Cornielles de Holanda).

Colexio do Cardeal en Monforte, fins do s. XVI (Xoán de Tolosa e Simón de Monasterio).

Fachada do Tesouro da catedral de Santiago, c. 1550 (Rodrigo Gil de Hontañón).

Retablo maior da catedral de Ourense (detalle), 1520 (Cornielles de Holanda).

Cuestións

- 7 Identifica elementos renacentistas na portada do Hospital Real de Santiago.
- 8 O Colexio do Cardeal de Monforte é coñecido como *O Escorial galego*. Indica as razóns desta comparación analizando as imaxes dos dous edificios.
- 9 Con que técnica está traballada a escultura do retablo da Quinta Angustia da catedral de Ourense?

Retablo da Quinta Angustia da catedral de Ourense, c. 1560 (Mestre de Sobrado).

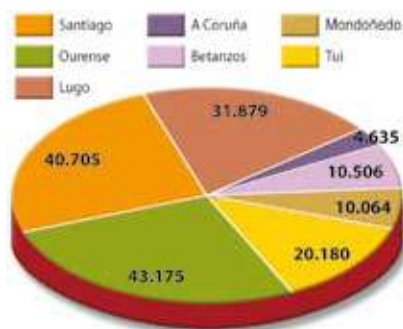

Cristo atado á columna (Mestre de Sobrado).

4 A Galicia dos fidalgos e foreiros

Galicia seguiu mantendo, durante o século XVII, unha posición periférica dentro da Monarquía hispánica e as súas costas seguiron sendo escenario de ataques e enfrontamentos coas armadas das potencias inimigas e os corsarios, as embarcacións que se dedicaban á piratería co apoio das autoridades do seu país. Paralelamente, producíronse nesta época diversas transformacións internas que afectaron aos sistemas de cultivo e á organización social tradicional.

A poboación galega por provincias. 1631 (P. Saavedra)

Actuación da Xunta do Reino de Galicia

A principal actividade da Xunta do Reino durante o século XVII foi a loita pola **recuperación do voto en Cortes**, é dicir, o dereito de representar a Galicia nas Cortes de Castela.

Desde o século XV, o reino de Galicia deixou de ter representantes directos nas Cortes de Castela, exercendo esa representación a cidade de Zamora. Durante o século XVI, a nobreza e as cidades de Galicia tentaron conseguir dos reis a recuperación do dereito de representación nas Cortes, pero non o lograron.

En **1622**, Filipe III concedeu este dereito a cambio da entrega de cen mil ducados para a construción e mantemento dunha escuadra coa que defender as costas. A partir de entón, a representación sería exercida, por rotación, polas sete cidades que formaban a Xunta do Reino e que eran tamén as capitais das sete provincias en que estaba dividida Galicia.

A recuperación do voto en Cortes

Os señores procuradores das [sete] cidades deste Reino de Galicia (...) acordaron que as persoas que vaian á Corte traten os seguintes negocios (...) Logo de ter realizadas todas as dilixencias posibles para conseguir o voto por vía de graza e mercé (...), se por esta vía non lograsen o devandito voto e se lles pechase a porta sen ningunha esperanza, en tal caso procurarán ofrecer á SM algunha cantidade de diñeiro para conseguilo. (...) Ítem protestarán contra os procuradores da cidade de Zamora para que non falen nas Cortes que se celebren no nome deste reino, pois non teñen título nin poder.

XUNTA DO REINO DE GALICIA. *Instrucións*. 1599

Galicia e as guerras da Monarquía hispánica

Como xa sucedera no século XVI, as costas galegas seguiron sendo atacadas polos inimigos da Monarquía hispánica ou por navíos que actuaban pola súa conta (piratas) ou en nome do seu rei en época de guerra (corsarios). Entre estes ataques destacan:

- **Ataque turco a Cangas en 1617.** Tras atacar varias localidades das Rías Baixas, unha flota de piratas turcos asaltou Cangas, provocando incendios e destruíndo gran parte da vila. Homes e mulleres defenderon as costas e, posteriormente, varias das mulleres que organizaron a resistencia foron acusadas de bruxería ante o tribunal da Inquisición; entre

elas estaba María Soliño, símbolo do valor e sufrimento das mulleres. Consta que tamén sufriron ataques corsarios, entre 1620 e 1630, varias localidades das Rías Baixas.

- **Ataque francés ao porto da Coruña.** En 1639, os franceses atacaron o porto da Coruña coa finalidade de destruír a gran armada (100 navíos e 20.000 homes) que alí estaba preparada para marchar cara á Flandres. O ataque foi rexeitado polas boas defensas da zona. Posteriormente, a armada española capitaneada por Antonio de Oquendo, partiu cara á Canal da Mancha, onde foi derrotada polos holandeses.
- **Ataque anglo-holandés a Vigo.** En 1702, durante a Guerra de Sucesión, unha escuadra anglo-holandesa entrou na ría de Vigo perseguindo á flota española, que estaba protexida por navíos franceses, para apoderarse das mercadorías e metais preciosos que traía de América. Vigo foi tomada e os navíos enfrontáronse en Rande, onde parte deles foron incendiados e afundidos, permanecendo desde entón no fondo do mar.

Ataque anglo-holandés a Vigo en 1702.

Ataque a Vigo en 1702

Onte entrou nesta ría a armada de Inglaterra e Holanda coa intención de arruinar aos navíos da flota de Francia, que estaba resgardada no porto, e así o fixo hoxe pola tarde, tanto por mar como desembarcando por terra, de modo que moitos navíos, para que non os capturasen, foron incendiados e voados.

Duque Príncipe de BARBANZÓN [Capitán Xeneral]. *Comunicado*. 23-10-1702

Acabo de recibir noticia da desgraza sucedida en Vigo, onde os inimigos forzaron o porto e obrigaron a que a nosa xente incendiase os navíos da flota de Francia, que estaba en Redondela, polo que supoño que tomarían aqueles portos.

Antonio de SANTILLANA [Gobernador da Coruña]. *Comunicado*. 27-10-1702

Ataque corsario a Cangas

Unha escuadra de once naves grosas de piratas corsarios turcos e mouros (...) saltaron a terra con lanchas (...) e moita artillería (...). Queimaron e roubaron a igrexa e hospital da dita vila, e fixeron anacos todas as imaxes coas campás da igrexa, e os ornamentos, e levaron a prata que había nela; e tamén roubaron en toda a vila, queimando e destruindo as tres partes dela, e as casas máis principais, e da xente máis principal e rica que había, e morreron máis de cen persoas con moitas feridas e coiteladas que lles deron, e colleron como cativos a máis de dúascentas persoas, homes, mulleres e nenos des ta dita (...). E a xente que quedou está tan pobre e necesitada que nos lles quedou un vestido que botar sobre si.

Xerónimo NÚÑEZ [Procurador de Cangas]. *Memorial*. 1617

Cuestións

- 10 Cal foi a principal preocupación da Xunta do Reino no século XVII? Conseguiu o seu obxectivo?
- 11 Que tipo de ataques sufriu Galicia durante o século XVII e primeiros anos do XVIII e cales foron as zonas máis afectadas? Sobre o ataque a Cangas, podes ampliar a información consultando varias páxinas web dispoñibles na Internet.
- 12 Os galeóns afundidos en Rande son, aínda hoxe, tema para o estudo e a fantasía. Completa a información sobre ese episodio elaborando un breve informe sobre este episodio das guerras da época dos Austrias.

O millo segue a ser na actualidade o cereal máis cultivado nos campos galegos.

Introdución e extensión do cultivo do millo

A comezos do século XVII foron frecuentes en Galicia as malas colleitas, fames e pestes, que provocaron fortes perdas de poboación, sendo especialmente grave o ciclo negativo de 1633-1636.

Pero estas dificultades e fames estimularon a busca de solucións, favorecendo a introdución do cultivo do **millo** desde a costa cara ao interior. Este novo produto, procedente de América, estendeuse con gran rapidez, de modo que a mediados do século, na costa, supoñía xa dous terzos da produción de cereais.

O cultivo do millo alterou o sistema de rotación de cultivos, eliminando ou diminuindo considerablemente o barbeito. Estes cambios permitiron un forte crecemento da produción agrícola e permitiron o crecemento da poboación.

Evolución dos principais cereais (J.M. Pérez García)

Ano	Trigo	Centeo	Millo	Orxo
1600-1619	14,1	43,7	—	1,8
1620-1629	16,5	44,4	4,8	1,3
1630-1639	15,1	18,2	32,2	5,5
1640-1649	12,8	13,4	57,8	0,8
1650-1659	9,3	22,6	51,7	1,4
1660-1669	5,1	11,0	83,9	—

Fidalgos e foreiros

Desde comezos do século XVI, a alta nobreza galega vivía na corte, en Madrid. Esta ausencia permitiu o **auxe da fidalguía**. Os fidalgos pertencían á baixa nobreza e foron configurándose como un grupo ben diferenciado que se converteu no grupo dominante en Galicia no século XVII.

O pazo, residencia fidalga.
(Pazo de Sistallo, Cospeito, Lugo).

A posición privilexiada da fidalguía apoiábase no control das rendas agrarias a través do **cobro dos foros** que gravaban as terras que o campesiñado –os foreiros– traballaba con este sistema de contratos. Os fidalgos lo-graban dos grandes propietarios (a alta nobreza, a Igrexa) a concesión de abundantes parcelas de terreo en foro que, á súa vez, subaforaban a campesiños, quedándose cunha parte das rendas.

O aumento da produción, favorecida pola extensión do cultivo do millo, posibilitou o incremento dos seus ingresos dos que, unha boa parte, foi empregada na construción de **pazos**, a residencia fidalga máis característica que simbolizaba o seu poder.

Contrato de foro

Eu, María de Neira, muller viúva, veciña da cidade de Santiago (...) aforo e dou en aforamento e por razón de foro a vós, Alonso Collazo, labrador, veciño da freguesía de san Estevo de Oca, pola nosa vida e por tres veces máis sucesivamente, unha tras outra (...). Convés saber que vos aforo a cuarta parte do lugar e casal que se chama de raña, que está na dita freguesía de san Estevo de Oca, o cal aforo con todas as súas casas, herdades, árbores, muíño, batán, montes, viñas (...).

Por todo o dito, vós e a vosa muller, polo tempo que dure este foro, tereades que pagarme, a min e aos meus herdeiros (...) cada ano dúas fanegas [medida de capacidade] de centeo limpas de po e palla que haberedes de traer á miña casa.

Contrato de foro. 21-7-1575

Fidalgo galego do século XVII.

Renovación arquitectónica e urbanística de Santiago

O incremento dos recursos do bispado compostelán durante o século XVII e primeira metade do XVIII, permitiu aos seus bispos emprender diversas obras que renovaron todo o contorno da catedral coa finalidade de amosar a riqueza da Igrexa e de facilitar a afluencia dos fieis e peregrinos. Construíronse as prazas da Quintana e do Obradoiro, a Torre do Reloxo e a fachada o Obradoiro, exemplo emblemático do barroco galego.

As obras barrocas na catedral contribuíron á renovación urbana de Santiago.

Cuestións

- 13** Que tipo de ataques sufriu Galicia durante o século XVII e primeiros anos do XVIII e cales foron as zonas máis afectadas?
- 14** Que produto procedente de América modificou o sistema de cultivo tradicional? Que consecuencias tivo sobre a poboación e sobre as técnicas agrarias, a expansión do seu cultivo?
- 15** Que tipo de individuos formaban o grupo da fidalguía? Como foron formando os seus patrimonios e en que investiron parte deles?

5 O barroco galego

Fachada do Obradoiro da catedral de Santiago, 1738-50 (Fernando de Casas Novoa). O nome desta fachada vén dos obradoiros de canteiros que traballaban na praza durante a súa construción e forma parte do conxunto de obras barrocas que rodearon á construción románica. Esta fachada protexe o Pórtico da Gloria do deterioro das inclemencias do tempo aproveitando a parte inferior das torres xa existentes. Nesta obra son especialmente interesantes as grandes fiestras acristaladas (as maiores na historia da arquitectura anterior á revolución industrial) situadas entre as torres das Campás e a da Carraca. Grazas a elas queda iluminado o interior do edificio románico. A altura e complexidade dos remates superiores completan esta desatacada obra barroca.

Durante o século XVII e a primeira metade do XVIII en Galicia tivo un extraordinario auxe a arte barroca. A razón está no crecemento das rendas da Igrexa e da fidalguía procedentes do aumento da produción, especialmente agraria, que tivo lugar nesa época. O gran centro artístico foi Santiago, que se beneficiaba das peregrinacións, e a catedral románica foi embelecida con obras barrocas no interior (altar maior co baldaquino) e no exterior (recubrimento da cabeceira e torre do reloxo) que culminaron na gran fachada do **Obradoiro**, unha das obras máis destacadas do barroco europeo.

A influencia do barroco compostelá foi moi intensa en toda Galicia, pervivindo esta estética ata moi avanzado o século XVIII. Esta influencia manifestouse tanto en grandes obras –como a renovación de fachadas, claustros, retablos de catedrais e grandes mosteiros xa existentes– como en numerosas igrexas rurais que renovaban fachadas, campanarios e torres. Os historiadores da arte destacan que no desaparecido retablo da capela das reliquias da catedral de Santiago empregouse por primeira vez en España a columna salomónica.

- A característica específica da **arquitectura** barroca galega é a presenza de **placas**, unha decoración formada por grandes apliques de formas xeométricas que tiñan por obxecto aumentar os contrastes de claroscuro e a sensación de movemento dos muros.
- Xunto a novas igrexas e outras renovadas, especialmente as fachadas, os campanarios e os retablos, a fidalguía construíu as súas vivendas, os **pazos**, espallados polo ámbito rural.
- Destacaron os **arquitectos** Domingos de Andrade, Fernando de Casas Novoa, Clemente Fernández Sarela e Simón Rodríguez.

Praza do Obradoiro de Santiago.

O Barroco gustou de configurar os espazos públicos urbanos en grandes prazas. A do Obradoiro queda encadrada por catro magníficos edificios entre os que destaca a fachada barroca da catedral: o Hospital Real ao norte, o colexio de San Xerome ao sur, o palacio de Raxoi ao oeste, e o palacio de Xelmirez, o Obradoiro e a fachada do museo catedralicio ao leste.

Decoración de placas. Fachada da Casa do Cabido en Santiago, 1758 (C. Fernández Sarela).

Escaleira de caracol en San Domingos de Bonaval, c. 1700 (Domingos de Andrade). Orixina escaleira tripla que comunica as estancias dos tres andares aos que dá servizo.

Fachada do convento de Santa Clara en Santiago, 1719 (Simón Rodríguez).

Pórtico Real e Torre do Reloxo na catedral de Santiago, 1676-80 (Domingos de Andrade)

Cuestións

- 16** Localiza e describe nestas obras a decoración de placas típica do barroco galego.
- 17** Fíxate da fachada do convento de Santa Clara en Santiago, especialmente no seu remate superior, e valora a solución dada polo arquitecto para dar a sensación de equilibrio inestable tan do gusto do Barroco.
- 18** A fachada do Obradoiro é unha das obras máis fotografadas de Santiago. Localiza na Internet exemplos e detalles e con elas compón un álbum fotográfico con comentarios sobre os valores arquitectónicos e decorativos que seleccionas.

Retablo Maior de San Martiño Pinario en Santiago, c.1730
(Fernando de Casas e Miguel de Román).

Retablo na igrexa parroquial de San Xoán de Piñeiro (Maside, Ourense).

A **escultura** barroca galega é case exclusivamente relixiosa. Moitas das obras están realizadas en madeira, e tamén son de destacar as imaxes en pedra que decoran as fachadas. De modo similar ao que sucedeu no Renacemento, a **pintura** barroca galega tivo un desenvolvemento moi escaso e consérvanse poucas obras de interese.

Xunto aos enormes **retablos**, realizáronse moitos para pequenas igrexas rurais, obras de artistas locais que interpretaban segundo o seu criterio os elementos e a estética barroca.

- Destacaron os **escultores** Francisco de Moure, introdutor da estética barroca en Galicia, e Xosé Gambino, que marca a etapa final deste estilo.

Retablo Maior da igrexa do mosteiro de San Salvador de Celanova, 1697
(Francisco de Castro Canseco).

Coro da catedral de Lugo (detalle), c.1625 (Francisco de Moure).

Balduino da catedral de Santiago, 1672 (Domingos de Andrade).

O apóstolo Santiago, c.1752 (Xosé Gambino).

San Bartolomeu, 1613 (Francisco de Moure).

Virxe do Rosario, 1760 (Xosé Gambino).

Cuestións

- 19** Por que o retablo de San Martiño Pinario é unha obra barroca?
- 20** Fíxate na escultura de San Bartolomeu e indica as razóns polas que se considera unha obra barroca. Ten en conta que a este santo os seus verdugos o esfolaron vivo quitándolle a pel a tiras.
- 21** A obra de Xosé Gambino marca a fin da estética barroca e inicia a do rococó, caracterizada polo alongamento das figuras, as emocións menos dramáticas, as cores máis suaves. Compara estas dúas obras deste autor e indica cal delas se identifica cos gustos que anuncian un novo estilo.

Analizamos... os pazos galegos

Os pazos son edificacións características de Galicia que se encontran espallados por todo o seu territorio, preferentemente no ámbito rural e nas proximidades das vilas, e que foron construídos como residencias fidalgas principalmente durante os séculos XVII e XVIII.

♦ Identifica os seus moradores

Os pazos foron construídos e habitados por un determinado grupo social galego.

Os pazos son as residencias máis características da fidalguía galega rural. Herdeiros dos castelos medievais, os pazos eran centros de produción agraria nos que se centralizaban as relacións económicas e sociais características do réxime señorial galego.

A fidalguía era un grupo social numeroso e ben diferenciado. Non tiña privilexios propios nin era un estamento, senón a parte máis baixa da nobreza. Individualmente, os fidalgos non tiñan grandes riquezas, pero como grupo apropiáronse de máis da metade das rendas da terra.

Estas rendas non procedían das súas propiedades. Senón da cesión de terras que eran do clero ou da nobreza, e que os fidalgos tiñan por contrato de foro. Como eles non traballaban directamente a terra, cedíana con sobrecarga aos campesiños (subforo).

O pazo era a residencia fidalga, pero tamén servía de almacén das elevadas rendas que os campesiños pagaban en especie.

Cuestións

1. Quen eran os construtores e habitantes dos pazos? Eran grandes propietarios de terras? De onde procedían a maioría dos seus ingresos? Que funcións desempeñaba o pazo?

♦ Localiza elementos característicos

No século XVII comezaron a construírse moitos dos grandes pazos galegos que, no XVIII alcanzaron a súa plenitude construtiva. Son vivendas grandes, que superan notablemente ás restantes casas da aldea e que presentan elementos característicos: portalón, con escudo ou sen el; capela, anexa ou exenta; xardín, pombal e, frecuentemente, un ciprés, tal como recolle o dito popular: *capela, pombal e ciprés, pazo é*.

Cuestións

2. Localiza nestas fotografías de pazos, elementos característicos destas construcións.

Pazo de Mariñán.

Portalón de acceso ao Pazo das Barreiras en Salvaterra de Miño.

Pazo de Ortigueira (Vedra).

Pazo de Fefiñáns (Cambados).

Pazo de Castrelos (Vigo).

♦ Elabora un gráfico circular

Estes datos corresponden á composición da riqueza do fidalgo de Mondoñedo Ares Fernández Navia e Villaamil no momento da súa morte, en 1620. Elabora con eles un gráfico circular.

Os patrimonios fidalgos (P. Saavedra)

Clase de riqueza	Valor en maravedís	%
Bens raíces en arrendo	4.167.453	67,4
Rendas de foros	327.003	5,3
Censos e atrasos	185.380	3
Débedas activas	418.566	6,7
Gandería	766.634	12,4
Mobles, xoias, etc.	185.200	3
Existencias en cereal e viño	135.300	2
TOTAL	6.185.626	100

Cuestións

3. Que porcentaxe alcanzan, no conxunto da súa fortuna, os bens arrendados (arrendos e foros)? Cal é o seguinte concepto en importancia?

♦ Visita un pazo

Seguramente nas proximidades do teu centro escolar hai algún pazo. Se podes, vai visítalo e cubre unha ficha de observación sobre a construción e o seu estilo, indicando como son cada un dos elementos observados:

1. Emprazamento: outeiro, chaira, val...
2. Material básico de construción: madeira, perpiaño, cachotería...
3. Elementos construtivos: portadas, balcóns, torres, piares, columnas...
4. Elementos decorativos: pináculos, balaústres, escudos, esculturas...
5. Elementos exteriores e dependencias: muralla, capela, pombal, xardíns, dependencias agrícolas...

Cuestións

4. Logo, fai unha redacción sobre o conxunto do pazo ou como imaxinas que sería a vida nun pazo no século XVII. Para orientarte como facelo, le como describía o escritor Ramón Otero Pedrayo un pazo de Doncos.

O pazo de Seara era un dos mellores daquelas xurisdicións. O corpo da casa ergueito en fina cantería, obra limpa do barroco do dezasete, só se franqueaba aos camiños pola grande fachada composta da capela barroca, lindamente tallada en pilastras, bandas de roseiras e linteis retortos e a muralla ameada do patio, na que se abría o portal, e cara ao nacente por unha chea de fiestras enreixadas dispostas en dúas fiadas (...).

No patio medraban buxos marelos pola vellez e deitaba a fonte. Polo sur e poñente, o pazo, plantado coma un señor, dominaba a larganza das mellores terras do seu patrimonio. Comezaban no xardín, na horta e no pomar e corrían en mainas baixadas de nabeiras, bacelos, lameiros (...).

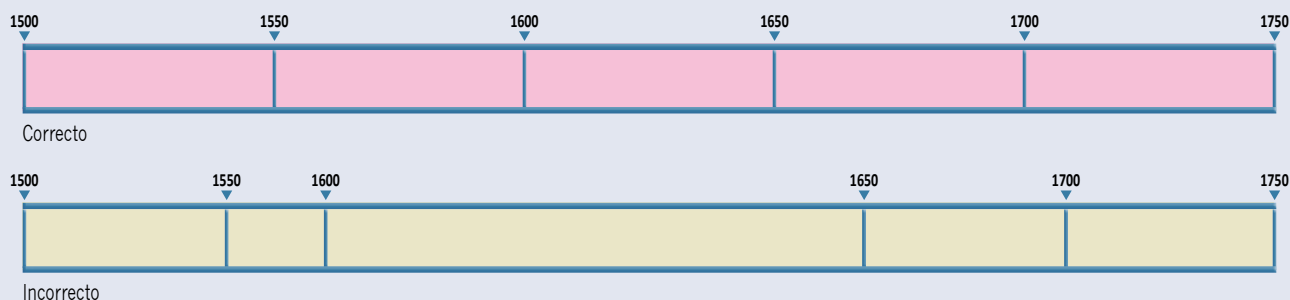
O pazo de Seara era nomeado no Ribeiro de Avia e do Miño, nos Chaos e na capital, pola súa fartura e comodidade. As tres grandes salas estaban adornadas con fermosas pinturas de paisaxes e flores doutros climas.

Ramón OTERO PEDRAYO. *Os camiños da vida*. 1928

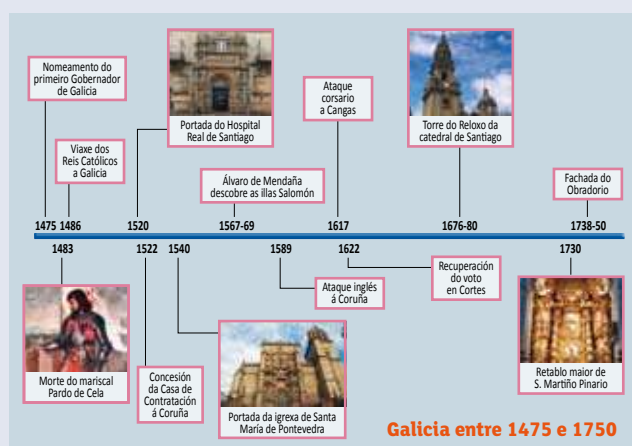
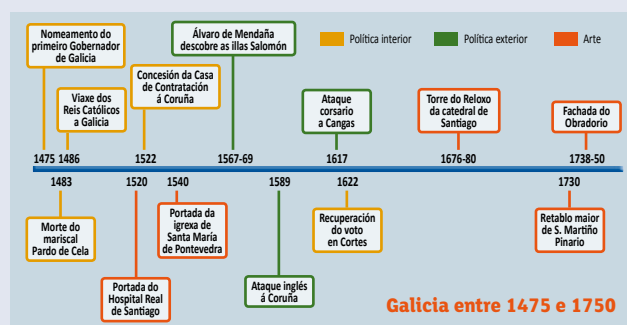
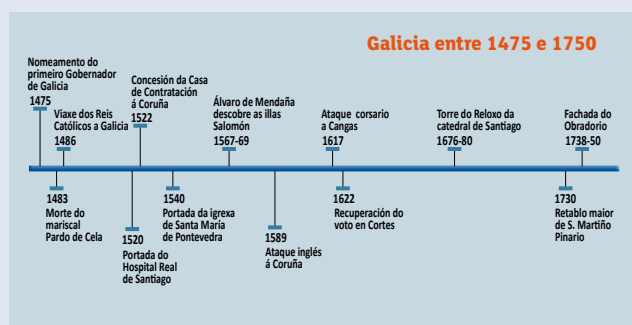
No caso de que non exista ningún pazo próximo ou non poidas realizar a visita, analiza os datos anteriores de forma virtual a través da información de texto e imaxes que proporciona Internet.

Traballamos con... eixes cronolóxicos

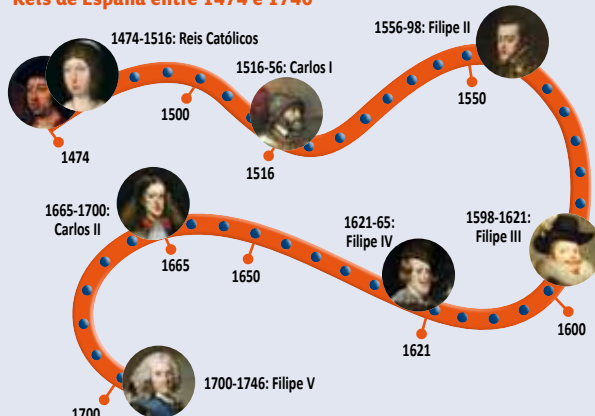
Os eixes cronolóxicos, tamén chamados liñas do tempo, son unha ferramenta moi útil para presentar, de forma visual, a secuencia de acontecementos durante un período de tempo. A forma máis sinxela para elaboralos é trazar unha liña horizontal e ir situando sobre ela os acontecementos e períodos que interese sinalar. A única dificultade que presenta é que se debe respectar unha escala, de modo que a iguais períodos de tempo corresponda o mesmo espazo.

O procedemento máis tradicional é facer o eixe en papel, pero as novas tecnoloxías permiten facelos máis atractivos, incorporar imaxes, corríxilos se nos equivocamos, ampliar os seus contidos, etc. Existen varios programas moi sinxelos para confeccionar liñas do tempo, tales como *Timeline* e *Dipity*, pero tamén poden conseguirse boas presentacións con *Power point*. Podes obter información sobre estes recursos escribindo na barra de google “herramientas para crear lineas del tiempo” (a opción de aulaplaneta está moi clara) e buscar vídeos tutoriais que explican como construír as liñas do tempo con diferentes programas (desde os máis sinxelos –*Power point*, *Timeline* e *Dipity*– aos máis complexos –*TimelineJS*, *Tiki-toki*, *Myhistro*–).

Reis de España entre 1474 e 1746

- **Constrúe un eixe cronolóxico empregando algún dos programas gratuitos que ofrece Internet no que sitúes os datos que ti selecciones relacionados coa Galicia dos séculos XVI e XVII.**

Lembra e aplica

1. Relaciona os acontecementos coa súa data.

☐ Morte de Pardo de Cela	☐ 1580
☐ Recuperación do voto en Cortes	☐ 1589
☐ Real Audiencia de Galicia	☐ 1617
☐ Francis Drake ataca A Coruña	☐ 1622
☐ Ataque turco a Cangas	☐ 1483

2. Completa as seguintes frases:

- En Galicia, o grupo social da _____ exerceu un papel predominante durante o século XVII.
- Os Reis Católicos estableceron a _____ en Galicia en 1480.
- En _____ os Reis Católicos realizaron unha viaxe por Galicia na que culminaron o proceso de _____ e pacificación do reino
- O descubridor das illas _____, Marquesas e Santa Cruz foi _____.
- A característica específica da arquitectura barroca galega é a presenza dunha decoración formada por _____ que dan maior dinamismo e provocan efectos de luz e sombra.
- En _____, durante a Guerra de Sucesión, unha escuadra anglo-holandesa entrou na ría de Vigo perseguindo á flota española. Vigo foi tomada e os navíos enfrontáronse en _____.
- Como represalia ás accións da Invencible, en _____ os ingleses enviaron unha gran flota ao mando de _____ que atacou á Coruña. A cidade resistiu e non puido ser tomada grazas á defensa dos seus habitantes, entre os que destacaron mulleres como _____.

3. Define os seguintes termos:

Fidalguía, foreiro, pazo, barroco de placas.

4. Desenvolve o seguinte tema: Galicia e as guerras da Monarquía hispánica.

5. Analiza e comenta estas obras de arte.

Recomendacións

♦ PARA LER

Santiago Jaureguizar. *A rutina corsaria*. 1998 [Expósito Vindeira leva quince anos de fareiro na illa Pancha, na bocana da ría de Ribadeo. Un día decide mudar a súa vida, porque está canso de subir e baixar por unha torre e de facer os mesmos cambios de sinais. Nace así o capitán Thunderskin que, xunto co barco O Repoludo e unha tripulación de corsarios, tratará de facer realidade o seus soño: coñecer ao máis temido pirata da época, Francis Drake]

Alfredo Conde. *María das Batallas*. 2008 [Historia centrada en María Pita organizada en tres momentos: o cerco inglés de 1589, a viaxe de Drake a Portobello a bordo do Defiance en 1596 e Sigrás en 1643, cos recordos da filla de María Pita]

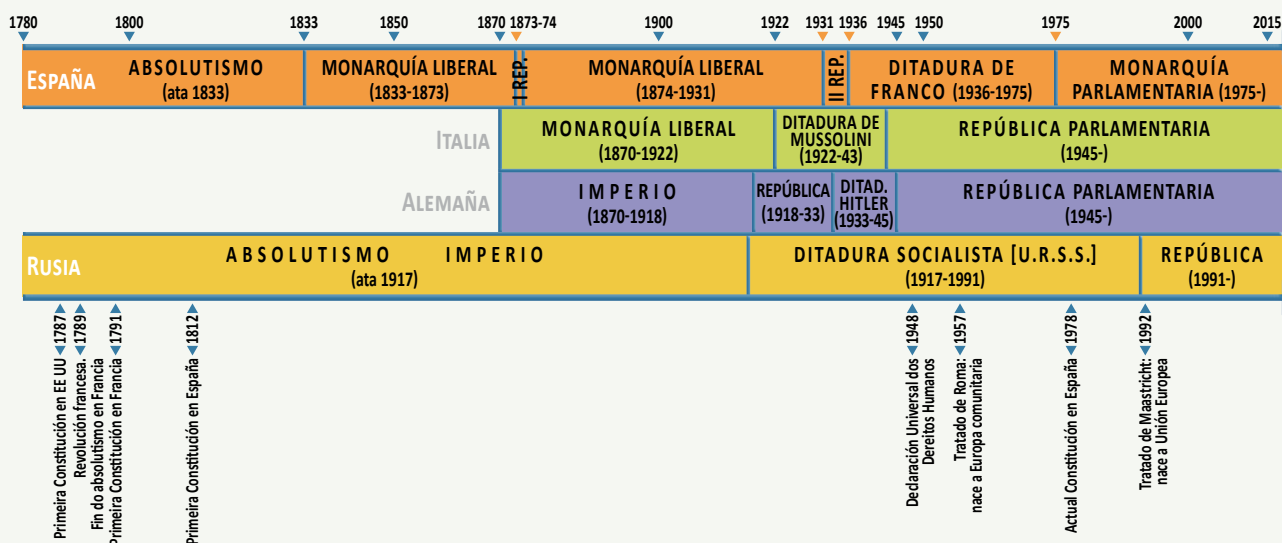
Tema 6

1. Os réximes democráticos
2. Os réximes non democráticos
3. Monarquías e repúblicas
4. A organización territorial dos estados
5. O estado español
6. A Unión Europea

- * **Reforza as competencias básicas**
 - Analizamos... a organización territorial e política de Galicia
 - Traballamos con... mapas políticos
 - Lembra e aplica

Eixe temporal

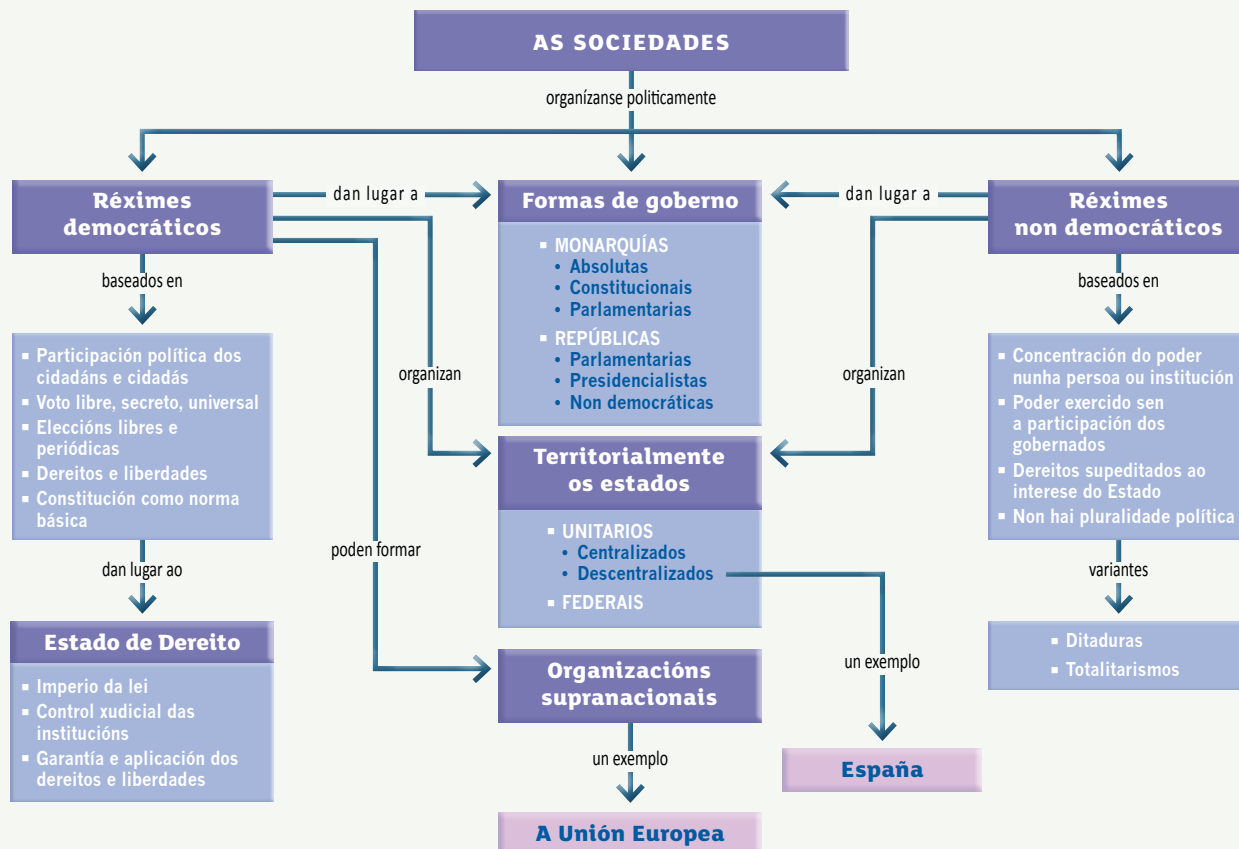

A organización política das sociedades

Imos coñecer...

- ♦ **As bases do réxime democrático.**
- ♦ **Os trazos que caracterizan as sociedades democráticas e o Estado de Dereito.**
- ♦ **As diferentes formas de goberno que poden adoptar as democracias.**
- ♦ **As características xerais dos réximes políticos non democráticos.**
- ♦ **As características das formas de goberno monárquicas e republicanas.**
- ♦ **Os modelos básicos de organización territorial dos estados.**
- ♦ **A organización e funcionamento do Estado das Autonomías en España.**
- ♦ **A organización territorial de Galicia.**
- ♦ **A formación, organización e obxectivos da Unión Europea.**
- ♦ **A técnica de traballo de análise e comentario de mapas políticos.**

Relacionamos contidos

1 Os réximes democráticos

A democracia é o réxime político que organiza as sociedades da maioría dos países desenvolvidos. O réxime democrático é o que mellor permite ás cidadás e aos cidadáns expresar a súa opinión, e tamén o que mellor protexe os dereitos fundamentais dos seres humanos.

As bases do réxime democrático

Por **réxime político** enténdese o conxunto de principios, normas, accións e institucións que regulan a actividade política nun determinado estado.

En sentido estrito, **democracia** (palabra derivada do grego *demos* –pobo– e *crateo* –goberno–) significa *goberno do pobo para o pobo*, entendido este como o goberno da maioría da poboación dun estado ou país. O sistema comezou a poñerse en práctica na Grecia do período clásico, especialmente en Atenas, pero o sistema actual é froito da evolución experimentada a partir dos cambios introducidos pola Revolución Francesa de 1789.

As bases do sistema democrático son:

- **A participación política dos cidadáns e das cidadás.** É a forma a través da que a cidadanía toma parte nas decisións políticas. Para iso debe existir:
 - **Exercicio periódico do voto.** O voto é o instrumento a través do que se manifesta politicamente a vontade do corpo electoral, expresando unha opción por unha persoa, ideoloxía ou proposta. Mediante o voto elíxense os representantes que forman as institucións públicas (concellos, parlamentos) e tamén se aproban ou rexeitan (referendo) determinadas leis. Ten dereito de voto toda a poboación nacional –homes e mulleres– maior de idade. O voto debe ser libre, directo e secreto.

Estado

Conxunto de institucións –políticas, xurídicas e administrativas– que exercen o poder nun determinado territorio delimitado por unhas fronteiras.

Goberno

Institución política formada polo presidente e os ministros que exerce o poder executivo e orienta a política global do estado.

Soberanía

Calidade do poder político dun estado ou dun organismo que non está sometido a ningún outro poder.

Referendo

Consulta formulada polo goberno ao corpo electoral sobre opcións alternativas (unha ou outra, si ou non) que se reserva para modificacións de aspectos constitucionais e de política exterior.

O exercicio do dereito a voto é a base do sistema democrático.

- ▶ **Pluralismo político**, de xeito que os votantes poidan elixir entre as varias opcións políticas que representan os **partidos políticos**.
- ▶ **Eleccións libres, imparciais e frecuentes**, nas que os candidatos tratan de captar os votos dos electores para poder ocupar o cargo ao que se presentan. Os procesos electorais caracterízanse por unha sucesión de etapas: a convocatoria electoral, a campaña (na que se celebran mitins e debates nos que os candidatos explican á cidadanía os seus programas e propostas), a votación, o escrutinio (reconto dos votos) e a proclamación oficial dos candidatos elixidos. As eleccións deben celebrarse con frecuencia e regularidade, sendo o período de catro anos o máis habitual.
- **Recoñecemento explícito de dereitos e liberdades individuais**, entre os que destacan a liberdade, nas múltiples manifestacións (de pensamento e opinión, de asociación, de reunión...), e a igualdade ante a lei. É obriga dos gobernos protexelos e garantilos.
- **Separación de poderes**. O poder político debe estar repartido en tres áreas e debe ser exercido por institucións diferenciadas:
 - ▶ O **poder legislativo**, o de elaborar e aprobar as leis, reside nos parlamentos (Cortes no caso do estado español). Poden ter unha soa cámara (parlamentos unicamerais) ou dúas (bicamerais; en España, o Congreso dos Deputados e o Senado).
 - ▶ O **poder executivo**, o encargado de facer que se cumpran as leis, exerceño os gobernos.
 - ▶ O **poder xudicial**, coa misión de impartir xustiza xulgando o incumprimento das leis, está exercido por xuíces e maxistrados.
- **Existencia dunha Constitución**, a lei-marco de organización do estado na que figuran os principios fundamentais que definen o seu ordenamento xurídico. O seu cumprimento é obrigatorio para todos os individuos e todos os poderes públicos.

Audiencia Provincial da Coruña, sede do poder xudicial a nivel provincial.

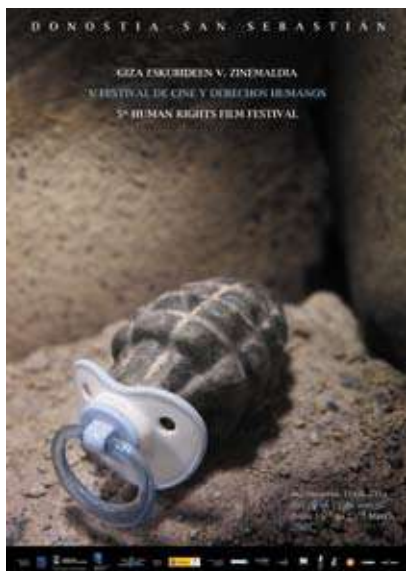

Cuestións

- 1 Que características debe ter o voto democrático? Que obxectivo ten participar nas eleccións? Que condición deben ter as eleccións para que sexan democráticas?
- 2 En que áreas debe estar dividido o poder político? Que institución exerce cada unha delas?
- 3 Analiza e comenta esta frase de Voltaire, pensador francés do século XVIII: *Detesto o que dis, pero defendería ata a morte o teu dereito a dicilo.*

A democracia garante o dereito de reunión e de expresión.

A loita polo respecto aos dereitos humanos líbrase de moi diversas formas.

Estado de Dereito e sociedade democrática

O Estado de Dereito é aquel que está regulado, controlado e sometido ao imperio da lei, é dicir, aquel no que a lei, elaborada polos lexítimos representantes da comunidade, está por riba de todos os individuos, os grupos e as institucións. Neste tipo de estados non pode existir ningún poder ilimitado, ningún tipo de poder que non estea controlado pola lei.

As **características** básicas de todo Estado de Dereito son:

- **O imperio da lei**, entendida esta como expresión da vontade xeral; debe ser elaborada pola institución popular representativa, o parlamento, que exerce o poder lexislativo.
- **A división de poderes**: lexislativo, executivo e xudicial.
- **Control xudicial da Administración** de todos os organismos, cargos e institucións do estado.
- **Recoñecemento, garantía xurídica e aplicación efectiva dos dereitos e liberdades** fundamentais das persoas, entre os que destacan os seguintes:

Dereitos individuais	Dereitos políticos	D. económicos e sociais	Dereitos xurídicos
• Á vida e á integridade física. • Á liberdade: de pensamento, de expresión, de información, relixiosa, de crenzas, de circulación, de residencia, de reunión, de asociación... • Á igualdade ante a lei. • Á dignidade moral da persoa. • Á inviolabilidade do domicilio e da correspondencia.	• Dereito de sufraxio mediante o voto universal, libre, secreto e directo. • Eleccións libres. • Pluralidade de opcións políticas. • Control efectivo das funcións de goberno. • Existencia dunha Constitución. • Existencia de parlamentos lexislativos.	• Dereito ao traballo. • Dereito á folga. • Dereito a un salario digno. • Dereito á atención sanitaria. • Dereito á educación.	• Dereito a unha xustiza imparcial e independente. • Dereito a non ser detido arbitrariamente. • Dereito a un proceso con garantías. • Dereito a contar con recursos xurídicos axeitados. • Dereito dos detidos a non ser sometidos a malos tratos.

Os dereitos humanos

Considerando que a liberdade, a xustiza e a paz no mundo teñen por base o recoñecemento da dignidade intrínseca e dos dereitos iguais e inalienables de todos os membros da familia humana, (...) a Asemblea Xeral proclama (...):

Art.1. Todos os seres humanos nacen libres e iguais en dignidade e dereitos e, dotados como están de razón e conciencia, deben comportarse fraternalmente os uns cos outros.

Art.2. Toda persoa ten os dereitos e liberdades proclamados nesta Declaración, sen distinción algunha de raza, cor, sexo, idioma, relixión, opinión pública ou de calquera outra índole, orixe nacional ou social, posición económica, nacemento ou calquera outra condición. (...)

Art.3. Todo individuo ten dereito á vida, á liberdade e á seguridade da súa persoa.

Art.4. Ninguén estará sometido á escravitude nin servidume. A escravitude e a trata de escravos están prohibidas en todas as súas formas.

Art.5. Ninguén será sometido a torturas nin a penas ou tratos crueis, inhumanos ou degradantes.

Art.6. Todo ser humano ten dereito, en todas partes, ao recoñecemento da súa personalidade xurídica.

Art.7. Todos son iguais ante a lei e teñen, sen distinción, dereito a igual protección da lei.

ONU. *Declaración universal dos dereitos humanos*. 1948

Sede central da ONU en Nova York.

Ampliación dos dereitos nun estado social de Dereito

Art.39. Os poderes públicos aseguran a protección social, económica e xurídica da familia. (...) A protección integral dos fillos, iguais estes ante a lei con independencia da súa filiación, e das nais, calquera que sexa o seu estado civil. (...)

Art.40. 2. Os poderes públicos fomentarán unha política que garanta a formación e readaptación profesionais; velarán pola seguridade e hixiene no traballo e garantirán o descanso necesario, mediante a limitación da xornada laboral, as vacacións periódicas retribuídas e a promoción de centros adecuados.

Art.43. Recoñécese o dereito á protección da saúde. (...) Os poderes públicos fomentarán a educación sanitaria, a educación física e o deporte. Así mesmo, facilitarán a adecuada utilización do ocio.

Art.44. Os poderes públicos promoverán e tutelarán o acceso á cultura, á que todos teñen dereito. (...) Promoverán a ciencia e a investigación científica e técnica en beneficio do interese xeral.

Art.45. Todos teñen dereito a gozar dun medio ambiente adecuado para o desenvolvemento da persoa, así como o deber de conservalo.

Art.46. Os poderes públicos garantirán a conservación e promoverán o enriquecemento do patrimonio histórico, cultural e artístico dos pobos de España e dos bens que o integran (...).

Art.47. Todos os españois teñen dereito a gozar dunha vivenda digna. (...)

Art.49. Os poderes públicos realizarán unha política de revisión, tratamento, rehabilitación e integración dos discapacitados físicos, sensoriais e psíquicos (...).

Art.50. Os poderes públicos garantirán, mediante pensións adecuadas e periodicamente actualizadas, a suficiencia económica aos cidadáns durante a terceira idade. (...)

Art.51. Os poderes públicos garantirán a defensa dos consumidores e usuarios.

Constitución española. 1978

Cuestións

- 4 Selecciona un dos dereitos fundamentais das persoas e valora o que significa que, nun sistema non democrático, non estea recoñecido pola lei.
- 5 Consulta na páxina web da ONU a *Declaración universal dos dereitos humanos*, anota os artigos 13 (libre circulación), 16 (matrimonio) e 26 (educación), e valora o seu nivel global de cumprimento no mundo.
- 6 De todos os dereitos que figuran nestas páxinas, cales cres que son os que mellor e peor se cumpren en España?

2 Os réximes non democráticos

A diferenza dos réximes democráticos, os non democráticos teñen como característica común que o poder é exercido por unha persoa ou institución sen atender á aprobación dos gobernados.

Características xerais

- A **orixe** da maioría dos réximes non democráticos está nunha situación de crise política ou socioeconómica; nese contexto, o ditador preséntase como a solución a todos os problemas, pero para iso debe estar dotado de poderes extraordinarios. A Constitución e o Estado de Dereito son anulados e, no seu lugar, imponse a vontade do ditador.
- Os réximes non democráticos **caracterízanse** por:
 - ▶ **Non existe división de poderes.** O poder exércese de forma persoal –caso das ditaduras persoais– ou co apoio dunha institución ou colectivo –caso de xuntas militares ou dun reducido grupo de civís–.
 - ▶ **Non existe control ao goberno.** Aínda que, nalgúns casos, existan formalmente os parlamentos, non desempeñan a súa función propia, pois o ditador exerce o poder lexislativo e non permite que se controle a súa actuación.
 - ▶ **Non se recoñecen** a maioría dos dereitos individuais nin os dereitos políticos, ou quedan supeditados aos intereses do estado, interpretados polo ditador.
 - ▶ **Non existe pluralidade política.** No caso de que se celebren eleccións, a única opción de voto son as listas do único partido legalizado, o partido que sustenta o goberno do ditador.

Mobilización en xaneiro de 2011 na praza Tahir do Cairo (Exipto) esixindo liberdades e melloras económicas e a marcha do presidente Hosni Mubarak, que finalmente foi deposto tras 30 anos no poder.

- ▶ **O poder exércese de forma arbitraria**, en beneficio da minoría que apoia o goberno e sen contar co consentimento dos gobernados.
- ▶ **A persoa** que exerce o máximo poder é exaltado polos seus seguidores ante o pobo como a persoa sacrificada capaz de entregar a súa propia vida polo seu pobo. Estatuas, nomes de cidades, rúas ou institucións tentan de perpetuar a súa memoria.

Ditaduras e totalitarismos

Segundo o grao de control do poder político, limitación das liberdades, e de se existe ou non unha formulación ideolóxica claramente determinada, nos réximes non democráticos diferéncianse:

Ditaduras

- Polo xeral, o ditador preséntase como unha solución transitoria para poñer orde e sanear o país, pero a tendencia dos ditadores é a de perpetuarse no poder. Noutros casos, o ditador cambia a orde anterior e instaura un réxime político novo (por exemplo, a ditadura de Franco en España, 1939-1975).
- Non se permite a oposición política. Só existe un partido político legalizado, o que lidera o ditador.
- Os ditadores alcanzan o poder por un acto de forza (golpe de estado).
- O exército constitúe o principal apoio do ditador que, na maioría dos casos, é un militar.

Totalitarismos

- Contan cunha doutrina ideolóxica previa que os xustifica, organiza o novo estado e configura o gran partido único de masas que se desenvolve en cada un dos estados totalitarios (partido fascista en Italia 1922-1943, partido nazi en Alemaña 1933-1945, partido comunista na Unión de Repúblicas Socialistas Soviéticas 1917-1991).
- Están representados por dous tipos de ditaduras ideoloxicamente opostas: os fascismos e as democracias populares dos estados socialistas.
- O aparato do estado controla todos os aspectos da vida dos cidadáns, desde as actividades económicas ás científicas e artísticas, incluída a educación e moral individual.

Francisco Franco, ditador español.

Adolf Hitler, ditador e líder do partido nazi alemán.

Os réximes totalitarios

Os réximes políticos totalitarios pretenden conformar e modelar coactivamente toda a sociedade, mesmo os costumes e a vida dos individuos, de acordo cunha ideoloxía dominante. A pretensión do que posúe e monopoliza o poder nestes réximes é dominar totalmente, sometendo non só as institucións políticas, senón tamén a orde socioeconómica e a ideolóxica e moral ao seu poder. A totalidade da vida dos cidadáns queda, deste xeito, sometida á vontade estatal, sen poder participar na súa formación. Todo pluralismo é abolido baixo o dominio dun partido único e dun estado policía que exerce a coacción ideolóxica. Os exemplos máis claros de réximes totalitarios foron os réximes fascistas europeos e o stalinista da URSS.

P. Pérez Vérez, L. Otero Couso. *Introducción ás ciencias políticas e socioloxía*. 2000

Cuestións

- 7 Destaca a característica máis específica dos réximes non democráticos.
- 8 Nalgunhas ditaduras existen parlamentos e celebran eleccións. Compara a situación co funcionamento e funcións destas institucións nas democracias.
- 9 Analiza e comenta o texto sobre os réximes totalitarios.

3 Monarquías e repúblicas

As formas de goberno, analizadas desde o punto de vista de como e quen exerce a xefatura do estado, poden ser de dous tipos: a monarquía e a república.

Abdallah II de Jordania e Carlos XVI Gustavo de Suecia representan dous tipos diferentes de monarquía.

Representación simbólica da Segunda República española.

As monarquías

A monarquía é a forma de goberno na que a máxima autoridade política –o xefe do estado– reside nun só individuo que exerce esa autoridade con carácter vitalicio. A **titulación do xefe do estado** pode ser a de emperador/emperatriz (Xapón), rei/raíña (España), príncipe/princesa (Mónaco), duque/duquesa (Luxemburgo), sultán (Omán), emir (Kuwait).

■ Segundo o **sistema de transmisión** da autoridade do monarca diferénciase:

► **Monarquía hereditaria**, a máis habitual, cando a autoridade se transmite de pais a fillos. Segundo establezan as leis, poden darse tres situacións:

- Que herde o fillo maior, sexa muller ou varón (Suecia, Dinamarca, Países Baixos).
- Que entre os fillos do monarca reinante se prefira o home á muller (España).
- Que as mulleres estean excluídas do trono (Xapón).

► **Monarquías electivas**, unicamente vixente en países de Oriente Medio, nas que se transmite a autoridade entre membros da familia do monarca reinante falecido, decisión que toma un consello formado por un número reducido de membros (Jordania).

■ Segundo as **limitacións coas que exerza o poder** o monarca:

► **Monarquía absoluta**: o monarca concentra na súa persoa todos os poderes do estado sen limitación. Foi o sistema característico da época do Antigo Réxime (séculos XVI ao XVIII) e, na actualidade, aínda perdura nalgún país da península de Arabia (Emiratos Árabes Unidos, Arabia Saudita).

► **Monarquía constitucional**: as atribucións do monarca están limitadas pola Constitución, pero esta lle concede parte do poder executivo e do lexislativo. Foi o tipo de monarquía máis habitual no século XIX en Europa e xa case non quedan estados que a manteñan (Bahrayn).

► **Monarquía parlamentaria**: o poder do monarca está limitado polo parlamento constitucional. Teñen este sistema case todas as monarquías europeas; os monarcas reinan pero non gobernan (España).

A monarquía, que no pasado era o réxime dominante, está hoxe amplamente superado polo réxime republicano. A maioría das monarquías están en Europa: España, Reino Unido, Noruega, Suecia, Dinamarca, Países Baixos, Bélxica, Luxemburgo, Liechtenstein, Mónaco; Andorra e o Vaticano tamén poden ser consideradas monarquías. En África, soamente Marrocos e Lesoto; en Asia: Xordania, Arabia Saudita, Emiratos Árabes Unidos, Bahrein, Kuwait, Omán, Qatar, Bután, Nepal, Camboxa e Xapón; en América non hai ningunha monarquía.

As repúblicas

A república é a forma de goberno na que os poderes do xefe do estado proveñen da vontade popular, non se transmiten, como no caso dos monarcas, por vía hereditaria. A característica esencial da república é que o presidente, o xefe do estado, é elixido polo corpo electoral para que exerza as súas funcións por un período determinado. Segundo o sistema electoral establecido e o papel que exerza o parlamento, as repúblicas poden ser:

- **Repúblicas democráticas**, que presentan dúas variantes:
 - Repúblicas **parlamentarias**, nas que:
 - Os cargos de xefe do estado e de presidente do goberno son exercidos por persoas diferentes.
 - Os membros do parlamento son elixidos directamente polos cidadáns a través de eleccións con sufraxio universal.
 - O presidente do goberno é elixido polo parlamento e debe responder ante el da súa actuación (control parlamentario do goberno).
 - O xefe do estado pode disolver o parlamento anticipadamente (antes de que remate o período da lexislatura) e convocar novas eleccións.
 - Repúblicas **presidencialistas**, nas que:
 - O xefe do estado é tamén o presidente do goberno.
 - Celébranse dous procesos electorais distintos en momentos diferentes: un para elixir os representantes do parlamento, e outro para elixir o xefe do estado.
 - Separación rixida entre o parlamento (poder lexislativo) e o goberno (poder executivo). Nin o parlamento pode derrubar o goberno, nin este disolver o parlamento e convocar eleccións lexislativas anticipadas (para renovar o parlamento).
- Repúblicas **non democráticas**, nas que non existe renovación periódica do xefe do estado. Polo xeral, os ditadores intentan manterse no poder de forma vitalicia sen someter a súa xefatura á decisión dos votantes.

República e monarquía en España

Art.1. España é unha república democrática de traballadores de todas as clases, que se organiza en réxime de liberdade e xustiza. Os poderes de todos os seus órganos emanan do pobo. (...)

Art. 67. O presidente da República é o xefe do estado e personifica a nación. (...)

Art.68. O presidente da República será elixido conxuntamente polas Cortes e un número de compromisarios igual ao de deputados. Os compromisarios será elixidos por sufraxio universal, igual, directo e secreto.

Constitución española. 1931

Art.1.3. A forma política do estado español é a monarquía parlamentaria.

Art.56. O rei é o xefe do estado (...).

Art.57 A Coroa de España é hereditaria nos sucesores da S.M. don Xoán Carlos I de Borbón, lexítimo herdeiro da dinastía histórica. A sucesión no trono seguirá a orde regular de primoxenitura e representación, sendo preferida (...) no mesmo grao, o varón á muller, e no mesmo sexo, a persoa de máis idade á de menos.

Constitución española. 1978

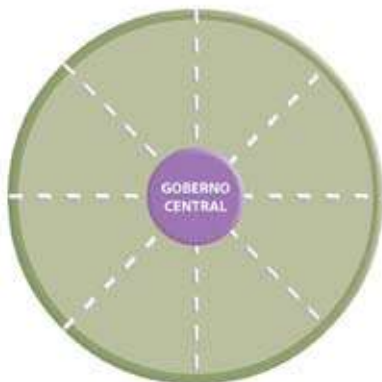
Cuestións

- 10** Cal é a diferenza máis destacada entre unha república e unha monarquía?
- 11** Analiza o documento sobre as Constitucións españolas e establece as súas diferenzas e semellanzas.
- 12** Cal é o sistema máis habitual de transmisión da autoridade dun monarca?

4 A organización territorial dos estados

Os estados organizan a gobernabilidade dos seus respectivos territorios de acordo con dous modelos básicos: os estados unitarios e os estados federais. A diferenza máis destacada está na capacidade de autogobernarse que teñan as unidades que os forman.

Estado unitario centralizado

Estado unitario descentralizado

Estados unitarios

Os estados unitarios son aqueles nos que existe un único poder orixinario, soberano, con capacidade de exercer a dirección política e de elaboración de leis. Neste tipo de estados, todos os órganos da administración, todas as institucións políticas e todo o poder público existente derivan, dependen, reciben as súas competencias e son produto da decisión e recoñecemento dese único poder estatal constituínte e orixinario.

Os estados unitarios poden presentar dous **tipos de administración** dos seus territorios:

- **Estados centralizados.** Son aqueles nos que a competencia de decidir e aprobar normas e resolucións administrativas, legais e xurídicas é exercida unicamente polas institucións centrais, polo goberno do estado. As institucións territoriais –concellos, provincias, departamentos...– deben aplicar, de modo similar en todas elas, as decisións que emanan desde o poder central. Deste modo, o poder central único concentra todas ou a gran maioría das actividades administrativas.
- **Estados descentralizados.** A diferenza do anterior, as institucións territoriais teñen competencias para decidir e resolver determinadas cuestións. As competencias descentralizadas poden ser de dous tipos e dar lugar a:

Congreso dos Deputados de España. Exerce, xunto co Senado, o poder lexislativo do estado español.

- ▶ Estados con **descentralización administrativa**, cando se mantén un único centro político soberano, con capacidade para elaborar normas legais, pero as institucións territoriais teñen a capacidade de decidir a forma de aplicar, no seu territorio, as resolucións tomadas polo poder central.
- ▶ Estados con **descentralización política**, cando se mantén ese único poder político soberano e central, pero se recoñece a existencia de institucións políticas territoriais con capacidade de autogobernarse. É dicir, que esas institucións políticas territoriais teñen plena capacidade para tomar decisións políticas, xurídicas e administrativas, elaborando leis propias, pero sempre dentro do marco de competencias que lles transfira o poder central, pois elas non teñen máis soberanía que a que lles cede o goberno central. Neste caso fálase de **Estado autonómico**.

Estados federais

Un estado federal está formado por unidades políticas soberanas (estados, nacións) que teñen un alto grao de autogoberno (que se rexen por leis propias), e que ceden determinadas competencias a un goberno central, do conxunto do estado. Este tipo de estados teñen unha serie de elementos comúns que contribúen á unión, tales como un único xefe de estado, a Constitución, o exército, a bandeira e o himno.

A orixe histórica do federalismo está na Constitución de EE UU de 1787 cando, estados previamente soberanos (os 13 que se acababan de independizar do Reino Unido), decidiron establecer un pacto e asociarse para formar un novo estado que respectase o autogoberno, pero que contase con elementos comúns e representativos exercidos por un goberno central.

Capitolio de Washington, sede do poder lexislativo estadounidense.

Cuestións

- 13** Cal é a diferenza básica entre un estado unitario descentralizado politicamente e un estado federal?
- 14** O modelo de estado unitario e centralizado é o máis habitual nas ditaduras. Cales cres que son as razóns?
- 15** Con cal dos modelos identificas o actual estado do Reino de España?

5 O estado español

A Constitución española de 1978 establece, como forma política, a monarquía parlamentaria. Na organización territorial, España é un estado unitario e descentralizado denominado Estado autonómico.

Proclamación de Filipe VI como rei de España (2014).

Unha monarquía parlamentaria

O 6 de decembro de 1978 celebrouse o referendo para a aprobación da Constitución, que logrou un amplo apoio popular, pois o 87,8% dos votantes deron o seu voto afirmativo.

- A Constitución define a España como un **Estado social e democrático de Dereito**, o que significa que todos os individuos e organismos, tanto públicos como privados, están subordinados, na súa actuación, á Constitución e ao ordenamento xurídico. A soberanía nacional reside no pobo español, do que emanan os poderes do estado.
- No texto constitucional recoñécense numerosos **dereitos e liberdades individuais** de carácter civil, político e social. Establece tamén a Constitución a **pluralidade política**, manifestada na multiplicidade dos partidos políticos, e **sindical**, co recoñecemento dos sindicatos de traballadores e traballadoras e das **asociacións empresariais** para a defensa dos seus respectivos intereses económicos e sociais.
- A forma política do estado español é a **monarquía parlamentaria**. Xoán Carlos I de Borbón e Borbón, en que se restauraba a dinastía dos Borbóns que abandonara España cando se proclamou a República en 1931, foi proclamado rei polas Cortes en 1975, tras a morte de Franco. A sucesión no trono corresponde ao primoxénito, pero preferindo, no mesmo grao de parentesco, o home á muller. En 2014 Xoán Carlos I abdicou no seu fillo, que foi proclamado rei co nome de Filipe VI, e a súa filla Leonor, Princesa de Asturias.

Estado autonómico

España é un **estado unitario** que recoñece e garante o dereito á autonomía das nacionalidades e das rexións que o integran, orixinando un novo modelo: o **Estado das Autonomías** (unitario e descentralizado política e administrativamente). Desde o poder central transfírense as competencias sobre as que cada comunidade autónoma pode ditar normas propias de autogoberno. Deste xeito, a Coroa, as Cortes (formadas por dúas cámaras: o Congreso dos Deputados e o Senado) e o goberno central compatibilizan o seu poder político cos parlamentos e presidentes das comunidades autónomas. As Cortes e os parlamentos autonómicos exercen o poder lexislativo; o goberno central e os gobernos autonómicos (en Galicia coñecémolo co nome de Xunta de Galicia) o poder executivo; o poder xudicial desempaña os xuíces, maxistrados e tribunais de xustiza de ámbito estatal e autonómico.

Existen 17 comunidades autónomas, rexidas polo seu correspondente Estatuto de Autonomía, e dúas cidades autónomas (Ceuta e Melilla).

A Xunta de Galicia é o goberno galego que emana do Estado das Autonomías.

6 A Unión Europea

En 1948 iniciouse en Europa occidental un proceso de progresiva incorporación de países a un organismo supraestatal que daría orixe á Unión Europea. Desde 2007 forman parte dela 27 países e pode ampliarse coa incorporación de novos estados membros.

Jean Monnet está considerado como o impulsor da CECA e da idea da Unión Europea.

Os inicios

No pasado existiron intentos de unificar Europa mediante o sometemento a un poder hexemónico que dominase o continente (Imperio romano, Carlomagno, Carlos V, Napoleón...). Desde 1948 a idea de alcanzar a unidade europea baséase nun proceso de adhesión libre, voluntaria e consciente dos estados na procura do beneficio dos seus cidadáns.

Finalizada a Segunda Guerra Mundial, en 1948 formouse a Organización Europea de Cooperación para distribuír a axuda norteamericana do Plano Marshall entre os países beneficiarios. Paralelamente, nese mesmo ano, Bélxica, Países Baixos e Luxemburgo suprimiron as súas fronteiras e crearon un espazo económico único: o BENELUX.

En 1951, Francia, Alemaña Federal, Italia e os países do BENELUX crearon a **Comunidade Económica do Carbón e do Aceiro (CECA)**, a primeira realización dun mercado común europeo que, aínda que limitado á minería do carbón e á siderurxia, estimulou a creación dun mercado común máis amplo.

As ampliacións

Entre 1948 e 2007, ao núcleo inicial de seis países foron incorporándose outros ata formar un grupo de vinte e sete, ampliando os acordos e reforzando a unión. Neste proceso destaca:

- En 1957 os seis países que formaban a CECA formaron novos organismos de cooperación: o Tratado de Roma creou a Comunidade Europea da Enerxía Atómica (EURATOM) e a **Comunidade Económica Europea (CEE)**, tamén denominada **Mercado Común Europeo**.
- En 1973 ingresaron Gran Bretaña, Irlanda e Dinamarca; en 1981 incorporouse Grecia, e en 1986 España e Portugal, formándose a **Comunidade Europea (CE)** ou a **Europa dos doce**.
- O Tratado de Maastricht de 1992 transformou a CE na **Unión Europea (UE)**. O Tratado actualizaba a lexislación comunitaria anterior para intensificar a libre circulación de persoas, mercadorías, servizos e capitais, así como conseguir a unión económica e monetaria establecendo unha moeda única, o euro, que substituíu en 2002 as distintas moedas nacionais e que xa adoptaron 16 dos 27 estados membros. Outro obxectivo é avanzar na unión política e social mediante unha maior colaboración e coordinación da política exterior e de defensa dos estados membros.

Os símbolos da UE

- Unha bandeira.
- Un himno: melodía tomada da 9ª Sinfonía de Beethoven.
- O Día de Europa: o 9 de maio, día do ano 1950 en que R. Schuman expuxo, por primeira vez, as ideas nas que se asenta a UE.
- Un lema: *Unida na diversidade*.

Bandeira da Unión Europea.

- A UE continuou ampliándose: en 1995 incorporáronse Austria, Finlandia e Suecia formando a **Europa dos 15**; en 2004 a **Europa dos 25** con 10 novos países: Polonia, Hungría, República Checa, Eslovaquia, Eslovenia, Lituania, Letonia, Estonia, Chipre e Malta, e en 2007 a **Europa dos 27**, coa incorporación de Bulgaria e Rumanía; e en 2013, a **Europa dos 28**, coa incorporación de Croacia. Teñen solicitado o seu ingreso Turquía, Montenegro, Serbia e Albania.

- 19** Cando comezou o proceso de formación da Europa comunitaria?
- 20** Cando ingresou España na Comunidade Europea? Cantos membros forman parte hoxe da Unión Europea?
- 21** Cales son os símbolos da UE?

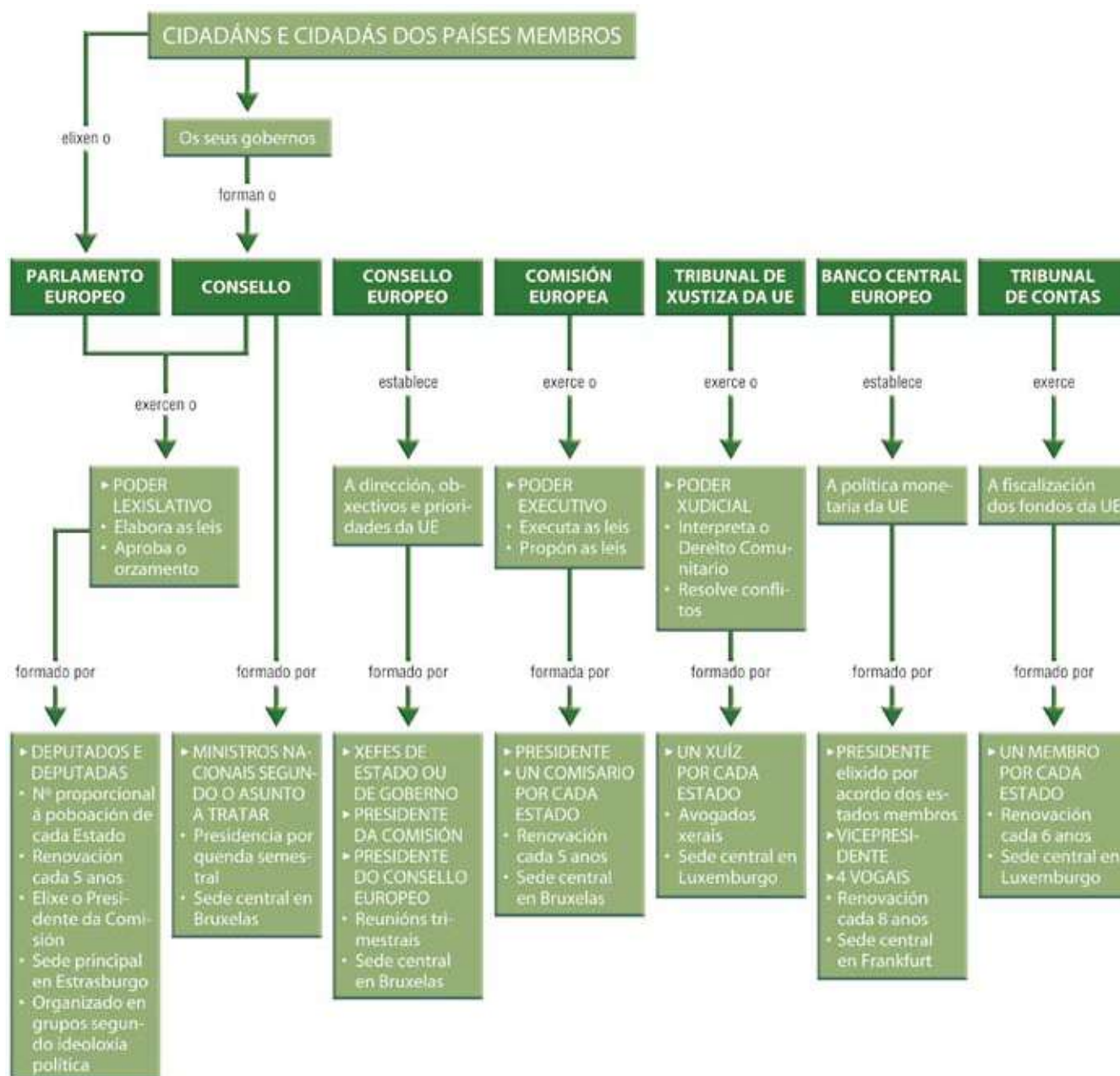
As institucións comunitarias

Para xestionar os recursos e tomar decisións, a Unión Europea conta cunha serie de institucións das que forman parte representantes dos gobernos e dos cidadáns dos estados membros.

Os organismos de decisión e xestión

A UE é unha organización supranacional única, non é un estado federal nin tampouco unha organización intergubernamental. Os países que forman a UE seguen sendo nacións soberanas e independentes, pero comparten a súa soberanía para ser máis fortes e ter unha influencia mundial que ningunha delas podería exercer individualmente.

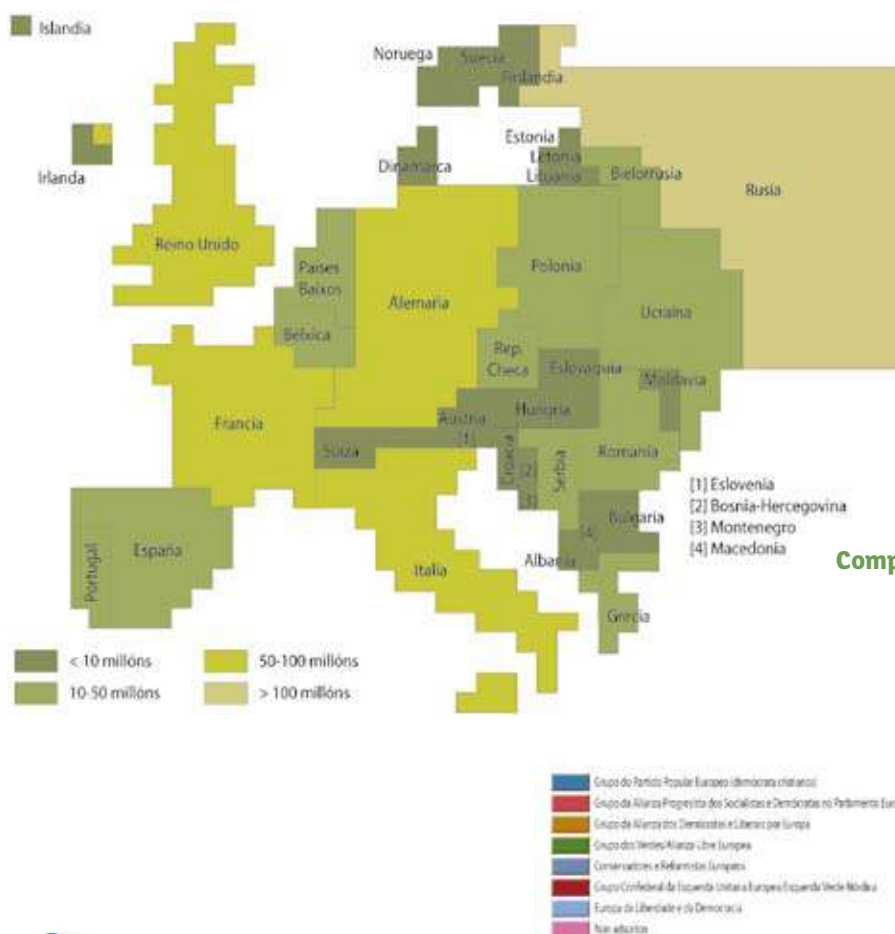
Evolución da Europa comunitaria

A actual estrutura da UE foi definida no Tratado de Lisboa de 2007, que redefiniu a organización e competencias das sete institucións: o Parlamento Europeo, o Consello Europeo, o Consello, a Comisión Europea, o Tribunal de Xustiza da UE, o Banco Central Europeo e o Tribunal de Contas. A sede principal destas institucións está en Bruxelas, pero os seus membros tamén traballan en Estrasburgo e Luxemburgo. Ademais das institucións, funcionan diversos comités e axencias especializadas (Comité Económico e Social, Comité das Rexións, Defensor do Pobo...).

Os cidadáns europeos con dereito a voto elixen os seus respectivos eurodeputados para constituír o parlamento en eleccións específicas. No parlamento, deputadas e deputados non se agrupan por países, senón por grupos de afinidades políticas. O número de escaños de cada país asígnanse en relación á súa poboación.

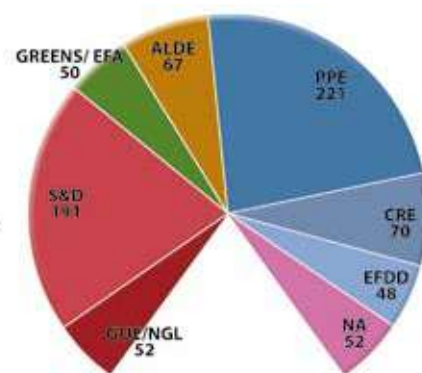
A poboación europea

Reparto de escaños no Parlamento Europeo. 2014

Alemaña	96
Francia	74
Italia	73
Reino Unido	73
España	54
Polonia	51
Romanía	32
Países Baixos	26
Bélxica	21
Grecia	21
Hungría	21
Portugal	21
Rep. Checa	21
Suecia	20
Austria	18
Bulgaria	17
Dinamarca	13
Eslovaquia	13
Finlandia	13
Irlanda	11
Lituania	11
Croacia	11
Letonia	8
Eslovenia	8
Chipre	6
Estonia	6
Luxemburgo	6
Malta	5
Total deputados	751

Composición do Parlamento Europeo. 2014

Cuestións

- 22** Observa o esquema de funcionamento das institucións da Unión Europea e contesta: Que institución/s exerce/n o poder legislativo? E o executivo? Como e quen elixe os membros do parlamento?
- 23** Indica quen forma as institucións europeas e quen as nomea ou elixe. Cal é a principal función de cada unha delas?
- 24** Infórmate sobre que país exerce a presidencia da UE nestes momentos. Quen preside o parlamento? Quen exerce a presidencia da Comisión Europea? Para responder podes consultar: http://europa.eu/institutions/index_es.htm

Galicia é receptora de varios fondos da Unión Europea.

Obxectivos e actuacións

No seu conxunto, os países da Unión Europea constitúen unha das zonas do mundo de maior estabilidade política, así como de maior desenvolvemento económico. Pero existen fortes diferenzas entre os estados membros, unha situación que pretende corrixir a política rexional europea a través de diversas iniciativas e elevados investimentos económicos.

A Carta dos Dereitos fundamentais da UE, aprobada en Niza no ano 2000, recolle os dereitos e deberes que todos os estados membros deben respectar. Son valores que tratan de crear un sentimento de identidade común entre os europeos, ao tempo que deseñan os **obxectivos básicos** da UE:

- **Potenciar os valores democráticos** nun clima de paz, prosperidade, estabilidade e seguridade dos seus cidadáns e cidadás.
- **Promover un desenvolvemento económico** e social equilibrado, facendo fronte aos retos da globalización, e preservando a diversidade dos pobos de Europa.
- **Defender valores** compartidos pola maioría dos europeos, como o desenvolvemento sostible, o coidado do medio ambiente e o respecto aos dereitos humanos.

O **Tratado de Lisboa**, asinado en decembro de 2007 e que entrou en vigor en 2009, destaca como obxectivo prioritario da UE a cohesión territorial e, para alcanzala, reforza algunhas das actuacións xa existentes e deseña outras novas. Entre as **actuacións para lograr o equilibrio rexional** destacan a concesión de fondos ás rexións de menor PIB. Os principais fondos comunitarios son:

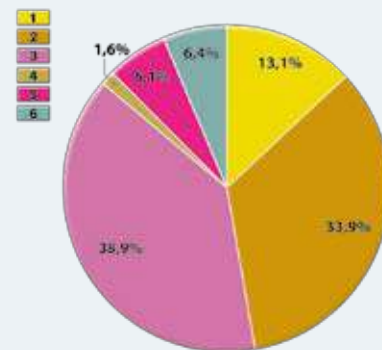
- **FEDER** (Fondo Europeo de Desenvolvemento Rexional), destinado a axudar a rexións menos desenvolvidas (rexións de converxencia, as que teñen un índice de desenvolvemento inferior ao 75% da media comunitaria), as que están en fase de reconversión económica e as que sofren dificultades estruturais.
- **FSE** (Fondo Social Europeo), financia a formación profesional e a creación de emprego tratando de mellorar o funcionamento do mercado laboral e a reinserción dos desempregados.
- O **Fondo de Cohesión** axuda a reducir o atraso económico e social dos estados membros da UE con renda nacional bruta inferior ao 90% da media comunitaria a través da subvención de proxectos de medio ambiente, infraestruturas de transporte e desenvolvemento de enerxías renovables.
- **FEOGA** (Fondo Europeo de Orientación e Garantía Agrícola), financia a política común de mercados e prezos agrarios, o desenvolvemento rural e accións relacionadas coa PAC (Política Agraria Común).
- **FEP** (Fondo Europeo de Pesca), destinado a articular accións estruturais a favor da pesca.

- **FSUE** (Fondo de Solidariedade da UE), para responder a catástrofes naturais e manifestar a solidariedade coas rexións sinistradas.

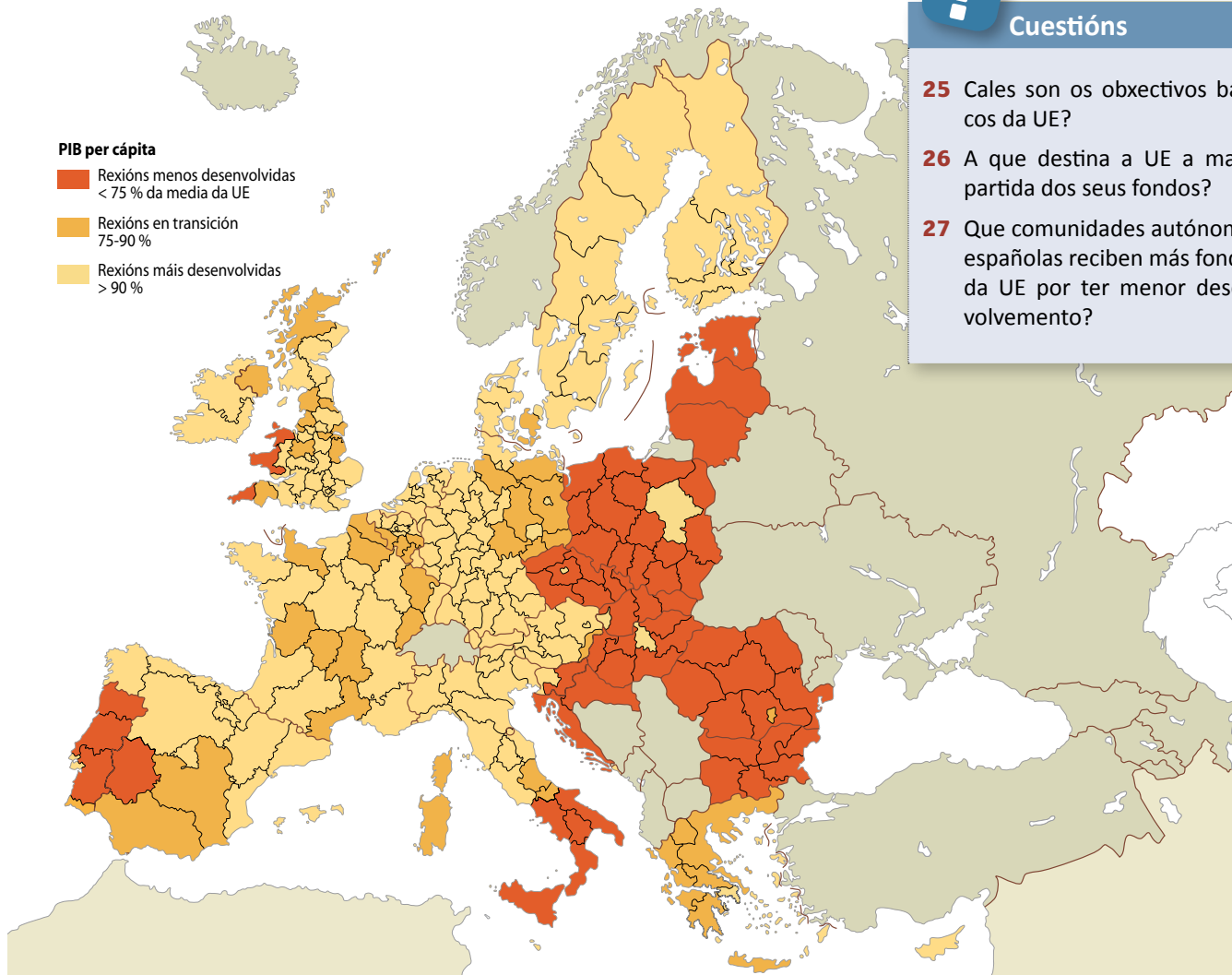
A UE nítrese dos recursos que lle transfiren os estados membros. Basicamente proceden de: achegas dos estados segundo o seu PIB (75%), do recadado polo IVE (18%), dos aranceis de aduanas (8%) e dos impostos das importacións agrícolas (2%).

Orzamento da UE para o período 2014-2020 (millóns de euros)

Obxectivos	Euros	%
1. Competitividade, crecemento e emprego (investigación e tecnoloxía)	373.179	13,1
2. Cohesión para o crecemento e emprego (cohesión territorial e cooperación)	325.149	33,9
3. Conservación e xestión dos recursos naturais (política agraria común e desenvolvemento rural)	373.179	38,9
4. Liberdade, seguridade e xustiza (políticas internas, saúde pública, asilo e inmigración)	15.686	1,6
5. A Unión Europea como actor global (asuntos exteriores)	58.704	6,1
6. Administración	61.629	6,4
Gasto total	959.988	100

O PIB per cápita das rexións na Unión Europea

Cuestións

- 25** Cales son os obxectivos básicos da UE?
- 26** A que destina a UE a maior partida dos seus fondos?
- 27** Que comunidades autónomas españolas reciben máis fondos da UE por ter menor desenvolvemento?

Analizamos... a organización territorial e política de Galicia

A actual configuración espacial de Galicia é froito dunha evolución histórica iniciada hai séculos. Segundo a Constitución española de 1978, Galicia é na actualidade unha nacionalidade histórica constituída en comunidade autónoma e rexida polo Estatuto de Autonomía de 1981.

♦ Analiza a evolución de Galicia a través de mapas históricos

División provincial da península ibérica no século IV baixo do dominio romano

Territórios cristãos e califato de Córdoba no século X

Coroas e reinos peninsulares no século XV

As sete provincias do reino de Galicia no Antigo Réxime

A reforma de 1833 organizou as actuais provincias de Galicia

Cuestiones

1. De onde procede o nome de Galicia? En que Coroa estivo incluído o antigo Reino de Galicia? Cantas provincias tiña Galicia entre o século XVI e 1833?

◆ Analiza unha táboa de datos

Superficie e organización territorial

Provincia	Superficie (km²)	Entidades de poboación	Parroquias	Concellos	Comarcas
A Coruña	7.950	11.378	932	93	18
Lugo	9.856	10.179	1.264	67	13
Ourense	7.274	4.043	916	92	12
Pontevedra	4.495	6.294	666	62	10
Total	29.575	31.894	3.778	314	53

Cuestiones

2. Cal é a provincia máis extensa? Coincide coa que ten máis unidades de poboación?

♦ Constrúe unha gráfica sectorial dobre

Cos datos da táboa anterior representa, nunha gráfica sectorial dobre, a superficie das provincias galegas e os respectivos concellos.

Cuestións

3. Hai relación directa entre os dous valores representados?

♦ Investiga nas estatísticas oficiais

As provincias están subdivididas en **municipios** gobernados pola Corporación municipal ou Concello, formado por concelleiras e concelleiros elixidos polos veciños e veciñas nas eleccións municipais; entre eles elixen o alcalde ou alcaldesa. O órgano de goberno da provincia é a **Deputación**. Varios concellos poden formar unha **comarca**, é dicir, un territorio cuns límites naturais ben delimitados e con trazos xeográficos, económicos, históricos e culturais comúns.

Cuestións

4. En que parroquia, concello, comarca e provincia vi-ves? A través dos datos que proporciona a páxina web do Instituto Galego de Estatística (<http://www.ige.eu>), elabora un breve informe no que figuren datos de poboación e superficie do teu concello.

Comarcas de Galicia

♦ Analiza e comenta un texto

Galicia, Comunidade Autónoma

Art. 1.1. Galicia, nacionalidade histórica, constitúese en Comunidade Autónoma para acceder ao seu autogoberno, de conformidade coa Constitución Española e co presente Estatuto, que é a súa norma institucional básica.

Art. 5.1. A lingua propia de Galicia é o galego.

Art. 9.1. Os poderes da Comunidade Autónoma exércense a través do Parlamento, da Xunta e do seu Presidente. [...]

Art. 10. Son funcións do Parlamento de Galicia: Exercer a potestade lexislativa da comunidade autónoma. [...] Controlar a acción executiva da Xunta, aprobar os orzamentos, [...] elixir o presidente da Xunta [...]

Art. 11.1. O Parlamento estará constituído por deputados elixidos por sufraxio universal, igual, libre directo e secreto. [...]

Art. 16. A Xunta é o órgano colexiado de goberno de Galicia. A Xunta de Galicia está composta polo presidente, vicepresidente ou vicepresidentes, se é o caso, e mais os conselleiros.

Art. 21. O Tribunal Superior de Xustiza de Galicia [...] é o órgano xurisdiccional no que culmina a organización xudicial no seu ámbito territorial.

Estatuto de Autonomía de Galicia. 1981

Cuestións

5. Desde a súa constitución como Comunidade Autónoma en 1981, Galicia conta cunhas institucións de autogoberno regulamentadas polo Estatuto de Autonomía. Cal exerce o poder lexislativo? Cal o executivo? Cal o xudicial?
6. Investiga a composición actual do Parlamento: cantos deputados e deputadas ten cada unha das forzas políticas representadas? Como se chama a persoa que na actualidade preside a Xunta? Quen dirixe a Consellería de Educación? Debuxa no teu caderno a bandeira e o escudo de Galicia e copia a letra do himno galego.

Traballamos con... mapas políticos

Os mapas políticos representan, mediante cores de tintas planas, as fronteiras dos estados ou as divisións administrativas internas dun determinado estado. Se están realizados en diferentes épocas permiten coñecer a evolución das fronteiras exteriores dos estados e/ou as súas divisións internas. A maioría dos estados teñen unha historia de séculos durante os que se foron transformando as fronteiras ata a configuración actual. O caso do estado español pode servir de exemplo.

◆ ANÁLISE

Identificar o fenómeno representado, indicando a área xeográfica e o período de tempo a que se refire.

◆ COMENTARIO

Neste caso concreto cómpre fixarse a valorar a evolución da organización territorial da península ibérica, desde a existencia de diferentes reinos e coroas ata a organización en provincias do Reino de España, e como foron evolucionando as fronteiras destas e a súa agrupación en unidades superiores (rexións) ata a actual configuración (comunidades autónomas).

Reinos e Coroas no século XV

A organización territorial de España a mediados do século XVIII

A organización provincial e rexional no século XIX

A España das autonomías

Lembra e aplica

1. Define os seguintes termos:

Voto, democracia, reino, estado unitario, FEDER, FSE.

2. Analiza e comenta o seguinte texto. Con que tipo de sistema e réxime político se identifica?

Art. 1.1. *España constitúese nun Estado social e democrático de Dereito [...].*

Art. 1.2. *A soberanía nacional reside no pobo español, do que emanan os poderes do estado.*

Art. 4.2. *Os Estatutos poderán recoñecer bandeiras e emblemas propios das Comunidades Autónomas. Estas utilizaranse xunto á bandeira de España nos seus edificios públicos e nos seus actos oficiais. [...]*

Art. 6. *Os partidos políticos expresan o pluralismo político, concorren á formación e manifestación da vontade popular e son instrumento fundamental para a participación política. [...]*

Art. 7. *Os sindicatos de traballadores e as asociacións empresariais contribúen á defensa e promoción dos intereses económicos e sociais que lles son propios [...].*

Art. 56. *O rei é o xefe do estado.*

Constitución española. 1978

3. Completa as seguintes frases:

- No sistema democrático é básico o exercicio periódico do por parte dos cidadáns.
- Para que non exista un poder autoritario ou ditatorial, o poder debe estar repartido en tres áreas: e
- O xefe dun estado monárquico é
- As eleccións, nun sistema democrático, deben ser:, e
- O sistema máis habitual de transmisión da autoridade dun monarca é

4. Responde ás seguintes preguntas:

- Cando se formou o BENELUX e que países formaban parte?
- Que tratado transformou a Comunidade Europea na Unión Europea e cando foi asinado?
- Cando se incorporou España á Comunidade Europea?
- Que estados forman parte actualmente da UE e cales son as súas capitais?
- Que institución/s exerce/n o poder lexislativo?
- Como se agrupan eurodeputadas e eurodeputados no Parlamento europeo?

5. Observa o mapa político do estado autonómico español e responde:

- Na maioría das CCAA a capital coincide coa capital dunha provincia. En cales non sucede así?
- Entre que anos se elaboraron os Estatutos de Autonomía?
- Cantas comunidades autónomas están formadas por unha única provincia?
- Cal é a comunidade autónoma con maior número de provincias?
- Traza unha liña que vaia desde A Coruña a Murcia e indica o nome das provincias e comunidades autónomas polas que atravesas.

Recomendacións

♦ PARA LER

George Orwell. *Rebelión na granxa*. 1945 [Os animais dunha granxa sublévanse contra os donos, os humanos; pero pronto xorden problemas entre eles, e as ambicións e rivalidades fan fracasar a rebelión. A historia é un pretexto para a reflexión sobre a corrupción que xera o poder, ademais dunha dura crítica contra os estados totalitarios]

♦ PARA VER

O disputado voto do señor Caio. Antonio Gómez-Rico. 1986 [Lembranzas de dous antigos compañeiros da campaña das eleccións xerais de 1977 nas vilas e lugares da serra burgalesa; alí se atoparon con Caio, un vello apegado á terra que descobre aos novos políticos a sabedoría popular]

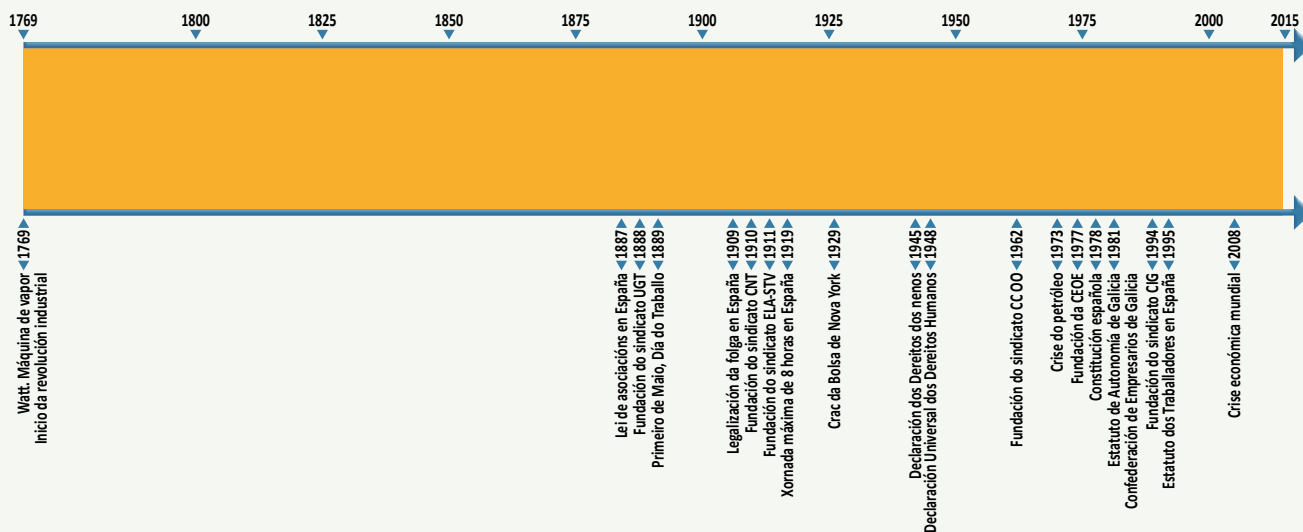
Tema 7

1. A distribución do tempo
2. A poboación traballadora
3. Traballo e desemprego
4. Os dereitos laborais
5. Sindicatos e organizacións empresariais
6. Descanso e ocio

- * Reforza as competencias básicas
- Analizamos ... a poboación galega traballadora
- Traballamos con... documentos escritos
- Lembra e aplica

Eixe temporal

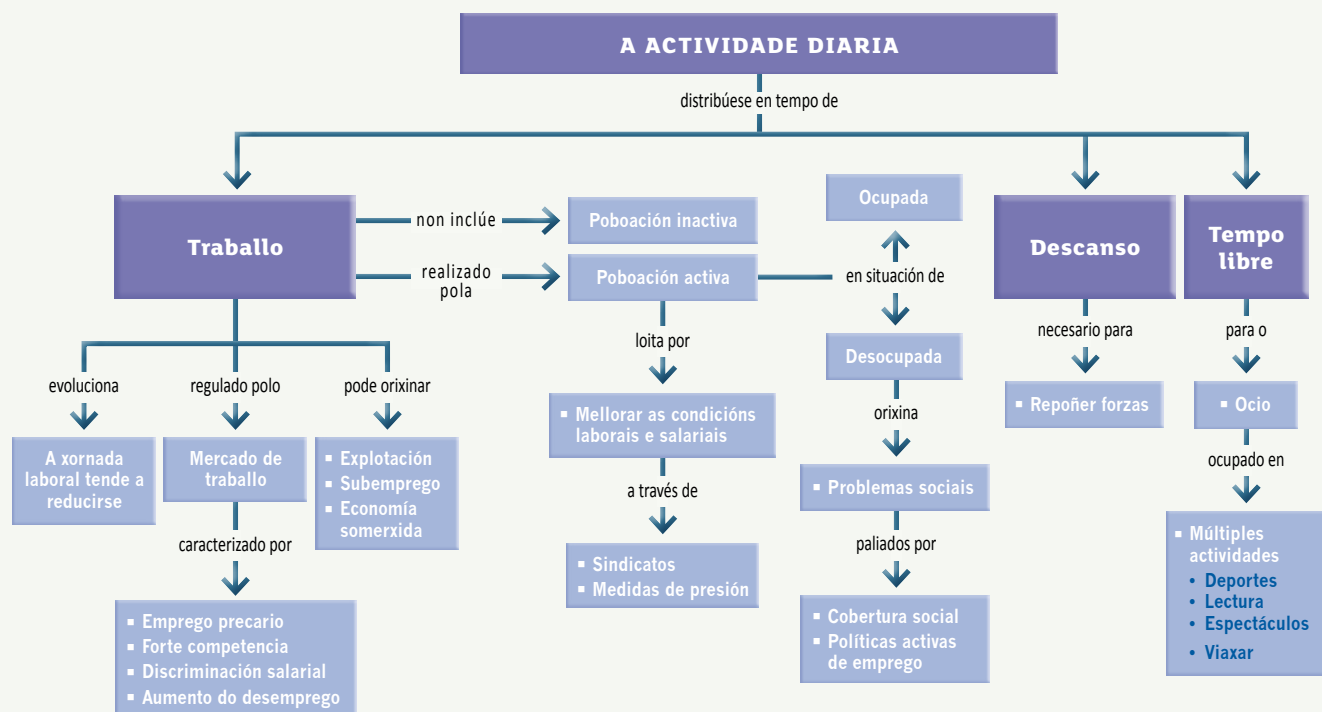

Traballo e relacións laborais

Imos coñecer...

- ♦ Como distribúen o tempo as persoas, segundo se trate de traballar, descansar ou ocupar o tempo libre ou ocio.
- ♦ A evolución da xornada laboral desde os inicios da industrialización.
- ♦ O concepto de poboación activa e inactiva e as taxas de actividade, ocupación e desemprego.
- ♦ As características xerais do mercado laboral no mundo globalizado.
- ♦ Diferenzas no mercado laboral entre homes e mulleres.
- ♦ O problema do desemprego e a cobertura social ao desemprego.
- ♦ Medidas de política laboral a través do exemplo de Galicia.
- ♦ Os dereitos laborais básicos na lexislación internacional e española.
- ♦ A explotación dos máis débiles: os menores e as mulleres.
- ♦ Os sindicatos e as organizacións empresariais.
- ♦ As formas de protesta de traballadores e empresarios.
- ♦ O tempo de descanso e de ocio.
- ♦ A técnica de traballo de análise e comentario de documentos escritos.

Relacionamos contidos

1 A distribución do tempo

En calquera sociedade humana, tanto do presente como do pasado e desde o punto de vista das actividades dos seus individuos, o tempo distribúese en tres categorías: traballar, descansar para repórter forzas, e gozar do ocio ou tempo libre.

Os labores domésticos poden e deben ser compartidos por todos os habitantes de cada casa.

Traballo, descanso, ocio

O **traballo** defínese como todo tipo de actividade humana, física ou intelectual, aplicada ao proceso produtivo, é dicir, a realizar actividades que permiten a homes e mulleres obter os medios para sobrevivir e atender as súas necesidades.

Estas actividades poden estar retribuídas ou non. No primeiro caso reciben un pagamento, normalmente un salario. Entre os traballos non remunerados destacan os que se realizan nos fogares, polo xeral con maior carga horaria das mulleres, así como os de moitas nenas e nenos, especialmente en actividades agrícolas e empresas familiares.

O tempo dedicado ao **descanso** é aquel que se emprega para repórter as forzas que necesitamos para seguir traballando. Inclúen aspectos como durmir, comer, aseo persoal, desprazamentos, repouso por enfermidade...

O tempo que non se dedica ao traballo nin ao descanso necesario é o tempo de **ocio**, tamén chamado tempo libre. Cada quen emprega ese tempo nas actividades que máis lle prazan, pero non hai dúbida de que, ademais dos gustos persoais, depende de aspectos como a idade, o nivel económico e cultural e o desenvolvemento económico do país.

A distribución horaria do tempo

A relación existente entre o tempo de traballo e o tempo de ocio é un dos aspectos que máis diferencian ás sociedades como conxunto e aos individuos como particulares. Ao longo da historia da humanidade variou a distribución horaria do tempo en función, sobre todo, das relacións sociais de produción existentes en cada sociedade, é dicir, de factores como os medios técnicos existentes, os sistemas de propiedade, o predominio dalgún sector económico ou a organización do traballo.

A revolución neolítica e a revolución industrial marcan dous momentos claves na evolución do traballo das sociedades. No caso da industrial, coa aparición das máquinas atendidas por traballadores asalariados (proletarios), e o desexo dos propietarios das fábricas (burgueses) de obter os maiores beneficios, as xornadas laborais eran moi longas, incluso superiores a 12 horas. Igualmente duras eran as condicións de traballo. Nestas condicións, a vida dos homes, mulleres e menores empregados nas industrias era moi dura, sen tempo para o descanso e menos para o ocio, sen sequera un día de descanso semanal, sen vacacións, e tendo que traballar ata que as forzas físicas acompañasen, porque non existía a xubilación nin os seguros de enfermidade.

O traballo e o maltrato de menores eran frecuentes durante a revolución industrial, e ségueno sendo actualmente en moitos lugares.

Nos comezos da revolución industrial as xornadas laborais eran moi longas. Na imaxe, taller metalúrxico do século XIX.

A medida que o traballo en fábricas se foi estendendo e o número de traballadores aumentando, xurdiron organizacións co obxectivo de loitar por mellorar as condicións laborais e salariais; grazas a esta loita lograronse importantes conquistas das que se benefician hoxe millóns de traballadoras e traballadores en todo o mundo. Porén, estas melloras non alcanzan á poboación traballadora de todos os países e, na actualidade, especialmente nos países de menor desenvolvemento económico, seguen sendo habituais situacións de explotación menos frecuentes no mundo desenvolvido.

Persistencia das xornadas interminables

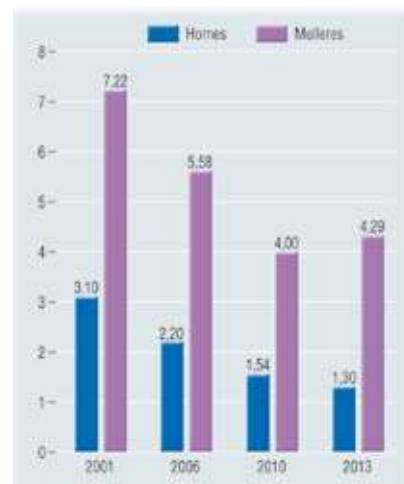
Espéranos 13 horas de duro traballo, dun servizo malsán onde non nos refresca nin un chisco de aire cando nos asfixiamos e sufocamos, durante o que nunca vemos o sol por unha ventá, nunha espesa atmosfera de po e borra de algodón que respiramos constantemente, que destrúe a nosa saúde, o noso apetito e a nosa resistencia física.

Relato dun obreiro de Pennsylvania. 28-8-1833

Horas de traballo: en todas as fábricas 6 días de traballo á semana a 8 horas diarias (5 días como xornada “ordinaria” e un, o sábado, como “extra”), deles 2 ou 3 días con horas extra adicionais (de 1 a 2). (...) Mentres en Guangzhou os empresarios parecían saber que a lei establece un máximo de 36 horas extra mensuais, aquí parecían ignoralo todos. Nunha empresa o director díxonos que podían facer ata 80 (2 diarias por 5 días máis as 8 do sábado) extras ao mes. En dúas das empresas visitadas as horas extra constaban no listado (e en cifras similares ás comentadas tanto pola empresa como polos traballadores) mentres que noutra no constaban. Esta realidade supón pois, en moitos casos, unha vulneración da actual lexislación china, aínda que de iso non parece que derive ningún tipo de problemas coa administración laboral.

Isidor BOIX. *China, 2014. Una nova aproximación sindical*

Tempo dedicado ao traballo doméstico por sexo en España (horas/día)

Fonte: Instituto da Muller

Cuestións

1. En que se diferencia o tempo de traballo do de descanso e de ocio?
2. Analiza a gráfica do tempo dedicado ao traballo doméstico por sexo en España e realiza un comentario sobre a situación que reflicten os datos.
3. Que duración alcanzaban as xornadas de traballo nos inicios da industrialización e hoxe, en China?

2 A poboación traballadora

O traballo é unha obriga pero tamén un dereito das persoas, pero este dereito non sempre pode ser exercido pola escaseza do mercado laboral, orixinándose entón a situación de paro ou desemprego.

Xuntanza de directivos planificando o traballo.

A poboación e o traballo

Dependendo da lexislación de cada país, a poboación que traballa pode facelo legalmente entre unhas determinadas idades. En España, a idade legal para comezar a traballar son os 16 anos, momento no que remata o ensino secundario obrigatorio, e a que pon fin á vida laboral é, na maioría das profesións, os 67 anos (aínda que nalgúñas se acurte aos 60/63 e noutras se prolongue ata os 70).

A **poboación activa** é a que está en idade e condicións para traballar. Está formada por todas as persoas que teñen emprego –poboación activa **ocupada**– e as que están buscando traballo –poboación activa **desempregada**–. Os homes e mulleres que traballan poden facelo para outra persoa ou empresa e da que reciben un salario –traballadores por conta allea, poboación asalariada– ou traballar pola súa propia conta sen depender de ninguén –traballadores autónomos–.

A **poboación inactiva** é a formada por todas aquelas persoas que non participan directamente na actividade económica ou que non reciben un salario pola súa actividade: estudantes, labores do fogar non retribuídas, xubilados, pensionistas, incapacitados, rendeiros, actividades benéficas.

Existen ademais persoas que non están incluídas nas categorías anteriores: é a **poboación contada á parte** e da que forma parte, entre outros colectivos, os que fan o servizo militar obrigatorio e a poboación reclusa.

Taxa de poboación activa

$$PA = \frac{\text{Pob. total de 16 a 67 anos} \times 100}{\text{Poboación total}}$$

Taxa de poboación ocupada

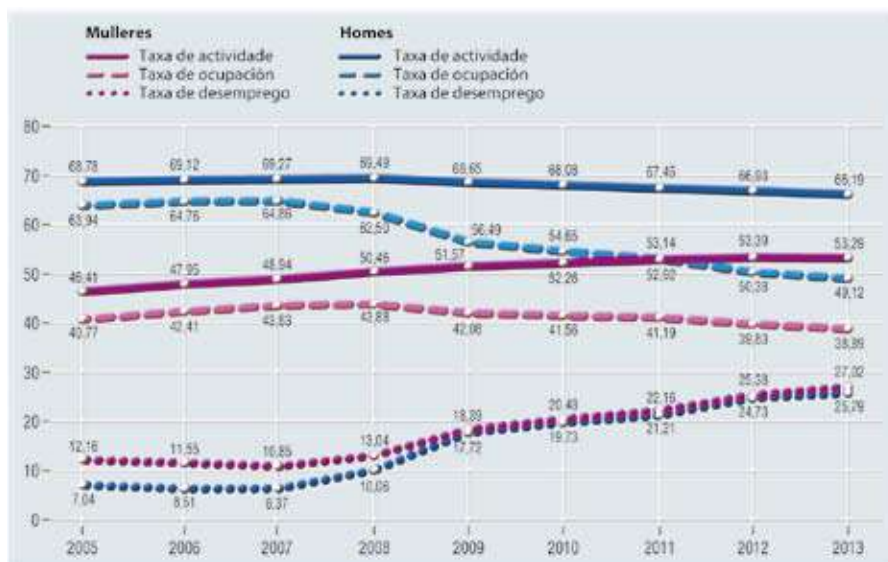
$$PO = \frac{\text{Poboación que traballa} \times 100}{\text{Poboación activa}}$$

Taxa de desemprego

$$TD = \frac{\text{Poboación desempregada} \times 100}{\text{Poboación activa}}$$

Evolución das taxas de actividade, emprego e paro en España

Fonte: Instituto da Muller

Para comparar a situación laboral en distintas sociedades empréganse unhas taxas que relacionan as diferentes variables coa poboación total. Así, a **taxa de actividade** indica a cantidade de persoas que están en condicións de traballar en relación coa poboación activa total, é dicir, a porcentaxe de activos dunha poboación. A **taxa de ocupación** informa da relación que existe entre a poboación que traballa e a que podería traballar (segundo as idades establecidas en cada país). A **taxa de desemprego** é a porcentaxe de poboación activa desocupada con respecto ao total da poboación activa, é dicir, de cada 100 persoas que están en condicións de traballar, cantas non o conseguen.

Os valores que proporcionan as taxas indican a situación laboral dun determinado país e varían segundo o seu grao de desenvolvemento e a composición por idades da súa poboación.

O emprego en países desenvolvidos (15-64 anos) [%]

Fonte: OECD

	2008	2011	2014
Alemaña	69,8	72,7	73,8
Reino Unido	71,8	69,3	71,9
Xapón	70,9	71,1	72,7
Estados Unidos	71,8	69,3	71,9
Canadá	73,6	71,8	72,3
Italia	58,8	56,8	55,7
Francia	64,8	63,9	64,2
Zona euro	65,9	64,2	63,9
España	65,0	58,0	56,0

% de poboación inactiva feminina segundo clase principal de inactividade en España

Fonte: Instituto da Muller

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Estudiante	54,59	54,42	54,16	53,34	52,74	51,87	51,33	51,12	51,29
Xubilada/prexubilada	32,31	31,90	32,61	32,42	32,26	32,87	33,43	33,47	33,95
Labores do fogar	95,77	95,07	94,61	94,11	92,94	92,54	92,23	91,49	89,98
Incapacit. para traballar	57,43	56,13	56,85	57,69	56,29	56,21	56,86	55,80	55,28
Pensión distinta á de xubilación	88,56	89,88	88,57	90,46	90,66	90,82	90,13	90,84	91,67
Trab. sociais, actividades sen remuneración	57,28	35,71	65,33	44,83	47,62	51,92	47,06	31,25	50,75
Outras	36,48	31,33	34,77	30,63	29,21	29,12	32,64	32,02	32,65

Taxa de actividade (TA)

$$PA = \frac{\text{Poboación activa} \times 100}{\text{Poboación con idade legal para traballar}}$$

Taxa de ocupación (TO)

$$PO = \frac{\text{Poboación ocupada} \times 100}{\text{Poboación con idade legal para traballar}}$$

Taxa de desemprego (TD)

$$TD = \frac{\text{Poboación activa desocupada} \times 100}{\text{Poboación activa}}$$

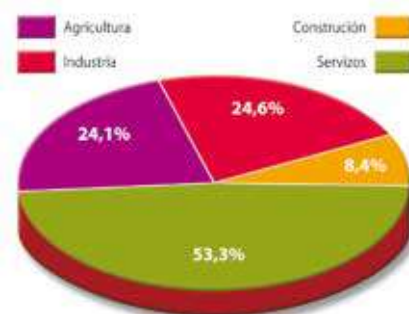
Os sectores económicos

Sector primario: conxunto de actividades relacionadas co aproveitamento directo (non elaborado) dos recursos naturais. Pertencen a este sector a agricultura, a gandería, a pesca, a caza, a explotación do bosque e minaría.

Sector secundario: agrupa as actividades que transforman as materias primas para o consumo, polo que se identifica, basicamente, coa industria e a construción.

Sector terciario ou de servizos: comprende as múltiples variantes dos servizos: comercio, transportes, sanidade, educación...

Poboación feminina ocupada por sector económico en España. 2014

Fonte: Instituto da Muller.

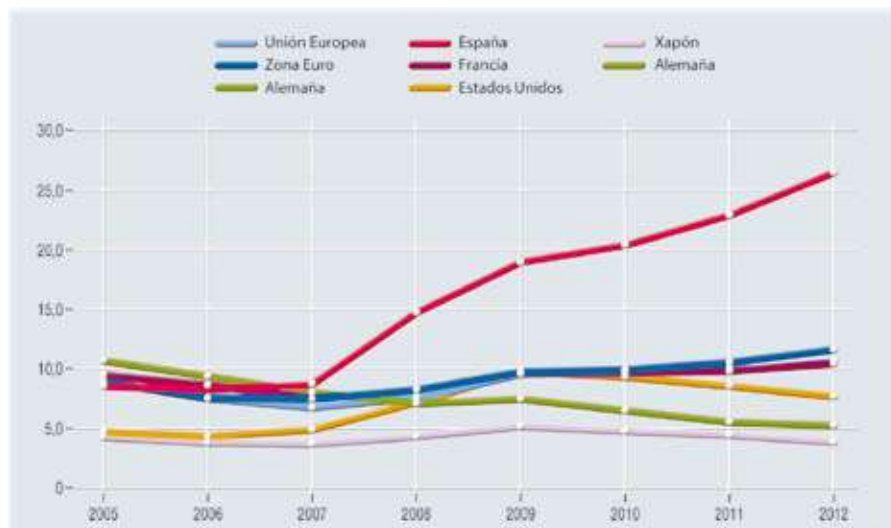
Cuestións

- A que grupo de poboación pertences? E os teus pais? E o teu profesor/a?
- A que se dedican a maioría das mulleres españolas incluídas no grupo de poboación inactiva? A quen afecta máis o desemprego en España, a homes ou a mulleres? En que proporción?
- Analiza o comportamento das taxas de ocupación e desemprego en España. Que destacarías desa evolución? É similar para homes e mulleres?

no 2010 eran o 36%. A ONU estima que as mulleres teñen que agardar varios séculos para ter a mesma representación que os homes nas máis altas escalas do poder económico, político, intelectual e mesmo relixioso.

- O **aumento do desemprego** no ámbito mundial prodúcese como consecuencia, fundamentalmente, da redución de postos de traballo pola automatización de empresas e fábricas, o desexo dos seus propietarios de aforrar custos de produción e a contracción xeral da economía como consecuencia da crise económica de 2008. O desemprego declarado afecta a millóns de traballadores, cunha porcentaxe maior nas mulleres.
- A **precariedade no emprego** afecta a homes e mulleres de todo o mundo. Os contratos temporais (por meses, días, horas) saen máis baratos aos empresarios, pois pagan menores salarios que aos traballadores que gozan de contratos indefinidos. Estes traballadores non teñen ningunha garantía de estabilidade no seu emprego, e as sucesivas renovacións do contrato non xeran dereitos de antigüidade. Esta situación agrávase cando o traballador non ten ningunha titulación, caso no que o salario pode chegar a ser case o 50% inferior ao salario medio. Os gobernos que mostran maior sensibilidade por estes temas fomentan políticas de emprego estable incentivando aos empresarios para que realicen contratos indefinidos.
- A nivel mundial, existe unha **gran carencia de protección social básica** (sanidade, educación, prestacións sociais mínimas), pois aproximadamente 8 de cada 10 traballadores carecen dela. Igualmente, son millóns os que non teñen dereito a sindicarse e asociarse libremente, nin a negociar cos patróns as normas e as condicións de traballo e salario.
- A **competitividade** é moi forte para ocupar postos de traballo ben remunerados, polo que se esixe dos candidatos máxima capacitación, dominio de idiomas e das novas tecnoloxías, dispoñibilidade horaria e de traslado de domicilio...

Evolución do desemprego en países desenvolvidos 2005-2012 (%)

Participación das mulleres en postos directivos en España. 2012 (%)

Fonte: Informe PwC La mujer directiva en España. 2012

Fogares en España en relación coa actividade. 2014

Fonte: EPA

Cuestións

- Que caracteriza o mercado laboral desde o punto de vista do traballo das mulleres?
- Analiza os datos dos salarios masculinos e femininos. Como afecta a crise económica mundial á diferenza salarial?
- Cal foi a evolución do desemprego nos países desenvolvidos? Que razóns poden explicar esta evolución?

3 Traballo e desemprego

Nas sociedades actuais, o desemprego é un dos problemas que máis preocupan á poboación e un dos retos máis difíciles que os gobernos deben afrontar.

Manifestación reclamando a redución do desemprego entre as mulleres.

O paro e a cobertura social ao desemprego

Crises de alcance mundial como as de 1929, 1973 ou 2008 provocan que o mercado do traballo teña que adaptarse á nova situación económica e laboral. Para paliar os efectos negativos da crise, as empresas e as industrias impóñense como obxectivo básico reducir custos, capítulo no que entra a redución de man de obra. A poboación traballadora ten que convivir co chamado **desemprego estrutural**, é dicir, a existencia dunha taxa de desemprego elevada en lugar do pleno emprego que sería desexable. Grupos especialmente afectados nos países desenvolvidos son os mozos e mozas que buscan o seu primeiro emprego, as mulleres, os maiores de 55 anos e todos aqueles que non se adaptan ás novas esixencias laborais.

Nos países desenvolvidos, onde os traballadores loitan para conseguir dereitos sociais, laborais e políticos (como o dereito a formar sindicatos e negociar cos patróns), desenvólvense leis que obrigan os gobernos a asumir a tarefa de mellorar as condicións dos cidadáns e proporcionarlles a asistencia social básica. Esta situación é coñecida como **estado de benestar**.

Entre as funcións máis destacadas deste tipo de estados está a de dar **cobertura social ao desemprego** con medidas como:

- Pagamento de subsidios aos desempregados, segundo as condicións legais establecidas.
- Fomento da contratación por conta allea, incentivando economicamente aos empresarios que realicen novos contratos.
- Axudas ao autoemprego, especialmente para mozos e mulleres.
- Programas de formación e capacitación laboral, buscando saídas profesionais para traballadores sen cualificación.
- Integración laboral das persoas con discapacidade, esixindo a reserva de prazas en oposicións ás administracións públicas e empresas beneficiarias de subvencións.

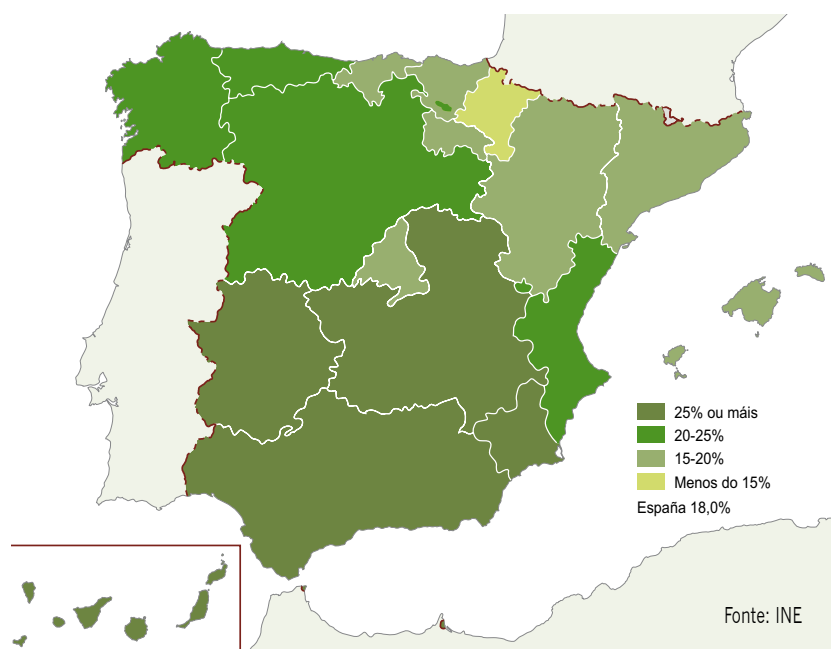
Pero estes beneficios non alcanzan a todos os traballadores. Existe unha actividade denominada **economía somerxida**, é dicir, a actividade económica que escapa ao control público e mantén os traballadores como ilegais, sometidos á única decisión do empresario. Esta situación afecta especialmente a traballadores de baixa cualificación laboral, estranxeiros en situación irregular no país, e mozos que buscan o seu primeiro emprego. O traballo desta poboación contribúe á creación de riqueza e ao aumento do PIB, pero tamén á fraude fiscal, por canto o estado deixa de ingresar importantes cantidades en concepto de retencións e impostos (porque os empresarios non declaran os contratos e non pagan as cotas establecidas) cos que mellorar a cobertura social do conxunto da poboación traballadora.

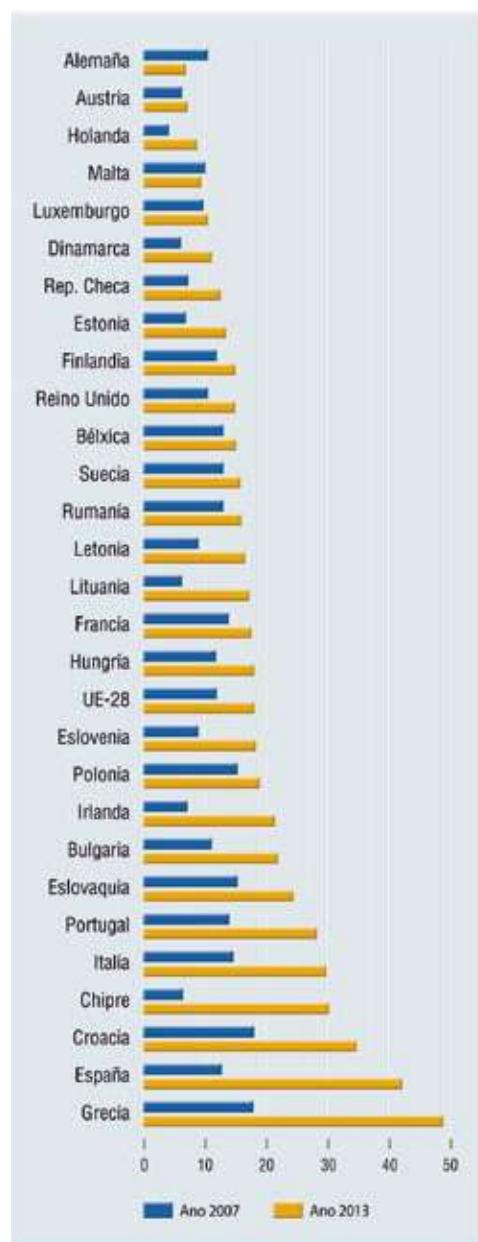
Nas sociedades máis desenvolvidas economicamente existe un importante número de persoas excluídas do mercado laboral.

Na situación actual, de relativa crise do estado de benestar, resulta altamente improbable que os estados poidan garantir a todos os seus cidadáns dignas condicións de traballo e subsistencia. Camínase así á chamada **sociedade dos tres terzos** en función da calidade do emprego: o grupo dos que teñen empregos estables e ben retribuídos, situación que lles permite participar nos círculos de poder económico e político; un segundo grupo con empregos máis ou menos estables, e un terceiro grupo excluído do mercado laboral sen acceso a un posto de traballo digno. Ao non dispor de ingresos económicos, este último grupo queda marxinado socialmente, non pode acceder á vivenda, á cultura, a unha alimentación suficiente... tendo que recorrer á mendicidade e á beneficencia. Entre os colectivos excluídos da sociedade de consumo están, entre outros, os mendigos, os inmigrantes ilegais, as minorías étnicas non integradas, os desempregados de longa duración sen cobertura de desemprego.

Taxas de desemprego en España. 2014

Taxa de desemprego dos xóvenes (15 a 29 anos) na Unión Europea

Uso das TIC (Tecnoloxías da Información e as Comunicacións) en España. 2010-2012

Fonte: INE. España en cifras. 2013

Cuestións

- 10 A que se denomina economía so-merxida? Podes poñer algún exemplo deste tipo de actividade que ti coñezas directamente?
- 11 Que posición ocupa España en relación ao desemprego xuvenil no conxunto da Unión Europea?
- 12 Que tipo de persoas forman parte dos grupos da sociedade dos tres terzos?

Escola obradoiro para a formación de traballadores e traballadoras.

Medidas de política laboral en Galicia

Galicia é unha comunidade autónoma con elevado desemprego e baixa taxa de actividade, situación que se intenta mellorar desde as administracións central e autonómica con medidas tendentes a ampliar os postos de traballo, mellorar a calidade do emprego e a capacitación da poboación traballadora, así como estender as medidas de cobertura social. Porén, nin os orzamentos propios nin os que achega o Fondo Social Europeo para as rexións máis atrasadas son suficientes para atender todas as necesidades.

A maioría das actuacións que teñen relación directa co fomento do emprego, a formación dos traballadores, e a prevención de accidentes e riscos laborais corresponde á **Consellería de Traballo**, que pon en práctica medidas como:

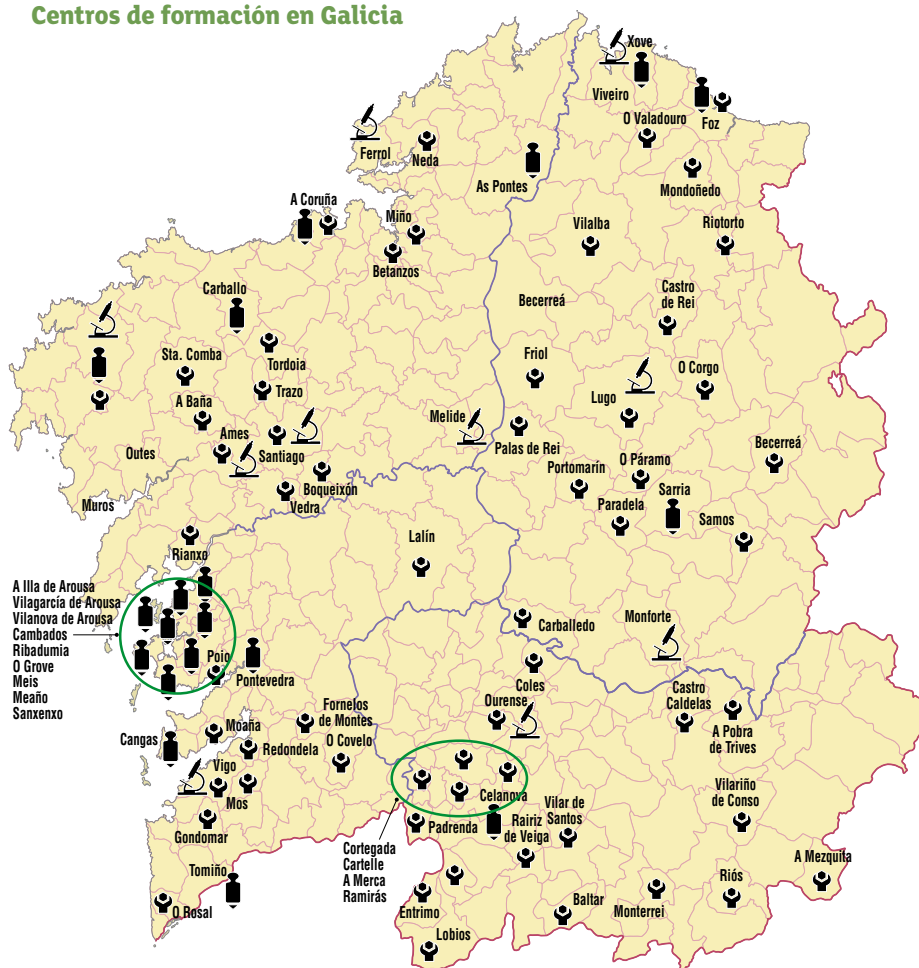
- **Promoción do emprego e da formación:** fomento do emprego en cooperativas, axudas a empresas que promovan iniciativas locais de emprego, promoción do emprego autónomo, fomento da contratación por conta allea e de estabilidade laboral, creación de escolas obradoiro para a formación dos traballadores e traballadoras, posta en funcionamento de obradoiros de emprego, programas de formación de traballadores ocupados...

Os dez grupos ocupacionais máis contratados en Galicia. 2012

Fonte: Xunta de Galicia

Centros de formación en Galicia

- **Loita contra a discriminación laboral:** programas de promoción da integración laboral de persoas con discapacidades, de fomento da inserción laboral para mulleres vítimas de violencia de xénero, de cooperación con entidades sen ánimo de lucro para contratación de traballadores desempregados, de dinamización do emprego feminino e xuvenil no rural, incentivos para poder conciliar a vida laboral e familiar...
- **Corrección de desequilibrios** no mercado de traballo: programa de emprego xuvenil, financiamento para accións de fomento de emprego das entidades locais...
- **Prevención de riscos laborais:** axudas ás empresas e sindicatos mediante contratación de técnicos especializados, establecemento de normas de seguridade no traballo...
- **Axudas a colectivos en crise:** axudas a colectivos afectados por suspensión de contratos, pechamento patronal, crises de produción...

Poboación laboral galega. 2010-2014 [en miles]

	2010		2014	
	Homes	Mulleres	Homes	Mulleres
Poboación ocupada	593,0	500,1	525,7	474,7
Pobación desempregada	106,3	97,1	138,0	125,9
Poboación inactiva	434,7	647,8	631,8	468,4

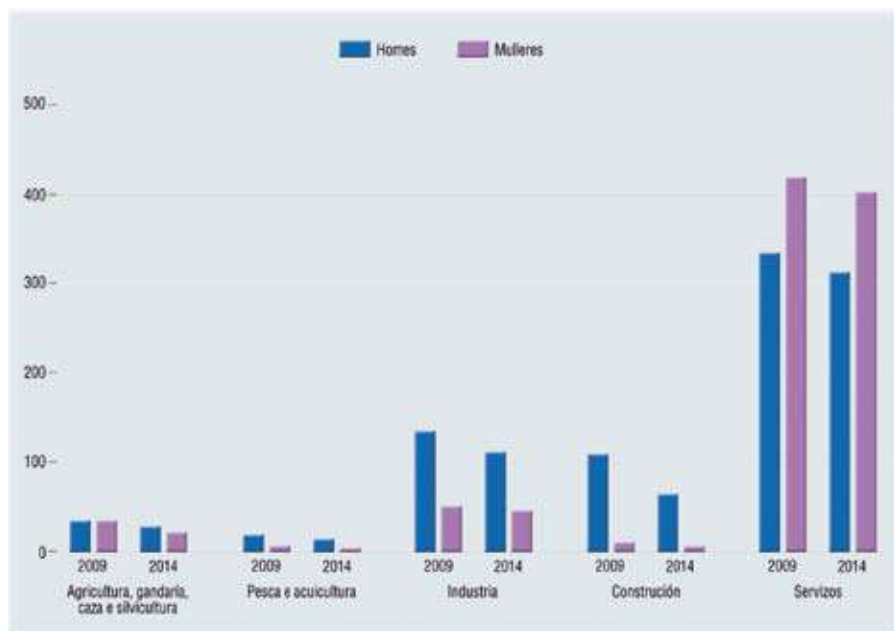
Fonte: IGE-INE. Enquisa de poboación activa. 2014

Poboación desempregada en Galicia. 2010-2014 (%)

Fonte: IGE-INE. Enquisa de poboación activa. 2014

Poboación ocupada por xénero e sector económico en Galicia. 2009-2014 (en miles)

Fonte: IGE-INE. Enquisa de poboación activa. 2014

Cuestións

- 13 A que Consellería corresponden de levar a cabo a política social relacionada co emprego? Cales son as súas funcións principais en relación coa poboación traballadora?
- 14 Analiza os datos dos diferentes gráficos e responde: cal é o sector económico no que traballan máis galegas e galegos? Como evolucionou o desemprego entre os anos 2010 e 2014? Cal é a provincia con maior taxa de desemprego?
- 15 A que cres que se debe a diferenza entre homes e mulleres no grupo de poboación inactiva? Indica, polo menos, tres razóns.

4 Os dereitos laborais

Durante os séculos XVI e XVII reinaron en España e no seu imperio monarcas da dinastía Habsburgo, de orixe austríaca e que foi castelanizada como Austria. Os Austrias españois exerceron a supremacía política e militar en Europa e América.

Traballo infantil na industria téxtil no período da revolución industrial. A tecedora (J. Planella).

Dereitos e lexislación

Tanto a lexislación de ámbito internacional, como a Declaración Universal de Dereitos Humanos elaborada e aprobada pola Asemblea Xeral da ONU en 1948 que deben cumprir todos os estados membros, é dicir, a práctica totalidade dos países do mundo, como a Constitución de cada país, especifican as condicións nas que se debe realizar o traballo, e como este debe servir ás persoas para obter uns ingresos que lle permitan levar unha vida digna, tanto a ela como á familia que poida ter ao seu cargo ou na que estea integrada.

As primeiras leis laborais que comezaron a regulamentar o traballo nas fábricas foron elaboradas polo Parlamento inglés no século XIX, pois foi en Inglaterra onde comezou a revolución industrial que transformou o sistema de produción que viña manténdose desde séculos atrás con poucos cambios. A partir de entón, e como consecuencia das duras loitas mantidas polos traballadores contra os abusos de que eran obxecto por parte dos empresarios e os gobernos que os apoiaban, fóronse conseguindo avances e melloras, especialmente nos países que gozan de sistemas democráticos.

O movemento de reivindicación de traballadoras e traballadores por mellorar as súas condicións de salario, xornada laboral e condicións xerais do traballo continúa hoxe a través das organizacións sindicais e da OIT (Organización Internacional do Traballo), a axencia especializada da ONU.

Dereitos humanos en relación co traballo

Art. 22. Toda persoa, como membro da sociedade, ten dereito á seguridade social, e a obter, mediante o esforzo nacional e a cooperación internacional, habida conta da organización e os recursos de cada Estado, a satisfacción dos dereitos económicos, sociais e culturais, indispensables á súa dignidade e ao libre desenvolvemento de súa personalidade.

Art. 23.1. Toda persoa ten dereito ao traballo, á libre elección do seu traballo, a condicións equitativas e satisfactorias de traballo e á protección contra o desemprego.

Art. 23.2. Toda persoa ten dereito, sen discriminación ningunha, a igual salario por traballo igual.

Art. 23.3. Toda persoa que traballa ten dereito a unha remuneración equitativa e satisfactoria que lle asegure, así como á súa familia, unha existencia conforme á dignidade humana, que será completada, en caso necesario, por outros medios de protección social.

Art. 23.4. Toda persoa ten dereito a fundar sindicatos e a sindicarse para a defensa dos seus intereses.

Art. 25. Toda persoa ten dereito a un nivel de vida adecuado que lle asegure, así como á súa familia, a saúde e o benestar, e en especial a alimentación, o vestido, a vivenda, a asistencia médica e os servizos sociais necesarios; ten así mesmo dereito aos seguros no caso de desemprego, enfermidade, invalidez, viuvez, vellez e demais casos de perda dos seus medios de subsistencia por circunstancias independentes da súa vontade.

ONU. *Declaración Universal de Dereitos Humanos*. 1948

Art. 35. Todos os españois teñen o deber de traballar e o dereito ao traballo, á libre elección de profesión ou oficio, á promoción a través do traballo e a unha remuneración suficiente para satisfacer as súas necesidades e as da súa familia, sen que en ningún caso poida facerse discriminación por razón de sexo.

Constitución española. 1978

Algunhas datas no avance dos dereitos laborais en España

- 1887: Lei que permite formar asociacións sindicais.
- 1900: Lei de protección da muller e dos nenos. Lei de accidentes de traballo.
- 1904: Inicio da aplicación da lei de descanso dominical.
- 1908: Creación do Instituto Nacional de Previsión (xestión dos seguros sociais).
- 1909: Legalización da folga e do lock-out (pechamento patronal).
- 1919: Xornada máxima de 8 horas. Retiro Obreiro.
- 1923: Seguro obrigatorio de maternidade.
- 1931: Seguro de paro forzoso.
- 1942: Seguro de enfermidade.
- 1947: Seguro obrigatorio de velez e invalidez.
- 1963: Lei de Bases da Seguridade Social (sistema unitario e integrado de protección social).
- 1985: Lei de liberdade sindical.
- 1995: Estatuto dos traballadores. Lei de prevención de riscos laborais.
- 2007: Estatuto dos traballadores autónomos. Lei de igualdade.

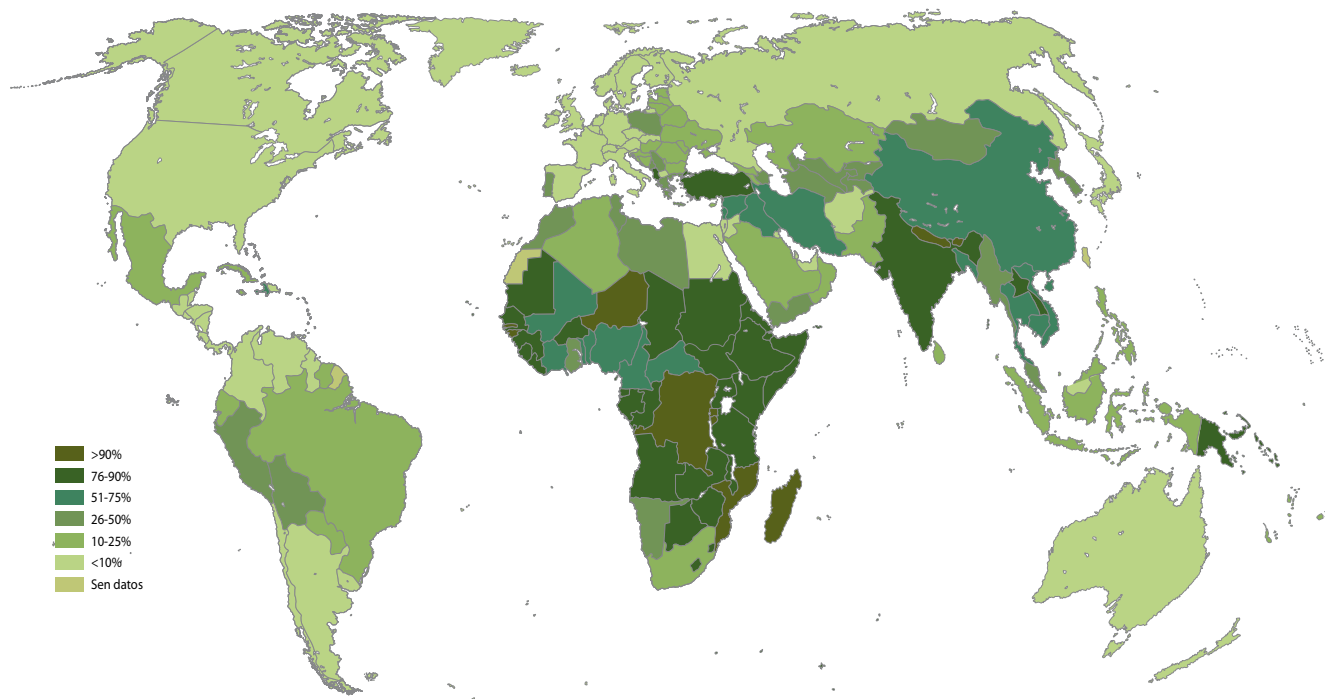
Cuestións

- 16** Fai unha listaxe dos dereitos dos traballadores que recolle a Declaración Universal de Dereitos Humanos.
- 17** Como considera a Constitución española o traballo? Desde cando rexe en España a lei de descanso dominical? Cando foi recoñecido o dereito de folga?
- 18** Analiza o mapa e responde: existe relación entre a porcentaxe de mulleres traballando no campo e o nivel económico deses países? Que tipo de dereitos cres que teñen esas traballadoras?

O traballo no campo

A pesar de que o número de campesiños diminúe cada ano no mundo, porén as mulleres campesiñas aumentan en proporción, de modo que a agricultura se feminiza máis do que estaba tradicionalmente. Neste ámbito, os dereitos laborais son practicamente inexistentes.

Porcentaxe de mulleres da poboación activa que traballan na agricultura

Nena do Terceiro Mundo traballando.

A explotación laboral dos máis débiles

Con lexislación protectora ou sen ela, en todos os países existen situacións de explotación laboral dos colectivos máis débiles.

O subemprego xuvenil

Por subemprego enténdese a situación na que unha persoa desempeña un traballo de inferior estima social, e menor retribución, que a que lle debería corresponder pola súa cualificación. En países desenvolvidos con elevada taxa de desemprego, caso de España, afecta a moitas mozas e mozos cando rematan os seus estudos e buscan o primeiro emprego. A falta de postos de traballo adecuados fai que desempeñen traballos inestables e con baixos salarios (os denominados contratos lixo). Como consecuencia desta situación, prolóngase o período de dependencia familiar, atrasase o inicio da integración social (na idade do matrimonio, do nacemento dos fillos, da adquisición de vivenda propia...), e poden xurdir actitudes de rexeitamento, comportamento marxinal e incluso exclusión social.

Evolución do traballo infantil no mundo (en millóns)

Fonte: Organización Internacional do Traballo

O traballo infantil

Tanto nos países desenvolvidos como nos subdesenvolvidos, os menores realizan tarefas de adultos, traballos prohibidos tanto porque non teñen a idade legal para traballar como pola actividade, inadecuada polo esforzo que precisa ou polas condicións nas que se realiza.

Existen diferentes **graos de explotación** da man de obra infantil: uns traballan coa **familia**, na casa facendo os labores domésticos, no campo nas tarefas agrícolas, no comercio como dependentes, na pesca... Moitos son empregados en **talleres artesanais**, especialmente as nenas, onde permanecen longas xornadas de ata 10 horas, metidas en reducidos espazos de condicións insalubres. Outros son **cedidos** polos seus pais a propietarios agrícolas para traballar nas grandes plantacións, como pagamento de débedas ou a cambio de comida. Outros non teñen familia, porque foron abandonados ou vendidos, e teñen que **sobrevivir nas rúas** das cidades a base de facer todo tipo de traballos, de pedir ou roubar.

Dereitos das nenas e dos nenos

Principio IX. O neno debe ser protexido contra toda forma de abandono, crueldade e asoballamento. Non será obxecto de ningún tipo de comercio ou trata.

Non deberá permitirse que o neno traballe antes dunha idade mínima apropiada; en ningún caso traballará, nin se lle permitirá traballar, en oficios ou postos que poidan prexudicar a súa saúde ou a súa educación ou impedir o seu desenvolvemento físico, mental ou moral.

ONU. *Declaración dos Dereitos do neno*. 1959

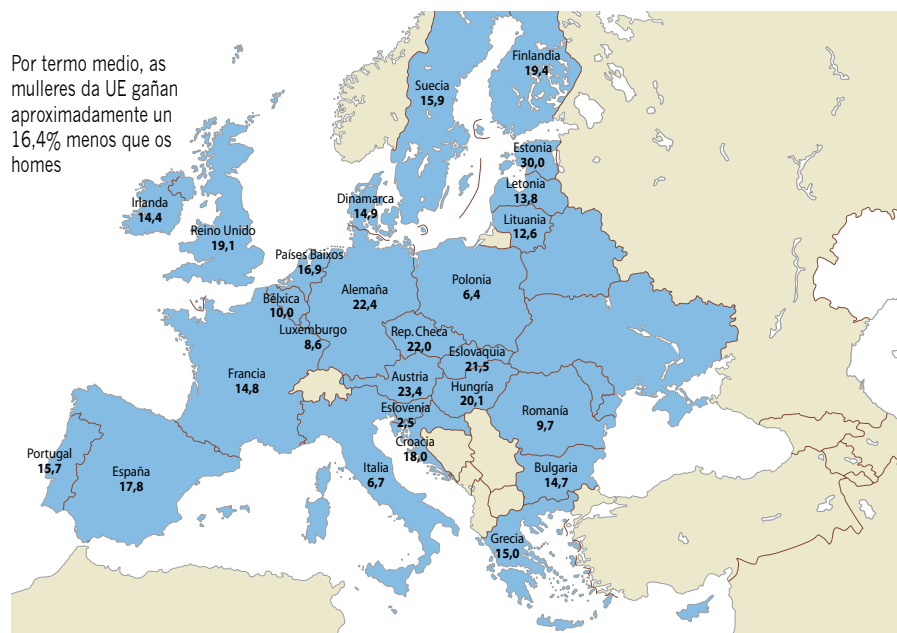
No caso da poboación infantil explotada nos talleres e fábricas, o seu reducido salario serve para aliviar a miseria da súa familia, pero prexudica o conxunto da poboación traballadora, por canto elimina postos de traballo que deberían ser ocupados por adultos, ao tempo que manteñen baixos os salarios do conxunto da poboación. UNICEF, a axencia da ONU para a infancia, calcula en varios centros de millóns os nenos e nenas que traballan antes de cumprir a idade legal.

O traballo feminino

Ademais do traballo non retribuído, o traballo doméstico, a liberalización dos mercados e a globalización da economía incide negativamente no traballo das mulleres, especialmente nos países en desenvolvemento. Desde que a finais dos anos oitenta se crearan as Zonas Industriais de Exportación (ZIE, zonas francas industriais nas que se favorece a instalación de empresas multinacionais ás que se lles libera de determinadas cargas fiscais), a lexislación laboral dos países nos que se sitúan queda en suspenso e a poboación traballadora queda desprotexida. As mulleres sofren esta situación de forma especial, pois ao realizar a mesma función que os homes e cobrar salarios moi inferiores, son contratadas masivamente. Nestas circunstancias, de pouco vale que os gobernos asinen compromisos internacionais; como exemplo, a Convención sobre a eliminación de calquera tipo de discriminación contra as mulleres (CEDAW), acordo aprobado pola ONU e ratificado pola gran maioría dos países do mundo.

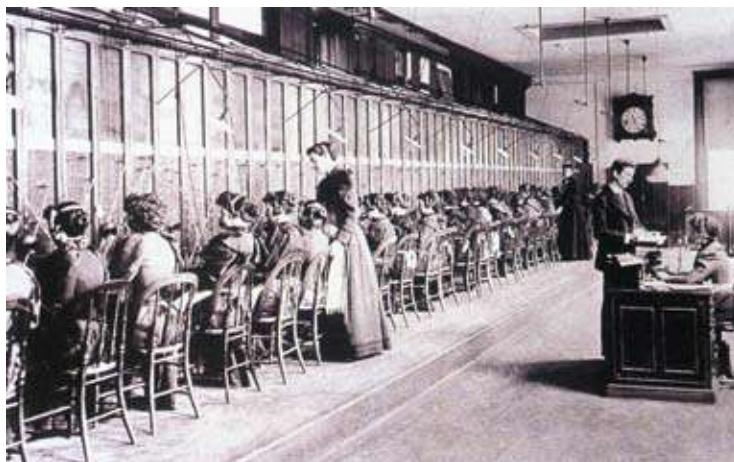
As diferenzas salariais entre homes e mulleres que realizan o mesmo traballo, o que se coñece como brecha salarial, existe tamén nos países desenvolvidos. Así, por termo medio, as mulleres da UE gañan aproximadamente un 16.4% menos que os homes.

Brecha salarial na UE. 2014 (diferenza porcentual entre o salario de homes e mulleres)

5 Sindicatos e organizacións empresariais

Na historia do mundo do traballo está sempre presente o conflito, a situación de tensión entre as dúas partes que se necesitan pero que se enfrontan polos seus intereses contrapostos: o capital e o traballo, o empresario e os traballadores. Para aliviar esta tensión, os sindicatos negocian as condicións de traballo, pero a falta de acordo pode desembocar en medidas de forza polas dúas partes implicadas.

Operarias dunha central telefónica a principios do século XX.

Os sindicatos

Os sindicatos son organizacións de traballadoras e traballadores que teñen como obxectivo a defensa dos seus intereses, en especial os relacionados co salario, a xornada laboral e as condicións do traballo. Para iso, a maioría dos sindicatos actuais defenden a vía da negociación coas organizacións empresariais e cos representantes do Estado para alcanzar acordos e resolver os conflitos, pero non descartan medidas de forza para conseguir as súas reivindicacións como, por exemplo, a folga.

- A súa **orixe** está no século XIX coa creación de sociedades de socorros mutuos, asociacións xurdidas para socorrer o traballador en casos de desemprego, enfermidade ou vellez; os fondos procedían das cotizacións dos beneficiarios. **Posteriormente**, primeiro en Inglaterra, e pola súa influencia no resto de países europeos, os obreiros formaron sindicatos por oficios (*Trade Unions*) que foron fusionándose ata formar grandes organizacións sindicais de ámbito nacional e internacional.
- Entre as actuais **organizacións sindicais de ámbito internacional** destacan:
 - ▶ **Confederación Internacional de Organizacións Sindicais Libres** –CIOSL–, fundada en Londres en 1949. Desde 1996 ten a súa sede en Bruxelas e as súas principais liñas de actuación son o emprego e as normas de traballo internacionais, a ofensiva contra as multinacionais, a igualdade no traballo por razón de sexo, raza ou orixe.
 - ▶ **Confederación Europea de Sindicatos** –CES–, organización constituída en Bruxelas en 1973 co obxectivo de defender os intereses dos traballadores europeos, especialmente ante as institucións da Unión Europea.
 - ▶ A **Federación Sindical Mundial**, fundada en Londres en 1945.
 - ▶ A **Internacional Socialista de Traballadores**, fundada en 1923 e que agrupa os sindicatos nacionais que defenden a ideoloxía socialista (en España, a UXT).

Logotipos dos principais sindicatos en Galicia na actualidade.

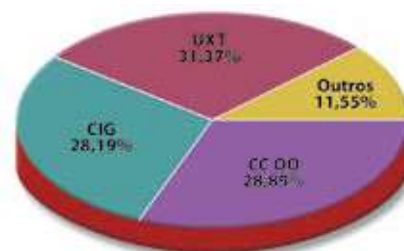

- ▶ Existen tamén sindicatos que agrupan a colectivos específicos, caso das mulleres no **ILGWU** (International Ladies Garment Workers Union).
- Entre os **sindicatos de ámbito nacional** destacan: CIO en Estados Unidos, CGT en Francia, ou a Confederación das Trade Unions en Gran Bretaña. En **España** os sindicatos que teñen maior número de afiliados son a Unión Xeral de Traballadores –**UXT**– (fundada en 1888 polo ferrolán Paulo Iglesias) e Comisións Obreiras –**CC OO**– (fundado en 1962). Ademais, nas comunidades autónomas existen outros sindicatos que actúan nese ámbito, caso da Confederación Intersindical Galega –**CIG**– (1994) ou Solidariedade de Traballadores Vascos –**ELA/STV**– (1911) no País Vasco.

Entre os **logros** alcanzados polos sindicatos destacan:

- ▶ O recoñecemento legal do dereito das traballadoras e dos traballadores a asociarse.
- ▶ A limitación da xornada laboral (na maioría dos países en 8 horas diarias e 40 semanais).
- ▶ O establecemento dun salario mínimo (para todas as profesións, caso de España, ou diferenciado segundo actividades profesionais).
- ▶ A regulamentación da idade máxima e mínima legal para traballar.
- ▶ Dereito á xubilación ao cumprir a idade regulamentaria e as condicións esixidas pola lexislación, cunha pensión garantida ata o seu falecemento.
- ▶ Dereito a un día de descanso semanal (en España desde 1904) e varios de vacacións anuais.
- ▶ O recoñecemento do dereito á folga e á negociación colectiva.
- ▶ Cobertura social ao desemprego e asistencia a colectivos desfavorecidos.

Resultados das eleccións sindicais en Galicia. 2010 (% de representantes elixidos)

Fonte: IGE-INE. Enquisa de poboación activa. 2010

Dereitos das nenas e dos nenos

Art. 7. Os sindicatos de traballadores e as asociacións empresariais contribúen á defensa e promoción dos intereses económicos e sociais que lles son propios. A súa creación ou exercicio da súa actividade son libres dentro do respecto á Constitución e á lei. A súa estrutura interna e funcionamento deberán ser democráticos.

Constitución española. 1978

Cuestións

- 22** Que é un sindicato?
- 23** Cales son os sindicatos máis representativos en Galicia?
- 24** Selecciona un dos logros alcanzados polos sindicatos e valora o seu alcance para as traballadoras e traballadores.

Incentivación para os empresarios mozos.

As organizacións empresariais

Os empresarios, é dicir, os propietarios dos medios de produción (empresas, fábricas, capital...) forman asociacións en defensa dos seus intereses. Existen numerosas organizacións que, de modo similar ás dos traballadores, poden ter ámbito internacional, nacional ou local, e poden defender os intereses xerais de todos os empresarios asociados ou de sectores concretos da produción.

O **obxectivo** común a todas elas é defender o sistema de iniciativa privada, a economía de mercado, promover a unidade empresarial, e protexer os intereses do empresariado fronte aos demais axentes sociais e á propia Administración.

En España destacan, no ámbito nacional, a **CEOE** (Confederación Española de Organizacións Empresariais, 1977) e a **CEPYME** (Confederación Española de Pequenas e Medianas Empresas). En Galicia, a maior organización de empresarios é a **CEG** (Confederación de Empresarios de Galicia, 1981).

As formas de protesta

O máis habitual nos países desenvolvidos é que periodicamente, polo xeral cada ano, os representantes dos empresarios e os dos traballadores de cada sector e os colectivos profesionais negocien as condicións de traballo e revisen os salarios, asinando un acordo que se coñece co nome de **convenio colectivo**. Estes convenios poden afectar toda unha rama da produción (por exemplo, para a construción, para a pesca, para os ferroviarios) ou soamente o cadro de persoal dunha empresa.

Pero cando as dúas partes implicadas na negociación –empresarios e traballadores– non chegan a un acordo, prodúcese unha situación de conflito na que todos fan presión para tratar de impoñer o seu criterio. **As principais formas** de exercer esta presión son:

- Os **empresarios** ameazan co **lock-out** ou pechamento da empresa, de modo que os traballadores quedan sen traballo.

Cartel de protesta contra a precariedade do emprego.

- Os **traballadores** protestan mediante a **folga**, polo xeral paralizando a actividade. A folga pode ser de dous tipos: a estritamente laboral, cando o seu obxectivo é alcanzar melloras que afectan a xornada laboral, as condicións de traballo ou ao aumento de salario, e a de carácter político, cando se realiza para esixir dos gobernos e dos parlamentos leis que favorezan aos traballadores, ou incluso para forzar a caída dun goberno que non defende os seus intereses. O dereito de folga non está recoñecido legalmente en todos os países, polo que as traballadoras e os traballadores que as realizan están expostos a duras sancións e á perda do seu posto de traballo.

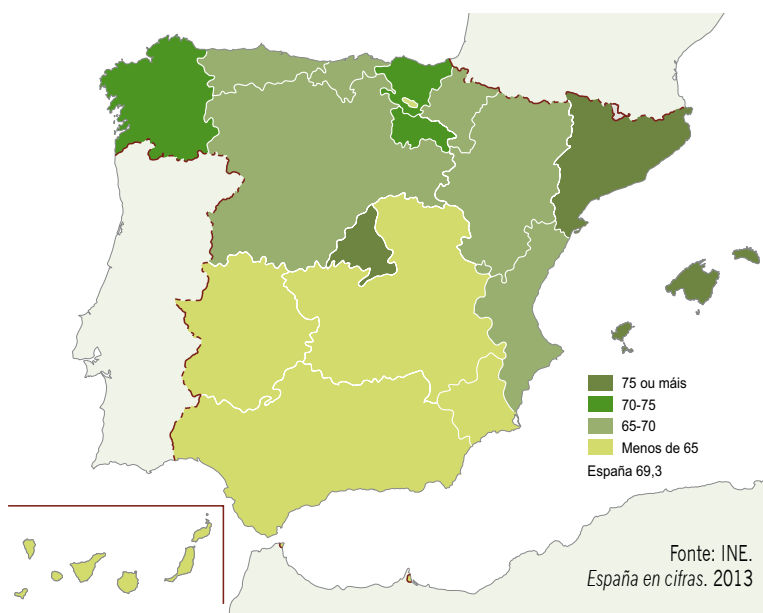
Dereitos constitucionais

Art. 37.1. A lei garantirá o dereito á negociación colectiva laboral entre os representantes dos traballadores e empresarios, así como a forza vinculante dos convenios.

Art. 37.2. Recoñécese o dereito dos traballadores e empresarios a adoptar medidas de conflito colectivo. A lei que regule este dereito (...) incluírá as garantías precisas para asegurar o funcionamento dos servizos esenciais da comunidade.

Constitución española. 1978

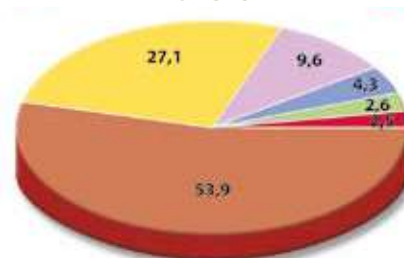
Empresas activas por cada 100 habitantes. 2012

Porcentaxe de empresas activas por intervalos de asalariados en España

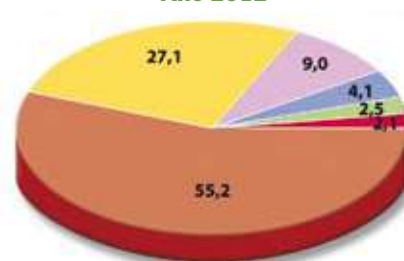

Ano 2010

Fonte: INE. España en cifras. 2010

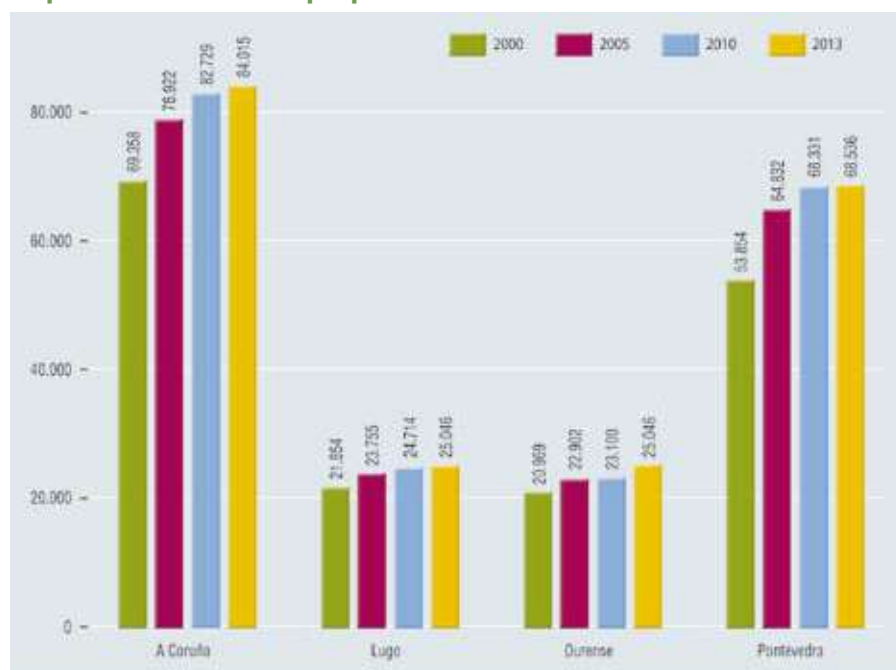
Ano 2012

Fonte: INE. España en cifras. 2013

Empresas con actividade por provincias en Galicia. 2000-2013

Fonte: IGE

Cuestións

- 25 Cales son as formas máis habituais que empregan empresarios e traballadores para forzar unha negociación?
- 26 Por que cres que a CEPYME ten un destacado papel no seo das organizacións empresariais? Para responder fíxate nos datos dos gráficos.
- 27 Consulta un periódico e selecciona, para comentala, unha noticia que teña relación con algún conflito laboral de actualidade (lugar, ámbito laboral ao que afecta, número de traballadores implicados, motivo do conflito, reivindicacións, forma da protesta...).

6 Descanso e ocio

Unha das conquistas máis importantes da loita sindical das traballadoras e dos traballadores de todo o mundo é a fixación, por lei, da xornada máxima de traballo. Actualmente, na maioría dos países son 8 horas diarias, o que permite que o resto do día se dedique a outras actividades: descanso e ocio.

Viaxar é unha forma de ocio activo.

O descanso necesario

Para poder seguir traballando, é imprescindible descansar da fatiga que provoca a actividade produtiva. A vella consigna dos primeiros tempos do sindicalismo reivindicaba o reparto das 24 horas do día en terzos: 8 horas para traballar, 8 para durmir e 8 para o ocio. Esta distribución segue sendo válida en termos xerais, aínda que os sindicatos loitan para que se reduza progresivamente a xornada laboral, situación lograda xa nalgúns países (por exemplo, en Francia, desde hai uns anos o máximo legal son 35 horas semanais). A redución das horas de traballo deixa máis tempo para o descanso, pero sobre todo para o ocio. Mais, como xa se tratou anteriormente, segue habendo no mundo millóns de persoas explotadas e obrigadas a facer unhas xornadas de traballo extenuantes que eliminan o tempo de descanso e, sobre todo, de ocio.

O uso do tempo libre

O tempo libre é o tempo que dedicamos ao ocio, é dicir, a realizar todas aquelas actividades voluntarias ben diferenciadas do traballo profesional, do traballo doméstico, do estudo para promoción no traballo, do tempo libre forzado pola situación de desemprego, e do descanso. É un dereito recoñecido na Declaración Universal de Dereitos Humanos e pola maioría das Constitucións, incluída a española.

Nas sociedades altamente desenvolvidas, o ocio está considerado tan importante como o traballo; moitos traballadores prefiren un menor salario se a xornada laboral lles permite gozar de máis tempo libre. Este tempo cobra así grande importancia á hora de valorar o benestar social dunha

Protección legal para o descanso e o ocio

Art. 24. Toda persoa ten dereito ao descanso, ao goce do tempo libre, a unha limitación razoable da duración do traballo e a vacacións periódicas pagadas.

ONU. Declaración Universal de Dereitos Humanos. 1948

Art. 40.2. Os poderes públicos fomentarán unha política que garanta (...) o descanso necesario, mediante a limitación da xornada laboral e as vacacións periódicas retribuídas.

Art. 43.3. Os poderes públicos fomentarán a educación sanitaria, a educación física e o deporte. Así mesmo facilitarán a adecuada utilización do ocio.

Art. 44. Os poderes públicos promoverán e tutelarán o dereito á cultura, á que todos teñen dereito.

Constitución española. 1978

sociedade. En España esta cuestión está aínda comezando a terse en conta e formar parte das reivindicacións dos sindicatos; unicamente aplícase en casos dalgúns funcionarios a partir de determinada idade (traballan media xornada cobrando menos).

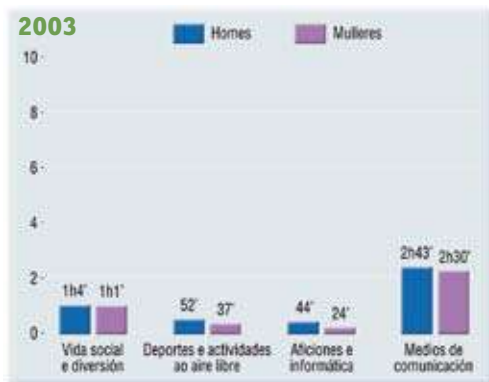
O ocio está directamente relacionado co pracer, nas súas miles de variantes imaxinables, pois os gustos persoais son decisivos á hora de establecer categorías de entretemento. Porén, pódense diferenciar tres **categorías** do ocio:

- **Ocio pasivo**, o que produce sensacións pracenteiras sen que se realice ningunha actividade; a persoa recibe mensaxes ou comunicacións que manteñen a súa atención e mantense como suxeito pasivo. Por exemplo: ver a televisión, ir ao cine.
- **Ocio activo**, o que implica que o suxeito interveña nos feitos que lle proporcionan pracer. Por exemplo: pasear, ler, viaxar.
- **Ocio participativo**, o que as actividades son realizadas de forma colectiva, buscando o entretemento de forma cooperativa. Por exemplo: practicar deportes de equipo.

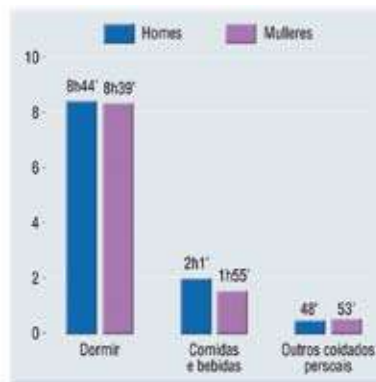

O ocio activo está gañando adeptos de forma considerable nos últimos tempos.

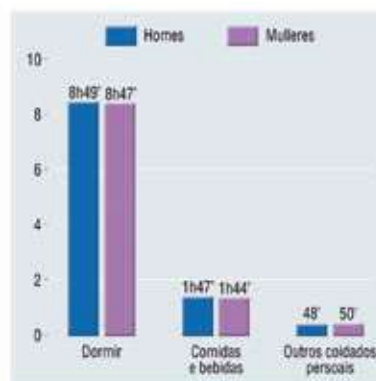
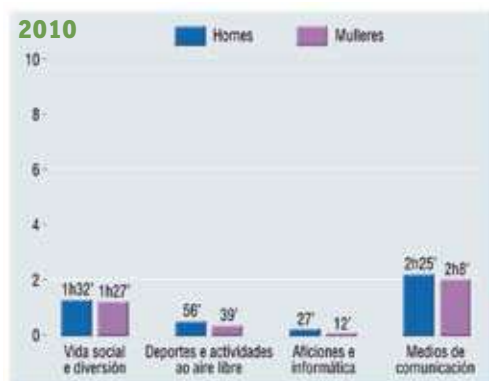
Tempo dedicado ao ocio e aos coidados persoais segundo o tipo de actividade

OCIO

COIDADOS PERSOAIS

Fonte: INE. Enquisa de Emprego do Tempo.

Cuestións

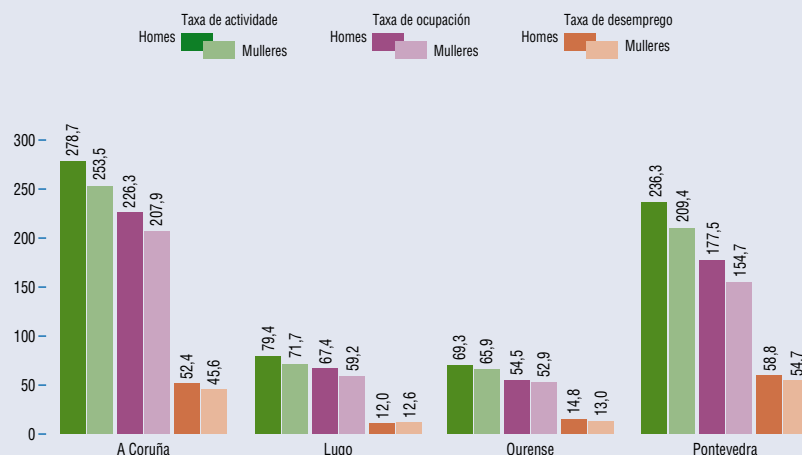
- 28 A que actividades relacionadas co ocio e as necesidades persoais dedican máis tempo os españois?
- 29 Anota no teu caderno a distribución horaria habitual dun día de semana do curso e dun día de vacacións de verán: horas de clase, de estudo, de descanso e de ocio; no caso do ocio, especifica en que empregos ese tempo e as horas que dedicas a cada actividade.
- 30 Valora, de 1 a 10, as seguintes actividades de ocio: viaxar, practicar deporte, ler, ir ao cine, ver a televisión, xogar con videoxogos, pasear, charlar cos amigos e amigas, chatear, ir á praia. Pon en común os resultados co resto da clase. Cal é a actividade mellor valorada?

Analizamos... a poboación galega traballadora

Galicia presenta unha poboación laboral con elevadas taxas de desemprego e mantén altas taxas de ocupación no sector primario. A debilidade do tecido empresarial e a ausencia de potentes industrias orixina unha elevada precariedade no emprego. De modo similar ao que sucede no ámbito mundial, as mulleres galegas sofren a discriminación salarial e teñen taxas de desemprego máis elevadas que as dos homes.

♦ Valora datos porcentuais

Activos, ocupados e desempregados por xénero e provincias. 2014 (en miles)

Fonte: IGE-INE. Enquisa de poboación activa. 2014

Cuestións

1. Analiza e comenta esta gráfica fixándote nas variantes recollidas. Cal é a provincia con maior taxa de actividade? Cal é provincia con menor taxa de desemprego? Compórtase de modo similar a taxa de ocupación nos homes e nas mulleres? Destaca algunha provincia por ter mellores datos no conxunto de Galicia?

♦ Analiza e comenta información textual

Os convenios colectivos

Este tipo de convenios asínanse entre os representantes dos traballadores e da patronal e son un eficaz instrumento de regulamentación das relacións laborais. Poden afectar a unha única fábrica ou a todo un sector de produción e deben revisarse periodicamente para axustalos ás novas situacións socioeconómicas que se vaian producindo. Se non hai acordo entre as partes poden orixinarse graves situacións de conflictividade.

Art.1º.- Obxecto e ámbito de aplicación. O presente Convenio regula as condicións de traballo entre a Empresa Tabacalera, SA e o persoal que nela presta os seus servizos [...].

Art.5º.- Ano 1997. A partir de 1 de xaneiro de 1997 establécese un incremento salarial do 2,6%. No entanto, se a porcentaxe do incremento do I.P.C. fose superior, aplicarase esta última porcentaxe. [...]

Art.6º.- Xornada de traballo. A xornada de traballo seguirá computándose anualmente, [...] quedando establecida en 1.630 horas anuais, unha vez deducido o tempo correspondente ao período de vacacións, festas e os días de descanso semanal e por produtividade. [...]

Art.7º.- Horas extraordinarias. Terán consideración de horas extraordinarias todas aquelas que excedan da xornada laboral establecida en Convenio Colectivo. [...]

Art.8º.- Permisos retribuídos. [Afectarán ás seguintes situacións]: Por asistencia a familiares enfermos [...]. Por falecemento de parentes ou asistencia a enterros [...]. Por razón de matrimonio [...]. Por parto [...]. Por exames [...].

Art.18º.- Comisión de Interpretación e Vixilancia. Ambas partes acordan establecer unha Comisión Paritaria como órgano de interpretación e control do cumprimento do pactado, que estará formada por cinco Vocais Titulares en representación da Empresa e outros cinco por parte dos traballadores.

Convenio colectivo da fábrica de tabacos da Palloza (A Coruña). 1996-1997

Cuestións

2. Cales son as partes que asinan este convenio? Que aspectos económicos e laborais recolle? Que mecanismo de control establece para comprobar que se cumpre o acordado? Existe, nestes días, en España ou na túa localidade, algún conflito derivado da negativa dalgunha das partes a asinar un novo convenio colectivo?

♦ Observa e comenta unha táboa de datos

Evolución do desemprego feminino por CC AA (%)

	2006	2008	2010	2012
Andalucía	60,61	50,09	50,76	36,06
Aragón	59,67	45,54	48,91	19,73
Asturias	60,98	52,76	53,35	21,75
Baleares	54,98	45,56	46,57	20,08
Canarias	58,50	49,35	50,53	34,20
Cantabria	60,74	47,28	48,64	14,58
Castela-A Mancha	67,59	51,75	53,64	31,55
Castela e León	63,39	52,32	53,43	22,17
Cataluña	57,16	47,40	47,62	22,26
Com. Valenciá	58,44	47,27	48,74	28,40
Estremadura	66,91	57,61	58,32	36,27
Galicia	62,50	55,78	54,31	19,83
Madrid	58,80	48,10	50,88	18,32
Murcia	57,89	44,21	47,97	28,85
Navarra	60,64	49,44	52,09	14,46
País Vasco	58,90	51,61	51,38	15,76
Rioxa (A)	58,56	45,37	50,74	22,40

Fonte: Ministerio de Trabajo. *Estadísticas de Empleo*. 2012

Cuestións

3. Como evolucionou a taxa de desemprego feminino galego? En que comunidade autónoma é máis elevado o desemprego feminino en 2012? Cal das CC AA rexistra o menor desemprego feminino? Cal cres que é a razón destas diferenzas?

♦ Realiza un gráfico sectorial

Siniestralidade laboral rexistrada en Galicia. 2013

(Accidentes de traballo con baixa, en xornadas de traballo)

Agricultura	1.214	Construcción	2.784
Pesca	1.132	Servizos	10.846
Industria	6.394		

Cuestións

4. Logo de elaborar a gráfica, responde: en que sector se producen máis accidentes laborais? Cales serán as causa máis importantes dos accidentes laborais en cada un dos sectores?

Traballamos con... documentos escritos

Os documentos escritos son fontes de información de orixe moi diversa –ensaos, estudos de investigación, informes, artigos periodísticos...– que proporcionan datos e analizan situacións, para o caso que nos ocupa, de carácter xeográfico e histórico. O proceso para facer un comentario é similar ao que se debe seguir con outras fontes de información. Sirva de modelo o proceso realizado co seguinte texto.

16 de cada 100 nenos de todo o mundo son obxecto de explotación no seu traballo, o que constitúe unha violación da Convención sobre os Dereitos do Neno e das normas internacionais do traballo. Case tres cuartas partes deles traballan en actividades perigosas, como minas ou fábricas, ou manipulan substancias perigosas, por exemplo, substancias químicas.

A maioría dos traballadores infantís son “invisibles”, é dicir, están apartados da vista e fóra do alcance da lei. A moitos destes nenos non só se lles explota, senón que se lles nega a educación, os coidados básicos da saúde, unha nutrición axeitada, o tempo libre. (...) En xeral, o traballo doméstico das nenas é o máis invisible de todos, e algúns datos indican que as nenas forman o grupo maior entre os traballadores infantís.

UNICEF. *Traballo e explotación infantil*. www.unicef.es

♦ Análise

- **Ler devagar**, aclarando todas as palabras, expresións ou conceptos descoñecidos ou que ofrezan dúbidas.
- **Subliñar** as palabras que marcan as ideas básicas.
- **Relacionar** o contido do texto co tema traballado na clase.
- **Organizar** as ideas a comentar mediante algún tipo de esquema.

♦ Comentario

Consiste en elaborar unha redacción que recolla de forma ordenada as ideas do texto e a información relacionada con el, de modo que se demostren os coñecementos adquiridos sobre o tema. Debe presentar tres bloques ou parágrafos ben diferenciados:

- **Introdución**, coa presentación do documento, de forma breve, en relación coas circunstancias ás que fai referencia.
- **Comentario propiamente dito**, destacando as principais ideas, así como a significación do contido do documento.
- **Conclusións**, cunha valoración global a modo de resume. Hai que evitar xuízos de valor persoais e expresión como bo/malo, gústame/non me gusta...

Erros máis frecuentes a evitar: *parafrasear* –repetir con outras palabras o que di o documentos sen achegar nada novo–, e *escaparse* –centrar o comentario en temas totalmente colaterais–.

Outros aspectos formais: coidar a ortografía, a presentación e a letra, así como empregar o vocabulario axeitado e específico do tema a comentar.

Lembra e aplica

1. Define os seguintes termos:

Taxa de actividade, folga, economía somerxida, poboación inactiva.

2. Analiza e comenta este texto.

En agosto de 1911, as catrocentas traballadoras da fábrica [de conservas] de Eduardo Martínez e Manuel Pita van á folga por igualación de horario cos homes, isto é, a redución da xornada en media hora. En poucos días a folga esténdese á totalidade do sector; en máis dun caso, os malos tratos son a espoleta que fai estalar o conflito. Poñamos como exemplo o caso dunha fábrica onde se inicia a folga “porque o encargado obrigou a mulleres e nenos a velar ata as cinco da madrugada sen probar alimento”. (...) A firme actitude das folguistas porá nun grave apuro aos fabricantes. A mediados de setembro o Faro de Vigo dá conta de que a causa do conflito “moitas fábricas están sendo cerradas ou trasladadas a outros lugares, producíndose unha grave situación de paro na nosa provincia”. Ao cabo de tres meses rematou o conflito xa que os patróns aceptaron as reivindicacións obreiras, isto é, concedendo ás mulleres a redución horaria que esixían.

Xesús GIRÁLDEZ RIVERO. *O traballo das mulleres na industria conserveira. Organización e conflictividade (Vigo, 1890-1917)*. 1987

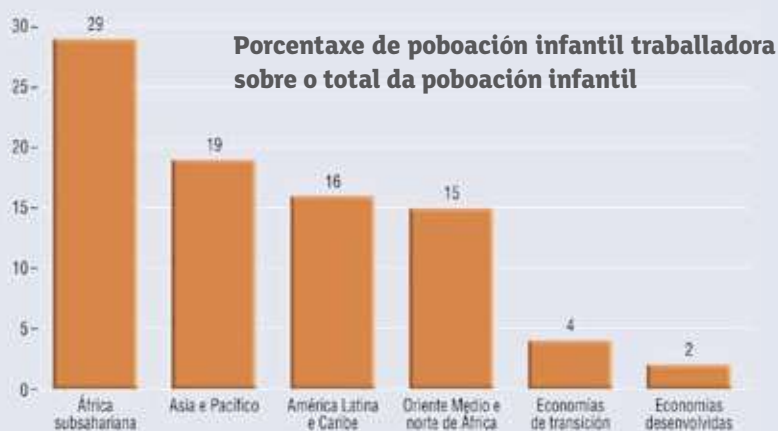
3. Elabora un mapa conceptual sobre o reparto do tempo e as actividades que se realizan no que relaciónes, polo menos, os seguintes termos:

Traballo, descanso, ocio, explotación, durmir, viaxar, cansazo, sindicato, traballo infantil, poboación traballadora, folga, pobreza, pechamento patronal.

4. Responde ás seguintes preguntas:

- Que é un sindicato?
- En que se diferencia o tempo de descanso do tempo de ocio?
- Quen forma parte da poboación activa?
- En termos xerais, están equiparados os salarios masculinos e femininos?
- A que se denomina desemprego estrutural?
- Como se considera o traballo na actual Constitución española?

5. Analiza e comenta esta gráfica de barras.

Recomendacións

♦ PARA LER

Gudrun Pausewang. *Escoitas o río, Elin?* 1998 [Historia dunha familia na que, primeiro a nai e logo o pai, quedan sen traballo. Para saír da situación, todos os membros deberán achegar as súas ideas e o seu esforzo, de modo que, aínda que con moitas dificultades, lograrán saír adiante]

♦ PARA VER

The Full Monty. Peter Cattaneo. 1997 [Uns obreiros do metal no desemprego e desesperados ante a imposibilidade de lograr algo de diñeiro, montan un espectáculo de striptease para conseguir unhas libras esterlinas. O ton de comedia non impide apreciar o amargo drama do desemprego]

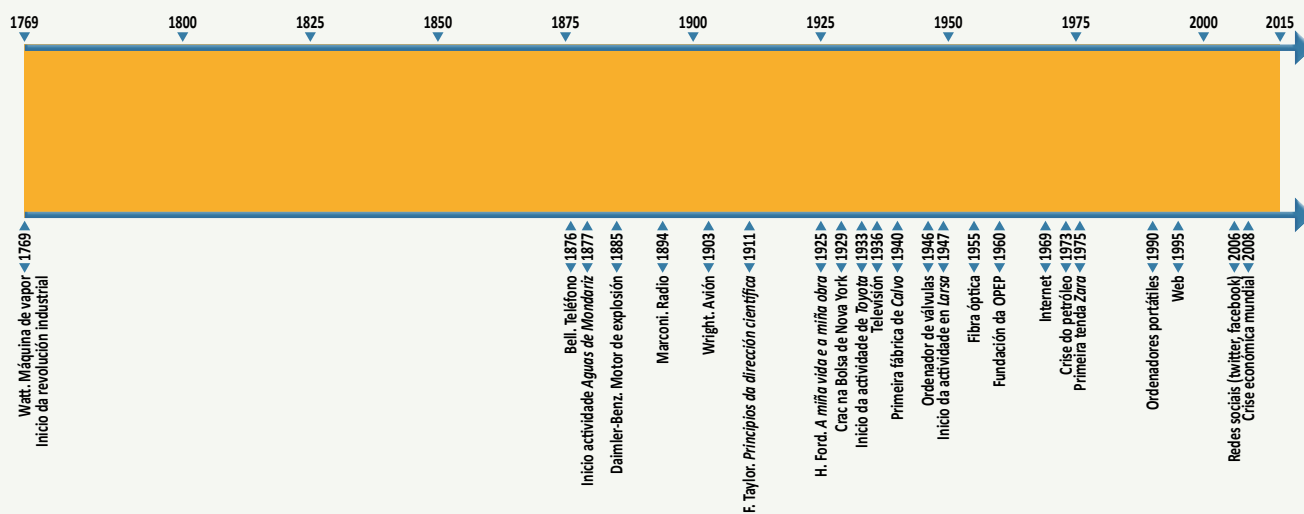
Tema 8

1. Do taller á multinacional
2. Elementos da produción industrial
3. Do fordismo ao *Just in Time*
4. A produción de alimentos
5. O crecemento dos servizos

- * Reforza as competencias básicas
- Analizamos... Inditex, unha multinacional galega
- Traballamos con... gráficos
- Lembra e aplica

Eixe temporal

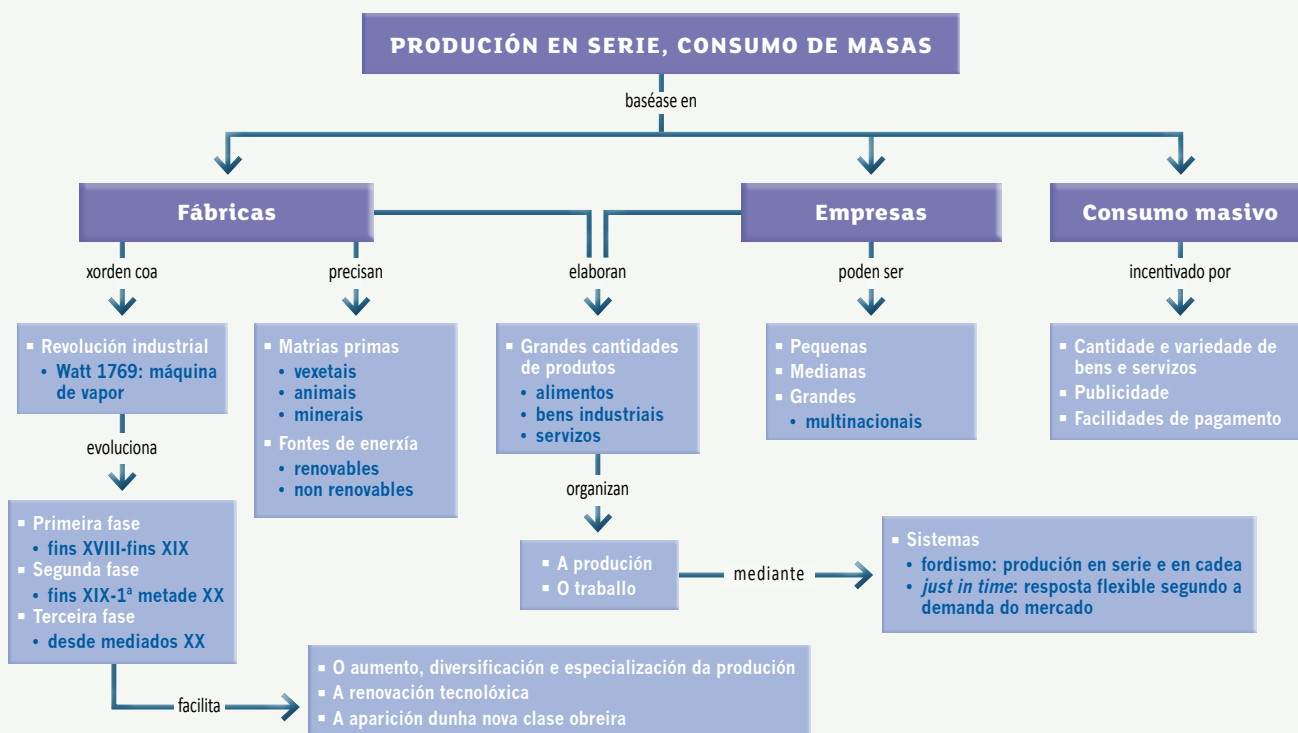

Producción en serie, consumo de masas

Imos coñecer...

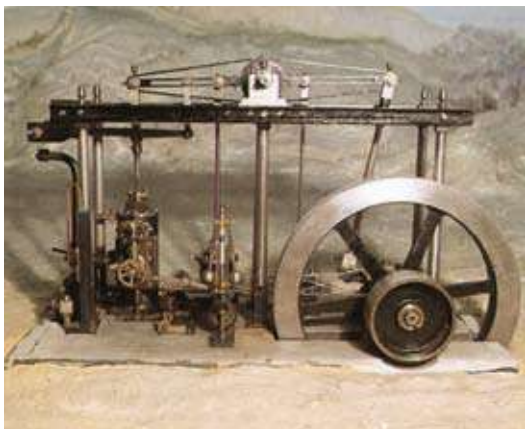
- ♦ A evolución experimentada polas formas e métodos de produción de bens e servizos desde os inicios da revolución industrial.
- ♦ As características das diferentes fases do proceso industrializador.
- ♦ Os tipos de empresas, especialmente a gran empresa multinacional.
- ♦ Os primeiros sistemas de produción en serie.
- ♦ As características de empresas innovadoras que marcan tendencia: Toyota e Inditex.
- ♦ Os sistemas máis habituais para incitar ao consumo na sociedade actual.
- ♦ As novas formas de explotación agropecuaria.
- ♦ A pesca e o cultivo de especies mariñas.
- ♦ O trazos básicos da moderna industria alimentaria.
- ♦ A diversidade das materias primas e das fontes de enerxía.
- ♦ Os principais tipos de industria e os criterios da súa localización.
- ♦ A terciarización da economía e as actividades do sector dos servizos.
- ♦ A técnica de traballo de análise e comentario de gráficos.

Relacionamos contidos

1 Do taller á multinacional

O mundo actual da globalización e da mundialización da economía é o resultado da evolución dos sistemas de produción iniciados coa revolución industrial, así como da aplicación dos principios do sistema capitalista de obtención dos máximos beneficios.

Máquina de vapor de James Watt.

Do taller á fábrica

A industria moderna iniciouse co proceso coñecido como **revolución industrial**, que permitiu substituír o sistema tradicional de talleres artesanais polas fábricas. Nestas novas instalacións concéntranse as máquinas e os homes baixo unha dirección centralizada que controla todo o proceso, divide o traballo en tarefas específicas para cada operario e aplica un ríxido código de disciplina para obter o máximo rendemento dos traballadores. As fábricas elaboran os seus produtos en elevadas cantidades, reducindo así custos de produción e abaratando os prezos; os talleres, incapaces de competir, pecharon ou dedicáronse á produción de artesanías.

O proceso industrializador

Desde os inicios da revolución industrial ata a actualidade diferéncianse varias fases, marcadas polo emprego de diferentes fontes de enerxía, sistemas de produción e organización do traballo.

James Watt (1736-1819), inventor da máquina de vapor.

- **Primeira fase.** Iniciouse a finais do século XVIII en Inglaterra grazas á invención da **máquina de vapor** por James Watt en 1769. A esta seguiron numerosos inventos mecánicos que incrementaron a produción e a produtividade nos tres sectores destacados do momento: o dos tecidos (especialmente de algodón), o da metalurxia do ferro, e o dos transportes (tren e barco de vapor). A fonte de enerxía básica era o carbón.
- **Segunda fase.** Desde finais do século XIX foron apreciables cambios significativos no proceso industrializador, entre os que destacaron:
 - ▶ **Expansión xeográfica**, coa incorporación da maioría dos países europeos, ademais de EE UU e Xapón.
 - ▶ O emprego de **novas fontes de enerxía**: petróleo, electricidade.
 - ▶ **Novos sectores industriais**: químico, eléctrico, metalúrxico (obtención de aceiro, emprego de novos metais como o aluminio), do automóbil (motor de explosión de Daimler-Benz, 1885), aeronáutico (avión dos irmáns Wright, 1903).
 - ▶ **A nova organización do traballo**, na que destacaron os sistemas ideados polos norteamericanos Taylor e Ford, que iniciaron a fabricación masiva de produtos estándar. É o sistema coñecido como *traballo en cadea*.
 - ▶ **Formas máis complexas de organización das empresas** (fusións, asociacións), orixinadas pola necesidade de dispor de maiores recursos financeiros, e co obxectivo de dominar os mercados e aumentar as producións e os beneficios.

- **Terceira fase.** Desde mediados do século XX e de forma máis intensiva desde a década dos anos 90, os avances tecnolóxicos e o crecemento xeral da economía dan lugar á súa mundialización. Nesta fase actual destacan:
 - ▶ A aparición de **novos países industriais**: Corea do Sur, Taiwán, Hong Kong, Singapur, India, Brasil e, sobre todo, China.
 - ▶ Potenciación do petróleo e a electricidade e incorporación de **novas fontes de enerxía**: a nuclear e as enerxías renovables.
 - ▶ **Novos sectores industriais** e continua **innovación tecnolóxica** (revolución dixital, informática, microelectrónica, biotecnoloxía, novos materiais) con múltiples aplicacións (comunicacións, exploración do espazo, automatización na fabricación, investigacións médicas e biolóxicas).
 - ▶ **Terciarización da economía**, é dicir, crecemento e importancia do sector terciario ou de servizos fronte ao secundario e primario.
Empresas **multinacionais**, grandes grupos industrias e empresas financeiras con intereses en moitos países.
 - ▶ Investimento das empresas en **investigación e desenvolvemento** (I+D), formación dos seus propios traballadores e innovación (I+D+i).
 - ▶ **Nova clase obreira**, formada por profesionais polivalentes, de elevada cualificación técnica e científica.

Neste proceso industrializador producíronse uns períodos de desenvolvemento e expansión económica e outros de contracción e crise. Ata o século XX estas crises afectaban un sector ou un país, pero o desenvolvemento do comercio mundial e o incremento das relacións económicas e financeiras entre os países fai que as crises iniciadas nun país afecten a outros, directa ou indirectamente relacionados. Así destacaron algunhas crises mundiais como: a de 1929, que se iniciou na Bolsa de Nova York e que deu orixe á Gran Depresión dos anos 1930; ou a de 1973, provocada pola suba dos prezos do petróleo, que afectou directamente os países máis desenvolvidos e indirectamente os restantes.

En 2007 iniciouse unha nova crise financeira nos Estados Unidos, que afectou os Bancos e Bolsas dos países máis directamente relacionados. Posteriormente afectou outros sectores, como a industria ou o sector inmobiliario, e provocou o incremento do desemprego en todos os países afectados.

A nova era das comunicacións: Internet

A Internet é unha rede mundial de computadoras que aparece por primeira vez en 1960, pero non foi ata 1969 cando se creou o primeiro enlace entre varias universidades norteamericanas por medio dunha liña telefónica conmutada. Coa aparición de Internet e das conexións de alta velocidade dispoñibles ao público, alterouse profundamente o modo de traballar de millóns de persoas. Fronte á xornada laboral tradicional, na que os empregados se desprazan ao lugar de traballo, a Internet permite maior flexibilidade en termos de horario e localización. Un experto contable pode, sentado na súa casa, revisar os libros dunha compañía doutro país, nun servidor situado nun terceiro país que sexa mantido remotamente polos especialistas dun cuarto país. Todo isto permite a desmaterialización da economía e dá lugar ao nacemento dunha nova economía caracterizada pola utilización da rede en todos os procesos de incremento do valor da empresa.

Cuestións

- 1 Cantas fases se diferencian no proceso industrializador? Cando e onde comezou? Que características presenta a fase actual?
- 2 Cita cinco actividades de carácter artesanal que se realicen na actualidade e comenta aspectos como: tipo de produto, condicións nas que se elabora (lugar, tipo de artesan/á, materiais, enerxía e ferramentas que emprega, cantidade e calidade...) e comercializa (local estable, venda ambulante).
- 3 O uso da Internet aumenta sen cesar, tanto para o traballo como para o ocio. Indica cinco razóns que xustifiquen este crecemento.

As empresas

A empresa é a unidade básica de produción industrial, mercantil ou de prestación de servizos. Para obter os máximos beneficios, os empresarios deben organizar o capital, a man de obra, as instalacións, a tecnoloxía e as redes de comercialización. Segundo o criterio empregado, as empresas poden clasificarse polo seu **tamaño** (pequena, mediana, grande); segundo o seu **propietario** (privada, pública); pola **forma de propiedade** (individual ou colectiva e, neste caso, son sociedades anónimas, colectivas ou cooperativas); polo **ámbito de actuación** (local, nacional, internacional); pola **actividade** que realizan (no sector primario, secundario, terciario).

As empresas poden asociarse ou fusionarse para aumentar os seus recursos e controlar mercados. Nacen así as **sociedades por accións** (os socios achegan capital mediante a compra de accións da empresa en Bolsa), o **cartel** (convenio entre empresas dun mesmo sector para fixar prezos e repartirse zonas de mercado), o **trust** (fusión de varias empresas que dá lugar a unha nova que trata de controlar un sector de produción) e o **holding** (grupo de empresas controladas por unha sociedade financeira que posúe a maioría das súas accións).

A grande empresa. As multinacionais

Fábrica da multinacional Volkswagen en Wolfsburg (Alemaña).

A grande empresa desta época da globalización é a **multinacional**, caracterizada polo seu gran tamaño (en recursos financeiros, produción masiva, elevado número de traballadores...), por desenvolver actividades de produción en varios países e porque exerce o control directo de todas as súas actividades desde un único centro (casa central ou matriz). O seu poder é enorme, pois manexan capitais superiores ao PIB de moitos países e teñen miles de traballadores e traballadoras. A maioría son norteamericanas e xaponesas.

Os seus **obxectivos** son: reducir os custos de produción, aumentar a produción, a produtividade e as vendas adaptándose ás cambiantes esixencias dos consumidores. Para logralos establecen medidas como:

- **Renovación técnica constante** derivada da aplicación da informática e as telecomunicacións, así como a automatización e robotización dos procesos produtivos. Para poder competir no mercado mundial, as empresas deben contar coa tecnoloxía punteira ou alta tecnoloxía en permanente renovación.
- **Diferenciación entre a dirección e a produción.** Mentres que os centros de dirección e xestión da multinacional permanecen localizados nos países de orixe, para reducir custos nas tarefas máis básicas (produción de materias primas, montaxe), as empresas recorren a:

- ▶ **Deslocalización**, instalando cada fase do proceso industrial no lugar do mundo que resulte máis vantaxoso. Polo xeral, nos países desenvolvidos instálanse os procesos que precisan de man de obra cualificada, mentres que nos subdesenvolvidos os que necesitan man de obra abundante, con salarios baixos e lexislación laboral escasa.
- ▶ **Descentralización** da produción, distribuíndo as fases do proceso de produción en varias plantas industriais (situadas en espazos diferentes e incluso en países diferentes), en lugar de concentralo todo nunha única. Son as denominadas **empresas multiplanta**.
- ▶ **Externalización**. Estas empresas multinacionais contratan a outras empresas especializadas parte das tarefas produtivas para reducir custos e mellorar a calidade dos produtos (subcontratas).
- **Formación dunha nova clase obreira de técnicos e directivos**, que debe aumentar a súa produtividade mediante a formación constante a cargo da empresa, participación nos beneficios, primas de rendemento, identificación cos intereses da empresa (ante a competencia e o perigo de pechamento).
- **Estudo dos mercados**, para coñecer os gustos das consumidoras e consumidores e axustar a oferta coa demanda. Ao mesmo tempo, as multinacionais invisten elevadas sumas de diñeiro en **publicidade** para estimular o consumo dos seus produtos.
- **Vinculación estreita da produción co volume de vendas**, producindo o que o consumidor desexa ao menor custo posible e no mínimo tempo, evitando almacenaxes (producción flexible).

A deslocalización diríxese cara a países con man de obra abundante e barata.

As doce maiores empresas por beneficios. 2013

Multinacional	Actividade	País de orixe
Royal Dutch	Petróleo	EE UU / Países Baixos
Exxon	Petróleo	Estados Unidos
Wal-Mart	Alimentación	Estados Unidos
BP	Petróleo	Reino Unido
Sinopec Group	Hidrocarburos	China
China N Petroleum	Petróleo	China
Satate Grid	Enerxía	Estados Unidos
Chevron	Petróleo	Estados Unidos
Conoco Philips	Petróleo	Estados Unidos
Toyota Motor	Automóbil	Xapón
Total	Petróleo	Francia
Volkswagen	Automóbil	Alemaña

Cuestións

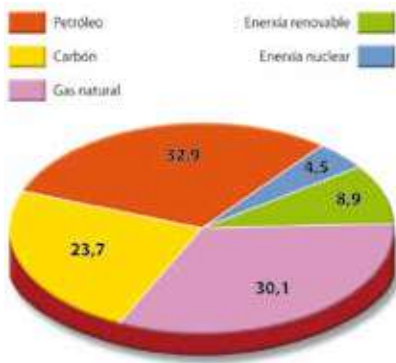
- 4 Que é unha multinacional? En que países están as maiores? Fai un cadro coas súas características.
- 5 Actualmente, unha prenda de vestir con etiqueta española pode ser o resultado dun proceso como este: algodón da India, fiado en Turquía, tecido en Bangladesh, estampado en Italia con tinturas de Polonia e China, forro suízo e empaquetada en España. Analiza e comenta as razóns deste tipo de sistemas de produción. Cal é o seu obxectivo básico?
- 6 Investiga a través da Internet os datos máis destacados dalgunha multinacional para elaborar un breve informe sobre a súa produción, número de empregados, países nos que opera...

2 Elementos da produción industrial

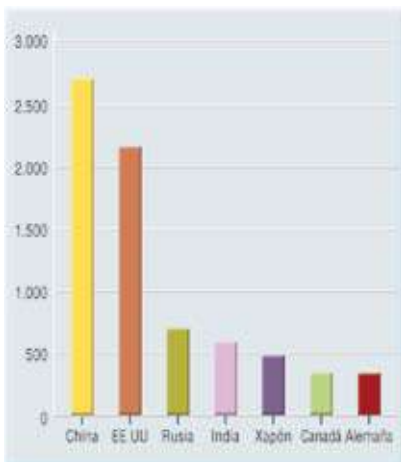
Mina de carbón ao aire libre.

Consumo mundial de enerxía primaria. 2013 (en %)

Fonte: Ministerio de Industria, Enerxía e Turismo.
A enerxía en España. 2013.

Principais consumidores de enerxía no mundo. 2013

Para producir bens industriais e de consumo son necesarias as materias primas e as fontes de enerxía. Segundo os produtos elaborados, diferéncianse varios tipos de industrias que tratan de instalarse nos lugares e países onde poidan obter os maiores beneficios posibles.

A diversidade das materias primas

As materias primas son os elementos que emprega a industria para fabricar produtos elaborados (aptos para o consumo) ou semielaborados (que precisan novas transformacións para a súa utilización). A industria actual emprega unha gran variedade de materias primas que, pola súa orixe, poden ser:

- De orixe **vexetal** e **animal**, as procedentes de agricultura (cereais, algodón...), da explotación forestal (madeira, cortiza, resina, caucho...), da pesca (peixes, mariscos, algas...) e da gandería (carne, leite, coiro, la...).
- De orixe mineral, extraídos pola actividade da minaría do solo ou subsolo; poden ser metálicos (ferro, cobre, chumbo, ouro, prata, estaño...) ou non metálicos (nitratos, fosfatos, granito...).

As fontes de enerxía

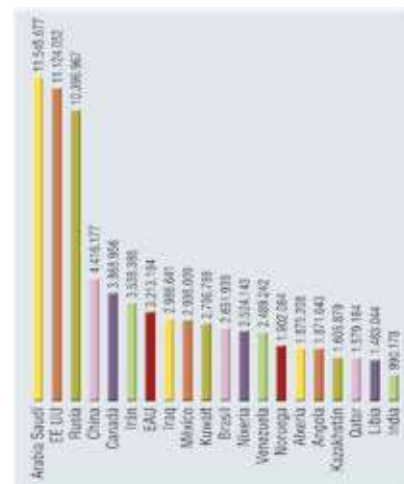
As fontes de enerxía son os recursos naturais que emprega a industria para mover as máquinas que transforman as materias primas en produtos elaborados. Poden ser:

- **Non renovables**, as que se esgotan polo seu uso. Son as máis utilizadas e obtéñense a partir de combustibles fósiles (carbón, petróleo, gas natural) e minerais radioactivos (uranio).
 - ▶ **O carbón** foi a fonte de enerxía básica de primeira revolución industrial, e aínda segue tendo un elevado consumo para a produción de electricidade nas centrais térmicas. É un composto de orixe orgánica e, segundo a súa capacidade calorífica, diferéncianse catro variantes; antracita, hulla, lignito e turba. Os principais produtores son China, EEUU, India, Australia e Rusia, que producen o 79% do total mundial.
 - ▶ **O petróleo** é a máis consumida actualmente. Procede da descomposición de materia orgánica e está contido en bolsas ou depósitos dos que se extrae mediante pozos de perforación. Tras un proceso de transformación nas refinarias, obtense combustibles (gasolinas, queroseno, gasóleo, fuel...), produtos para a industria química (plásticos, fibras téxtiles, fertilizantes, pinturas, explosivos...) e materiais de construción (asfaltos). Transpórtase en terra por oleodutos e no mar en buques petroleiros. A maioría dos grandes produtores

están agrupados na OPEP (Organización de Países Exportadores de Petróleo, fundada en 1960).

- O **gas natural** é un combustible fósil que case sempre está asociado ao petróleo. O seu consumo está en aumento, especialmente para uso doméstico. Emiratos Árabes Unidos, Rusia, Canadá, Qatar e Irán son os maiores produtores (53% da produción mundial).
- A **enerxía nuclear** obtense da fisión ou ruptura de átomos de minerais radioactivos (uranio, torio), proceso realizado nos reactores das centrais nucleares. Xera gran cantidade de calor que se emprega basicamente en producir electricidade, aínda que tamén se emprega na industria química, na tecnoloxía médica e na industria militar (armamento). Pero os seus residuos xeran graves problemas porque son altamente contaminantes.
- **Renovables**, as que non se esgotan polo uso. Empréganse fundamentalmente para producir electricidade. Contaminan pouco e producen escaso impacto ambiental (enerxías limpas, alternativas), polo que cada vez teñen maior presenza e consumo. As máis importantes son: a **hidráulica**, que aproveita a forza dun salto de auga para impulsar unha turbina e xerar electricidade. A **solar**, que capta os raios solares mediante paneis. A **eólica**, mediante aeroxeradores movidos pola forza do vento. A da **biomasa**, xerada a partir de residuos orgánicos. Menos utilizadas e que precisan de maiores investigacións son: a **xeotérmica**, que aproveita a calor interna da Terra que ascende en forma de fontes termais e geysers, e a **maremotriz**, obtida a partir do movemento das mareas para mover turbinas.

Principais produtores de petróleo. 2012

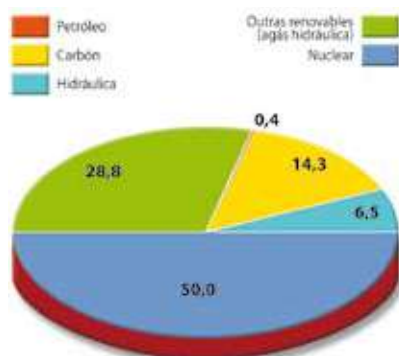

Fonte: Ministerio de Industria, Enerxía e Turismo.

Parque de produción de enerxía eólica no Cabo Runcudo (Corme).

Produción de enerxía en España. 2008 (en %)

Fonte: INE. España en cifras. 2010

Produción de enerxía en España. 2013 (en %)

Fonte: Ministerio de Industria, Enerxía e Turismo.

Cuestións

- Indica tres materias primas de orixe vexetal, animal e mineral diferentes das citadas.
- Cal é a fonte de enerxía que máis se consome no mundo? Cales son os países maiores produtores desa enerxía?
- Cales son as vantaxes e desvantaxes das enerxías renovables e das non renovables?

O sector da construción demanda bens de equipo.

Tipos de industria

As industrias clasifícanse, segundo as materias primas que utilizan e os produtos que fabrican, en tres grupos:

- **Industrias de base:** transforman as materias primas en produtos semielaborados que son utilizados por outras industrias. Destacan a **extractiva** (obtención de materias primas), a de **producción de enerxía**, a **siderurxia** (obten o ferro en altos fornos e produce tamén aceiro) e a **química de base** (cunha produción moi variada que inclúe fertilizantes, plásticos, explosivos, colorantes...).
- **Industrias de bens de equipo:** transforman os produtos das industrias de base en equipos e maquinaria que precisan outras industrias. Agrúpanse en: industrias de **materiais de construción** (metálicos, cerámicos, de vidro, madeira... para construír estradas, pontes, vivendas...) e **metalurxia de transformación** (ferramenta industrial e material para transportes).
- **Industrias lixeiras ou de uso e consumo:** cos materiais proporcionados polas industrias anteriores, elaboran produtos destinados directamente ao consumo. Son moi numerosas, destacando: a **automobilística** (coches, motos, vehículos industriais...), a **téxtil** (tecidos, confección...), a **electrónica** (ordenadores, teléfonos móbiles, electrodomésticos...), a **química lixeira** (medicinas, perfumaría, produtos de limpeza, cosméticos...) e a **alimentaria**.

A localización da industria

As industrias buscan localizacións apropiadas que lle permitan optimizar os recursos. Entre os **factores** que determinan a instalación están:

- A **proximidade** ás materias primas e fontes de enerxía (especialmente para as industrias de base), aos mercados, aos medios de transporte e ás redes de comunicación (no caso das industrias lixeiras).
- A **man de obra**, especialmente se é abundante e barata ou se está ben cualificada.
- A **política** económica e medioambiental do país: subvencións, facilidades para adquisición de solo, exención de impostos, lexislación pouco esixente en dereitos laborais e problemas de contaminación...

A presenza de industrias no territorio dá lugar a **espazos** industriais diferenciados:

- As **rexións**, grandes zonas nas que se concentran gran número de industrias. As máis importantes están nos países máis desenvolvidos: Europa central e occidental, EE UU, Xapón, Rusia, os países emerxentes de Asia (Corea do Sur, Taiwán, Singapur) e China.
- Os **focos**, áreas de menor extensión e número de industrias que se localizan nas proximidades de grandes cidades de países industrializados e desenvolvidos, así como noutros de desenvolvemento crecente (India, Sudáfrica, Australia, Nova Celandia, Arxentina, Brasil, México).

Polígono industrial.

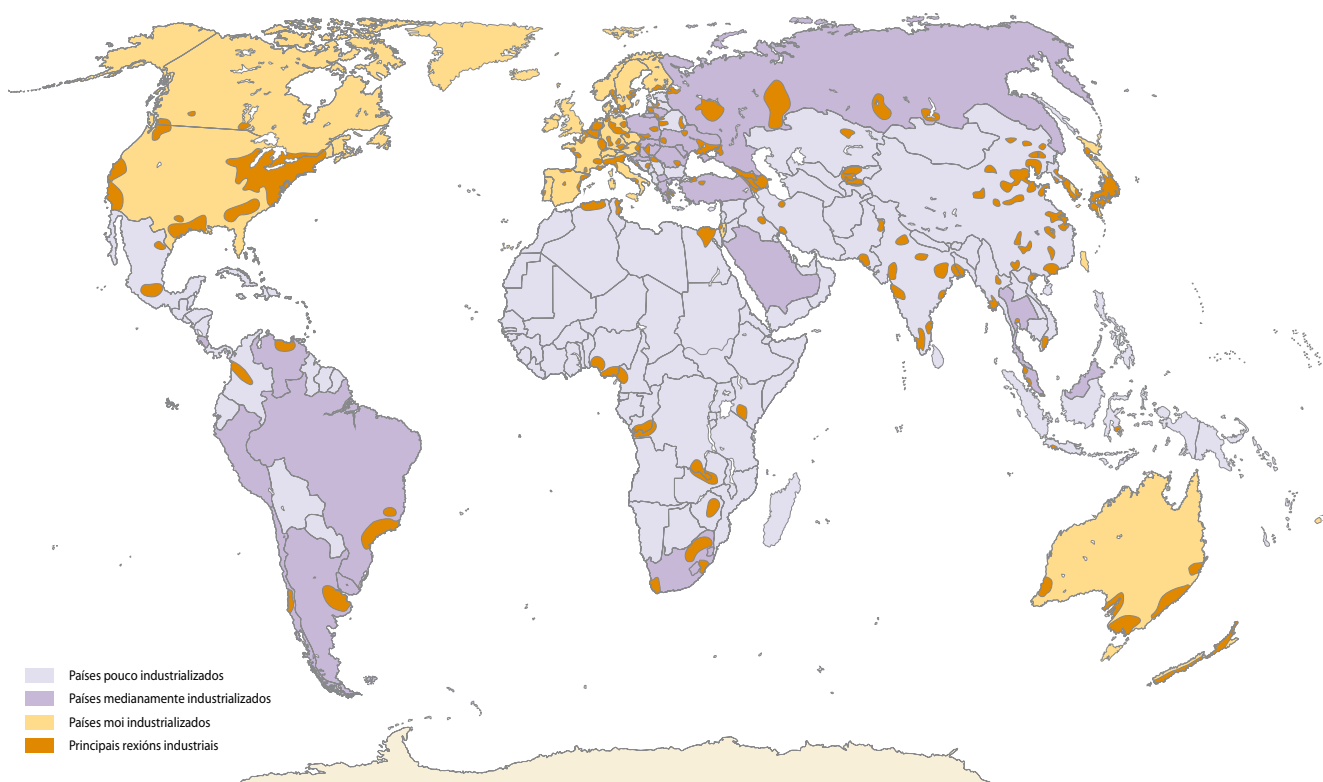
- Os **polígonos industriais**, espazos próximos a cidades que responden a dous tipos básicos: os que presentan as características dos inicios da industrialización (presenza de fábricas con chemineas de fumes negros, desorde urbanística, vías de comunicación estreitas, edificios sen coidar esteticamente...) que, ás veces, modernizaron en parte as súas instalacións e aspecto xeral, pero nos que se advirte a súa orixe. Outros, máis modernos, responden a un plano urbanístico trazado previamente, con coidados edificios, fábricas con alto grao de tecnificación, e vías amplas que permiten os desprazamentos rápidos.

**Evolución da produción industrial.
2000-2012**

- Os **parques científicos e tecnolóxicos** son espazos nos que se instalan empresas e industrias innovadoras, tecnoloxicamente avanzadas que traballan en colaboración para sacar ao mercado novos produtos.

A industria no mundo

Cuestións

- Indica que tipo de industria fabrica os seguintes produtos: un iogur, un ladrillo, un motor de explosión, unha camiseta, unha colonia, unha barra de pan, un sofá, a gasolina.
- En que continentes se localizan as principais rexións industriais?
- Fai un cadro que recolla os diversos tipos de industria.

3 Do fordismo ao *Just in Time*

Unha das bases da economía actual é a produción masiva de bens e servizos, estimulada pola demanda dun consumo tamén masivo ao que incitan a propaganda publicitaria e as facilidades de pagamento.

O sistema de produción en cadea impulsado por Henry Ford posibilitou a produción de máis coches a prezo máis barato.

Os inicios da produción en serie: o fordismo

Unha característica da segunda fase da revolución industrial foi a aparición de novos sistemas de organización do traballo e da produción que tiñan como obxectivos: racionalizar a produción, especializar os obreiros nunha determinada tarefa e fabricar de forma masiva produtos estándar. Ao enxeñeiro Frederick Taylor (1856-1915) débese a aplicación dun sistema –**taylorismo**– baseado no estudo e observación das condicións de traballo para racionalizar os movementos dos obreiros co obxectivo de obter o máximo rendemento, eliminado calquera esforzo inútil.

O **fordismo** debe o seu nome ao fabricante de automóbiles Henry Ford (1863-1947), creador da fabricación en serie en cadeas de montaxe, de modo que o obreiro permanece no seu posto realizando sempre a mesma tarefa sobre a peza que lle chega por cintas transportadoras. Para incentivar aos seus obreiros pagaba elevados salarios. O éxito do seu sistema fixo que cambiasen as condicións de traballo e os métodos de produción en todo o mundo.

O sistema fordista

O meu principio é o de abaratar os prezos. (..) Cando se fixa un prezo de venda bastante baixo, fórzase a todos os servizos da fábrica a dar o maior rendemento posible. (...) Isto obrígame a buscar novas ideas para a fabricación e a venda. (...)

Os salarios altos contribúen á baixada do custo da fabricación; os obreiros fanse cada vez máis laboriosos, unha vez liberados de preocupacións alleas ao traballo (...).

En canto aos prezos de venda, o noso tractor vendíase, nun primeiro momento, a 756 \$; despois, a 650; máis tarde, a 625; hai pouco rebaixamos o prezo nun 37% e vendémolo a 395 \$. Se puidemos rebaixar o seu prezo ata tal punto é porque comezamos a fabricar tractores en masa.

Henry FORD. *A miña vida e a miña obra*. 1925

Ford T, primeiro coche fabricado en cadeas de montaxe.

Industrias que marcan tendencia: Toyota e Zara

O éxito alcanzado polos sistemas establecidos por algunhas empresas industriais estimula a outras a adaptar estas innovacións nos seus procesos produtivos. Dúas empresas multinacionais destacan pola innovación dos seus métodos: Toyota (*toyotismo*) e Inditex (*sistema Zara*).

Os dous casos substitúen o sistema fordista (producir grandes cantidades dun mesmo produto) polo sistema *Just in Time* (menor produción no momento preciso). Isto é posible grazas á introdución da robótica na produción, con máquinas reprogramables e adaptadas á fabricación de novos produtos ou variacións dos mesmos.

■ **A experiencia Toyota.** Esta empresa xaponesa é unha das maiores do sector automobilístico (9,9 millóns de unidades en 2012, produce en 23 países e emprega 320.590 traballadores) grazas a un sistema integral de produción e xestión revolucionario, baseado nos seguintes principios:

- ▶ Producir a baixos custos **pequenas cantidades de produtos variados**, buscando a diferenza, non a uniformidade nin a estandarización.
- ▶ Produción xusta no momento preciso co obxectivo de **eliminar desperdicios**, malgastar recursos e acumular mercadorías (como un sistema de supermercado no que se van repoñendo as mercadorías a medida que se esgotan). A empresa merca o xusto e produce o que se lle demanda; controla a calidade e elimina os stocks.
- ▶ **Fábricas de tamaño reducido e flexibles** (fábricas *delgadas* ou *magras* fronte ás *gordas* fordianas) para axustarse aos continuos cambios nos produtos. Para iso, a maquinaria debe estar deseñada para adaptarse con rapidez á fabricación dun novo produto.
- ▶ **Novas relacións laborais:** os enxeñeiros supervisan persoalmente os departamentos de produción, exercen un control visual sobre os traballadores. Os salarios individualízanse en función do traballo e dedicación á empresa. As responsabilidades das tarefas de planificación dos departamentos centrais compártense cos xefes de equipo.

Presentación dun automóbil Toyota, empresa que utiliza o sistema de produción *Just in time*.

O sistema de Toyota

O sistema Toyota foi o resultado dos traballos realizados por Taichi Ohno e outros consultores nipones guiados polos norteamericanos Juran e Deming. Estes conceptos e métodos difundíronse por occidente a través da obra de James Womack e Dan Jones *A máquina que cambiou o mundo*. Segundo Ohno, a eliminación absoluta de desperdicios é a razón de ser do sistema *Just in Time* –coñecido tamén como sistema de produción Toyota–. (...) É imprescindible eliminar todas as actividades que non xeren valor engadido, ou o que é o mesmo, as que producen sistematicamente desperdicios e gastos. Identificar, previr e eliminar todos e cada un destes desperdicios é a razón de ser deste sistema; non basta con que o produto sexa de calidade, senón que tamén debe computarse o tempo empregado no seu deseño e produción, o material empregado e os recursos financeiros do proceso produtivo, comercial e administrativo. Para iso é preciso que os empresarios, directivos, xerentes, supervisores e empregados non só saiban o que é a produtividade, senón que ademais se comprometan coa súa medición e mellora constante.

www.tuobra.unam.mx

Cuestións

- 13** En que consiste o sistema taylorista? E os sistema *Just in Time*?
- 14** Cal foi a grande innovación de Ford no sistema de produción e de organización do traballo? Cal era o seu principal obxectivo? Como valoraba o pagamento de bos salarios?
- 15** Indica as diferenzas básicas entre o sistema fordista e o de Toyota.

Evolución dos datos de Inditex 2009-2013

Inditex (Industrias de Deseño Téxtil S.A.), é desde 2013 o principal distribuidor de moda do mundo. Formado por 8 marcas comerciais –Zara, Massimo Dutti, Pull & Bear, Bershka, Stradivarius, Oysho, Zara Home y Uterqüe– ten a súa sede social en Arteixo, A Coruña. Ademais das 8 marcas citadas, o Grupo conta con outras dúas marcas que a día de hoxe son extensións do buque insignia que é Zara, e que son; Kiddy's Class e Lefties, centradas en moda infantil e moda “outlet” respectivamente. Outros centros loxísticos están en: Narón (A Coruña), Tordera (Barcelona), Sallent de Llobregat (Barcelona) e Elxé (Alicante).

► Facturación:

11.084 millóns de euros (2009)

16.724 millóns de euros (2013)

► Tendas:

4.607 en 74 países (2009)

6.340 en 87 países e 25 mercados on line (2013)

► Cadro de persoal:

92.501 empregados (2009)

128.313 empregados (2013)

- **O fenómeno Zara.** Zara forma parte do grupo Inditex, o primeiro grupo téxtil de Europa en volume de ingresos, fundado por Amancio Ortega, que abriu a primeira tenda Zara na Coruña en 1975. O modelo de xestión caracterízase por:

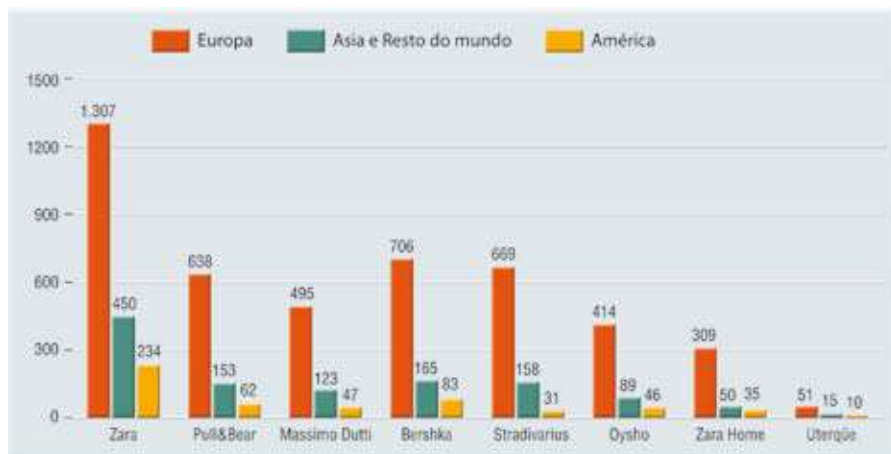
- **Innovación** na creatividade e deseño dos produtos, así como na capacidade para recoñecer e asimilar os cambios constantes da moda. Innovadores son tamén as aplicacións informáticas dos centros loxísticos desenvolvidas por equipos de investigación propios, que permiten adaptar a maquinaria á demanda da fabricación.
- **Permanente cambio nas coleccións**, con miles de modelos cada ano (máis de 30.000 en 2014), creando un clima de *oportunidade* que incite a mercar no momento (pois mañá pode que haxa outro modelo). Os deseñadores viaxan por todo o mundo para captar a tendencia e os gustos, especialmente da xente moza, sen esquecer as tendencias que marcan os grandes modistos e as cadeas internacionais de moda.
- **Rápida resposta** á demanda do mercado adaptando a oferta, no menor tempo posible, aos desexos da clientela. Os centros loxísticos distribúen a produción para todo o mundo de modo simultáneo; no caso de Zara, dúas veces por semana (en 24 horas para Europa e 48 para o resto do mundo). O prazo de Zara para que un produto pase da mesa de deseño á tenda está entre 10 e 15 días.
- **Modelo de fabricación de integración vertical** que inclúe todas as fases do proceso da moda: deseño, fabricación, loxística e venda en tendas propias. Unha parte moi importante da produción –tecidos, corte, acabado das prendas– realízase nas propias fábricas, subcontratando parte da confección.
- **Papel das tendas:** son propias no 88% dos casos e, ademais de puntos de venda, actúan como puntos de recollida de información das tendencias do mercado e do gusto dos clientes e clientas. Son fa-

Fábrica de Inditex en Sabón, Arteixo.

ilmente identificables en todo o mundo polo tipo de montaxe e decoración, tanto nos escaparates como no interior, con espazos diáfanos para potenciar a visualización da roupa.

Número de tendas de Inditex. 2013

Fonte: Inditex. Memoria anual 2013

Tenda de Zara en Roma.

Incitación ao consumo

A sociedade actual está estimulada por unha serie de factores para que consuma de forma masiva, tales como:

- A **publicidade**, mediante todo tipo de propaganda en todos os soportes de comunicación de masas (prensa, radio, televisión, cine, Internet...), destinada a crear nos consumidores necesidades que os leven a mercar os produtos anunciados. As empresas destinan enormes sumas a este capítulo e compiten por ofrecer os mellores anuncios, que son premiados en competicións internacionais.
- As **facilidades de pagamento** que se ofrecen aos clientes para que adquiren os produtos que, de non ser por esas facilidades, posiblemente non mercarían. Bancos, caixas de aforros e áreas comerciais poñen a disposición das usuarias e usuarios mecanismos que facilitan os pagamentos, tales como as tarxetas de crédito (diñeiro de plástico), a venda a prazos, o fraccionamento dos pagamentos, as facilidades para a concesión de créditos (banca telemática), mercar desde a casa a través do móbil ou da Internet... Tamén hai que considerar o habitual sistema de liberarse de stocks mediante as rebaixas, nas que os produtos poden ser adquiridos a menor prezo.

O diñeiro de plástico é unha das formas de pagamento aprazado máis utilizadas.

Cuestións

- 16 Que trazos comúns presentan as dúas empresas analizadas como modelos da moderna industria?
- 17 Zara é das poucas empresas que non fai publicidade. Como explicas o seu éxito sen recorrer a ese elemento que incita ao consumo?
- 18 Todos os estudos de mercado coinciden en valorar as tarxetas de crédito como un importante elemento que incita ao consumo. Por que cres que isto é así?

4 A produción de alimentos

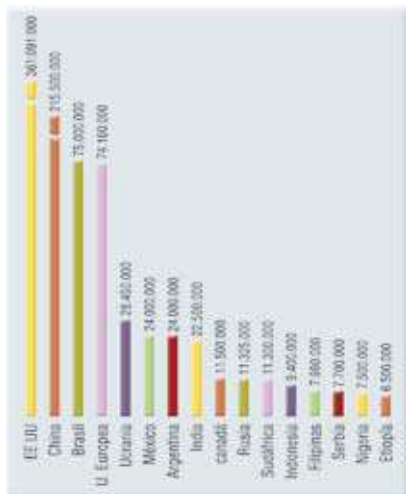

“Mar de invernadoiros” en Almería.

Principais países produtores de arroz do mundo. 2014 [Tm] Fonte: OMC

Principais países produtores de millo do mundo. 2014 [Tm] Fonte: OMC

A sociedade dos países desenvolvidos demanda grandes cantidades de alimentos que as empresas e industrias do sector procuran presentar da forma máis atractiva posible para aumentar as súas vendas e beneficios.

As novas formas de explotación agropecuaria

Fronte á agricultura tradicional e de subsistencia, a moderna agricultura e gandería destinada á produción masiva, que comercializa os seus produtos en grandes cantidades, caracterízase po:

- **Aplicación dos avances científicos e tecnolóxicos** para obter altos rendementos e abundantes producións: maquinaria agrícola e gandeira; emprego de herbicidas, pesticidas e fertilizantes; cultivos en invernadoiros (agricultura baixo plástico), acolchados (cubriendo o terreo con plástico), en area; rego artificial; pensos compostos; selección e especialización de sementes agrícolas e de razas gandeiras... Co obxectivo de mellorar os rendementos dalgúns produtos agrícolas manipúlanse xeneticamente –cultivos transxénicos– para facelos máis resistentes ás enfermidades. Os defensores destes produtos ven neles a solución do problema da fame no mundo, pero os seus detractores alertan sobre os riscos que supoñen para o medio natural e para a saúde humana e animal; ademais, denuncian o control da alimentación mundial por parte das multinacionais.
- **Reducida man de obra**, pois a maquinaria suple o traballo humano (en 2014: 1,1% da poboación activa no Reino Unido; 1,6% en Alemaña; 2,8% en Francia; 4,2% en España).

A agricultura tradicional de subsistencia

Características	Sistema	Localización	Principais cultivos
- Ferramentas rudimentarias - Escasa ou nula maquinaria - Baixos rendementos - Cultivos extensivos (agás na monzónica)	Itinerante ou de rozas	Zonas de bosque intertropical	Cereais (sorgo, millo) Tubérculos (iñame, mandioca)
	De sabana ou sedentaria con barbeito	África subsahariana e zonas de América e Asia	Cereais (sorgo, millo miúdo) Tubérculos (iñame, cacahuete)
- Policultivo - Abundante man de obra	Monzónica	Leste de China e da India, sueste asiático	Arroz (en parcelas inundadas polas chuvas dos monzóns)
Gandería complementaria	Das rexións áridas	Zonas áridas ou semiáridas do norte de África e Próximo e Medio Oriente	Hortalizas e verduras xunto aos oasis

- **Especialización** agrícola das rexións ou países en función do tipo de clima e solo; a gandería pode estabularse ou manterse extensiva con alta rendibilidade (caso do gando ovino e bovino que paze nas chairas de EE UU, Arxentina ou Australia).

Responden a estas características a agricultura e gandería de Europa, de países como EE UU (fortemente especializada por zonas), e a denominada *agricultura de plantación*, característica de países subdesenvolvidos intertropicais, que se especializa en produtos destinados á exportación aos mercados internacionais (alimentos como café, té, cacao, plátano, cana de azucre, e produtos agrícolas de carácter industrial como tabaco, algodón, caucho); as explotacións son de gran tamaño e pertencen a multinacionais estranxeiras de países desenvolvidos.

Pesca de bocarte nas inmediacións da costa vasca.

A pesca e o cultivo de especies mariñas

A pesca proporciona alimentos para o consumo humano (o 70%), pensos para o gando e fertilizantes agrícolas. As zonas máis ricas de pesca mariña son as plataformas continentais, de augas pouco profundas e abundancia de plancto (conxunto de organismos de tipo animal e vexetal que forman a base da alimentación de moitos peixes).

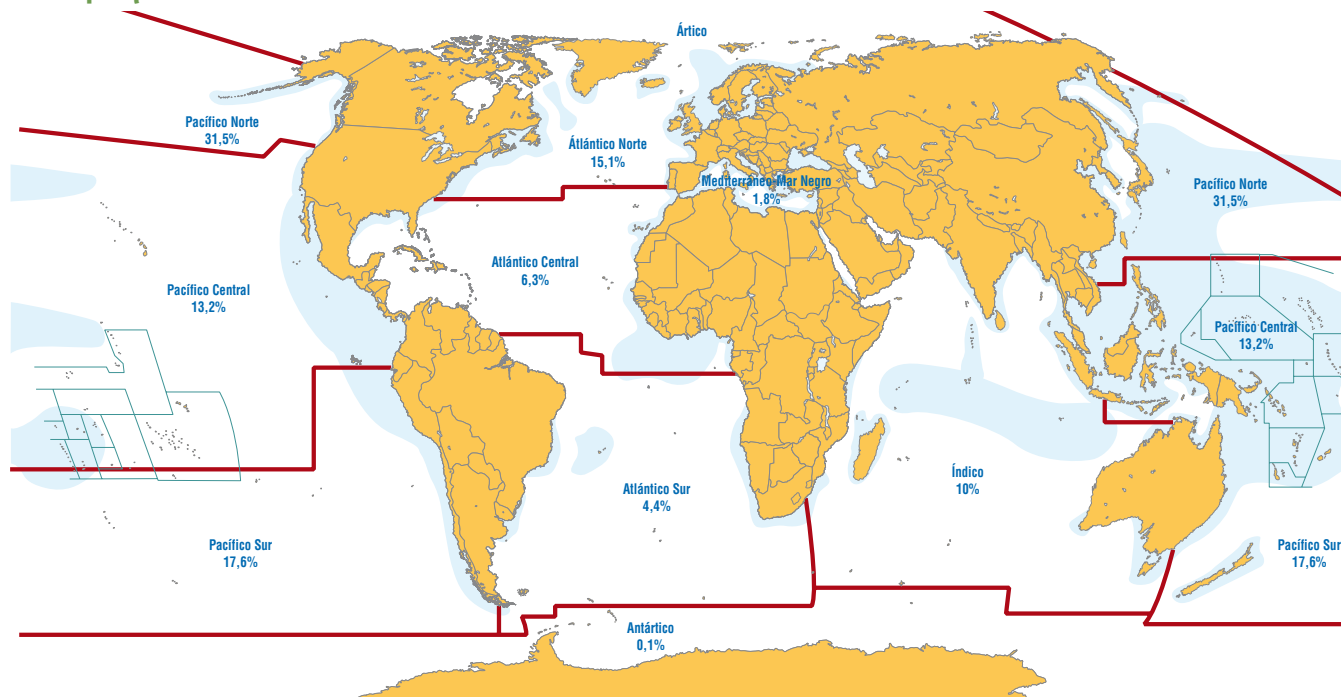
A **pesca industrial** é a que proporciona alimentos mariños de forma masiva, xunto coa **acuicultura**, é dicir, o cultivo de especies acuáticas vexetais (algas) e animais, tanto de auga doce (troita, salmón) como salgada (ostra, mexillón, robaliza, dourada, rodaballo). Os principais países pesqueiros son: Xapón, Rusia, China, EE UU, República Sudafricana; en Europa destaca España

Cuestións

- 19 Que características presenta a moderna produción agrícola e gandeira?
- 20 Indica tres vantaxes da acuicultura.
- 21 Consulta nun dicionario ou enciclopedia a definición destas artes de pesca e anótaas no teu caderno: palangre, arrastre, traíña, nasa, almadraba.

Zonas pesqueiras do mundo

Os alimentos préséntanse ao consumidor en diferentes tipos de envasado.

A industria alimentaria

É a industria que transforma as materias primas procedentes da agricultura, gandería e pesca preparándoas para o consumo humano. A finalidade fundamental é conservar os produtos por máis tempo evitando o seu deterioro, ademais de presentalos de forma atractiva para incentivar o consumo. Os avances científicos e tecnolóxicos permiten producir en cantidades masivas e prolongar a duración do produto durante meses, e incluso anos, contribuíndo así á existencia das enormes cantidades de alimentos existentes nos países desenvolvidos. Segundo o criterio utilizado poden establecerse diferentes clasificacións destas industrias, tales como:

- **Polo tipo de conservación:** frío ou conxelado (peixes, mariscos, carnes, vexetais), salgadura (bacallau, arenques, carnes), deshidratación ou liofilización (sopas, purés, cafés e leites en po), uperización (leite), cociñados (pratos elaborados presentados en diferentes envases) e precociñados (que precisan rematar a súa cocción ou preparación na casa), conservación en aceite (conservas de peixe, embutidos), curados (embutidos), ao baleiro...
- **Pola procedencia da materia prima:** industrias cárnicas, lácteas, de produtos pesqueiros, panificadoras, bebidas, tabaco, café, chocolate e infusións...
- **Polo tipo de envasado:** plástico (conxelados, bebidas refrescantes, iogures...), vidro (conservas de verduras, froitas e peixe), folla de lata e aluminio (conservas de peixe, de carne, vexetais, bebidas refrescantes), papeis especiais e cartón (leite, viño, zumes, aperitivos, galletas, infusións, chocolates, pastas...)...
- **Polo destino dos produtos:** para o consumo humano ou animal (fariñas, pensos). O considerable aumento de animais domésticos (cans, gatos, paxaros, peixes) nos países desenvolvidos fai que estas industrias ofrezan cada día novos produtos en variedade e calidade, de forma que cada vez ocupan máis espazo nos supermercados e tendas de alimentación.

A modernización dos cultivos e a súa especialización permitiu un grande aumento da produción.

Produción, consumo e prezos

Nos países desenvolvidos ten lugar un constante **aumento da produción** de alimentos grazas á modernización dos cultivos e á especialización gandeira. Esta situación pode orixinar dous tipos de problemas: o **stock** (acumulación de produtos polo exceso de produción) e o **esgotamento** das zonas de produción (tanto do solo agrícola como de pastos para o gando e das zonas de pesca).

Ante estes problemas, os **prezos** reaccionan de modo diferente: no caso dos stocks, os produtores báixanos, pero soamente ata uns niveis, para evitar o derrubamento do sector; no caso dos produtos agrícolas poden destruír parte da colleita para reducir a cantidade de produto no mercado e manter os prezos elevados. No caso da redución da produción os produtos soben de prezo nos mercados, pero por riba dun determinado nivel non son adquiridos polos consumidores, polo que pode provocar a ruína dos produtores.

Os **consumidores** dos países desenvolvidos esixen cada vez máis control e calidade dos alimentos, ao tempo que demandan constantes innovacións e valoran a aparición de novos produtos ou variantes dos xa existentes (produtos bio, light, ecolóxicos). O volume do consumo aumenta sen cesar, pero non a porcentaxe do gasto familiar, que non sempre avanza ao mesmo ritmo.

Cambios no gasto familiar

En 1830 o gasto en alimentación (69,4%), vestido e calzado (10,3%), vivenda (10,8%) e os gastos de casa (6,2%) deixaban un escaso 3,3% para o capítulo de gastos diversos. (...) No primeiro terzo do século XX comezaron a figurar novos tipos de bens de consumo duradeiro nas cestas das familias, como máquinas de coser, de fotografar, bicicletas, receptores de radio, teléfonos e automóviles. No entanto, o consumo de alimentos mantivo unha participación do 60% ata os anos 50, unha auténtica anomalía no contexto da Europa desenvolvida que se explica pola Guerra Civil e a instauración dunha ditadura militar de inspiración fascista e orientación autárquica. (...)

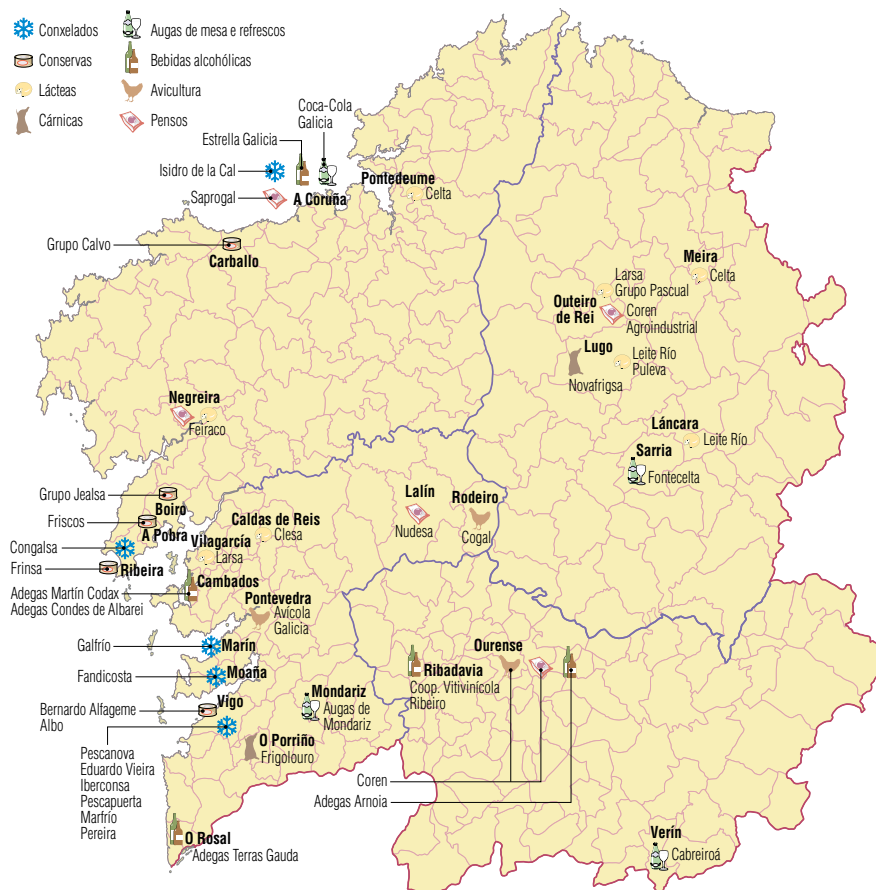
A dieta tamén sofre modificacións, e se en 1968 os españois dedicaban o 17% do seu orzamento a carne, en 1980 esta porcentaxe ascendeu ao 28%, mentres que o pan, pasta e cereais descendieron nese período do 13 ao 10%.

La Opinión, 20-8-2006

A produción e o valor das plantacións de té de Sri Lanka está condicionada por empresas como Unilever, que controla o 35% do mercado mundial.

Principais industrias alimenticias en Galicia

Cuestións

- 22** Selecciona cinco produtos alimenticios que teñas na túa casa e confecciona unha ficha na que indiques: tipo de produto, ingredientes que contén, tipo de envase/s, sistema de conservación, peso, lugar de procedencia, data de elaboración e de caducidade.
- 23** Observa o mapa de distribución das principais industrias alimenticias en Galicia e responde: existe concentración de industrias por sectores de produción ou están totalmente diseminadas? Podes explicar as razóns?
- 24** Nos países desenvolvidos, o gasto en alimentación descende en proporción ao resto dos gastos familiares. Fíxate no documento de *La Opinión* e indica tres posibles razóns.

5 O crecemento dos servizos

O sector dos servizos é o que maior crecemento experimenta desde o século XX debido, entre outras razóns, ás melloras do nivel de vida dos cidadáns, especialmente o dos países desenvolvidos, e á especialización da actividade económica. Este crecemento reflíctese no aumento de traballadores neste sector, na súa diversificación e na achega, cada vez máis importante, no PIB dun país. A importancia deste sector nas sociedades desenvolvidas fai que falemos da terciarización da economía.

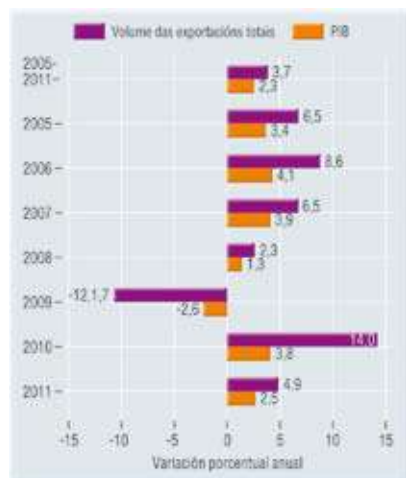
A sanidade é un servizo social que, como tal, forma parte do sector terciario.

A terciarización da economía

O sector terciario ou de servizos agrupa múltiples actividades destinadas a satisfacer necesidades da poboación e das empresas. É un sector que aumenta constantemente e no que traballa, nos países desenvolvidos, máis do 60% da poboación activa, representando máis do 50% do valor da súa economía. Agrupa un elevado número de actividades relacionadas cos servizos, comercio, transportes e profesións liberais (médicos, avogados, docentes, periodistas, enxeñeiros...). Localízanse fundamentalmente nas cidades e nas súas áreas de influencia.

Os **servizos** poden ser clasificados desde varios puntos de vista. Segundo quen os preste diferéncianse os **públicos** (Estado, Concellos, administración autonómica) dos **privados** (empresas particulares). Segundo o seu obxectivo poden ter carácter **administrativo** (regulamentan o funcionamento da sociedade a través de servizos da administración oficial), **financeiro** (os que prestan as entidades bancarias, compañías de seguros, intermediarios financeiros...), **servizos a empresas** (asesoría, mantemento de sistemas, limpeza...), **servizos sociais** (sanidade, educación, atención a maiores e discapacitados...), **restauración** (servizos de restaurantes, bares), **culturais e de lecer**.

Volume das exportacións mundiais de mercadorías e produto interior bruto. 2005-2011

Fonte: OMC. *Estadísticas de Comercio Internacional*. 2012.

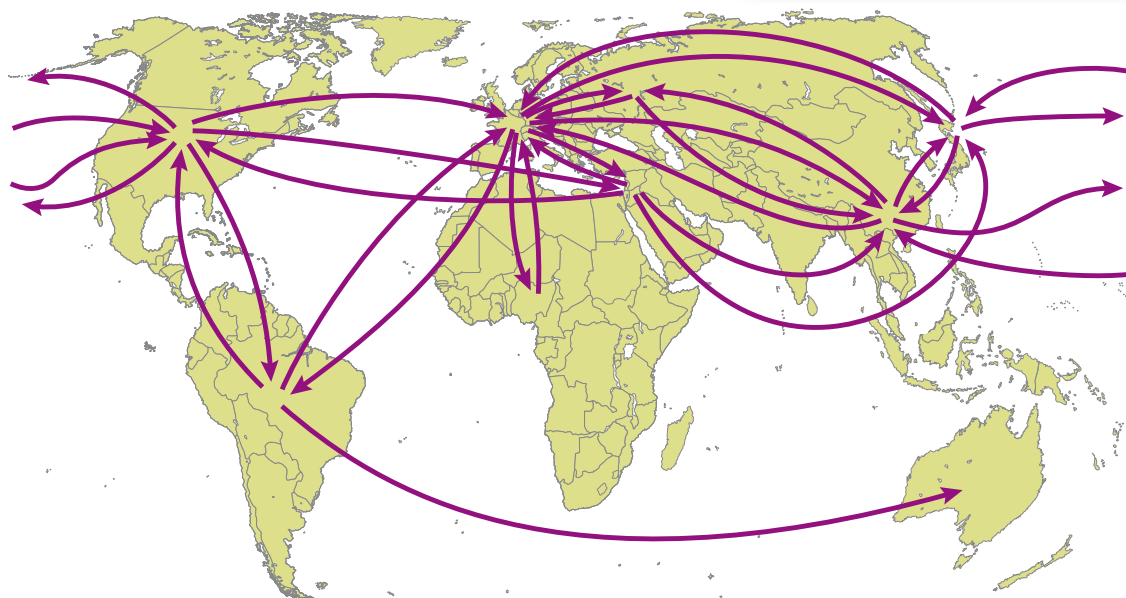
A actividade comercial e as redes de transporte

O **comercio** achega os produtos xerados pola actividade económica –oferta– aos consumidores –demanda–. O crecemento actual do comercio é consecuencia directa de tres **factores**: o aumento da produción polos efectos da mecanización, de xeito que xera excedentes que permiten o intercambio de mercadorías entre todos os países do mundo; o desenvolvemento das redes de comunicación e transporte (terrestre, marítimo, fluvial, aéreo), que facilitan o traslado masivo de produtos a gran velocidade; e o aumento do poder adquisitivo da poboación, que favorece a ampliación do mercado polo incremento da demanda de produtos.

O comercio pode ser **polo miúdo** (venta ambulante, pequeno comercio, supermercados, grandes superficies) ou de **almacenistas** (empresas que mercan aos produtores para vender ao comercio polo miúdo). Tamén diferenza entre o comercio **interior** (dentro das fronteiras dun país) e o **exterior** (entre países). A tendencia actual é liberalizar os mercados de trabas aduaneiras para que o comercio se realice con maior liberdade.

Os **medios de transporte** conectan entre si os espazos comerciais formando **redes**, máis ou menos tupidas segundo a industrialización da zona, que conflúen nas cidades dos países de maior actividade económica denominados **nós** (Nova York, Atlanta, Chicago, Londres, Róterdam, Toquio...). Para regular o trazado das rutas e as condicións de viaxeiros e mercadorías asínanse **tratados** internacionais, e para intensificar o intercambio entre países próximos constitúense **organizacións** internacionais (MERCOSUR, TLC, UE...).

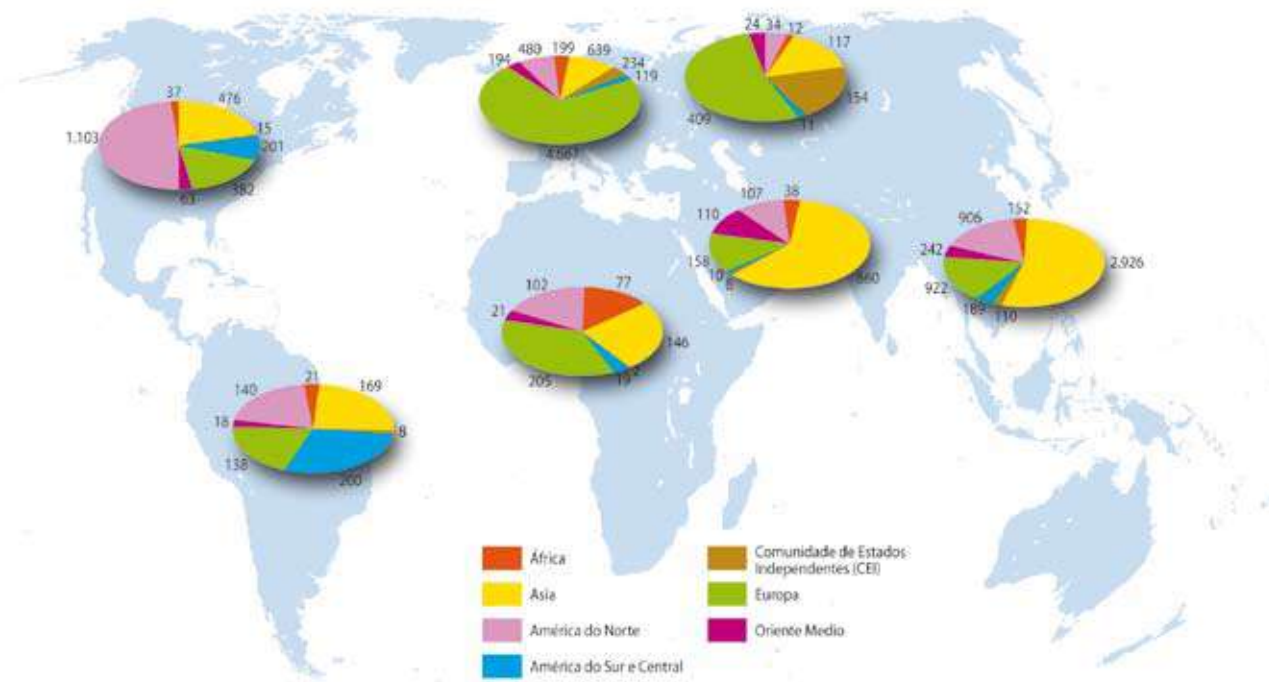
O comercio mundial

Cuestións

- 25** Escribe 20 profesións pertencentes ao sector servizos. Fai unha listaxe dos medios de transporte máis empregados actualmente no mundo.
- 26** Por que se fala da terciarización de economía? Que razóns explican o crecemento do sector dos servizos?
- 27** Observa os mapas do comercio mundial. Como participan nos intercambios mundiais as rexións dos países desenvolvidos e a dos non desenvolvidos?

Exportacións de mercadorías, por rexións e destinos. 2011 [miles de millóns \$ USA]

Fonte: OMC. Estatísticas de Comercio Internacional. 2012

O turismo rural conta cada vez con máis usuarios.

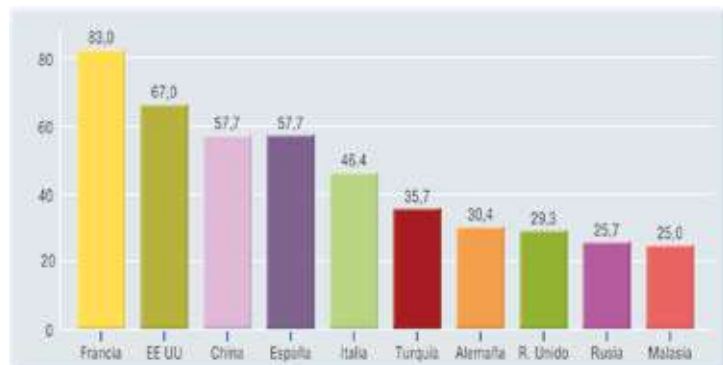
O turismo

É un dos servizos que experimentou maior aumento desde a segunda metade do século XX, especialmente nos países desenvolvidos, como consecuencia do aumento dos ingresos, do tempo libre e vacacional, do nivel cultural da poboación, e da mellora e abaratamento dos medios de transporte.

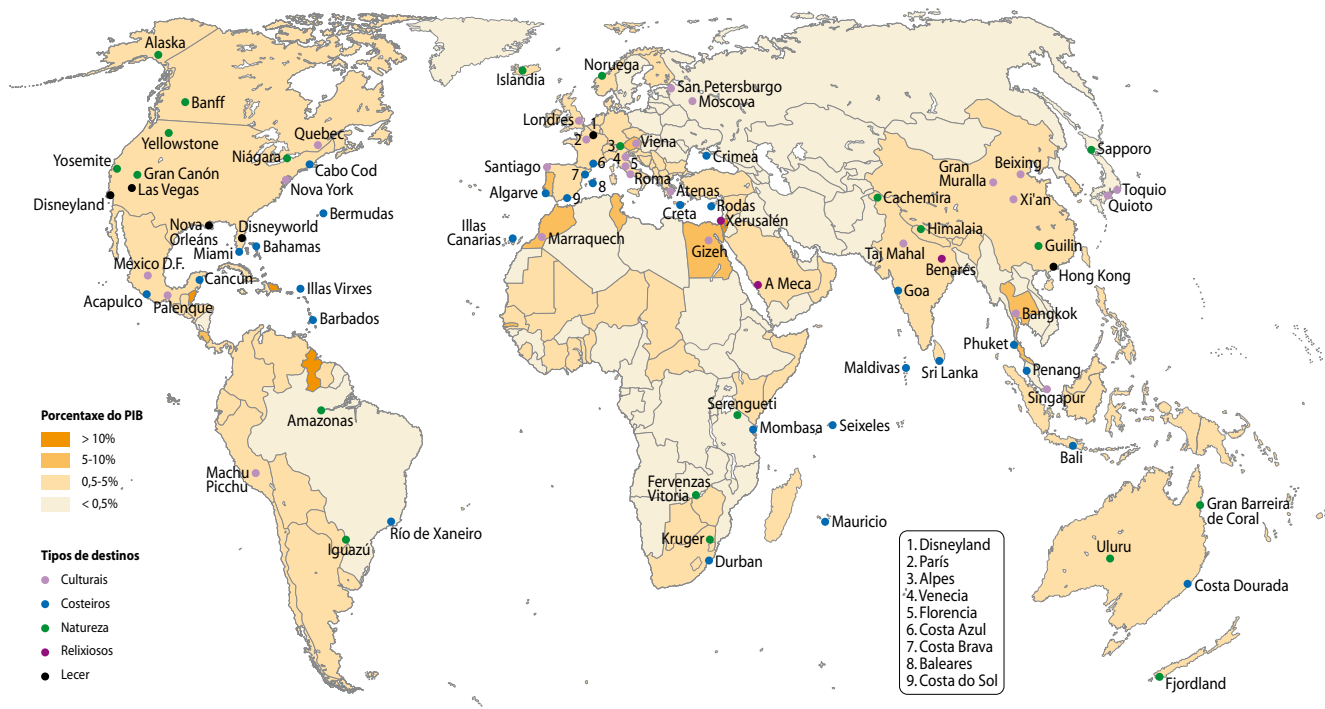
Existe unha numerosa oferta de **destinos turísticos** distribuídos por todo o mundo, lugares de atracción polas condicións climáticas e de paisaxe natural (sol, praia, neve, montaña, reservas naturais), valores culturais (ciudades e lugares con patrimonio artístico e histórico), centros relixiosos (lugares de peregrinación), servizos de saúde (balnearios, spa), condicións para a práctica de deportes e xogos...

Igualmente variada é a oferta turística de **aloxamentos**, acomodándoa á dispoñibilidade económica do turista: hotel, casa rural, albergue, cámping....

Principais países receptores de turistas. 2012. [millóns]

Principais centros turísticos mundiais

As telecomunicacións

Os servizos de telecomunicacións son os que prestan os medios de comunicación social. É o ámbito do sector dos servizos no que se produciron os maiores avances desde hai unhas décadas, converténdose en elementos imprescindibles para o desenvolvemento económico dun país. Tecnoloxía e ciencia desenvolven e dotan de maiores prestacións aos sistemas de comunicación de masas, desde os máis tradicionais (correo, prensa, radio, teléfono, televisión) ata os máis modernos (telefonía móbil, Fax, Internet con prestacións como a vídeo conferencia ou o correo electrónico) que empregan como medios de transmisión os satélites, o láser e a fibra óptica.

Fogares con acceso á Internet na Unión Europea. 2009-2011 [%]

Países	2009	2011	Países	2009	2011
Países Baixos	90	94	Estonia	63	71
Suecia	91	91	Eslovaquia	62	71
Luxemburgo	87	91	República Checa	54	67
Dinamarca	83	90	Polonia	59	67
Finlandia	78	84	Hungría	55	65
Reino Unido	77	83	España	54	64
Alemaña	79	83	Letonia	58	64
Irlanda	67	78	Lituania	60	62
Bélxica	67	77	Italia	53	62
Francia	63	76	Portugal	48	58
Malta	64	75	Chipre	53	57
Austria	70	75	Grecia	38	50
UE-27	65	73	Romanía	38	47
Eslovenia	64	73	Bulgaria	30	45

Fonte: Eurostat / INE. España en cifras. 2012.

Reparto de escanos no Parlamento Europeo. 2014

1838	Telégrafo
1876	Teléfono
1894	Radio
1936	Televisión
1946	Ordenadores de válvulas
1950	Ordenadores de transmisores
1955	Fibra óptica
1958	Ordenadores de chips
1962	Satélites de comunicacións
1969	Internet
1971	Ordenadores con microprocesadores
1990	Ordenadores portátiles
1995	Web
1999	Blog
2006	Redes sociais (twitter, facebook)

Cuestións

- 28** Cales son os principais países receptores de turistas? Indica as razóns polas que cres que España é un dos principais destinos turísticos.
- 29** Cita tres países nos que o turismo represente máis do 10% do seu PIB. Que tipo de países son? En que grupo está España?
- 30** Analiza e comenta a posición que ocupa España en canto ao acceso da poboación á Internet.

A telefonía móbil ofrece cada vez máis servizos.

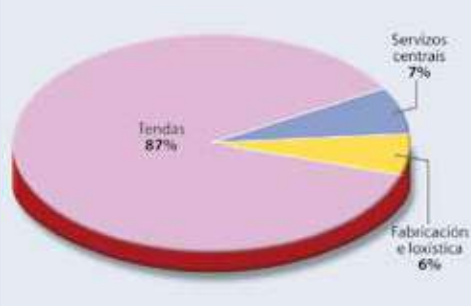
Analizamos... Inditex, unha multinacional galega

Inditex é a cabeza dun grupo empresarial constituído formalmente no ano 1985, aínda que a súa orixe é anterior, cando Amancio Ortega González iniciou a súa actividade como fabricante de prendas de vestir en 1963 e, posteriormente, en 1975, abre a primeira tenda Zara, na Coruña.

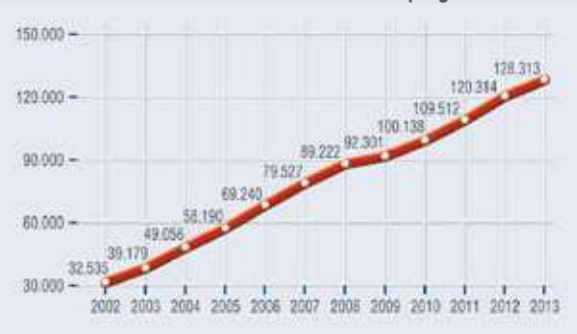
Desde a súa creación, Inditex non parou de medrar. Por unha banda, abrindo novas tendas, primeiro en Galicia, logo no resto de España, Europa, América, Asia e África e, por outra banda, ampliando a súa actividade adquirindo novas marcas.

♦ Analiza os datos sobre a evolución do cadro de persoal da empresa a través destas gráficas

Distribución do cadro de persoal segundo área de actividade

Evolución do número de empregados

Cuestións

1. Como foi a evolución do número de empregados de Inditex? En que actividade da empresa emprega máis persoal? En cal menos?

♦ Calcula porcentaxes e elabora gráficos sectoriais

Cadro de persoal por categorías			Empregados por xénero		Tipo de contrato		Tipo de xornada das mulleres	
	Mulleres	Homes						
Fabricación e loxística	3.604	4.313	Mulleres	78,1%	Indefinido	80%	Indefinido	63%
Servizos centrais	5.769	3.464	Homes	21,9%	Temporal	20%	Temporal	37%
Tendas	90.173	20.990						

Cuestións

2. Cos datos do cadro de persoal por categorías, calcula a porcentaxe de mulleres en cada unha das categorías. Cos datos de empregados por xénero, tipos de contrato e tipo de xornada das mulleres, elabora tres gráficos sectoriais. Fai un breve comentario de cada un deles.

♦ Elabora unha gráfica de barras e comenta o resultado

A primeira marca de Inditex foi Zara, hoxe presente en 87 países, posteriormente foi adquirindo outras marcas: Pull&Bear (1991), con tendas en 63 países; Massimo Dutti (1995), en 63 países; Bershka (1998), en 66 países; Stradivarius (1999), en 56; Oysho (2001), en 39 países; Zara Home (2003), en 45 países e Uterqüe (2008), en 15 países.

MARCA	Zara	Bershka	Stradivarius	Pull & Bear	Massimo Dutti	Oysho	Zara Home	Uterqüe	TOTAL
N.º TENDAS	2.085	1.006	910	898	706	575	437	66	6.683

Cuestións

3. Elabora unha gráfica de barras cos datos das marcas e tendas de Inditex 2014. Que marca da multinacional está presente en máis países? Cál é a que menos estendida está? Está relacionado co número de tendas?

♦ Valora a evolución da empresa a través dunha táboa de datos

Evolución das vendas de Inditex (millóns de euros)

Vendas	2013	2012
España	3.529,014	3.549,885
Resto	13.195,424	12.396,258
Resto de Europa	8.011,771	7.648,663
América	8.011,771	7.648,258
Asia e resto do mundo	2.911,424	2.578,677
TOTAL	16.724,439	15.946,143

Cuestións

4. Observando estes datos, que se pode deducir da evolución desta empresa? Onde baixaron as vendas? Cal cres que sería a causa? Onde aumentaron máis?

♦ Analiza, comenta e valora información textual

Este é un fragmento do Código de Conduta Interno da empresa coa que se compromete a respectar unha serie de normas e principios en relación cos empregados, socios de negocio, provedores, clientes e institucións. Normas e valores recoñecidos en acordos entre organizacións internacionais, de carácter social, medioambiental ou económico, e que non sempre moitas empresas respectan.

Código de Conduta Interno

Inditex non emprega a ningún que estea por debaixo da idade legal.

Ningunha persoa empregada en Inditex é discriminada por raza, discapacidade física, relixión, idade, nacionalidade ou sexo.

Os empregados de Inditex teñen recoñecido o dereito de sindicación, asociación e negociación colectiva.

En Inditex non se permite ningunha forma de acoso ou abuso físico, sexual, psicolóxico ou verbal.

O salario que reciben os empregados de Inditex é acorde coa función desempeñada, sempre respectando os convenios de cada sector.

Inditex garante que os seus empregados desenvolvan os seus labores en lugares seguros e saudables.

Cuestións

5. Fai unha listaxe dos dereitos que a empresa recoñece aos seus empregados. Que compromisos adquire? Cres que os respecta e cumpre sempre? Podes investigar entrevistando a algunha traballadora ou traballador para coñecer a súa opinión.

Traballamos con... gráficos

Os gráficos ofrecen datos estatísticos presentados de forma que resulte visualmente moi claro o tema tratado. No Portal Educativo do IGE (Instituto Galego de Estatística) e no apartado de Representacións gráficas atoparás información moi útil sobre como construír diferentes tipos de gráficos. Os máis usuais son de tres tipos:

- **Gráficos sectoriais:** serven para representar os datos que compoñen un conxunto. Preséntanse en formas xeométricas, xeralmente un círculo. A área total da figura supón o 100% do fenómeno representado, mentres que as divisións ou porcións corresponden ás porcentaxes de cada variable.
- **Gráficos lineais:** representan a evolución dun dato ou fenómeno no tempo mediante liñas que unen os valores do fenómeno, relacionados coas variables que se indican nun eixe de coordenadas (no vertical as cantidades e no horizontal os anos).
- **Gráficos de barras:** representan un fenómeno mediante barras ou columnas de altura proporcional ao seu valor. Poden presentarse de forma vertical ou horizontal.

♦ ANÁLISE

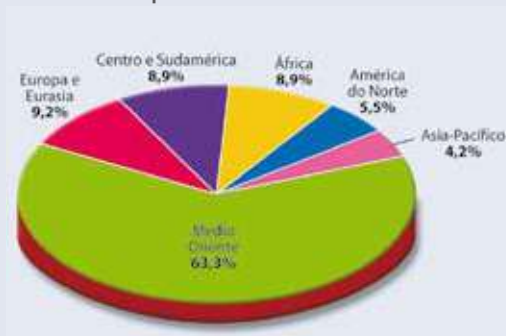
Identificar o tipo de gráfica e o fenómeno representado, indicando a área xeográfica e o período de tempo a que se refire.

♦ COMENTARIO

Con independencia do tipo de gráfica, debe definirse o fenómeno representado, destacando os valores máis significativos e comparando os datos entre si. Se a gráfica mostra a evolución do fenómeno no tempo, o comentario debe indicar a tendencia, explicando as características, causas e consecuencias e, se é posible, establecer comparacións con outras realidades directamente relacionadas co fenómeno analizado.

▼ Gráfico sectorial

Reservas de petróleo no mundo. 2013

▼ Gráfico lineal

Evolución do comercio exterior galego [millóns de euros]

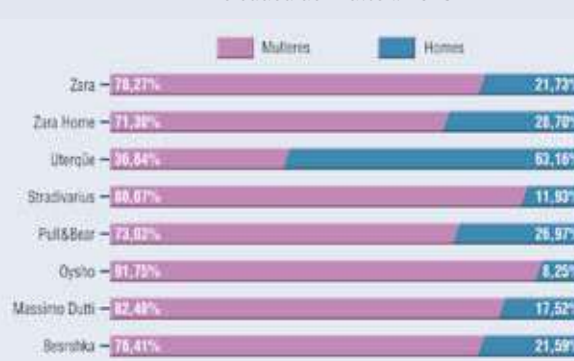

▼ Gráficos de barras

Produción e superficie mundiais de arroz en casca

Distribución do cadro de persoal por xénero e cadea de Inditex. 2013

Lembra e aplica

1. Indica se as seguintes afirmacións son correctas ou non. Corrixe as incorrectas.

- O sector dos servizos é no que se emprega máis poboación activa nos países desenvolvidos.
- O fordismo iniciou o sistema de produción flexible.
- As fontes de enerxía renovables máis empregadas son a solar e a hidráulica.
- A revolución industrial iniciouse en Inglaterra a finais do século XIX.
- As tarxetas de crédito facilitan o consumo polas facilidades de pago que ofrecen.

2. Responde as seguintes preguntas:

- Cales son as características básicas da segunda fase da revolución industrial?
- Que medidas establecen as multinacionais para alcanzar os seus obxectivos?
- Pola súa orixe, como se clasifican as materias primas?
- Cales son as fontes de enerxía non renovables máis utilizadas?
- Que tipo de produtos elaboran as industrias de base?
- Por que se fala da terciarización da economía?

3. Analiza e comenta o gráfico sectorial da páxina anterior.

Que zona xeográfica contén as maiores reservas? Que países están nela? É unha zona tranquila ou con conflitos bélicos? Existe relación entre a riqueza en petróleo e o seu nivel de desenvolvemento económico?

4. Analiza e comenta esta imaxe.

Que razóns explican que o comercio rebaixe os prezos durante as rebaixas? Que mecanismos empregan os comerciantes para incitar á poboación a mercar?

Recomendacións

♦ PARA LER

Santiago García-Clairac. *O amigo de Hércules*. 2005 [O protagonista, un rapaz bo estudante de matemáticas pero malo en deportes, gustaríalle ser tan forte como Hércules, o personaxe que do anuncio da bebida *Hercules Power*. O impacto que lle causa a propaganda lévao a consumir masivamente a bebida, pero esta non causa os efectos anunciados]

♦ PARA VER

A carreira do sol. Charles T. Kanganis. 1996 [Baseada nunha historia real, narra a carreira de coches movidos por enerxía solar que uns estudantes realizan en Australia]

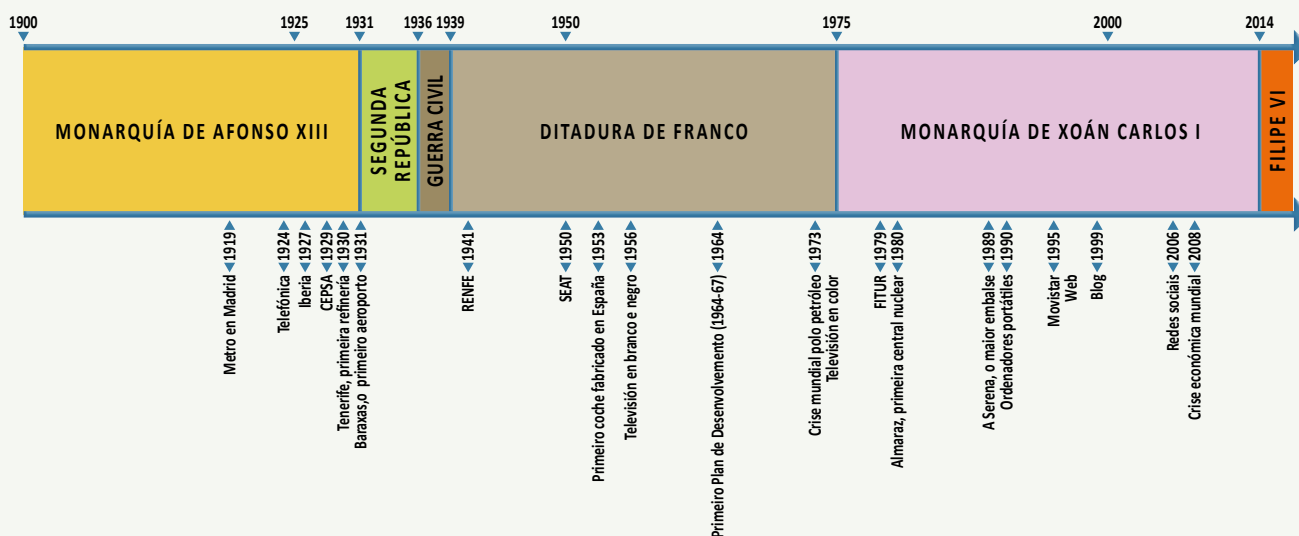
Tema 9

1. A evolución da economía española
2. As actividades do sector primario
3. A industria e a súa reestruturación
4. Os servizos
5. Os desequilibrios territoriais

- * Reforza as competencias básicas
- Analizamos ... e comparamos a economía española e galega
- Traballamos con... mapas de coropletas
- Lembra e aplica

Eixe temporal

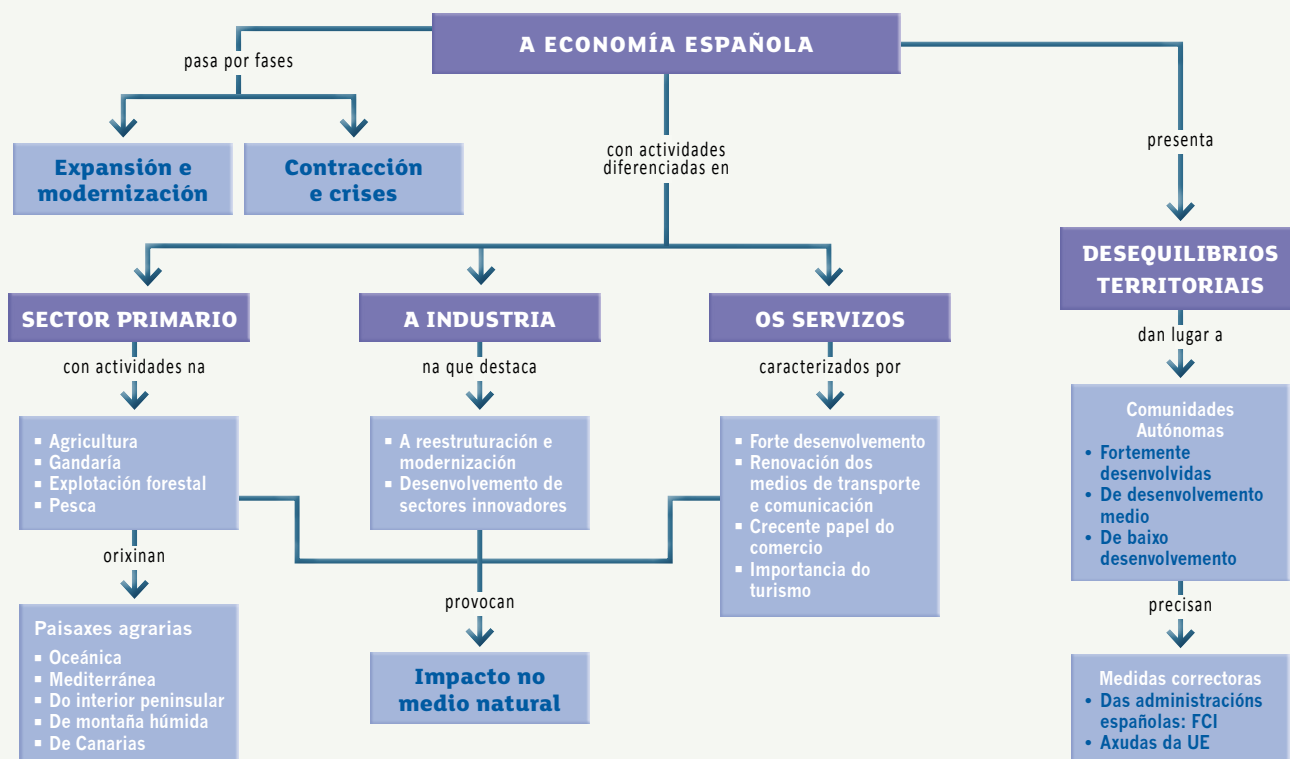

A diversidade da economía española

Imos coñecer...

- ♦ Os trazos básicos da modernización actual da economía española.
- ♦ A crise económica que sofre a economía española.
- ♦ As actividades do sector primario: agricultura, gandería, explotación forestal e pesca.
- ♦ A caracterización das paisaxes agrarias españolas.
- ♦ As liñas básicas do proceso industrializador en España.
- ♦ As características da industria española na actualidade e a súa localización.
- ♦ As bases da industria: as fontes de enerxía e as principais materias primas.
- ♦ Os sectores industriais máis destacados hoxe en España.
- ♦ O crecemento e as características básicas do sector dos servizos.
- ♦ Os transportes e as comunicacións. As actividades comerciais e o turismo.
- ♦ Os desequilibrios territoriais en España. Os contrastes centro-periferia e as políticas correctoras dos desequilibrios.
- ♦ A técnica de traballo de análise e comentario de mapas de coropletas.

Relacionamos contidos

1

A evolución da economía española

En España, o proceso de renovación e modernización da actividade económica foi débil e moderado ao longo do século XIX e comezos do XX, arrancando con forza desde mediados do século XX, especialmente na década de 1960. Desde entón, o desenvolvemento económico pasa por períodos de expansión e crecemento e por outros de contracción e crise, dependendo das circunstancias internas e da conxuntura económica internacional.

Producto Interior Bruto (PIB)

Suma de todos os bens e servizos producidos nun ano, deducindo a parte debida a bens e servizos exteriores e sumando a parte obtida noutros países.

Renda per cápita

É a que resulta de dividir o PIB entre a poboación total.

A recente modernización da economía española

Nas décadas finais do século XX e os inicios do século XXI, España viviu un proceso de modernización e desenvolvemento da economía, chegando a situarse entre os vinte primeiros países do mundo segundo as listaxes elaboradas pola ONU.

■ Esta modernización e crecemento económico é apreciable en aspectos como:

- **Crecemento estable e continuado do PIB** e, consecuentemente, da renda per cápita, manifestada nunha notable melloría das condicións de vida dos españois e no seu poder adquisitivo, con mellores nos servizos de educación, sanidade, subsidio de desemprego, pensións de xubilación, vacacións remuneradas... cubertos polas institucións públicas (estatais, autonómicas, municipais), o que se denomina **estado de benestar**.
- **Terciarización da economía**, manifestada na diminución dos sectores primario e secundario e un elevado crecemento do terciario ou de servizos, tanto no número de persoas que traballan en cada sector como no valor e peso da actividade no PIB.
- **Diminución da taxa de desemprego**, aínda que maior que a dos países máis desenvolvidos da Unión Europea. Nalgúns sectores, como a restauración, o servizo doméstico, a agricultura modernizada ou a construción, o mercado laboral español ofrecía postos de traballo a inmigrantes.

■ No entanto, existían e existen numerosas **trabas e dificultades** que limitan o crecemento e dificultan unha maior transformación do conxunto da economía, como:

- **Reducidos investimentos en investigación, desenvolvemento e innovación tecnolóxica** (I+D+i), tanto por parte das administracións públicas como da empresa privada, que alcanzan unicamente o 1,33% do PIB, unha porcentaxe moi inferior á dos países máis desenvolvidos. Como consecuencia desta situación, existe unha forte dependencia do exterior nas innovacións tecnolóxicas e científicas que son imprescindibles para ofrecer ao mercado internacional produtos competitivos de calidade.
- **Predominio das pequenas e medianas empresas e industrias**, con escasa presenza de multinacionais (Telefónica, Repsol, Pescanova, Inditex...). En 2013, das 3.142.928 empresas existentes, o 99,88%

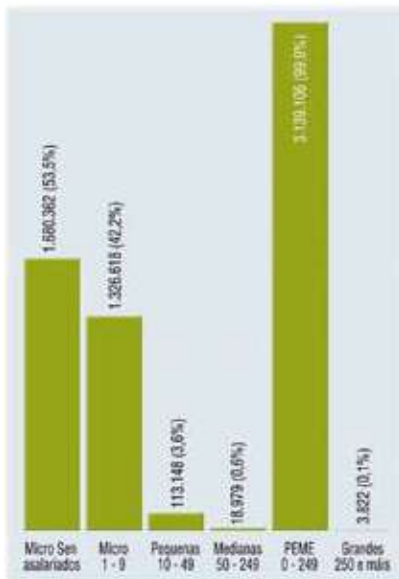
Ocupados por sectores económicos. 2013

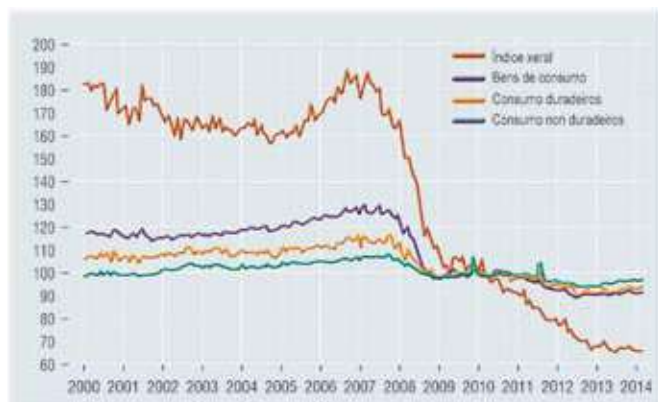
Fonte: Enquisa de poboación activa (EPA). 2013

Empresas segundo asalariados e porcentaxe total. 2013

Fonte: INE

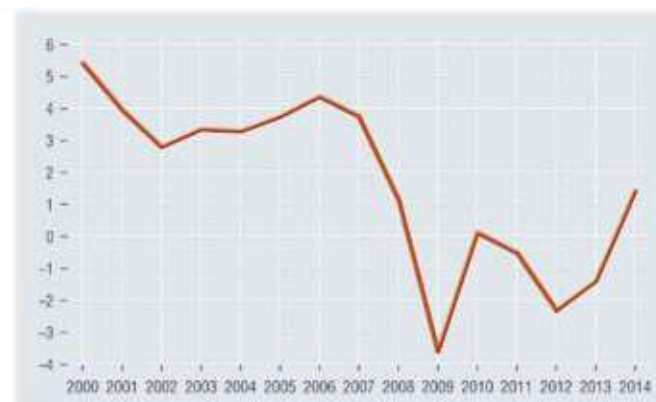

Evolución do índice de produción industrial en España

Evolución do PIB en España. 2000-2014 [%]

Fonte: INE

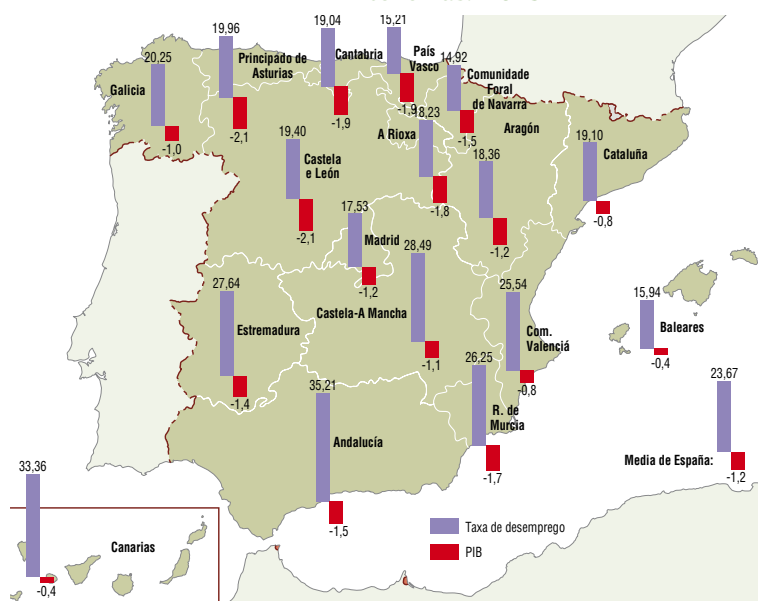

eran PYMES (empresas con menos de 250 asalariados) e o 53,5% delas non tiñan asalariados.

- **Escaseza de materias primas** para a industria e de **fontes de enerxía**, especialmente das non renovables e que son as máis utilizadas (petróleo, gas natural), situación que limita o crecemento económico, encarece a produción e obriga a investir elevadas cantidades de capitais na súa adquisición aos países produtores.
- Existen **obstáculos físicos** que dificultan o desenvolvemento económico de determinadas zonas como, por exemplo, a disposición do relevo, que dificulta e encarece as infraestruturas; ríos que non permiten a navegación; a deficiente calidade de moitas terras de cultivo; a aridez e a escaseza de auga...

Variación real do PIB e Taxa de desemprego por comunidades autónomas. 2013

Fonte: INE

A crise económica

A crise financeira iniciada en 2007 en Estados Unidos provocou unha crise económica global, que afectou todos os países, pero en maior medida aqueles máis directamente vinculados coa economía norteamericana. España foi un dos países máis duramente afectados e desde entón pasa por nunha fase de contracción e retroceso, manifestada en:

- **O descenso continuado do PIB**, superior á media da Unión Europea. Todas as comunidades españolas rexistraron taxas negativas no seu PIB, así como a renda per cápita (en 2008 era de 23.858 euros e en 2013 de 22.279 euros).
- **Forte incremento da taxa de desemprego**, unha das máis elevadas da Unión Europea. En 2007, no inicio da crise económica mundial, era de 8,37% e en 2014 de 23,67%, con importantes diferenzas entre comunidades. O paro afecta máis ás mulleres, que seguen cobrando menos que os homes pola realización dos mesmos traballos, e aos mozos e mozas, especialmente aos cualificados, que buscan o seu primeiro emprego.

Cuestións

- 1 Cales son as principais limitacións que presenta a economía española para lograr un maior desenvolvemento?
- 2 Como se manifesta a crise na economía española?
- 3 Cales son as comunidades autónomas que presentan un maior retroceso no PIB? Coinciden coas que teñen unha taxa de desemprego maior?

2 As actividades do sector primario

Agricultura, gandería, aproveitamento do bosque e pesca, as actividades básicas do sector primario, ven reducir cada vez máis o seu peso no conxunto da economía (arredor do 2,3% do PIB) e o número de persoas que nel traballa (4,2% en 2014, fronte ao 63,3% en 1900).

Producción

Volume total de bens xerados.

Produtividade

Capacidade ou grao de produción por unidade de traballo, superficie de terra cultivada, equipo industrial... Ás veces emprégase como sinónimo de rendemento.

Cultivo transxénico

Cultivo manipulado xeneticamente para facelo máis resistente ás pragas, xeadas ou secas.

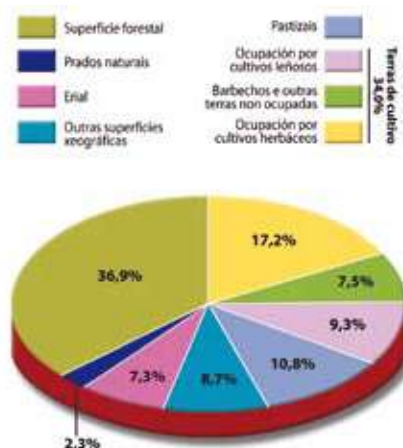
As actividades agrícolas

A agricultura española superou, en termos xerais, o sistema tradicional –elevada man de obra, policultivo, baixos rendementos, escasa maquinaria– presentando hoxe as características dunha **agricultura modernizada**: emprego de novas técnicas (invernadoiros, acolchados –cubriendo o terreo con plástico–, en area...), tendencia á especialización por rexións, crecente mecanización, selección de sementes, ampliación do regadío para intensificar a produción, cultivos transxénicos...

Entre os principais cultivos destacan:

- Os **cereais** –trigo, cebada, avea, centeo, millo– con grandes superficies dedicadas nas provincias do interior de España.
- A **vide**, utilizada como froita e para a elaboración de viño, destacando a produción de Castela-A Mancha. Noutras zonas de menor extensión lógranse boas calidades e prestixio (cava catalán, A Ríoxa, Xerez, Montilla, Ribeira do Douro, Rías Baixas).
- A **oliveira**, empregada para oliva de mesa e para a obtención de aceite, ten concentrada a súa produción en Extremadura e Andalucía, especialmente nas provincias de Xaén e Córdoba; España é o primeiro produtor mundial de aceite de oliva.
- As **leguminosas** –lentellas, garavanzos, fabas–, cultívanse asociadas aos cereais e fan de España o primeiro país produtor da UE.
- As **froitas e hortalizas**, con rexións especializadas e produtos de alta calidade: Valencia en cítricos, Navarra en espárragos, Canarias en plátanos, Lleida en peras e mazás, Murcia en tomates...

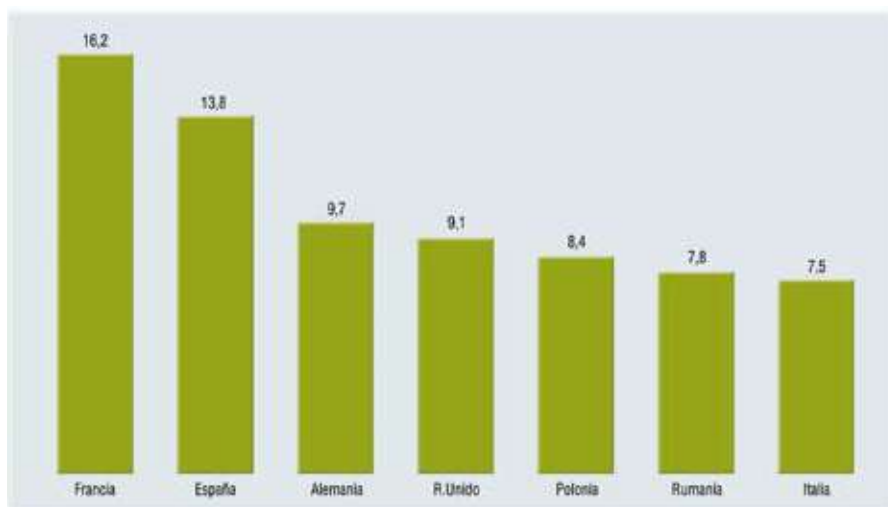
Distribución da superficie total en España. 2010

Fonte: Ministerio de Agricultura, Alimentación e Medio Ambiente

Países da Unión Europea con maior superficie agrícola utilizada. 2010

Fonte: Eurostat

- O **arroz**, un cereal cultivado especialmente no baixo Ebro, Valencia, Sevilla e Badaxoz.
- Os **cultivos industriais**, aqueles que precisan ser transformados para ser consumidos, entre os que destacan o tabaco, o algodón, o xirasol e a remolacha azucreira.
- A **floricultura**, en plena expansión en Levante e Cataluña, aumenta a produción en función da demanda crecente.

A gandería

É un sector que experimentou unha gran transformación na súa estrutura e produción, o que permitiu un importante crecemento dos rendementos. En 2014 había en España máis de 200 millóns de aves, uns 26 millóns de cabezas de gando porcino, 16 millóns de ovino, e algo máis de 6 millóns de bovino (o terceiro país da UE por número de cabezas) que tenden a **especializarse** en produción de carne, leite e ovos. Igualmente, a tendencia é potenciar a gandería **intensiva**, concentrando aos animais en granxas cada vez máis grandes e dotándose de medios técnicos para aumentar a produtividade. A gandería **extensiva**, na que os animais pastan ao aire libre, a mecanización é mínima e os rendementos baixos, seguen tendo importancia en determinadas zonas: gando vacún no norte peninsular; ovino e caprino na Meseta, Extremadura, Aragón e Andalucía; porcino en Extremadura.

Explotación de gando porcino en Extremadura.

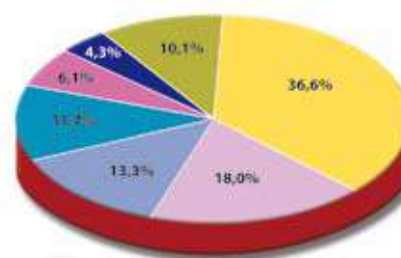
Produción de carne segundo especies na UE. 2011 (% sobre miles de toneladas)

Porcos

Fonte: INE. España en cifras. 2013

Ovellas e cabras

O aproveitamento forestal

As especies máis abundantes nos bosques españois son as **frondosas** (castiñeiro, chopo, eucalipto, carballo, faia) e **coníferas** (piñeiro). As masas boscosas máis importantes están na franxa cantábrica, no noroeste e no suroeste peninsular. Nos últimos vinte anos a **produción** de madeira mantívose arredor dos 15 millóns de metros cúbicos, pero o seu valor económico vai en progresivo ascenso. Ademais da obtención de madeira, resina e cortiza (que se obtén da sobreira e da que España é o segundo produtor mundial), as árbores proporcionan a materia prima para a elaboración de produtos como os taboleiros de aglomerado, cartón e papel. Os maiores inimigos do bosque son os incendios, as talas indiscriminadas, a chuvia ácida e as enfermidades das árbores.

Cuestións

- Cal é a principal dedicación da superficie total en España?
- Que posición ocupa España, na UE, en superficie agrícola utilizada? Cales son os principais cultivos?
- Observa os gráficos sectoriais da produción de carne na UE: é importante a produción española? Que lugar ocupa en cada caso?

Terreos de cultivo no curso medio do Tambre.

Campo de laranxeiras en Levante.

Agricultura extensiva na Mancha.

Paisaxes agrarias españolas

A combinación das condicións naturais e a acción humana permite diferenciar en España cinco tipos básicos de paisaxes agrarias.

Paisaxe agraria da España oceánica ou húmida

- Tipo de **hábitat**: disperso, con moitos núcleos de poboación de poucos habitantes.
- A **propiedade** da terra: parcelas pequenas e separadas entre si, e maiores onde se implantou a concentración parcelaria.
- A **agricultura** mantén en moitas zonas o policultivo tradicional que tende á especialización en cultivos de horta e forraxe para o gando.
- A **gandaría** é a principal actividade económica, especializada no gando vacún.
- A explotación **forestal** é importante pola abundancia de árbores (carballo, castiñeiro, piñeiro, eucalipto).

Paisaxe agraria mediterránea

- Tipo de **hábitat**: conviven o poboamento disperso máis tradicional coa tendencia á concentración.
- A **propiedade** da terra: pequena e mediana nas terras de secano e pequena nas de regadío.
- A **agricultura** é de secano no val do Guadalquivir e nas zonas prelitorais, con cultivos como os cereais, a vide, a oliveira, a amendoeira; a de regadío alcanza elevados rendementos en hortalizas e froitas (especialmente cítricos, de pebida e de carabuña en Levante, e tropicais nas zonas de Granada e Málaga).
- A **gandaría** ovina e caprina é abundante nas terras de secano; no val do Guadalquivir pacen numerosas reses bravas; Cataluña posúe unha importante gandaría bovina e ovina.
- A explotación **forestal** aproveita especialmente a aciñeira, o piñeiro e a sobreira.

Paisaxe agraria do interior peninsular

- Tipo de **hábitat**: concentrado.
- A **propiedade** da terra: minifundio no val do Douro e latifundios no resto.
- A **agricultura** de secano domina na Meseta e zonas non regadas do val do Ebro con cultivos extensivos de cereal, vide e oliveira. A de regadío, nas veigas dos ríos, permite intensificar a produción de froitas, hortalizas, forraxe e plantas industriais como o tabaco, o lúpulo e a remolacha azucreira.
- A **gandaría** ovina e caprina domina no centro e sur da Meseta e, no oeste, a porcina.
- A explotación **forestal** ten pouca importancia pola escaseza de arborado.

Paisaxe agraria de montaña húmida

- Tipo de **hábitat**: disperso e escaso.
- A **propiedade** da terra: pequena, con abundancia da propiedade comunal.
- A **agricultura** do fondo dos vales produce cultivos de horta; a maiores alturas, herbáceos e forraxeiros.
- A **gandaría** bovina, ovina e caprina paze ao aire libre en réxime extensivo.
- A explotación **forestal** obtén leña, madeira e resina especialmente dos piñeiros, eucaliptos e castiñeiros.

Paisaxe agraria das illas Canarias

- Tipo de hábitat: concentrado e cada vez máis escaso.
- A propiedade da terra: pequenas e medianas explotacións conviven coas grandes dedicadas ao regadío.
- A agricultura de secaño produce vide e patacas; nos regadíos abundan os monocultivos (plátano, tomate, piña, aguacate, pemento).
- A gandaría é escasa, destacando a ovina e caprina.
- A explotación forestal é mínima pola escasa presenza de arborado.

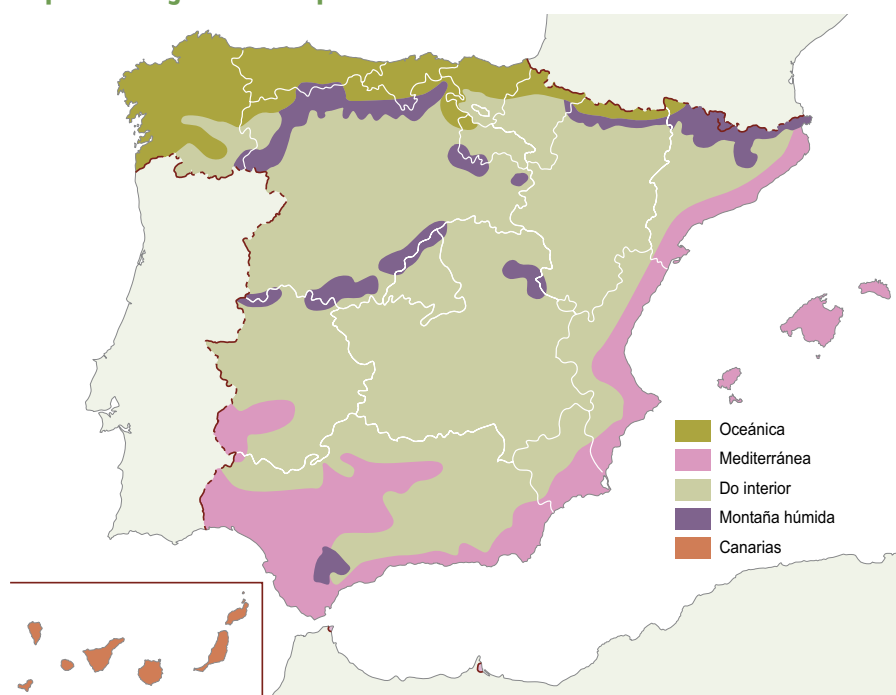
Concentración parcelaria

Agrupación das parcelas dispersas dunha propiedade nunha soa para reducir custos de explotación e facilitar a súa mecanización.

Hábitat

Espazo ocupado por unha comunidade. Diferénciase o urbano do rural e, dentro deste, o concentrado –coas casas agrupadas– do disperso –con vivendas rurais moi separadas entre si– e do intercalar –formando numerosas e pequenas aldeas e vilas–.

As paisaxes agrarias en España

Bosque de coníferas no Pirineo central.

Plantación de vide en Lanzarote.

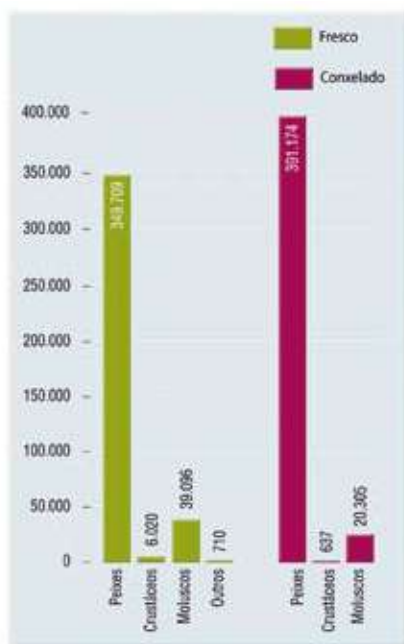
Cuestións

- 7 En que zonas de España dominan os latifundios?
- 8 En que paisaxe agraria ten máis importancia a explotación forestal? Por que?
- 9 Que paisaxe destaca pola agricultura de altos rendementos de froitas e hortalizas?

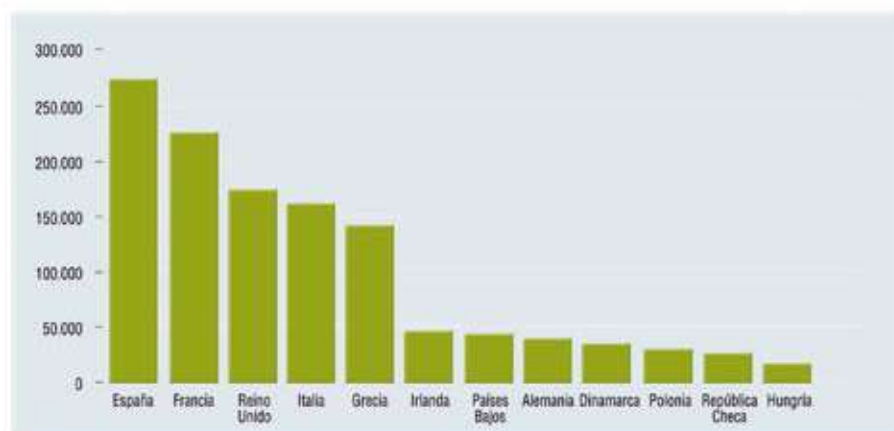
España é unha das principais potencias pesqueiras mundiais.

Capturas de buques españois. 2012

Fonte: INE. Anuario Estadístico de España. 2013

Principais países da UE produtores de acuicultura. 2011 (Tm) Fonte: FAO

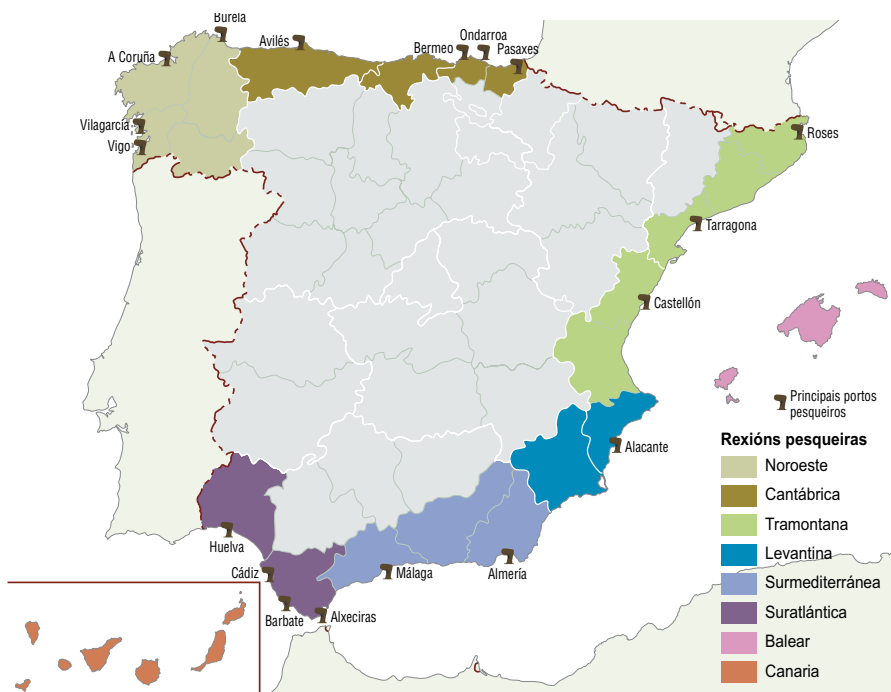

A pesca

A pesca é a actividade destinada a obter recursos alimenticios das augas do mar, dos ríos e dos lagos. En España ten grande importancia económica, pois é unha das primeiras potencias pesqueiras mundiais e a primeira da Unión Europea, tanto en capturas como en produción acuícola. Destacan as zonas atlánticas, especialmente Galicia, polo volume de capturas.

A costa española está organizada en **oito rexións** pesqueiras, sendo a do noroeste a máis importante.

Rexións pesqueiras e principais portos pesqueiros españois

A maioría das **capturas** son peixes (pescada, sardiña, anchoas, atún, bonito...) e unha cuarta parte do total son moluscos (mexillón, ameixa, polbo, lura, choco...), e crustáceos (gamba, lagosta, lagostino, centola...). Ademais da pesca tradicional, cada vez cobra maior importancia a **acuicultura**, unha técnica que permite a cría en catividade de especies de mar (peixes como o rodaballo, robaliza, dourada; mariscos como o mexillón, ameixa, centola, nécora, ostras...), e de río (troita, cangrexo, carpa, salmón...).

O **destino** básico da pesca é o consumo humano, ben en fresco ou tras algún tipo de manipulación industrial (salgadura, conxelación, conserva). Dos produtos do mar tamén se obteñen fariñas e aceites.

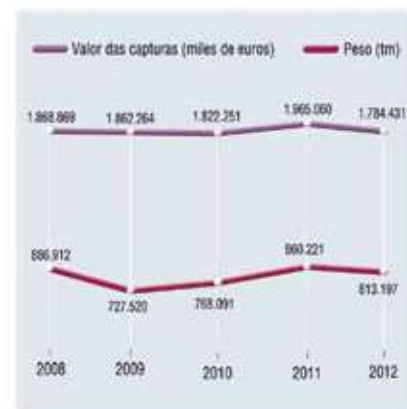

Na actualidade, a pesca en España ten graves **problemas** derivados de:

- O **esgotamento** dalgúns caladoiros, especialmente os máis próximos ao litoral, debido tanto á sobreexplotación (capturas continuas sen respectar períodos de cría das especies, artes de pesca destrutivas...) como á contaminación das augas (vertidos intencionados ou non dos barcos, das industrias, dos labores agrarios, das poboacións...).
- As **restricións** que impoñen determinados países a pescar nas augas de control exclusivo, o que obriga a buscar novos caladoiros cada vez máis afastados das bases dos barcos e a establecer convenios con países situados en zonas de pesca abundante.
- As **cotas** que impón a UE, fixando os topes de capturas para as diversas especies, coa finalidade de evitar a súa desaparición e o esgotamento dos caladoiros.
- A **necesidade de renovación** e modernización da frota, especialmente da de menor tonelaxe que é a que actúa máis próxima á costa. A UE establece topes de tonelaxe e proporciona fondos a través do FEP (Fondo Europeo de Pesca) para modernizar o sector e facelo máis competitivo (desmantelamento de vellas embarcacións para substituílas por outras de maior tonelaxe e mellor dotación, formación técnica da poboación activa dedicada á pesca...).
- A **carestía dos combustibles**, que obriga a vender o capturado a prezos que poden resultar excesivos para os consumidores, mais escasos para os pescadores.

Como consecuencia de todo o anterior, a **poboación** dedicada á pesca descende progresivamente, así como a porcentaxe da achega do sector pesqueiro no PIB.

Evolución das capturas de buques españois e o seu valor. 2008-2012

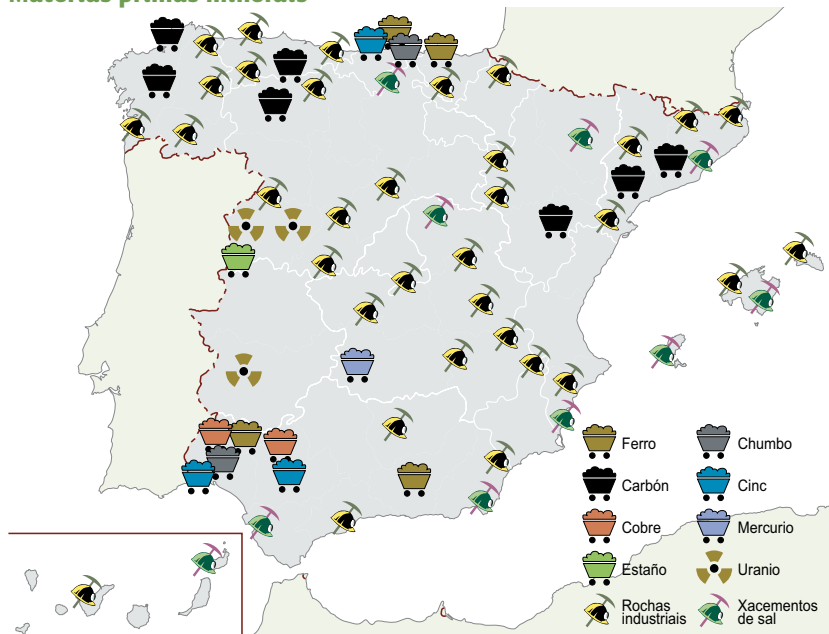
Cuestións

- 10 En que caladoiros pescan os españois peixe espada? E o fletán?
- 11 Indica tres problemas da pesca española na actualidade.
- 12 Indica cinco vantaxes que creas que pode presentar unha granxa de rodaballos para os propietarios e para os consumidores.

3 A industria e a súa reestruturación

Os avances da tecnoloxía actual obriga a todas as industrias a renovarse constantemente para poder competir no mercado internacional. De igual modo, determinados sectores industriais sofren procesos de transformación que van acompañados dunha profunda reestruturación e reconversión das súas actividades.

Materias primas minerais

As bases da industria

As materias primas e as fontes de enerxía son as bases fundamentais da industria.

- As **materias primas** son os recursos que emprega a industria para elaborar os seus produtos. España é deficitaria nalgunha das orgánicas (algodón, tabaco, madeira...) e en moitas das minerais, aínda que exporta algunhas, como o granito e lousa.
- As **fontes de enerxía** permiten o funcionamento da industria para que transforme as materias primas. Unhas son renovables (hidráulica, eólica, solar) e outras non (petróleo, gas, carbón). España é deficitaria, pois consome máis das que produce. Entre as máis utilizadas están:

- ▶ O **petróleo**, a enerxía máis utilizada actualmente en todo tipo de industrias e nos transportes. España produce unicamente o 0,2% do que consome (xacementos en Tarragona, Burgos, Cidade Real), aínda que ten unha importante capacidade de refino do cru que importa de países como Libia, Nixeria, Arabia Saudita e México.
- ▶ O **carbón** foi a fonte principal dos inicios da industrialización no século XIX; hoxe emprégase cada vez menos, aínda que segue sendo importante para a industria e a produción de enerxía eléctrica nas centrais térmicas. O esgotamento dos filóns máis ricos e o elevado custo da produción fan que resulte máis rendible importalo de Europa do Leste, Sudáfrica, EE UU e Australia. O autoabastecemento cobre o 25% do total consumido, destacando a produción da cunca asturleonese.
- ▶ O **gas natural** é unha enerxía que aumenta progresivamente o seu consumo por ser barato, ter unha elevada capacidade calorífica e baixo nivel de contaminación. España é deficitaria deste tipo de enerxía, importando a totalidade do consumo de países como Alxeria, Nixeria e Noruega.
- ▶ A **enerxía nuclear**, obtida da fisión dos átomos de uranio (xacementos en Salamanca e Badaxoz), é toda de produción nacional (superior ao consumo) e serve fundamentalmente para a produción de electricidade nas centrais nucleares (Almaraz, Cofrentes, Ascó,

Minas de lignito en Teruel.

Vandellós, Garoña e Trillo). Esta enerxía é moi cuestionada polo problema de contaminación ambiental que xeran os seus residuos, aínda que aumenta a súa produción.

- A **enerxía hidráulica**, a obtida das augas embalsadas que moven as turbinas que xeran electricidade, é a máis abundante en España, cunha produción moi superior ao consumo. Entre os grandes embalses destacan: A Serena, na conca do río Guadiana, o de maior capacidade de España e o terceiro de Europa; na conca do Douro, Almendra e Ricobayo; na do Teixo, Alcántara e Buendía; na do Ebro, Mequinenza e na do Guadiana, Iznájar. Tamén destaca conxunto de Galicia cos grandes embalses no Miño de Belesar e Os Peares, ademais de numerosos embalses de menor capacidade.
- **Outras enerxías** que aumentan a súa produción e consumo son: a **solar**, na que destaca a produción de Canarias, Andalucía e Baleares. A **eólica**, cunha produción en aumento especialmente en Galicia, Navarra, Aragón e Canarias. A **biomasa**, na que destaca a produción de Andalucía.

Parque de produción de enerxía eólica.

Enerxía primaria en España. 2012

Fonte: Anuario estadístico de España. 2014

Evolución do consumo de electricidade procedente de fontes de enerxías renovables. 2007-2010 (%)

	2007	2010		2007	2010
Austria	59,8	30,7	España	20,0	14,1
Suecia	52,1	46,9	Eslovaquia	16,6	11,4
Letonia	36,4	34,3	UE 27	15,6	12,4
Portugal	30,1	24,7	Alemaña	15,1	10,7
Dinamarca	29,0	23,0	Italia	13,7	8,5
Romanía	26,9	21,4	Francia	13,3	12,4
Finlandia	26,0	33,6	Irlanda	9,3	5,9
Eslovenia	22,1	21,7			

Fonte: Eurostat

As fontes de enerxía

Cuestións

- De que enerxías é deficitaria a economía española?
- Como evolucionou na UE o consumo de electricidade procedente de fontes de enerxías renovables? E o de España? Segue a mesma tendencia?
- Fíxate nos mapas e responde: en que provincias existen xacementos de carbón, de mercurio e de ferro? E as centrais solares?

A redución da intervención do Estado, coa privatización de grandes empresas, como Telefónica, é unha característica das políticas económicas dos estados occidentais.

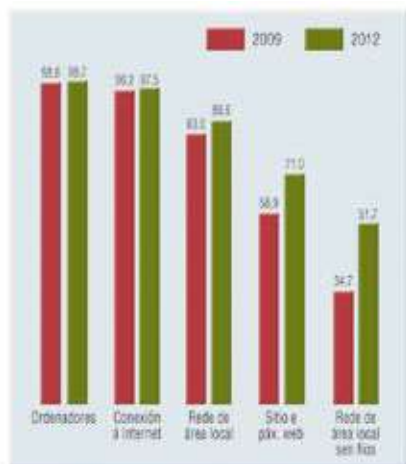
Características e localización da industria

A industrialización española despegou con forza a partir da segunda metade do século XX debido, en gran parte, ao impulso do estado. Entre 1977 e 1985 atravesou unha dura fase de axuste e reconversión que continuou, nalgún sector, tras a entrada de España na Europa comunitaria en 1986. Na década de 1990, a industria experimentou un crecemento global continuado grazas a un proceso de renovación e modernización que permitiu a mellora da produción en cantidade e calidade, o desenvolvemento tecnolóxico e a redución da man de obra ao 30% da poboación activa. Pero a partir de 2008 entrou nunha nova crise.

■ A industria española presenta hoxe as seguintes **características**:

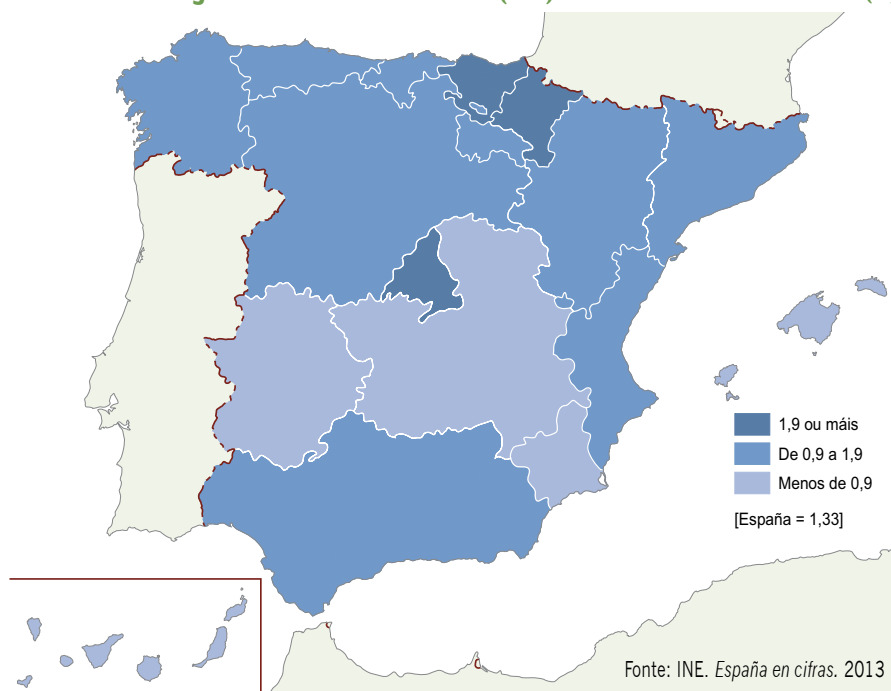
- ▶ Forte dependencia do exterior en materias primas, fontes de enerxía e tecnoloxía.
- ▶ Importantes cambios na produción industrial pola incorporación das novas tecnoloxías (informática, telecomunicación, robótica, ofimática...) e nos sistemas de produción (descentralización, subcontratas, empresas multiplanta, produción flexible).
- ▶ Progresiva mellora da calidade dos produtos.
- ▶ Aumento progresivo das exportacións.
- ▶ Predominio das pequenas e medianas empresas (PEMES) españolas que conviven coas maiores do exterior (multinacionais).
- ▶ Redución da intervención do estado. Privatización de empresas estatais (Telefónica, Repsol, Tabacalera, Aceralia, Argentaria, Gas natural, Aldeasa, Endesa...).

Evolución do uso de diversas TIC nas empresas (% sobre o total de empresas)

Fonte: INE

Gasto en investigación e desenvolvemento (I+D) sobre o PIB rexional. 2011 (%)

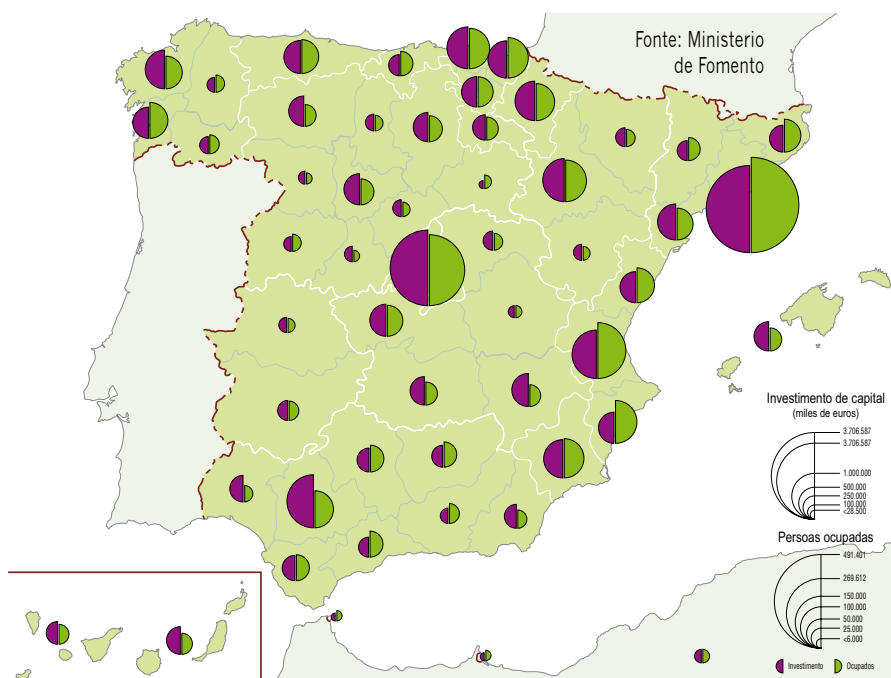

- ▶ Cambios no perfil dos traballadores, aumentando o número de técnicos e diminuindo os manuais (en gran medida substituídos pola maquinaria, cada vez máis automatizada e robotizada).
- ▶ Escasos investimentos en I+D+i (Investigación, Desenvolvemento e innovación).
- ▶ Crecente preocupación polas cuestións medioambientais, aínda que España é un dos principais emisores de CO2 da UE.
- En canto á **localización**, a industria española presenta fortes desequilibrios, cunha elevada concentración nunhas zonas –todas periféricas agás Madrid– e un gran déficit noutras –especialmente no interior peninsular–. Así, pódense diferenciar:
 - ▶ Areas **históricas**, é dicir, aquelas que lograron un desenvolvemento industrial considerable no século XIX: Cataluña e Levante (têxtil, maquinaria, química, alimentación), País Vasco e Asturias (minería, siderurxia, metalurxia). Hoxe seguen mantendo un elevado índice de industrialización, a pesar dos problemas e regresión dalgún sector pioneiro (caso, por exemplo, do carbón, ou da construción naval). Madrid pode incluírse neste grupo, aínda que o seu desenvolvemento é posterior e por causas diferentes (política estatal de favorecer á capital).
 - ▶ Areas de **recente creación**, a partir de mediados do século XX, como resultado da política estatal de potenciar zonas que case non posuían industria mediante plans específicos para estimular a súa instalación. Xorden así focos industriais na periferia de cidades como Valladolid, Zaragoza, Sevilla e A Coruña, entre outras. Desde a entrada de España na Unión Europea, as achegas ao desenvolvemento das infraestruturas, a través de diversos fondos, impulsaron o crecemento económico das rexións menos favorecidas, aquelas que tiñan un nivel de desenvolvemento inferior ao 75% da media comunitaria.

Refinaria de petróleo da Coruña.

Distribución espacial da industria

Cuestións

- Indica tres consecuencias que ten para un país que os seus investimentos en I+D sexan moi escasos.
- Cales son as provincias onde se rexistra un maior volume de investimento de capital? Coincide coas que teñen maior número de persoas ocupadas? Como é a situación galega?
- En que tipo de TIC (Tecnoloxías da Información e Comunicación) avanzaron máis as empresas españolas?

Os sectores industriais

Co desenvolvemento da industrialización na década de 1960, España multiplicou e diversificou a súa industria de modo que, na actualidade, conta cunha gran variedade de sectores entre os que destacan:

- **Os sectores tradicionais.** A maioría sufriron procesos de reconversión e adaptación ás novas tecnoloxías para poder competir coas producións doutros países. Neste grupo salientan:

Estaleiro de Sestao nos anos 70, cando o sector naval estaba en plena expansión.

- ▶ A **siderurxia**, localizada en Cataluña, Levante, País Vasco e Asturias. Moitas fábricas e altos fornos pecharon e outras lograron mellorar a produción e ser competitivas.
- ▶ A **industria naval**, concentrada en grandes estaleiros (Ferrol, Vigo, Cádiz, Valencia, Bilbao), dificilmente pode soportar a competencia de prezos de países asiáticos, polo que busca novas saídas á tradicional construción de barcos (reparacións, plataformas petrolíferas...).
- ▶ A industria **téxtil do coiro** e do **calzado**, numerosa en Cataluña, Andalucía e Valencia, ten que enfrontarse tamén á competencia de países que producen en maior cantidade e menores prezos, ademais da pirataría industrial (falsificacións).

- ▶ O sector da **minaría** está en retroceso polo esgotamento dos mellores filóns ou porque os xacementos están en vías de extinción (carbón, cinc, piritas, potasas, mercurio). Trátase dun sector pouco competitivo.

- **Os sectores máis dinámicos.** Presentan boas expectativas de futuro pola calidade dos seus produtos e unha demanda en aumento; posúen unha organización flexible e, polo xeral, contan con abundante capital estranxeiro. A maioría son industrias de bens de consumo, destacando os seguintes sectores:

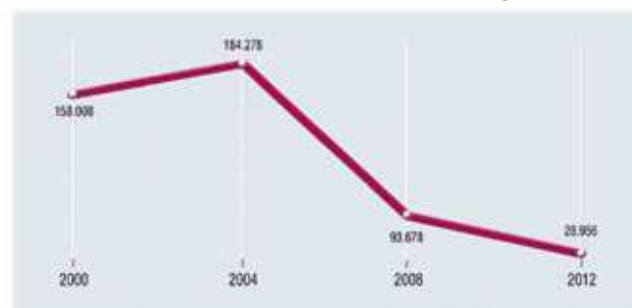
Industria láctea en Galicia.

- ▶ A industria **automobilística**. España exporta en elevadas cantidades tanto vehículos como pezas para a súa reparación e montaxe noutros países. É un sector que conta cunha alta participación de capital estranxeiro e que ten as principais fábricas en Vigo (PSA Peugeot-Citroën), Valladolid (FASA-Reanult), Valencia (Ford), Barcelona (SEAT).
- ▶ Industrias **alimentarias** –lácteas, cárnicas, conservas, aceite, bebidas, tabaco...– están moi repartidas por toda España, cunha especialización en determinados produtos segundo as producións rexionais. A presenza de capital estranxeiro é notable, pois controla aproximadamente un terzo da produción e seis das dez maiores empresas son filiais de empresas multinacionais.

- **Industria química e farmacéutica**, con múltiples actividades e tipos de empresas, tanto de actividades de base (petroquímica, materiais plásticos...) como de consumo (deterxentes, cosmética, medicamentos...). Hai un elevado número de empresas pequenas e medianas, pero as grandes están dominadas por multinacionais que teñen filiais en España.
- **Téxtil e confección**, un sector de gran importancia en Galicia, Cataluña e Valencia que introduce modernos sistemas de elaboración e comercialización dos seus produtos (calidade, deseño, moda).
- O sector da **edificación e das obras públicas** achega case o 20% da produción industrial e dá emprego ao 10% da poboación activa. A **construción** foi un dos sectores de maior crecemento, debido á alza dos prezos das vivendas e á expansión das áreas urbanas e turísticas. Os grandes negocios inmobiliarios fixeron aumentar extraordinariamente este sector, especialmente en comunidades como Madrid e Illas Baleares, onde se incrementou a superficie construída (zonas urbanas, infraestruturas viarias, áreas industriais e comerciais) nun 12% e 6,2% respectivamente nos últimos anos. Pero tamén foi un dos sectores máis fortemente afectados pola crise de 2008.

Licencias municipais de obra

Fonte: Anuario Estadístico de España

A expansión do sector da construción foi enorme nos últimos anos.

Cifra de negocios dos sectores industriais por rama de actividade. 2011 (%)

Fonte: INE. España en cifras. 2013

Cuestións

- 19 Elixe cinco produtos que ti consumas habitualmente e analiza a súa procedencia. Cantos son españois?
- 20 Analiza e comenta os datos dun dos sectores máis afectados pola actual crise económica: o sector da construción.
- 21 Que sectores industriais moven as maiores cifras de negocios? Contan unicamente con recursos propios ou é importante o capital do exterior?

4 Os servizos

O sector dos servizos é o motor da economía, o máis importante na creación do PIB (aproximadamente o 60%), na creación de emprego (o 77,7% da poboación ocupada en 2013), e no número de empresas dedicadas ao transporte, comercio, turismo, tecnoloxías da información, inmobiliarias e de aluguer, servizos a empresas, actividades recreativas e culturais, e servizos persoais. Estes datos son os que permiten falar da terciarización da economía e da sociedade.

As empresas do sector servizos. 2010

Fonte: INE. España en cifras. 2013

O desenvolvemento do sector terciario

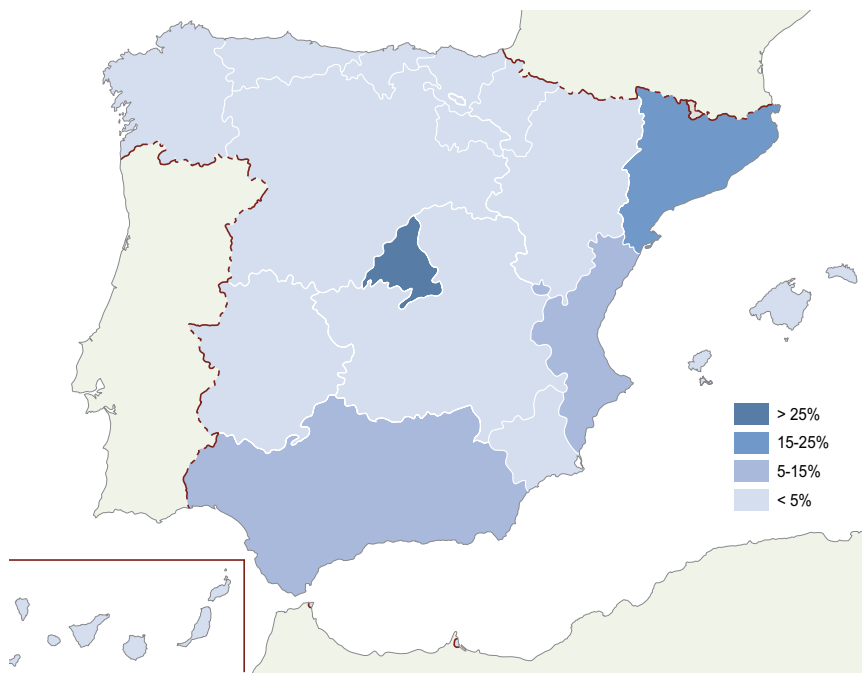
O forte **crecemento** experimentado polo sector está directamente relacionado con:

- O aumento da capacidade adquisitiva dos españois.
- A mellora da capacitación profesional de traballadoras e traballadores.
- A construción de novas estradas e liñas ferroviarias que permiten altas velocidades e facilitan a mobilidade dos pasaxeiros e das mercadorías.
- O aumento dos servizos públicos (educación, sanidade, asistencia...) proporcionados polo Estado e as comunidades autónomas.
- Os cambios producidos nas traballadoras e traballadores da industria actual, co aumento de técnicos cualificados.

Entre as **características** máis salientables que presenta este sector en España están:

- Máis da metade das empresas teñen menos de 2 traballadores (o 56,4% en 2014), o que indica o elevado número de negocios atendidos pola familia propietaria; só o 2,5% teñen máis de 20 traballadores, aínda que o seu volume de negocio supera o 35% do total do sector.

Volume de negocio no sector servizos. 2010

Fonte: INE. España en cifras. 2013

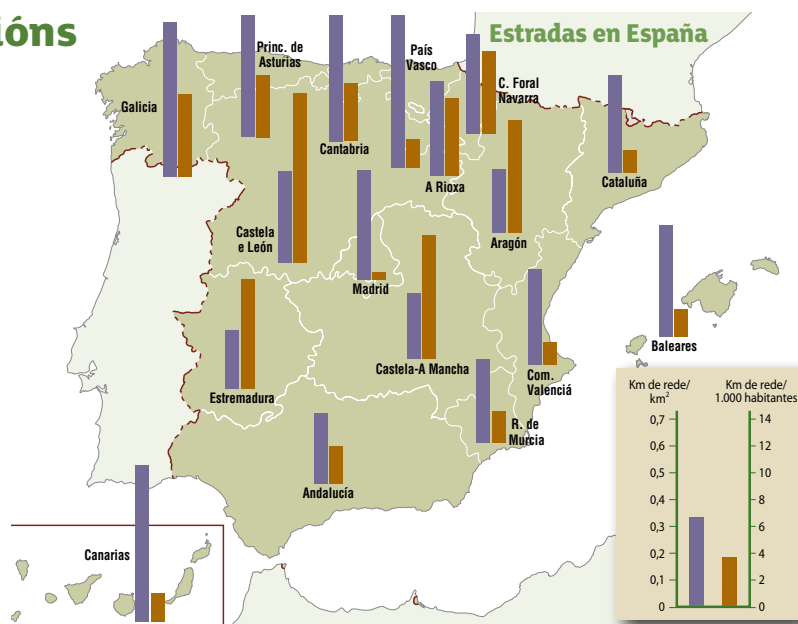
- As comunidades autónomas con maior participación no volume de negocios son Madrid e Cataluña, que suman algo máis da metade do conxunto español; esta concentración é máis acusada nos servizos prestados a empresas e nos relacionados coas tecnoloxías da información, onde se supera o 60% do total do Estado.

Transportes e comunicacións

A mellora dos medios e das vías de transporte e comunicación fan destas actividades unhas das de maior crecemento nos últimos anos.

■ Os **transportes** poden realizarse por:

- ▶ **Estradas.** En 2014 a rede de estradas tiña 165.361 Km dos que 14.981 son vías de alta capacidade (autoestradas e autovías) que colocan a España como o primeiro país de Europa neste tipo de vías. Polas estradas circulan uns 25 millóns de vehículos dos que o 75% son turistas. A disposición da rede principal é radial, con centro en Madrid.
- ▶ **Ferrocarril** (13.000 km de vía ancha explotada por RENFE e 2.000 de vía estreita que xestiona FEVE), que está modernizando as unidades e acurtando os tempos dos traxectos coas liñas de alta velocidade (AVE), liñas que están facilitando a recuperación de volume de pasaxeiros que perdera a favor do transporte por estrada. O ferrocarril segue sendo un importante medio de transporte para mercadorías pesadas. Ao igual que as estradas, a rede principal, que parte de Madrid, é radial.
- ▶ **Metro**, o transporte máis utilizado nas cidades que o posúen: Madrid, Barcelona, Valencia e Bilbao.
- ▶ O transporte **aéreo** utiliza avións e aeroportos, entre os que destacan o de Adolfo Suárez-Baraxas (Madrid) e El Prat (Barcelona), que figuran entre os dez primeiros da UE por volume de pasaxeiros (41,8 e 37,5 millóns anuais en 2014 respectivamente). Os que reciben máis turistas son os de Palma de Mallorca, Málaga, Gran Canaria e Tenerife.
- ▶ O transporte **marítimo** serve, fundamentalmente, para o comercio de mercadorías de gran volume co exterior. España posúe unha importante frota de mercantes e numerosos portos que modernizan as súas instalacións para adaptarse á novas esixencias do tamaño dos barcos e dos servizos requiridos.
- As **comunicacións** destacan polo auxe das novas tecnoloxías, especialmente das telecomunicacións: de comunicación entre particulares e empresas (teléfono fixo e móbil, Fax, correo electrónico, a Internet) e servizo rápido de mercadorías (mensaxaría urgente).

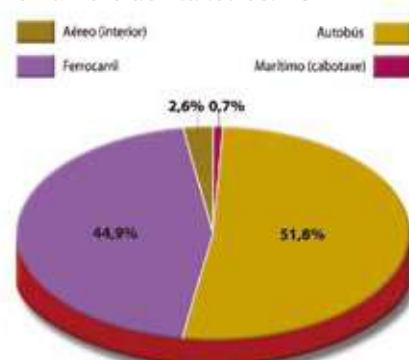

Fonte: Ministerio de Fomento

A modernización do ferrocarril é imprescindible para recuperar pasaxeiros.

Transporte interurbano segundo o número de viaxeiros. 2012

Fonte: INE. España en cifras. 2013

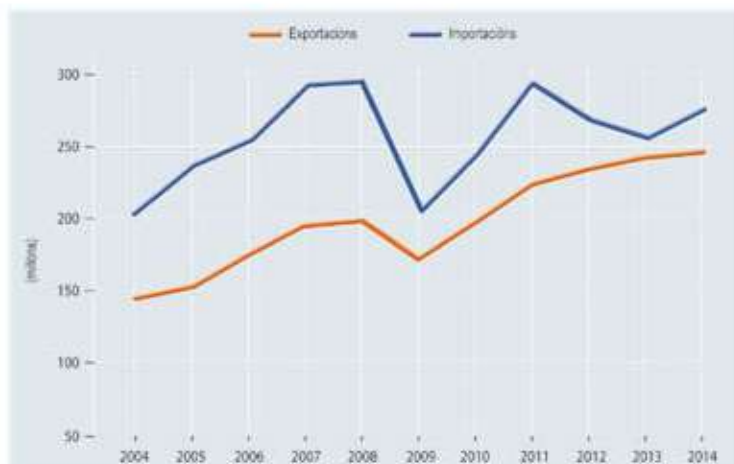
Cuestións

- 22 Por que se pode falar hoxe en España da terciarización da economía?
- 23 Que disposición ten a rede principal de estradas e ferrocarril en España?
- 24 Que transportan, basicamente, os avións, o ferrocarril e os barcos?

As actividades comerciais

O comercio representa o 65% do volume de negocio do conxunto do sector servizos, e ten boas perspectivas de crecemento. España está entre os cinco primeiros países da EU por volume de negocio do comercio. As agrupacións de actividades que presentan maiores incrementos son as das tecnoloxías da información. A balanza comercial é deficitaria, pois son maiores as importacións que as exportacións; os ingresos por turismo e os investimentos estranxeiros compensan en parte este déficit.

Evolución das exportacións e importacións españolas. 2004-2014 (millóns de euros)

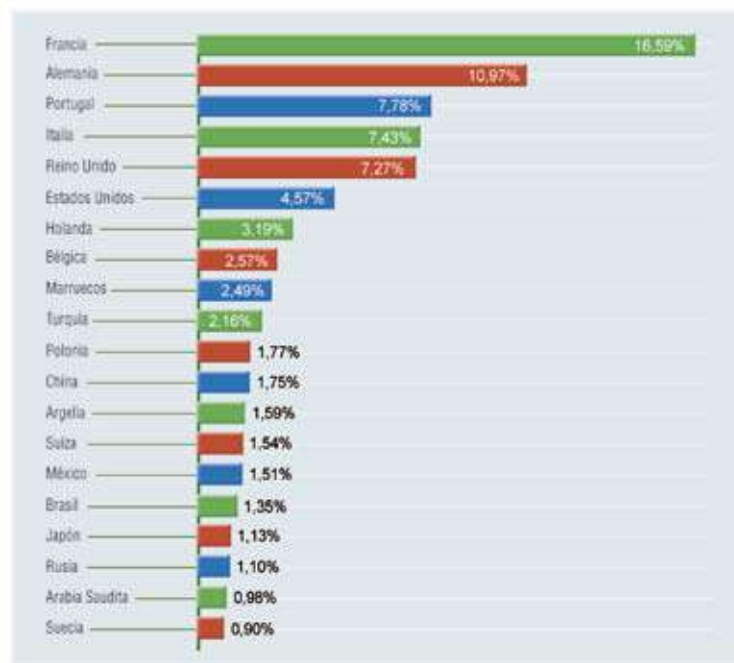

Fonte: Ministerio de Economía, Industria e Comercio

O comercio **interior** pasa nestes anos por un proceso de transformación derivado, esencialmente, da instalación de grandes superficies comerciais, moitas delas filiais de multinacionais, e supermercados, que obrigan a unha reestruturación do pequeno comercio tradicional, que debe buscar algún tipo de especialización para poder competir. Polo xeral, as grandes superficies comerciais instálanse na periferia das cidades, en lugares con boas comunicacións e facilidades para o aparcamento dos vehículos particulares que acoden a realizar as compras, mentres que os supermercados o fan no interior das vilas e cidades.

No comercio **exterior**, España intercambia o maior volume de mercadorías cos países da UE, América Latina, EE UU, Xapón e Oriente Próximo. As maiores importacións corresponden a petróleo, gas natural e produtos industriais de alta tecnoloxía. Nas exportacións destacan os produtos agrarios, o sector automobilístico e produtos semielaborados.

Exportacións españolas segundo o país de destino. 2014 (%)

O turismo

España é un dos primeiros países do mundo en número de turistas, atraídos polo sol e as praias, as paisaxes naturais, e a riqueza e variedade da oferta cultural. É unha actividade económica que dá emprego a miles de españois e de estranxeiros, especialmente nas tempadas altas das diferentes modalidades, na hostalaría, construción, transportes, comunicacións e comercio. O maior escaparate do turismo en España é FITUR, unha feira internacional que desde 1979 fai de Madrid o centro e a ponte de unión de toda a oferta e demanda turística española e internacional.

Os aloxamentos turísticos poden ser hoteis (uns 18.000 en 2014, que ofertan máis de

1.800.000 prazas), cámpings (uns 800 e 500.000 prazas) e aloxamentos de turismo rural, os que máis aumentan o seu número de clientes (uns 16.000 con case 140.000 prazas).

- O turismo tradicional en España é o que busca sol e praia. Os destinos favoritos dos españois son Canarias, Andalucía, Cataluña e a Comunidade Valenciana. Os dos estranxeiros que máis nos visitan –ingleses, alemáns, franceses– son Baleares, Canarias, a Costa do Sol malagueña e a Costa Brava catalá.

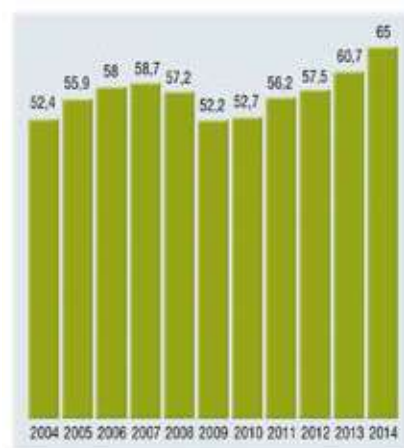
Este tipo de turismo masivo provoca un impacto medioambiental que pode resultar moi negativo: excesiva urbanización de zonas costeiras, que destrúe o equilibrio ecolóxico e as paisaxes naturais; elevado consumo de auga, que pode esgotar os acuíferos da zona; densidade de tráfico, que contribúe á contaminación atmosférica...

- **Outras modalidades turísticas** son as que xorden en España desde hai uns anos como alternativas ao turismo tradicional. Entre estas novas modalidades están: o **turismo rural**, que potencia vivir uns días de ocio en contacto coa natureza e as xentes do mundo rural como alternativa á vida e ao ritmo que impón a cidade; o de **balnearios**, unha modalidade que recobra importancia como medicina alternativa e que permite gozar dunhas xornadas de tranquilidade e das actividades que ofrecen os establecementos termais; o de carácter **deportivo**, que ofrece múltiples variantes, desde o golf aos deportes de neve; o **cultural e histórico-artístico**, que trata de atraer os turistas mediante o deseño de programas musicais, de teatro, danza, exposicións, circuítos que inclúen visitas a centros históricos e artísticos... Moitas cidades españolas contan con festivais –de cine, de música, de teatro, competicións deportivas...– que actúan como importantes focos de atracción turística.

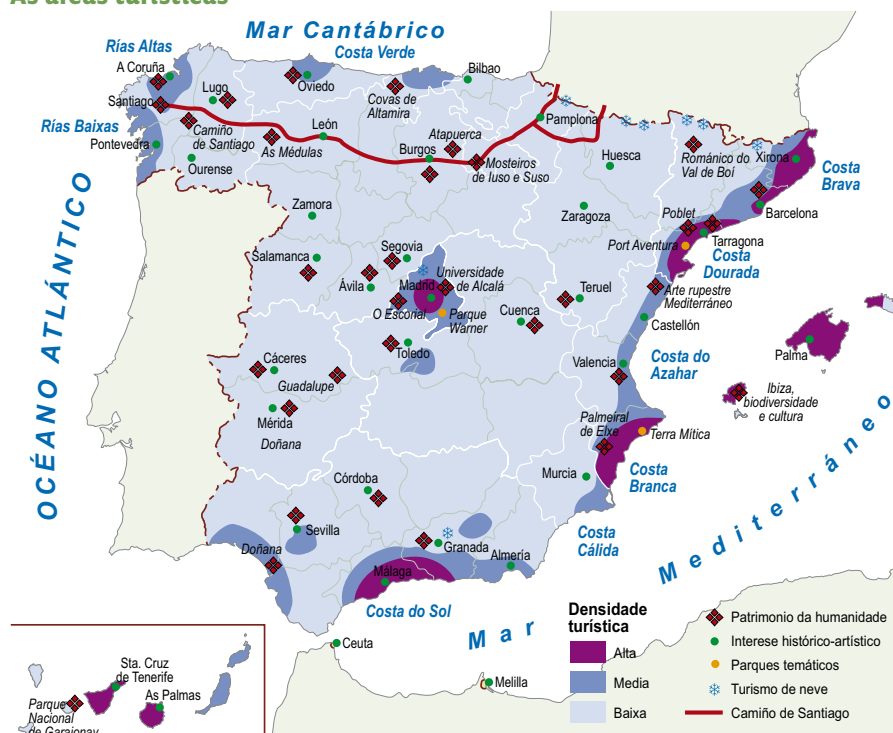
Os cámpings acollen un gran número de turistas.

Evolución do turismo estranxeiro en España

Fonte: Ministerio de Industria, Turismo e Comercio

As áreas turísticas

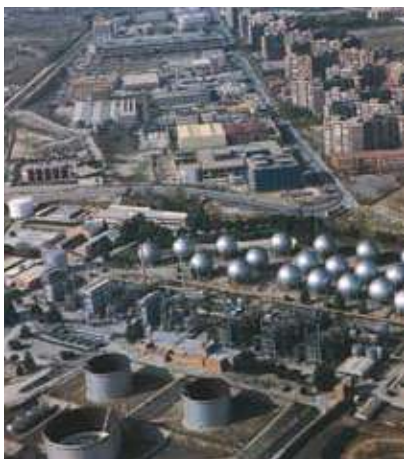

Cuestións

- 25 Como é a balanza comercial española? Por que?
- 26 Onde se localizan as principais zonas turísticas? Que tipo de atractivo básico ofrecen?
- 27 Que consecuencias medioambientais pode ocasionar un turismo masivo e mal planificado?

5 Os desequilibrios territoriais

O desenvolvemento económico español mantén un dos trazos característicos dos inicios da industrialización, é dicir, os fortes contrastes rexionais, que tratan de paliarse mediante políticas oficiais destinadas a corrixilas, pero que non logran plenamente os seus obxectivos.

Factoría de Enagás en Madrid.

PIB per cápita nas comunidades autónomas. 2013

CC AA	euros
País Vasco	29.959
Comunidade de Madrid	28.915
Comunidade Foral de Navarra	28.358
Cataluña	26.666
A Ríoxa	25.277
Aragón	24.732
Illes Balears	23.446
Cantabria	21.550
España	22.279
Castela e León	21.879
Ceuta	18.771
Principado de Asturias	20.591
Melilla	16.426
Comunidade Valenciana	19.502
Galicia	20.399
Canarias	18.873
Rexión Murcia	17.901
Andalucía	16.666
Castela-A Mancha	17.780
Extremadura	15.026
Media zona euro	29.600
Media Europa 27	25.600

Fonte: INE

Os contrastes entre comunidades autónomas

No territorio español existe un forte desequilibrio entre comunidades e, dentro delas, pode habelas tamén entre as súas provincias. Pódense establecer tres grupos de comunidades en relación ao seu desenvolvemento económico global:

- Comunidades **máis desenvolvidas**, nas que se inclúen os territorios industrializados inicialmente –**Cataluña e País Vasco**– que, a pesar da crise de determinados sectores e da política de axuste a reconversión dos anos 80, manteñen elevados índices de desenvolvemento. **Madrid**, beneficiada por unha política económica que fixo da súa área metropolitana un importante foco industrial e de servizos. Entre as comunidades de desenvolvemento máis recente están: **Navarra**, que lidera hoxe o crecemento económico por comunidades autónomas, ben situada xeograficamente no corredor do Ebro, a área de maior dinamismo na actualidade, onde tamén se sitúa **A Ríoxa**, e **Baleares**, grazas á achega do sector servizos.
- Comunidades de **desenvolvemento medio**, un grupo formado por catro comunidades situadas na periferia peninsular –**Valencia, Murcia, Asturias e Cantabria**– unha no interior –**Castela e León**– e o arquipélago de **Canarias**.
- Comunidades de **baixo desenvolvemento**, formado dúas comunidades situadas na periferia –**Andalucía e Galicia**– e outras dúas no interior peninsular –**Castela-A Mancha e Extremadura**–.
- Estes **contrastos** veñen de antigo, intensificáronse coa industrialización do século XIX e hoxe son apreciables en datos como:
 - A **poboación**, con densidades moito menores nas comunidades menos desenvolvidas, e nas que predomina a poboación envellecida, especialmente nas áreas de interior.
 - O diferente peso dos **sectores económicos**, indicando un maior desenvolvemento a xeración de riqueza procedente da industria e os servizos. Así, mentres que en Madrid e no País Vasco o sector agrario achega unicamente o 1% do PIB, en Andalucía ou Extremadura alcanza o 14%.
 - O **gasto medio** por persoa, con fortes diferenzas entre a comunidade que máis gasta –Madrid– e a que menos –Extremadura–, evidencia do diferente nivel de vida alcanzado polos seus habitantes.

- A **taxa de actividade laboral**, inferior á media do Estado nalgúns comunidades: Asturias (consecuencia dos problemas da reconversión industrial), Castela e León e Extremadura (sector agrario en vías de modernización, escasa industria).
- A **porcentaxe de empresas** en relación á poboación, onde se aprecia claramente a disparidade entre comunidades tradicionalmente agrarias que manteñen índices de desenvolvemento menor.

Medidas correctoras dos desequilibrios

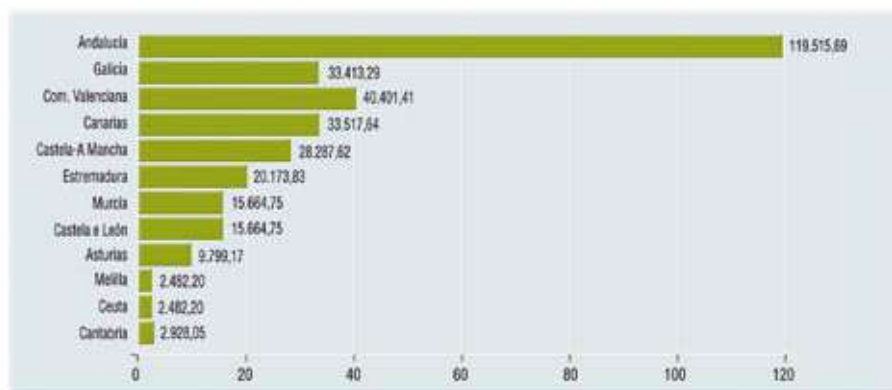
Co obxecto de aproximar os valores económicos das comunidades autónomas e de calidade de vida dos seus habitantes, os diferentes gobernos puxeron en práctica políticas correctoras para estimular a creación de industrias e servizos, a innovación tecnolóxica, creación de infraestruturas, axuda ás pequenas e medianas empresas, concesións de créditos a baixo xuro... Entre as medidas adoptadas destacaron a creación de Polos de Desenvolvemento (nos anos 1960), Axencias de Desenvolvemento Rexional e Sociedades de Desenvolvemento Industrial (nos anos 1980), os fondos procedentes da **Unión Europea** (FEDER, FEOGA, FEP, FSE) e o Fondo de Compensación Interterritorial. Este último está fixado na Constitución como un medio de establecer un equilibrio económico adecuado e solidario entre as diversas partes do territorio español. As Cortes reparten este fondo, procedente dos orzamentos xerais do estado, entre as comunidades e cidades autónomas que teñen unha renda per cápita inferior á media nacional.

Cuestións

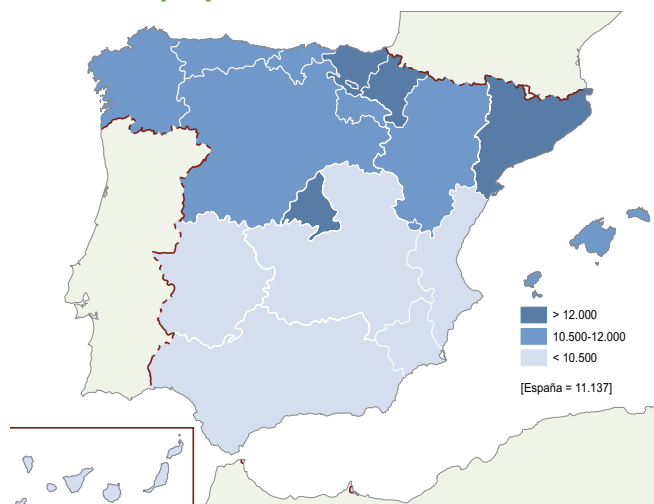
- 28** Indica tres razóns polas que coincida a taxa de densidade de poboación co desenvolvemento económico dunha comunidade.
- 29** En que comunidades é maior o PIB per cápita e o gasto medio por persoa? Indica tres consecuencias desta situación.
- 30** Que tipo de medidas teñen por obxecto corrixir as diferenzas entre as comunidades autónomas?

Distribución do Fondo de Compensación Interterritorial. 2014 (millóns de euros)

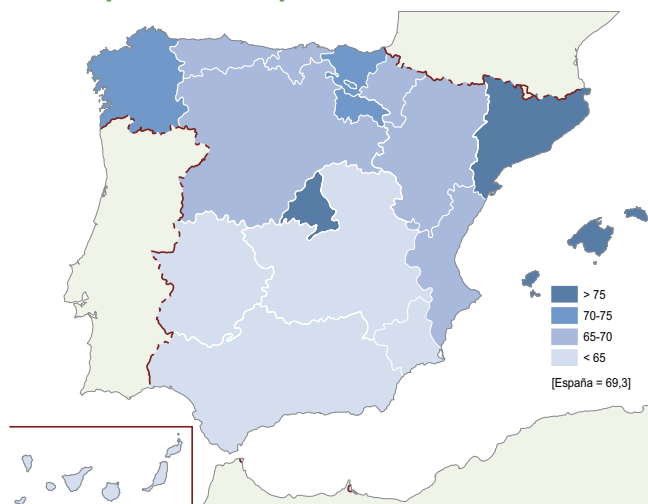
Fonte: Ministerio de Facenda e Administracións Públicas

Gasto medio por persoa. 2011

Fonte: INE. España en cifras. 2013

Empresas activas por cada 1.000 habitantes. 2012

Fonte: INE. España en cifras. 2013

Analizamos... e comparamos a economía española e galega

A taxa de desemprego en España é unha das máis altas de Europa (24,4% en 2014) e sufriu un forte incremento desde o ano 2007. En Galicia tamén se produciu ese incremento, pero algo menor (20,9%).

♦ Elabora unha gráfica de liñas

	2009		2013	
	España	Galicia	España	Galicia
1º Trimestre	17,38%	12,22%	26,94	22,30
2º Trimestre	17,92%	12,93%	26,06	22,40
3º Trimestre	17,93%	12,35%	25,65	21,60
4º Trimestre	18,83%	12,88%	25,73	21,90

Cuestións

1. Elabora, con estes datos unha gráfica de liñas e responde a estas cuestións: cal é a característica común das taxas de desemprego en España e Galicia nos anos 2009 e 2013? Cal se incrementou máis? Cita algunha das causas que provocaron esta situación.

♦ Analiza e comenta un documento

Galicia non alcanza a media española en conexión á Internet a través de banda ancha, pero nos últimos anos crece o dobre que as demais comunidades na implantación de novas liñas co reto de diminuír a brecha dixital. A comunidade galega é a terceira en España con menos conexións de ADSL e cable módem por habitante, pois rexistra 16,5 liñas por cada 100 persoas, cando a media en España está en 20,7 conexións. Só Murcia, con 15,5 liñas, e Extremadura con 14,6 presentan unha media menor de banda ancha no mapa de autonomías españolas.

En Galicia, a brecha no acceso á Internet é máis notable en núcleos de interior das provincias de Lugo e Ourense. A Coruña e Pontevedra aproxímanse máis á media española en implementación de banda ancha, superando as 18 liñas por cada 100 habitantes; son as provincias do interior, con 13 liñas, as que baixan a media da comunidade galega no acceso ás novas tecnoloxías en comparación coas restantes autonomías. A Xunta subvenciona con 70 millóns de euros aos operadores para que conecten o medio rural galego, onde aínda unhas 500.000 persoas carecen de acceso á rede.

La Opinión, 13-2-2010.

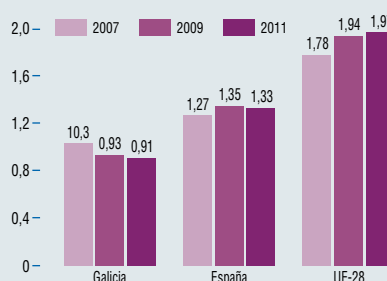
Cuestións

2. Cal é o tema deste documento? Que datos proporciona? A que ano se refiren? Valora os datos do documento no contexto xeral do nivel de desenvolvemento da economía galega.

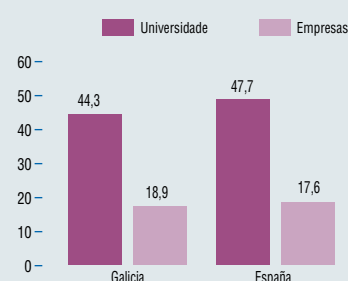
♦ Analiza, compara e comenta as gráficas de barras

A primeira destas gráficas representa a porcentaxe de gasto en I + D (Investigación e Desenvolvemento) sobre o PIB respectivo comparado en Galicia, España e a Unión Europea. A segunda gráfica representa a porcentaxe de investigadores dedicados a I + D sobre o total do persoal investigador en 2011 en Galicia e España.

Gasto interno I+D. 2011
(% do respectivo PIB)

Investigadores en I+D
(% sobre o total do persoal investigador)

Fonte: Observatorio español de I+D+i

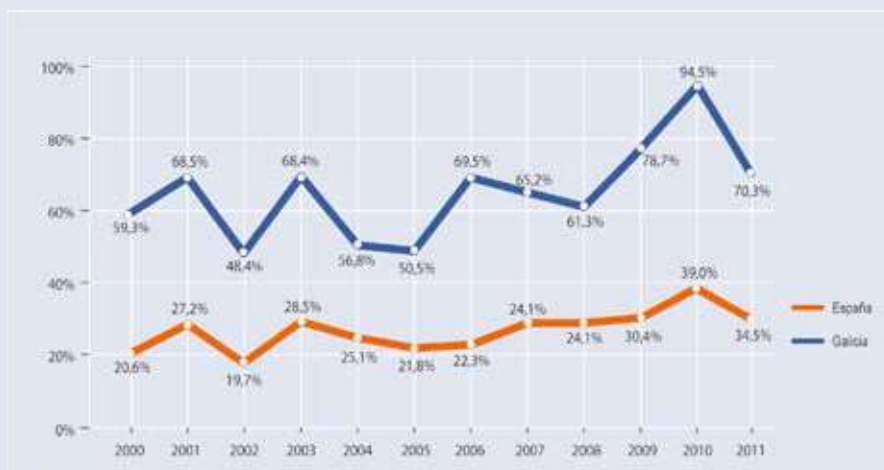
Cuestións

3. Como é o gasto en I+D en relación co PIB en Galicia e España con relación á UE? Aprécianse diferenzas notables? Evoluciona por igual nos tres ámbitos? Onde traballan máis investigadores en I+D? Compórtase igual España que Galicia neste tipo de datos?

♦ Analiza e comenta unha gráfica de liñas

Esta gráfica de liñas representa a porcentaxe do consumo de electricidade procedente da enerxía hidráulica, comparando o total de España e Galicia, entre os anos 2000 e 2011.

Porcentaxe do consumo de electricidade procedente da enerxía hidráulica

Fonte: Instituto Enerxético de Galicia (INEGA)

Cuestións

4. Que é a enerxía hidráulica? Como se produce? É unha enerxía renovable ou non renovable? Como é o consumo de electricidade procedente das centrais hidráulicas en Galicia con respecto ao resto de España? Sinala algunha causa desta situación e trata de explicar a variación desta porcentaxe entre uns anos e outros.

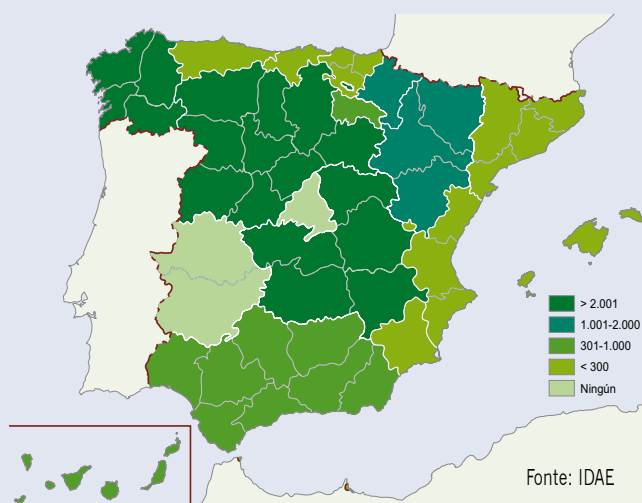
♦ Analiza e comenta un mapa temático

A enerxía eólica foi unha das enerxías renovables que máis se desenvolveu en España. Aínda así, a instalación de muíños ou aerogeneradores é moi desigual por comunidades.

Enerxía eólica. N° de xeneradores. 2010

Cuestións

5. Que comunidades autónomas teñen instalado un maior número de aerogeneradores? Que posición ocupa Galicia? Que comunidades son as que producen menos enerxía deste tipo? Cales son as condicións necesarias para a súa instalación? En que lugares se instalan estes, tamén chamados, parques eólicos?

Fonte: IDAE

Traballamos con... mapas de coropletas

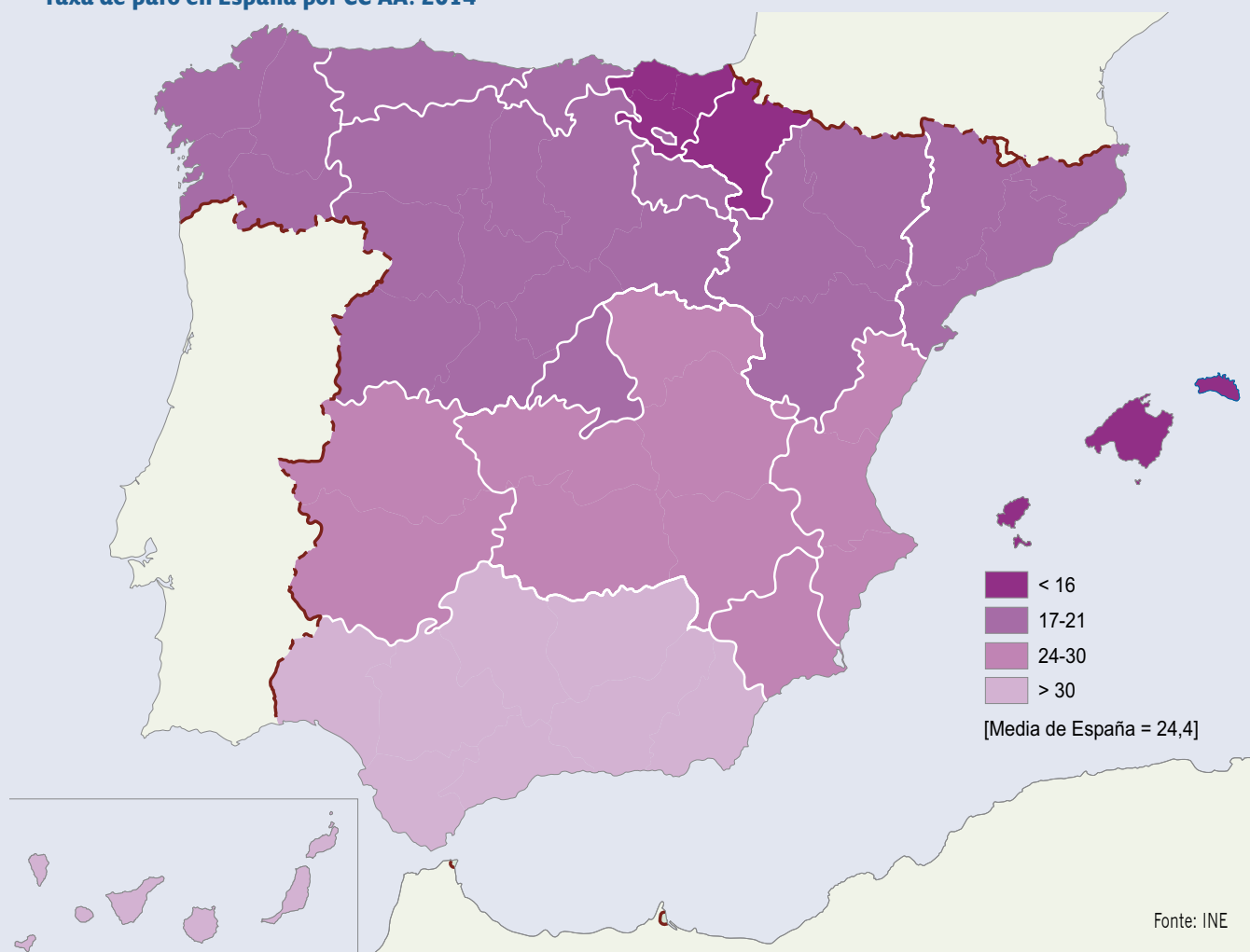
Os mapas de coropletas son un tipo de mapa temático caracterizado polo emprego de cores ou tramas para representar unha determinada información. Pode ter varias cores ou matices dunha mesma cor; neste caso, a intensidade da cor debe estar en relación coa importancia do feito representado (canto máis destacado ou relevante, maior intensidade).

♦ ANÁLISE E COMENTARIO

O comentario debe consistir nunha redacción na que se valoren, de forma global, os datos que se obteñen da análise. En relación co seguinte exemplo, pódense destacar aspectos como:

- Que tipo de datos se reflicten no mapa?
- Cantos grupos ou categorías se establecen?
- Cales son as comunidades autónomas que teñen máis baixa a taxa de paro?
- Cales son as que presentan as taxas máis altas?
- Onde se sitúan as comunidades autónomas que teñen unha taxa de paro superior á media de España?
- Como son estas taxas con respecto aos países do entorno de España? Podes consultalo no tema anterior.
- Cita algunha causa desta situación.

Taxa de paro en España por CC AA. 2014

Lembra e aplica

1. Define os seguintes termos?

PIB, cultivo transxénico, acuicultura, I+D+i, Fondo de Compensación Interterritorial.

2. Indica se as seguintes afirmacións son correctas ou non. Corrixe as incorrectas.

- Os principais cultivos de España son as verduras e as hortalizas.
- A gandería máis importante de Estremadura é a do gando vacún.
- Os maiores inimigos dos bosques son as malezas e as toupas.
- España autoabastécese de enerxía nuclear.
- Un dos sectores máis dinámicos da economía española é o automobilístico.

3. Responde ás seguintes preguntas:

- A que se dedica a maioría das terras labradas en España?
- Que caracteriza a paisaxe agraria mediterránea?
- Que disposición ten a rede principal de estradas e ferrocarril en España?
- Cales son os principais problemas da pesca hoxe en España?
- De que enerxías básicas é deficitaria a industria española?

4. Analiza e comenta estas imaxes que corresponden á mesma zona turística en dúas épocas: os anos 60 e os 90 do século XX.

- Que cambios observas? Cales cres que son as causas?

5. Elabora un mapa de coropletas cos seguintes datos, agrupándoos segundo o criterio que ti establezas.

Entrada de turistas por CC AA. 2009: Andalucía, 7.359.465; Aragón, 352.155; Asturias (P. de), 167.962; Baleares, 9.037.386; Canarias, 8.203.561; Cantabria, 315.027; Castela e León, 982.358; Castela-A Mancha, 187.194; Cataluña, 12.769.129; C. Valenciana, 5.108.886; Estremadura, 186.762; Galicia, 762.343; Madrid (C. de) 4.895.784; Murcia (R. de), 845.627; Navarra (C.F. de), 197.795; País Vasco,

Recomendacións

♦ PARA LER

Henrique Páez. *Abdel*. 1994 [Abdel é un mozo tuareg acostumado á vida do deserto, pero a súa vida cambia cando decide, co seu pai, atravesar o Estreito e vir a España. Pero sen papeis, son explotados como traballadores e traizoados polos propios xefes]

♦ PARA VER

Pídelle contas ao rei. Xosé Antonio Quirós. 2000 [Fidel, un mineiro asturiano sen expectativas laborais polo pechamento da mina na que traballa, decide ir camiñando coa súa familia a Madrid para ser recibido polo rei e pedirlle contas porque non se cumpre o artigo da Constitución que di que todos os españois teñen dereito a un traballo digno]

Tema 10

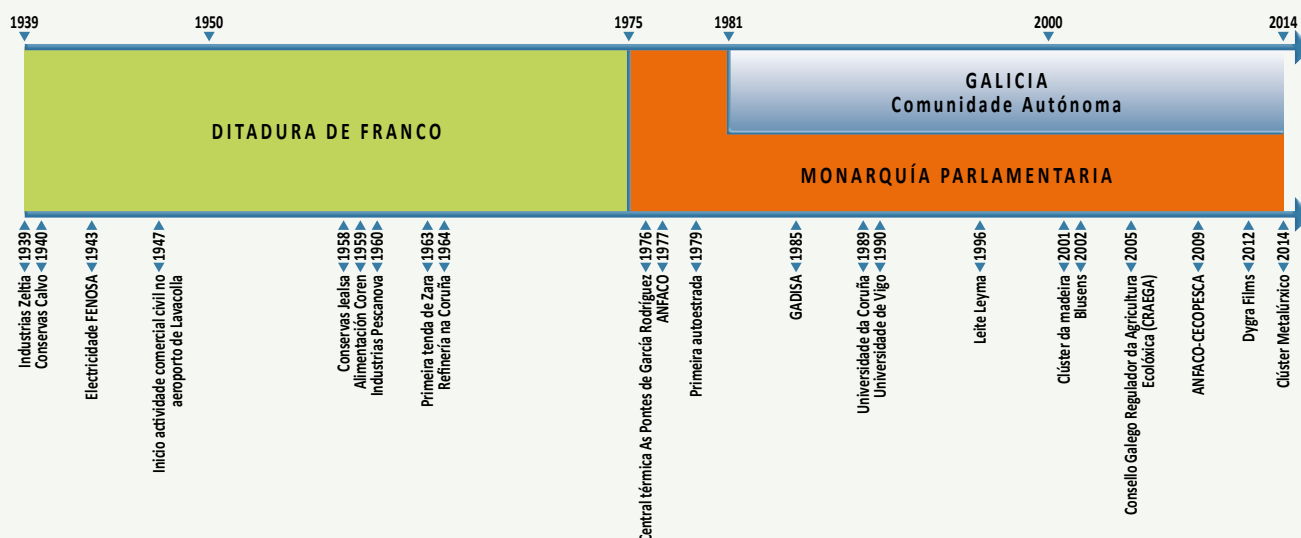
1. O nivel de desenvolvemento económico
2. As transformacións do rural
3. A explotación dos recursos do mar
4. As actividades industriais
5. Os servizos

* Reforza as competencias básicas

- Analizamos ... a Galicia do mar
- Traballamos con... filmes
- Lembra e aplica

Eixe temporal

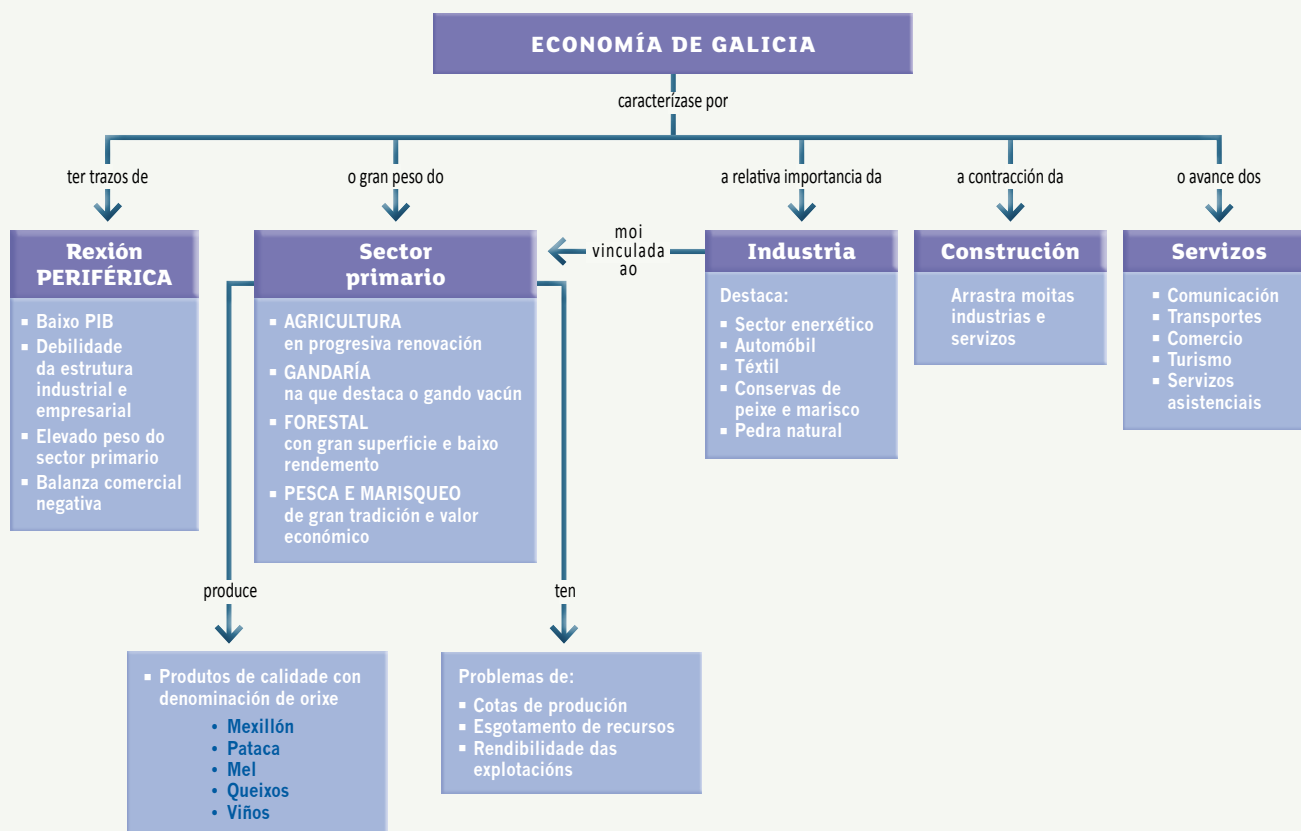

Galicia, rexión periférica

Imos coñecer...

- ♦ Os trazos máis destacados da actividade económica da Galicia actual, valorando os avances e retrocesos.
- ♦ As actividades do sector primario e os contrastes entre o mantemento de formas tradicionais e modernizadas.
- ♦ A explotación do mar, destacando o seu peso no conxunto da economía galega, tanto na obtención de recursos como na súa elaboración, transformación e comercialización.
- ♦ As actividades industriais, fixando a atención naquelas que máis contribúen á creación de riqueza e postos de traballo.
- ♦ A crecente importancia do sector dos servizos, destacando o papel desempeñado tanto por sectores tradicionais como polos máis innovadores.
- ♦ A técnica traballo de análise e comentario de filmes.

Relacionamos contidos

1 O nivel de desenvolvemento económico

No seu conxunto, Galicia experimentou un importante crecemento económico nas últimas décadas, aínda que subsisten fortes desequilibrios internos e o seu carácter de rexión periférica.

A tardanza na construción de infraestruturas básicas está prexudicando o desenvolvemento de Galicia.

Galicia, un espazo de periferia

Desde o punto de vista económico, a análise comparativa de datos permite diferenciar os espazos centrais dos periféricos. Galicia, con independencia da súa posición xeográfica, presenta as características xerais dunha rexión periférica: menor desenvolvemento económico e subordinación aos espazos centrais, realidades que se manifestan en aspectos como:

- A posición de Galicia no conxunto español segundo o **PIB**, unha das comunidades autónomas con menor PIB per cápita (en 2015 no posto 13 das 17 CC AA).
- A **debilidade da estrutura industrial**, excesivamente dependente do sector público e das multinacionais, industrias que non pechan os ciclos produtivos en Galicia e que teñen os centros de decisión fóra dela.
- A **debilidade do sector empresarial**, no que predomina a pequena e mediana empresa. En 2015, entre as 200 maiores empresas españolas por volume de vendas, unicamente figuraba Inditex, o que indica o enorme peso das empresas non galegas que actúan en Galicia directamente ou a través de filiais.
- A **escasa captación de capital estranxeiro** (arredor do 1% do conxunto de España).
- As importantes **deficiencias tecnolóxicas** con respecto á media española, pois unicamente o 4,6% das patentes presentadas en España en 2014 foron galegas. Tamén son inferiores á media española os investimentos dedicados á investigación.
- A marxinación e a tardanza dos programas de construción de **infraestruturas**, situación que contribuíu ao afastamento e deficiente comunicación cos centros de decisión económica e política (construción da primeira autoestrada, A Coruña-Santiago, en 1979).
- O mantemento dun importante **sector primario**, en renovación pero no que aínda se detectan grandes deficiencias. En 2015 daba emprego ao 7,9% da poboación ocupada masculina e ao 4,9% da feminina.
- A **balanza comercial negativa**, pois as importacións (combustibles, tecnoloxía...) superan as exportacións (produtos agropecuarios, materias primas...).
- O negativo saldo **demográfico** (en 2014 foi a comunidade autónoma que rexistrou o saldo vexetativo negativo máis alto de España), ademais do envellecemento da poboación e da emigración da xente moza por falta de postos de traballo.

O sector primario galego estase renovando, pero con menor ritmo do desexado.

As axudas ao desenvolvemento

Galicia, pola súa condición de rexión periférica, recibe axudas do estado español e da Unión Europea para avanzar no seu desenvolvemento.

- **Os fondos da Unión Europea.** Galicia está considerada pola Unión Europea como rexión de transición, é dicir, que ten renda inferior á media comunitaria pero que non está no grupo das que teñen menos recursos. Para que poida avanzar precisa de apoios e é unha das rexións españolas máis beneficiada. O total do orzamento dos fondos europeos para o período 2014-2020 supera os 4.000 millóns de euros distribuídos a través de diferentes programas: FEDER (Fondo Europeo de Desenvolvemento Rexional), FES (Fondo Social Europeo), FEADER (Fondo Europeo Agrícola para o Desenvolvemento Rural) e FEP (Fondo Europeo de Pesca).
- **Os orzamentos do Estado español.** Están destinados a incentivar as comunidades menos desenvolvidas a través de: o **Fondo de Compensación**, establecido pola Constitución para corrixir desequilibrios económicos entre comunidades autónomas e facer efectivo o principio de solidariedade. E o **Fondo Complementario**, destinado a financiar gastos que promovan directa ou indirectamente a creación de renda e riqueza.

Fondos estatais: Fondo de Compensación e Fondo Complementario. 2015 (en miles de euros)

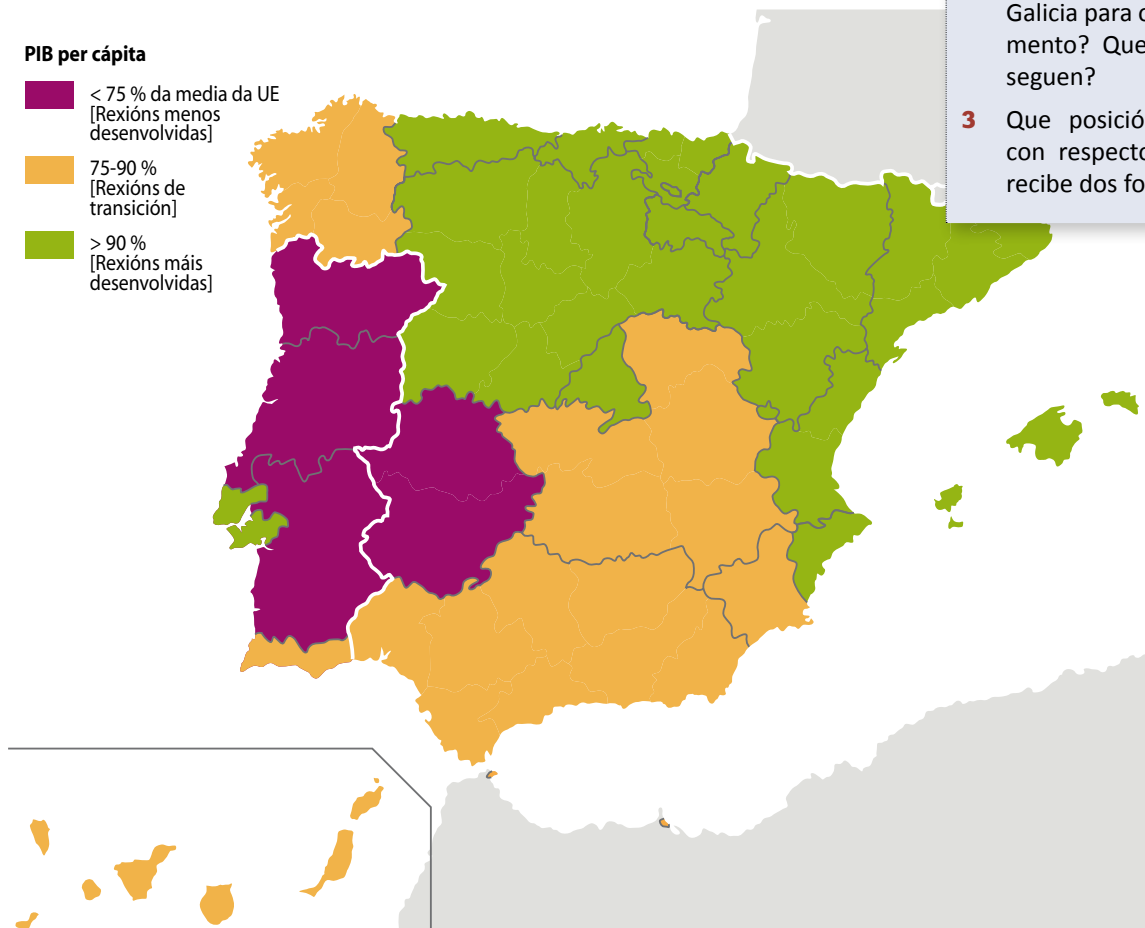
	Fondo de Compensación	Fondo Complementario
Andalucía	120.356.79	40.114.92
Canarias	34.858.35	11.618.29
Cantabria	3.048.21	1.064.18
Castela-A Mancha	27.800.67	9.265.96
Castela e León	13.941.44	4.646.68
C. Valenciana	41.419.58	13.805.15
Extremadura	19.961.97	6.653.32
Galicia	32.189.50	10.728.79
P. de Asturias	9.555.69	3.184.90
R. de Murcia	16.233.92	5.410.77

Fonte: Ministerio de Economía e Facenda

As rexións ibéricas da UE segundo o PIB per cápita. 2015

PIB per cápita

- < 75 % da media da UE
[Rexións menos desenvolvidas]
- 75-90 %
[Rexións de transición]
- > 90 %
[Rexións máis desenvolvidas]

Cuestións

- 1 Que razóns económicas explican a cualificación de Galicia como rexión periférica?
- 2 Que tipo de axudas recibe Galicia para o seu desenvolvemento? Que obxectivos perseguen?
- 3 Que posición ocupa Galicia con respecto ás axudas que recibe dos fondos estatais?

2 As transformacións do rural

No mundo rural galego conviven explotacións tradicionais con modernas instalacións agrícolas e gandeiras. A especialización en produtos de calidade contribúe a que as actividades agrarias sexan un elemento fundamental no desenvolvemento económico do país.

O cultivo da vide está experimentando un gran desenvolvemento en Galicia nos últimos anos.

Logotipos de
produtos
de calidade

Unha agricultura en proceso de cambio

Tradicionalmente, a agricultura galega, caracterizada polo minifundismo (o 93% das explotacións teñen menos de 50 ha de extensión e só o 0,85% supera as 50 ha) e o autoconsumo, baseábase no policultivo e no traballo intensivo con emprego de abundante man de obra. Nos últimos tempos, o sector experimentou cambios profundos cara á súa modernización.

■ Os **cultivos** de maior extensión son:

- ▶ Os **forraxeiros** (millo forraxeiro, alfalfa, trevo), que son a base da alimentación gandeira e que, xunto cos prados e os pastos, constitúen o eixe da paisaxe agraria na meirande parte do territorio.
- ▶ A **vide** alcanza as máximas extensións nas provincias de Pontevedra e Ourense. É un sector que busca o recoñecemento do mercado mediante a Denominación de Orixe de determinadas zonas produtoras como sinal de garantía da regularidade e calidade dos seus viños (D.O. Rías Baixas, Ribeiro, Ribeira Sacra, Valdeorras, Monterrei).
- ▶ A **pataca**, un cultivo tradicional moi apreciado pola súa calidade e sabor; o 3% da superficie está acollida á denominación específica Patata de Galicia.
- ▶ Entre os **cultivos hortícolas** destaca a superficie dedicada ao tomate, leituga, cebola, xudía verde, repolo e coliflor; en moitos casos son produtos de alta calidade, vinculados a pequenas hortas familiares, en gran parte orientados ao autoconsumo, pero cunha clara tendencia a adaptarse aos mercados e conseguir maior profesionalización (por exemplo, os pementos de Padrón, cunha produción e comercialización organizada en cooperativas).

Porcentaxe de tipos de cultivos	
Secaño	97,92%
Regadío	1,02%
Invernadoiro	0,01%
Barbeito	1,05%

Fonte: Ministerio de Medio Ambiente. 2015

Os produtos hortícolas prodúcense con frecuencia en pequenas hortas familiares.

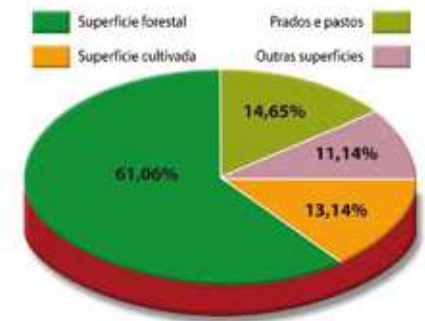
■ Entre as **novidades** que presenta hoxe a agricultura galega destacan:

- ▶ A **progresiva superación do marco tradicional** (minifundio, técnicas agrarias escasamente renovadas, deficiente comercialización) grazas á mecanización dos traballos do campo, aos novos regadíos, á especialización dos cultivos e ao aumento do tamaño das explotacións.
- ▶ A agricultura **ecolóxica**, caracterizada polo uso de sistemas de produción natural, elementos biolóxicos e recursos renovables, avanza grazas ás axudas da Administración e ao labor do Consello Regulador da Agricultura Ecolóxica de Galicia (CRAEGA).
- ▶ A potenciación de **produtos agroalimentarios con indicativo de calidade**, unha situación que mantén o nivel de calidade de produtos que gozan de merecido prestixio. O Instituto Galego de Calidade Alimentaria (INGACAL) é o encargado da promoción e defensa da calidade dos produtos galegos destinados á alimentación e ten como principal obxectivo a investigación e o desenvolvemento tecnolóxico do sector alimentario galego.

O aproveitamento do bosque

Máis do 50% da superficie de Galicia está dedicada a monte e aquí concéntrase case a cuarta parte da masa arbórea de España. Pero estes datos non están en consonancia co papel económico que desempeña o bosque, porque está infrautilizado e non pasa de ser unha actividade de carácter secundario. As especies máis abundantes son as de crecemento rápido –**piñeiros, eucaliptos**– para a obtención de madeira con dous destinos principais: a industria do **moble** e a elaboración de **pasta de papel**. Ademais abunda o **carballo**, o **castiñeiro** e o **bidueiro**, que son as especies naturais mellor adaptadas ao medio. A grande ameaza dos bosques galegos son os incendios, favorecidos pola abundancia de maleza que medra coas chuvias e que, en épocas de seca, axuda a propagar o lume.

Distribución da superficie galega. 2015

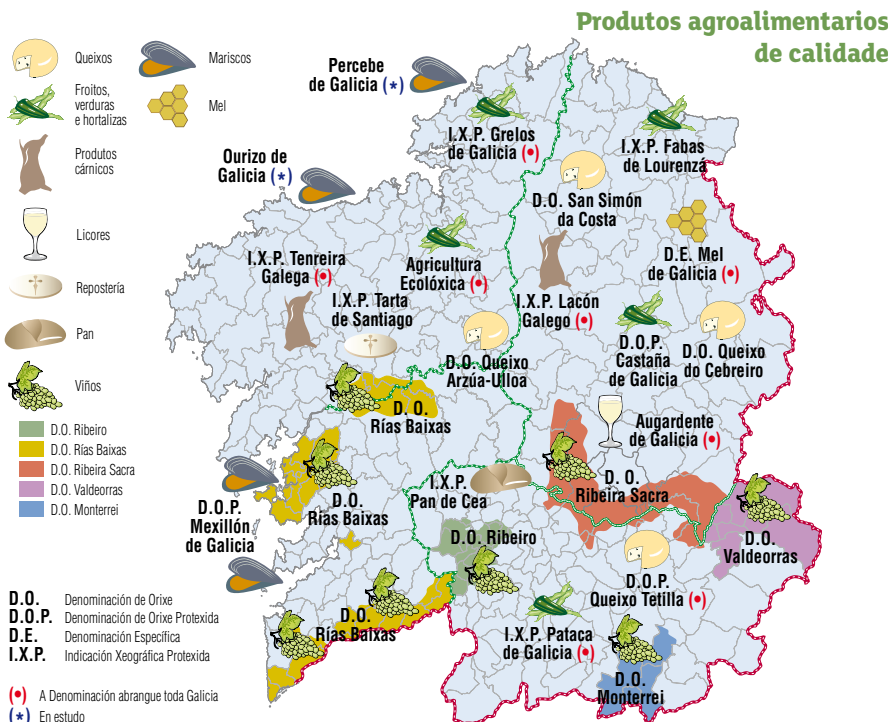
Fonte: INE. Censo agrario. 2015

Galicia Calidade

Denominación de orixe (D.O.). Indicación xeográfica aplicada a un produto alimentario que debe as súas características fundamentais ao medio xeográfico no que se produce e transforma.

Denominación de orixe protexida (D.O.P.). Identifica un produto que consegue a súa diferenciación e calidade grazas á súa materia prima e ao seu proceso de transformación e elaboración, que debe ser realizado na súa totalidade na mesma zona de produción.

Indicación xeográfica protexida (I.X.P.). Produtos orixinarios dunha zona determinada e que posúen unha calidade e unha reputación que son atribuíbles á súa orixe xeográfica. A diferenza da D.O.P., os produtos da categoría de I.X.P. non teñen que ser totalmente elaborados na zona, aínda que polo menos unha das súas fases debe ser realizada na zona de produción.

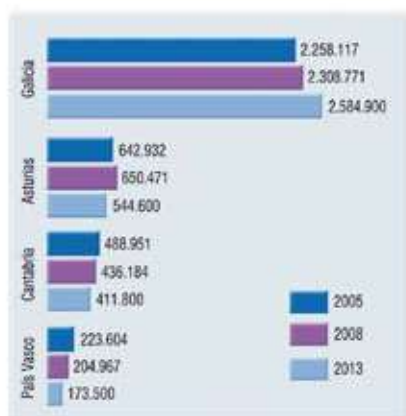
Cuestións

- Que cultivos ocupan a maior extensión do campo galego? Que viños teñen Denominación de Orixe?
- Indica algún aspecto no que se aprecie a modernización da agricultura galega.
- Cales son os destinos principais das árbores dos montes galegos? Que especies forestais son máis valoradas, desde o punto de vista económico?

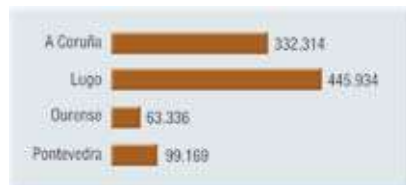
Explotación láctea. O gando vacún é o máis importante da gandería galega.

Evolución da produción de leite de vaca nas comunidades autónomas do norte peninsular. 2013 (miles de litros)

Fonte: Ministerio de Agricultura

Número de cabezas de gando bovino. 2013

Fonte: INE

O peso económico da gandería

Tradicionalmente, o gando, especialmente o vacún, era para os labregos a maior fonte de entrada de capital monetario na economía doméstica. Hoxe segue sendo unha actividade económica fundamental que proporciona arredor do 50% da produción final agraria galega.

- O gando **vacún** é o que ten maior peso no conxunto da gandería galega, especializado en produción de carne e leite (un millón de cabezas aproximadamente, o 18% do total de España, e o 40% da produción de leite do Estado). O número de explotacións aumenta e mellora a atención á selección de razas, pero aínda hai moitas explotacións pequenas e anticuadas. A **carne** segue gozando de gran prestixio e unha boa parte da produción posúe o cualificativo de *Tenreira Galega* que avala a súa calidade. O selo *Galega 100%* distingue o **leite** galego de calidade superior procedente de granxas incluídas no Rexistro de Explotacións de Calidade Diferenciada. Galicia produce máis do 50% do leite ecolóxico do total de España. En abril de 2015 a Unión Europea eliminou a cota láctea que estivo vixente durante 30 anos coa finalidade de dar liberdade de produción, o que obriga ao sector lácteo a adaptarse á nova situación. Catro variantes de **queixo** galego avalan a súa calidade coa Denominación de Orixe: San Simón da Costa, Tetilla, Cebreiro e Arzúa-Ulloa.
- Ao gando vacún seguen en importancia o **porcino** (algo máis dun millón de porcos), que está orientado á produción de carne (fresca, salgada, curada), e o **avícola**, especializado en produción de ovos e carne. O gando **ovino** e **caprino** teñen menor significación (unhas 186.000 ovellas e 35.000 cabras), aínda que se observa un lixeiro aumento na produción de carne de ovino. Nos restantes sectores destacan: o **apícola** (con case 75.000 colmeas pero con tendencia ao retroceso), o **cunícula** (con máis de 5 millóns de coellos sacrificados), e o **equino**, que ten un papel marxinal, destacando as manadas de cabalos bravos (uns 22.000), que constitúen un atractivo turístico cando se fan as *rapas das bestas*.

Rapa das bestas de Sabucedo (A Estrada).

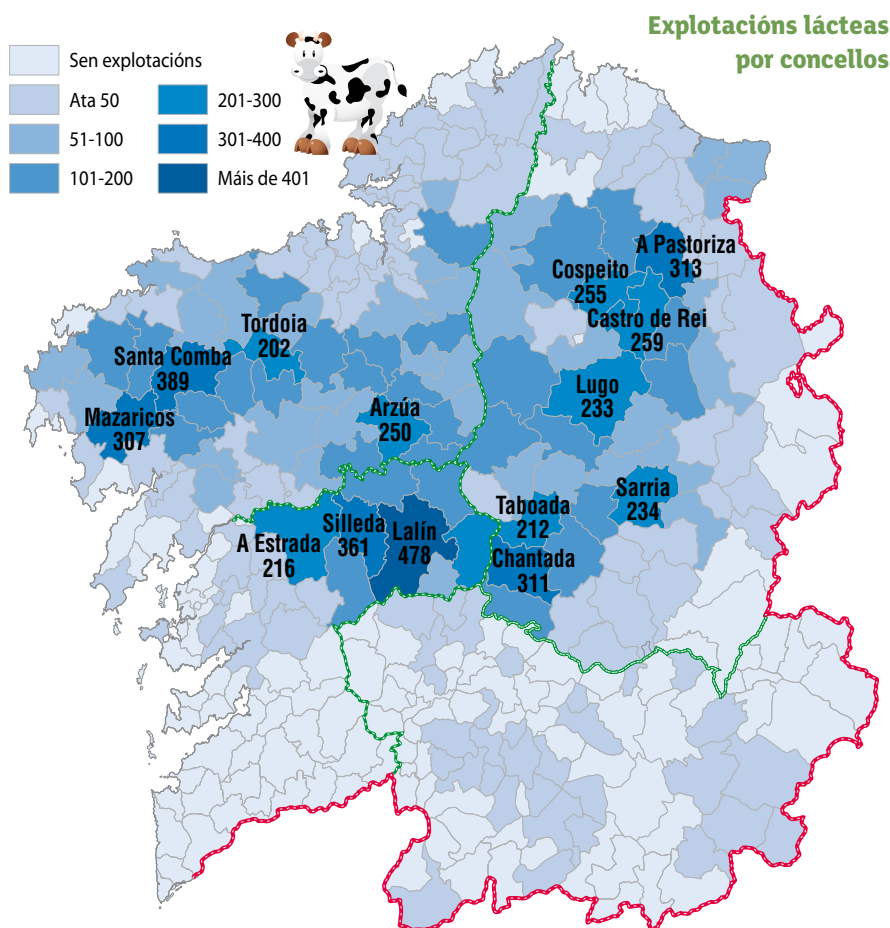
Recentemente estanse a poñer en práctica medidas para conservar unha rica e variada reserva zoonética, tanto de razas bovinas como de razas en perigo de extinción (Cabalo de Pura Raza Galega, Porco Celta, Galiña de Mos...).

Programas e axudas para o desenvolvemento rural

Trátase dun conxunto de medidas de carácter oficial destinadas a mellorar as condicións do mundo rural e corrixir os desequilibrios existentes.

A Consellería do Medio Rural e do Mar integra as competencias relacionadas con todos os eidos produtivos destes ámbitos e xestiona gran parte dos fondos europeos (especialmente o Fondo Europeo Agrícola de Desenvolvemento Rural –FEADER-), e os propios a través da súa actividade directa e a das numerosas entidades públicas da Xunta de Galicia con ela vinculadas (AGADER, FOGGA, INGACAL, INTECMAR, CETECA...).

Os obxectivos prioritarios a conseguir son: reorganizar as estruturas agrarias para lograr explotacións viables aumentando a competitividade agrícola; mellorar a rede viaria e os servizos básicos (abastecemento de auga, saneamentos, alumeados...); mellorar o medio ambiente e o contorno rural, fomentar a diversificación das actividades económicas e mellorar a calidade e condicións de vida dos habitantes do rural.

Distribución do valor da produción gandeira. 2014

Fonte: IGE

Consellería de Medio Rural

Entidades adscritas:

FOGGA: Fondo Galego de Garantía Agraria
 AGADER: Axencia Galega de Desenvolvemento Rural
 INGACAL: Instituto Galego de Calidade Alimentaria
 CTC: Centro Tecnolóxico da Carne

Sociedades públicas:

BANTEGAL: Banco de Terras
 SEAGA: Empresa Pública de Servizos Agrarios Galegos
 SODECO: Sociedade de Desenvolvemento Comarcal

Selos de produtos de calidade

Cuestións

- Que especie é a que ten o maior peso no conxunto da gandaría galega?
- Indica algunha novidade na gandaría galega de recente introdución.
- Cales son os obxectivos dos programas de axuda ao desenvolvemento rural?

3 A explotación dos recursos do mar

Galicia é a principal rexión pesqueira española. O sector pesqueiro –que inclúe a pesca extractiva, o marisqueo e a acuicultura, así como a conserva e o conxelado– xera un elevado número de empregos directos e indirectos, ademais de actuar como motor de variadas actividades industriais.

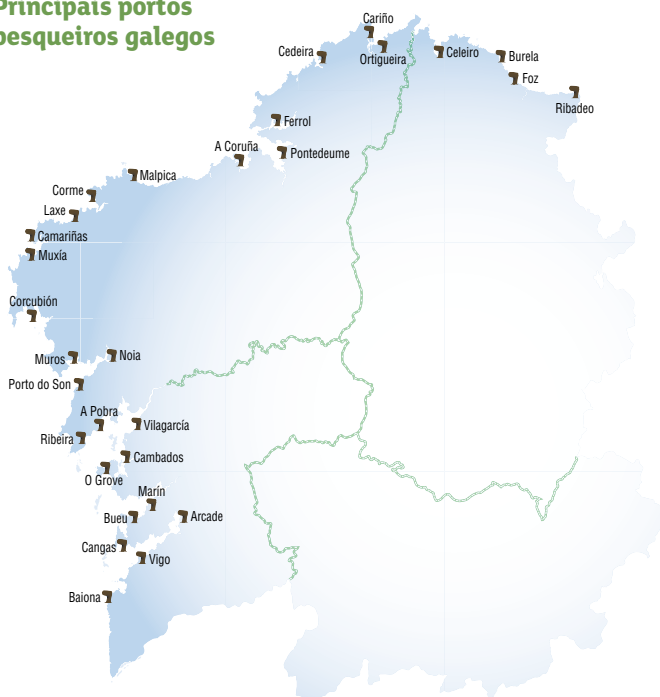
A pesca ocupa un posto moi destacado na actividade económica galega.

A actividade pesqueira

A pesca é unha actividade tradicional dos galegos que segue a ser hoxe unha das máis importantes no conxunto da economía do país (2,1% do PIB). O conxunto da produción extractiva galega supón o 15% da UE e supera a produción conxunta de Alemaña, Bélxica, Suecia, Finlandia e Grecia.

- A **poboación ocupada** nos sectores extractivo, acuícola e transformador en 2014 era dunhas 35.000 persoas, o que supón o 3,2% do emprego en Galicia. Ademais, cada un deles xera, aproximadamente, catro empregos en terra (industria conserveira, estaleiros, transporte, venda...). O perfil medio do pescador galego é o dun home de entre 25 e 54 anos dedicado á pesca extractiva; as mulleres forman o 95% do colectivo de mariscadores.
- A **frota** pesqueira galega é a máis importante de todas as rexións europeas e tamén é a maior de España, o país co sector pesqueiro máis potente da UE. A produción de Galicia equivale ao 15% do conxunto da UE. En 2015 tiñan base en portos galegos 4.497 buques de pesca e 1.291 de acuicultura (o 40% dos barcos españois).
- Os principais **portos** pesqueiros son: Vigo, especializado en pesca de altura, é o primeiro porto galego polo peso e valor das capturas, nas que predomina o conxelado (64.554.226 kg) sobre o fresco (38.821.683 kg) e A Coruña, que destaca pola comercialización do peixe fresco (45.480.778 kg). Outros portos destacados son os de Ribeira, Marín, Bueu, Burela, Viveiro e Ortigueira. O total da pesca capturada en Galicia supón o 43% do conxunto de España e o 40% da facturación de todos os portos do Estado.
- En función da **distancia da costa** na que se capturan as especies, diferéncianse tres tipos de pesca:

Principais portos pesqueiros galegos

- ▶ Pesca de **baixura** ou **costeira**, cando se realiza próxima á costa (ata 60 millas), nos caladoiros nacionais, e con barcos de entre 10 e 150 toneladas de rexistro bruto. As artes empregadas son moi variadas (trasmallos, nasas, rascas, palangre, volanta ...) e diferénciase a frota de artes menores ou artesanal (4.190 pequenas embarcacións dedicadas moitas delas ao marisqueo a flote), a frota de cerco e a de arrastre de litoral. As especies máis abundantes son o polbo, a centola, o xurelo e a sardiña.

- ▶ Pesca de **altura**, a que se realiza nos caladoiros europeos e nos que faenan uns 150 barcos con porto base rexistrado en Galicia.
- ▶ Pesca de **grande altura**, a exercida nas augas internacionais dos océanos con grandes barcos (palangreiros de superficie, arrastreiros e atuneiros conxeladores) que permanecen longas temporadas sen regresar a porto. Arredor de 120 barcos deste tipo teñen porto base en Galicia. Entre as especies capturadas están a pescada, o bacallau, o bonito, o linguado e o atún.

No porto de Laxe teñen a súa base un bo número de barcos dedicados á pesca de baixura.

Segundo a cifra de negocio, a pesca de altura representa o 44% do total, mentres que a costeira alcanza o 19%, a acuicultura o 31% e o marisqueo o 6%.

- O destino principal é o consumo humano nas variantes de fresco, conxelado, salgado ou conserva. Cos refugallo do peixe elabóranse fariñas e aceites, así como alimentos para animais.

O marisqueo

O marisqueo en Galicia pasou de ser unha actividade complementaria das economías costeiras tradicionais a profesionalizarse e independizarse, aumentando así o seu papel como xerador de rendas. Na evolución deste proceso actúa a Administración en **dúas fronteas**:

- **Ordenando** anualmente as zonas permitidas de extracción, fixando as datas nas que se pode mariscar, os lugares permitidos, as especies que se poden capturar en cada momento e lugar, o número de profesionais autorizados, as capturas máximas autorizadas.
- **Potenciando** formas que melloren a produción, tales como: a limpeza e semente de praias e bancos, os estudos científicos dos recursos, a realización de cursos de formación, o fomento dos minicriadoiros de moluscos.

O marisqueo captura moluscos e crustáceos. Pode realizarse a pé na costa rochosa (percebe, ourizo) ou areosa (ameixa, berberecho, ostra, vieira, zamburiña, navalla), neste caso en parcelas cultivadas, ou desde embarcacións en zonas próximas á costa con nasas (centola, nécora, santiaguíño, patexo, camarón, polbo) ou nas bateas (mexillón, ostra).

Cuestións

- 10 Que especies son as que máis captura a frota galega nos caladoiros internacionais?
- 11 Visita un par de peixarías e anota: especies á venda, procedencia e prezo. Sitúa nun mapa os lugares de orixe das capturas e deduce de que tipo de pesca ou marisqueo se trata.
- 12 Consulta a prensa local e analiza as descargas de peixe e mariscos do porto máis próximo á túa localidade.

Marisqueo a pé na Pobra do Caramiñal.

Polígono de bateas na Ría de Arousa.

A acuicultura

A acuicultura é o conxunto de actividades orientadas á cría e produción controlada de peixes, moluscos, crustáceos e algas. Calcúlase que para o ano 2030 máis da metade dos produtos mariños que se consuman procederán da acuicultura. Neste sector, Galicia é un dos líderes mundiais, grazas ás súas condicións naturais (temperatura e riqueza de plancto das augas mariñas), especialmente nas rías (augas tranquilas escasamente afectadas polos temporais). A acuicultura galega domina o mercado español e é un dos principais subministradores dos mercados europeos. Ademais dunhas excelentes condicións naturais, a comunidade galega conta con tecnoloxías avanzadas, unha probada experiencia empresarial neste tipo de producións e recoñecidos centros de investigación e de formación especializada. En Galicia está o 85% dos empregos deste sector en España.

■ Na **acuicultura de auga salgada**, as formas máis habituais de cultivar especies mariñas son:

- ▶ As **bateas**, é dicir, as plataformas flotantes empregadas para o cultivo de moluscos. Hai unhas 4.000 bateas dedicadas ao mexillón, ostra e vieira, a maioría situadas nas Rías Baixas. O **mexillón** cultivado nas bateas fondeadas nas rías é o produto estrela do sector e goza de prestixio mundial, avalado pola Denominación de Orixe Protexida –Mexillón de Galicia–.
- ▶ Os máis de 1.200 **parques de cultivo** de ameixas e ostras. Cando as crías alcanzan un determinado tamaño son trasladadas ás granxas ou bateas para continuar nelas o seu crecemento.
- ▶ A máis de 50 **granxas** mariñas e continentais de peixes e mariscos. A dourada, o rodaballo, o ollomol, o salmón e a robaliza están entre as especies máis habituais nas granxas mariñas; entre elas destaca a de Lira (Carnota, A Coruña), a maior do mundo dedicada ao cultivo do rodaballo.
- ▶ Na **acuicultura de auga doce** destacan as piscifactorías dedicadas ao cultivo de troitas e crías de varias especies para a repoboación dos ríos.

Os problemas do sector pesqueiro

É un sector no que existen graves problemas que se poden agrupar en dous bloques:

■ Os de **carácter ambiental**, entre os que destacan:

O **esgotamento** dos caladoiros nacionais debido á extracción masiva e incontrolada das especies.

- ▶ O **acceso restrinxido** aos caladoiros internacionais, nos que hai que repartir cotas de captura entre os países interesados. Isto afecta tanto ao número de persoas como de barcos e ao volume das capturas.
- ▶ O **furtivismo** e a falta de profesionalización, que contribúe á sobre-explotación e esgotamento das especies.
- ▶ A **contaminación das augas** causada polos vertidos industriais, agrarios e urbanos, así como por barcos, tanto de forma intencio-

As mareas negras supoñen un grave problema para o sector pesqueiro.

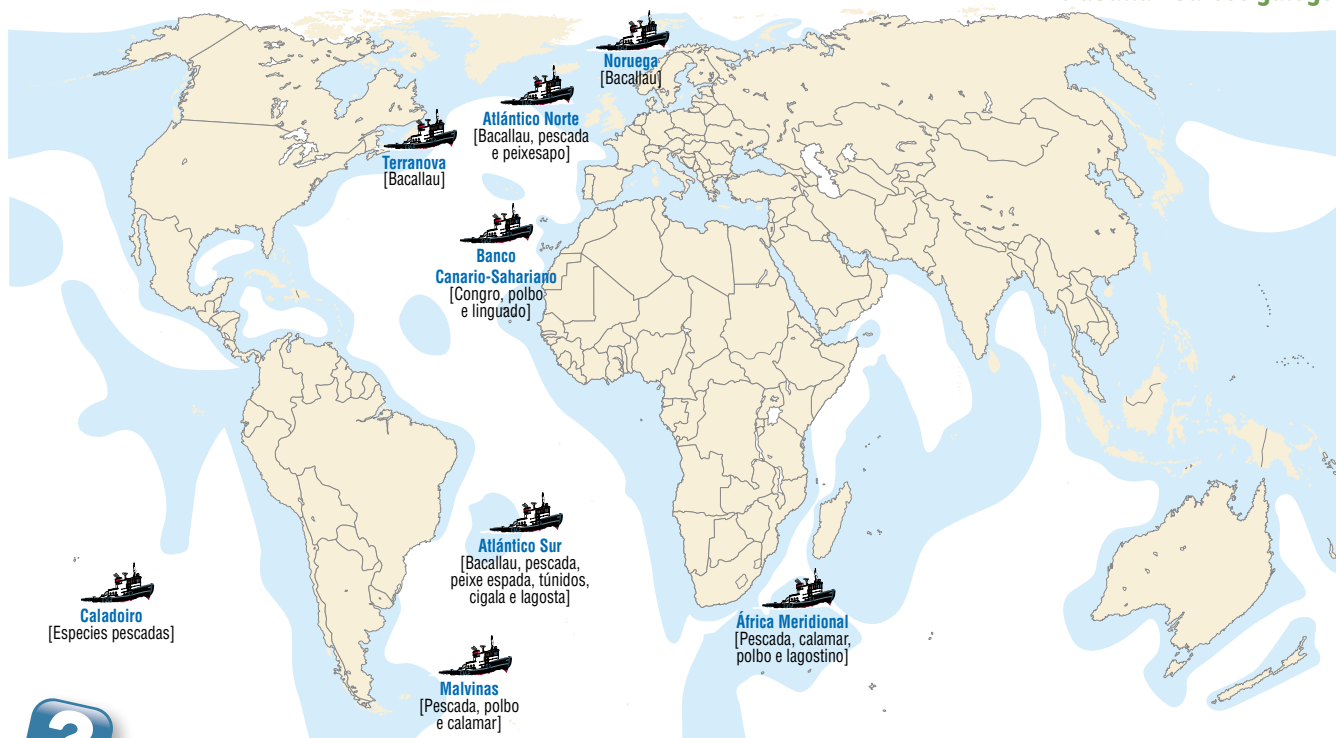
nada (limpeza de caldeiras e depósitos no mar) como accidental (mareas negras de petróleo ou de produtos contaminantes).

- Os de **carácter estrutural** afectan a problemas como:
 - ▶ O reducido **tamaño dos barcos** e a **tecnoloxía atrasada** de moitos deles, o que obriga a que teñan que traballar preto da costa (pesca de baixura), contribuíndo así á sobreexplotación dos caladoiros galegos. Para reconverter e modernizar a frota, racionalizar a comercialización, respectar e mellorar o medio ambiente mariño, e dotar de mellores equipamentos aos portos, a Unión Europea concede axudas económicas a través do novo Fondo Europeo Marítimo e de Pesca (FEMP) que, para o período 2014-2020, achegará a España 1.160 millóns de euros (o 20% do total europeo) dos que o 45%, máis de 500 millóns, están destinados a Galicia.
 - ▶ A **inadecuada comercialización**, que beneficia os intermediarios e prexudica os pescadores e os consumidores. Para corrixir estes efectos, o sistema de venda das capturas estase modificando; as poxas a viva voz son substituídas por sistemas informáticos que permiten ordes de compra remota, rapidez no sistema, maior competencia e aumento de marxes de beneficio dos pescadores.
 - ▶ O **elevado prezo dos combustibles**, que reduce considerablemente a marxe de ganancias dos pescadores.

O emprego na acuicultura. 2013

CC. AA.	Nº persoas
Galicia	15.154
Asturias	50
Cantabria	87
País Vasco	8
Navarra	34
A Rioxa	32
Aragón	46
Castela e León	151
Castela-A Mancha	53
Estremadura	110
Cataluña	1.003
Com. Valenciá	424
Illas Baleares	184
Andalucía	724
Murcia	530
Canarias	215

Principais caladoiros nos que traballan barcos galegos

Cuestións

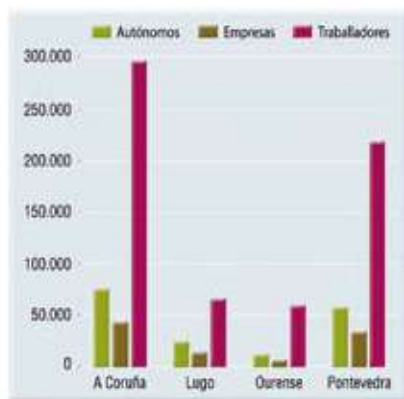
- 13 As bateas forman parte da paisaxe das rías, especialmente das Rías Baixas. Elabora un breve informe sobre as bateas: que son, para que serven, como se explotan, por que son tan abundantes en Galicia...
- 14 Analiza o mapa dos caladoiros nos que traballan barcos galegos. Que tipo de pesca realizan? Que tipo de manipulación se realiza coas capturas para a súa venda posterior?
- 15 Cales son os principais problemas de carácter ambiental do sector pesqueiro galego?

4 As actividades industriais

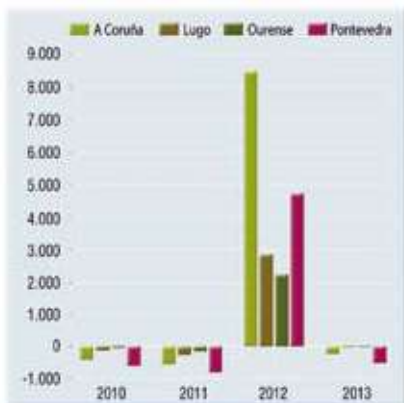

Canteiras de granito en Porriño.

Tecido empresarial galego. 2013

Evolución do número de empresas*

Fonte: Consellería de Traballo. Estudos de mercado laboral. 2013

* O aumento de 2012 é debido á integración dos empregados do fogar no réxime xeral.

A actividade industrial en Galicia vai superando o atraso que a caracterizou en épocas pasadas, así como o retroceso sufrido como consecuencia da crise que, entre 1975 e 1995, destruíu 75.000 postos de traballo no sector industrial. Pero a crise de 2008 provocou un novo retroceso no sector.

Características e localización

- Entre as **características** da actividade industrial en Galicia cómpre destacar:
 - ▶ Dá emprego ao 21% da poboación masculina ocupada e ao 9% da feminina, cifras bastante inferiores á media de España (datos de 2015).
 - ▶ Presenta gran diversificación, aínda que cinco sectores –automobilístico, alimentación, metalurxia, téxtil e madeira– reúnen o 70% dos empregos industriais e dos establecementos.
 - ▶ Predomina a empresa de pequenas e medianas dimensións, situación que dificulta alcanzar obxectivos de competitividade. Máis do 90% das empresas teñen menos de 50 empregados e o 53% non empregan a ningún asalariado. Unicamente o 0,08% das empresas teñen máis de 250 empregados.
 - ▶ Forte dependencia das industrias vinculadas ao sector público e a multinacionais que non rematan en Galicia os procesos de elaboración.
 - ▶ Forte desenvolvemento dalgunhas firmas altamente tecnificadas e fortemente competitivas relacionadas co sector do téxtil e a moda.
- Na **localización** da actividade industrial, existe un marcado contraste entre a zona do Eixe Atlántico (o territorio comprendido entre Ferrol e Vigo), no que se concentra a maioría das industrias e o 75% do emprego industrial, co interior, aínda que vai aumentando o número de empresas instaladas aproveitando as infraestruturas de comunicacións e a creación de polígonos industriais. As empresas de Vigo e A Coruña achegan máis do 50% dos ingresos totais de Galicia.

As materias primas

Están moi vinculadas ao sector primario. A gandería abastece a industria láctea e cárnica, así como a de confección de prendas de coiro e zapatos. A pesca abastece a industria conserveira e conxeladora. A explotación forestal proporciona a materia prima ás industrias do moble, carpintaría, taboleiros aglomerados e pasta de papel. A pedra natural, especialmente o granito (canteiras do Porriño) e a lousa para a construción (primeiro produtor e exportador mundial, destacando a zona de Valdeorras).

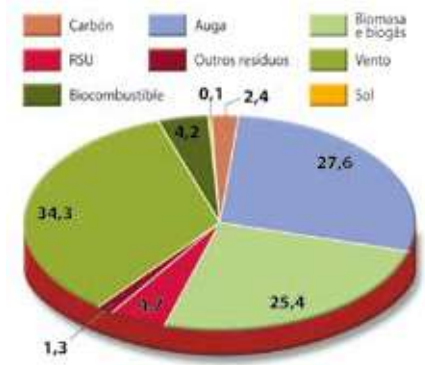
O sector enerxético

Galicia destaca pola produción de **enerxía eléctrica**, producindo o 14,3% do total de España. O 64,8% da produción corresponde a centrais abastecidas por fontes de enerxía renovables (o 25% da enerxía renovable de España procede de Galicia). Esta enerxía obtense en:

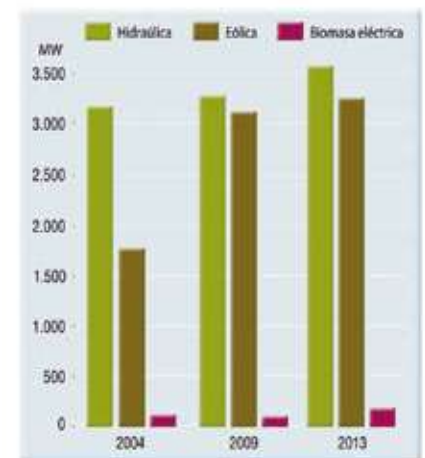
- ▶ **3 centrais termoeléctricas** –As Pontes de García Rodríguez, Meirama, Sabón, todas elas na provincia da Coruña– que xeran electricidade a partir de combustibles fósiles, especialmente carbón (lignito), ademais de fuel e gas natural. A súa achega ao conxunto enerxético diminúe, pois se no ano 2000 representaba o 38% da enerxía eléctrica producida en Galicia, no 2013 era o 29% (o 16% do total de España).
- ▶ **108 plantas de coxeración e 5 de biomasa**, alimentadas por biomasa forestal procedente dos residuos das explotacións madeireiras, e biocombustibles (produción de etanol a partir de cereais, de biodiésel a partir de aceites vexetais).
- ▶ **41 grandes centrais hidroeléctricas** (con máis de 10 MW de potencia) e 106 minicentrais que utilizan a auga dos ríos, que producen o 52% da enerxía eléctrica de Galicia e achegan ao conxunto español o 27% deste tipo de enerxía.
- ▶ **143 parques eólicos**, que fan de Galicia a comunidade líder deste sector en España (o 46% da produción) e representa en Galicia o 47% da enerxía eléctrica.
- ▶ **As instalacións de enerxía solar**, con menor incidencia pola climatoloxía galega, pero en constante aumento.

Ademais, Galicia conta cunha **refinaría** de petróleo en Arteixo e unha planta de **regasificación** en Mugardos.

Enerxía primaria galega (%)

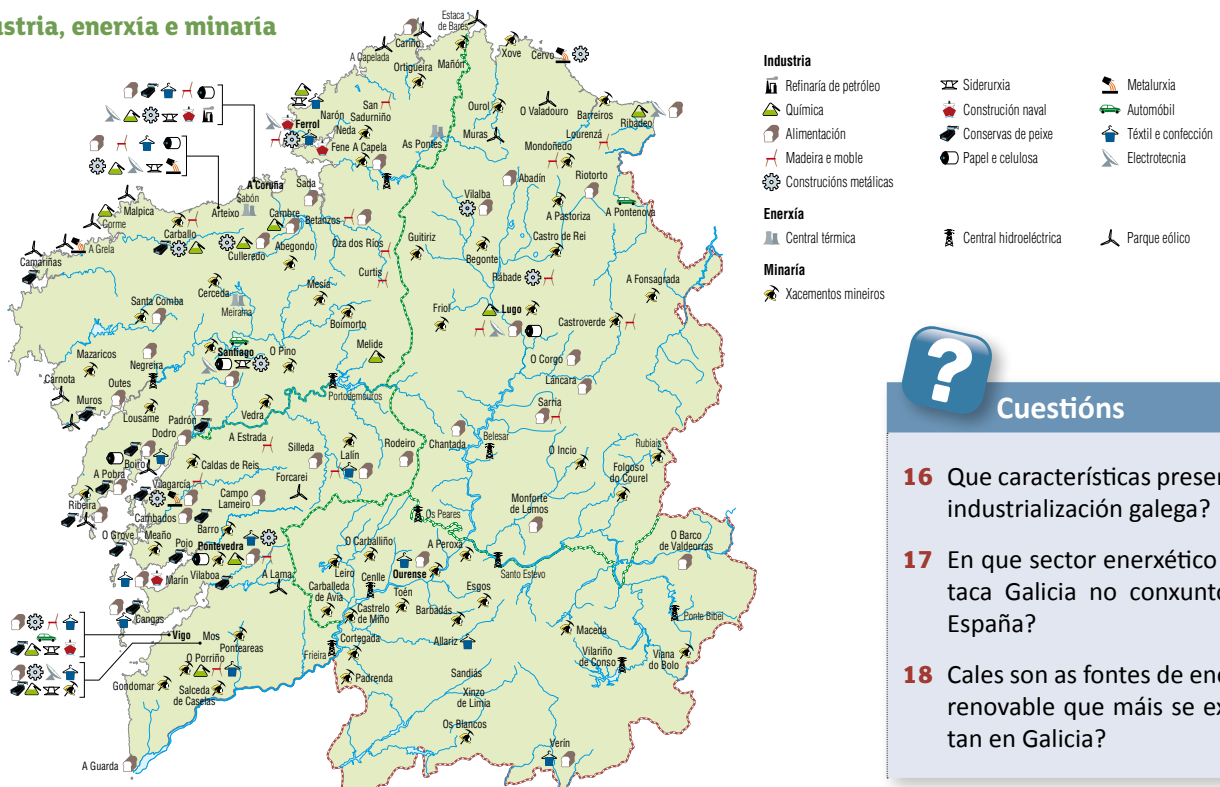

Evolución da potencia eólica, hidráulica e biomasa eléctrica

Fonte: INEGA. 2013

Industria, enerxía e minaría

Cuestións

- 16 Que características presenta a industrialización galega?
- 17 En que sector enerxético destaca Galicia no conxunto de España?
- 18 Cales son as fontes de enerxía renovable que máis se explotan en Galicia?

Malia á súa importante produción de leite, Galicia non conta cun gran grupo lácteo propio.

Os sectores industriais

Os máis importantes en Galicia son:

- **Alimentario**, debido ao gran peso do sector agrario e pesqueiro. Galicia lidera o sector da **conserva de peixe** (65 empresas en Galicia, o 45,5% do total de España) con numerosas empresas de tamaño medio e propiedade familiar, aínda que se acelera o proceso de concentración empresarial (8 empresas galegas están entre as 15 maiores do sector). Este sector achega o 3% do PIB de Galicia e representa o 85% do sector conserveiro español. A maioría das industrias están situadas nas Rías Baixas e están asociadas en ANFACO-CECOPESCA. Seguen en importancia as industrias do sector **lácteo** (Larsa, Leyma, Río, Feiraco), **cárnico** (Frigolouro e, no subsector avícola, Coren), vinícolas, alimentación animal (Saprogal) e o de augas minerais (Mondariz, Cabreiroá, Fontecelta).
- **Téxtil e confección**, o máis dinámico actualmente e cun forte desenvolvemento desde os anos oitenta grazas a unha cobertura empresarial de alto nivel tecnolóxico, a marcas de recoñecido prestixio (Adolfo Domínguez, Antonio Pernas...), e audaces estratexias comerciais (Inditex). As principais actividades son a confección de prendas en serie e de punto. Os principais centros de produción están en Arteixo-A Coruña, co grupo Inditex, e numerosos talleres pequenos especialmente en Vigo-Redondela, Ourense, Ferrol, Santiago e Lalín.
- **Automobilístico**, un sector que representa en Galicia case o 20% do seu PIB (o 10% dos vehículos fabricados en España prodúcese en Galicia) e máis do 50% das súas exportacións. Está concentrado na comarca de Vigo arredor de PSA Peugeot-Citroën. En 1997 constituíuse o Clúster de Empresas de Automoción de Galicia (CEAGA) para fomentar a cooperación, investigación, desenvolvemento científico e tecnolóxico entre os fabricantes galegos de compoñentes de automóbil.
- **Construción naval**, que segue sendo un sector básico da economía galega a pesar da grave crise sufrida con motivo da reconversión dos anos oitenta. Destacan as instalacións de Ferrol e Fene (Navantia) e Vigo (Barreras) ás que hai que sumar numerosas factorías de pequeno e mediano tamaño distribuídas por todo o litoral. Para potenciar o sector e coordinar a cooperación creouse o Clúster do Naval Galicia (ACLUNAGA, 2001).
- **Industrias madeireiras**, representadas por case 2.000 empresas. Conforman a cadea da madeira as actividades de primeira transformación como extraer, serrar e elaborar chapa, aglomerado (destaca FINSA en Santiago) e pasta de celulosa (ENCE-ELNOSA en Marín); de segunda transformación como a carpintaría, mobiliario, papel e cartón. En 2001 formouse o Clúster da Madeira de Galicia no que as empresas asociadas representan o 75% da facturación total do sector. Co obxectivo de mellorar a competitividade do sector creouse o Centro de Innovación e Servizos Tecnolóxicos da Madeira (CISMadeira), situado no Parque Tecnolóxico de Galicia (San Cibrao das Viñas, Ourense). Na industria da fabricación de mobles destacan as industrias das vilas de Sarria e Monterroso.

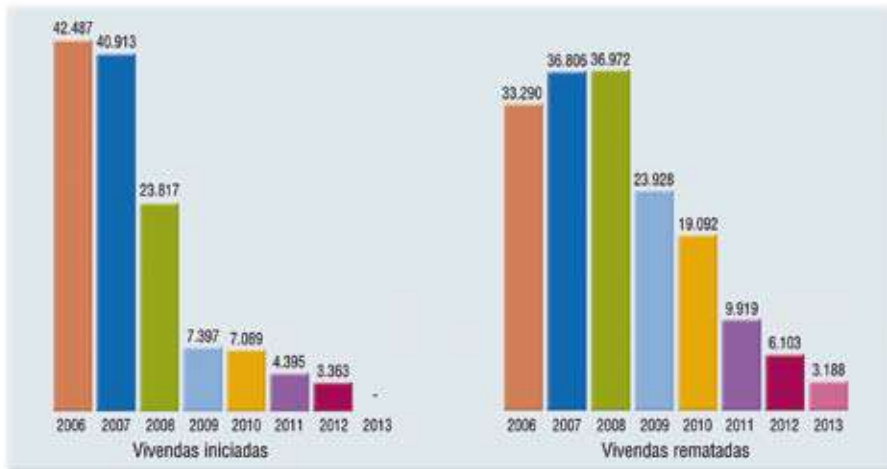
Clúster

Agrupación de empresas dun mesmo sector unidas en estrutura poliédrica, sen un único centro director.

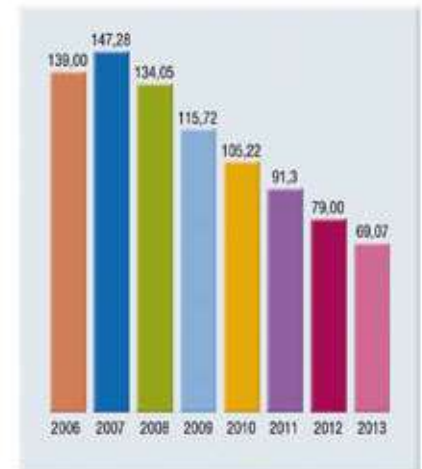
Estaleiro de Navantia en Fene.

Vivendas iniciadas e rematadas en Galicia (en miles)

Fonte: IPECCO

Evolución do emprego na construción (en miles)

Fonte: IPECCO

- **Construción**, un sector diseminado por todo o territorio (crecemento das periferias urbanas, zonas turísticas, remodelación do rural); é dos máis afectados pola crise de 2008. Esta situación incide negativamente nas numerosas actividades industriais vinculadas á construción (materiais de construción, electricidade, fontanería, vidro, mobles, electrodomésticos...), así como na redución de postos de traballo.
- **Siderurxia**, sector no que destaca a produción de aluminio (tanto primario como produtos fabricados) da empresa Alcoa nas instalacións de San Cibrao (Lugo) e A Coruña (Alcoa-Inespal, Perfialsa).
- **Químico-farmacéutico, audiovisual, telecomunicacións e electrónica**, son sectores en auxe grazas á investigación e dinamismo con empresas como Zeltia e filiais no primeiro dos sectores; Dygra Films e Continental no audiovisual, e Televés ou Blusens no terceiro dos sectores.

O crecemento dunha empresa galega

Xa case ninguén se lembra daquela primeira tenda que un tal Amancio Ortega abría na Coruña en 1963 e que posteriormente tivo continuidade en 1975 cun comercio que levaría o nome de Zara. [...] Os anos pasaron e Amancio Ortega pode presumir de contar entre os seus logros con seis cadeas de moda ben diferenciadas e orientadas a públicos distintos. As 1.377 tendas que posúe na actualidade repártense por 41 países, pero a expansión do grupo Inditex non se detén aí. [...] Despois de Zara chegou Massimo Dutti [...], Pull and Bear [...], Bershka [...], Stradivarius [...], Oysho [...]. O grupo Inditex é seguramente o maior creador de moda de toda Europa. Das súas fábricas saen cada ano 20.000 modelos diferentes grazas ao traballo de 200 deseñadores. A roupa de Inditex ten unha singularidade: os pantalóns, blusas, camisetas, cazadoras e incluso zapatos que se venden en España son os que se compran en Estados Unidos. Non se fan diferenzas. É a demostración de que a moda non ten fronteiras.

“As fronteiras de Inditex”, O Correo Galego, 25-7-2002

Cuestións

- Analiza cinco conservas de peixe ou marisco de diferentes marcas comerciais fixándote en: o produto envasado, o lugar de elaboración, o tipo de envase (folla de lata, vidro, aluminio...) e de presentación (envase litografado, embalaxe de cartón...), sistema de conservación (aceite, escabeche, salsas...). Logo sitúa nun mapa os lugares da súa elaboración e fai un comentario global.
- Onde se localizan as industrias máis importantes do sector naval e automobilístico?
- A construción é un sector que arrastra outros moitos. Fai unha listaxe das actividades profesionais que poden intervir desde que se inician os alicerces dun edificio ata que se poida utilizar.

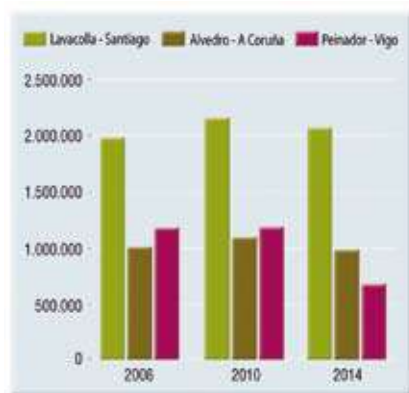
5 Os servizos

En Galicia, de modo similar ao que sucede no resto de España, avanza a terciarización da economía grazas ao crecemento do sector dos servizos. En 2014 este sector daba emprego ao 72,8% da poboación ocupada masculina e ao 92,1% da feminina e representaba máis do 60,8% do PIB.

Ponte de Rande, na autoestrada AP-9, facilita a comunicación entre as dúas beiras da ría de Vigo.

Evolución do número de pasaxeiros nos aeroportos galegos

Fonte: AENA

Aeroporto internacional de Santiago.

Comunicacións e transportes

Trátase de servizos que rexistran unha gran melloría nas últimas décadas en todos os ámbitos:

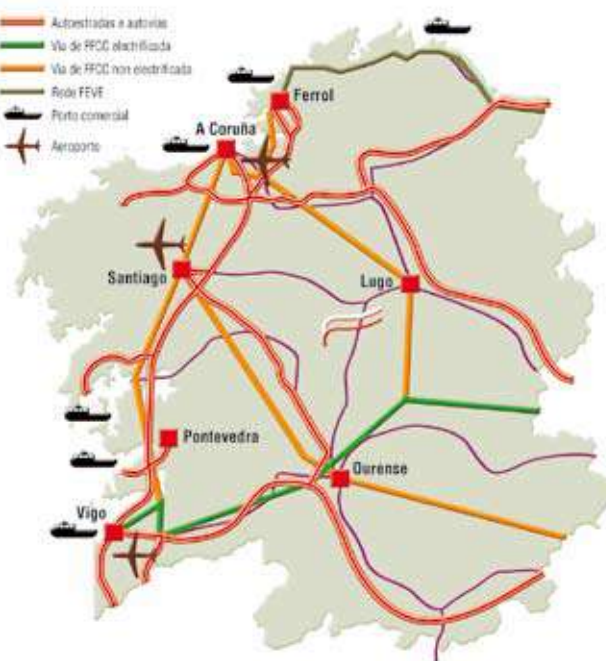
- Nas **estradas**, coa ampliación da **rede de alta capacidade**: autoestradas (finalización do eixe atlántico Ferrol-fronteira portuguesa, A Coruña-Carballo, Vigo-Baiona), autovías (entre as que destacan as de conexión coa Meseta), corredores (como o do Morrazo) e vías rápidas (Ares-Mugardos, Cambados-Vilagarcía de Arousa). A **rede autonómica** mellorou coa construción de novas vías, rectificación de vellos trazados e mellora dos firmes.

Tres eixes destacan na organización das comunicacións por estrada:

- ▶ O **atlántico**, unido pola autoestrada AP-9, desde Ferrol a Portugal pasando por Santiago de Compostela, e que comunica a área de maior dinamismo económico de Galicia e as dúas metrópoles rexionais, A Coruña e Vigo.
- ▶ O **norte**, que une Ferrol e A Coruña con Lugo e a Meseta por Pedrafita do Cebreiro a través da Nacional VI e a Autovía do Noroeste (A-6).
- ▶ O **sur**, coa autovía das Rías Baixas que une Vigo con Ourense e a Meseta pola Gudiña (A-52).
- No **ferrocarril**, controlado por RENFE, coa modernización das unidades e o aumento de servizos, especialmente no eixe A Coruña-Vigo e nos que une as principais cidades. Pero non sucede o mesmo no resto de Galicia, onde o ferrocarril desempeña un escaso papel. A esperada liña de alta velocidade que comunicará Galicia coa Meseta talvez permita o relanzamento deste medio de comunicación. Desde Ferrol cara a Asturias, seguindo a liña da costa, circula un tren sobre vía estreita explotado por FEVE.
- Nos **aeroportos**, dos que Galicia conta con tres: Lavacolla (Santiago de Compostela), Alvedro (A Coruña) e Peinador (Vigo). Nos tres casos modernizáronse as instalacións e aumentaron o número de voos en función dunha demanda crecente, tanto de pasaxeiros como de mercadorías.
- Nos **portos marítimos**, tanto os dependentes do Ministerio de Fomento (A Coruña, Vigo, Ferrol-San Cibrao, Marín-Pontevedra e Vilagarcía) como os 122 que xestiona a Consellería do Mar, aos que se lles dotou de mellores infraestruturas (peiraos, lonxas, almacéns, sinalización...), tanto aos especializados en desembarco de pesca como aos comerciais

e aos náutico-deportivos, estes últimos en crecente demanda e desempeñando un importante papel como dinamizadores económicos:

- ▶ O da **Coruña** ocupa o primeiro lugar por volume de tráfico comercial. En Punta Langosteira, nas proximidades da refinaría da Coruña, estase construíndo un novo porto exterior que evitará a entrada de petroleiros na ría coruñesa.
- ▶ O de **Vigo** segue en importancia comercial, aínda que supera ao da Coruña en valor da pesca e no tráfico local de pasaxeiros (con Cangas e Moaña, máis dun millón anual).
- ▶ Outros portos destacados son os de **Ferrol**, moi transformado nos últimos anos, con instalacións específicas para a descarga de carbón con destino á central térmica das Pontes e embarcadiro de descarga de metano con destino á regasificadora de Mugardos. O de **San Cibrao** (Lugo) que dá servizo á área industrial de Xove, Cervo e Burela. O de **Marín**, un dos máis dinámicos, destaca como centro de distribución de graneis agroalimentarios. O de **Vilagarcía de Arousa** está en fase de forte expansión e conta con modernas instalacións para recepción e carga de todo tipo de mercadorías.

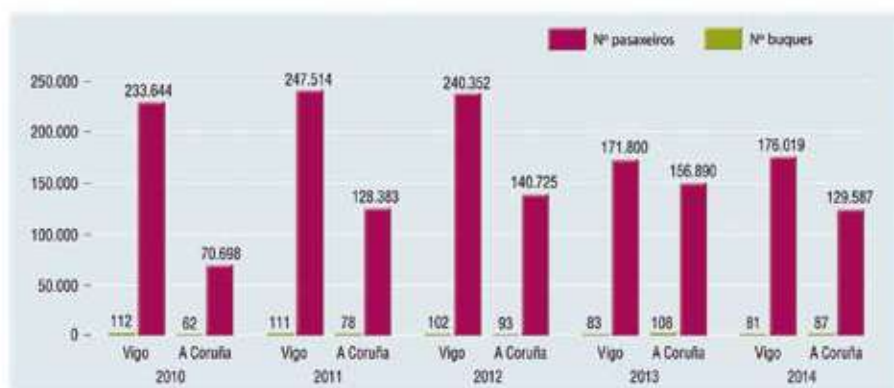
Rede de transportes, aeroportos e portos de Galicia

Tanto no porto da Coruña como no de Vigo é importante o tráfico de pasaxeiros en tránsito dos **cruceiros turísticos**. A crise económica afecta significativamente ao tráfico de mercadorías e case todos os portos galegos rexistraron caídas de negocio que tenden lentamente a recuperar.

Tráfico total de mercadorías (miles de toneladas)

	2006	2010	2014
A Coruña	13,5	12,20	11,95
Ferrol-San Cibrao	10,20	10,70	12,50
Vigo	4,72	4,30	4,21
Marín-Pontevedra	1,76	1,90	1,92
Vilagarcía	1,19	0,70	0,98

Evolución do tráfico de cruceiros turísticos

Cuestións

- Analiza o mapa e responde: que zona de Galicia conta con mellores infraestruturas viarias? Que localidades son as máis beneficiadas polas redes viarias de altas prestacións? Onde se localizan os aeroportos galegos?
- Que melloras se produciron no teu municipio nos últimos anos en relación coas vías de comunicación?
- Afectou a crise económica de 2008 ao tráfico nos portos galegos? Razona a resposta.

Factoría de Citroën en Vigo.

O comercio

Característico do comercio **interior** é o elevado número de pequenos negocios de ámbito familiar e sen especializar, fronte ao incremento das grandes superficies, polo que dificilmente poden competir con elas e moitos van desaparecendo. O líder galego na distribución de produtos comerciais é GADISA (do holding Tojeiro, con capital 100% galego, con centros comerciais e de ocio e participación no sector enerxético, de transportes e madeireiro).

No comercio **exterior** destacan as importacións de cru de petróleo (para a refinaría coruñesa de Petroliber), a bauxita (para a planta de aluminio de San Cibrao), e os produtos para elaborar pensos (milho, soia). Entre as exportacións máis destacadas, os produtos automobilísticos, os derivados do petróleo, aluminio, produtos téxtiles e de confección e os relacionados co mar. O destino destes produtos son, basicamente, os países da Unión Europea. As empresas Citroën, Inditex, Pescanova e Finsa concentran o 50% das exportacións.

Evolución do comercio exterior. Importacións e exportacións (miles de euros)

	2007		2009		2011		2014	
	Exportación	Importación	Exportación	Importación	Exportación	Importación	Exportación	Importación
A Coruña	6.183.244,5	7.233.667,7	5.501.842,9	5.714.163,8	6.885,2	7.753,1	7.717,1	6.884,9
Lugo	462.388,4	774.376,1	482.310,4	1.013.740,9	925,7	975,2	954,1	823,4
Ourense	591.520,3	394.591,6	509.630,0	410.336,4	643,1	453,9	826,3	415,5
Pontevedra	9.432.865,4	7.749.406,7	7.265.893,6	5.791.543,1	8.692,2	5.150,1	8.327,5	6.369,7
TOTAL	16.670.018,6	16.152.042,1	13.759.676,9	12.929.784,3	17.146,3	14.332,3	17.825,3	14.493,5

Fonte: Secretaría de Estado de Comercio

O turismo

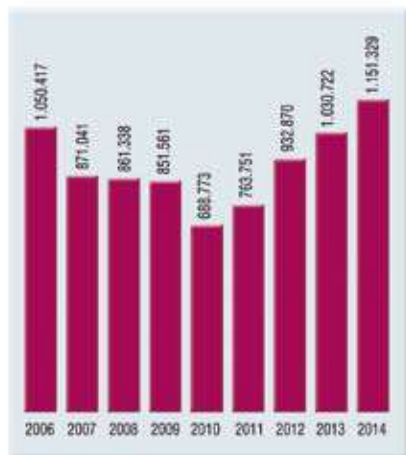
Aínda que Galicia no é receptora de turismo de masas que busca sol e praia, este sector aumenta considerablemente desde hai uns anos grazas á potenciación dos seus atractivos culturais, históricos e naturais por parte das institucións autonómicas e dos particulares.

Ás Rías Baixas diríxese o **turismo de sol** que busca gozar das praias, grazas ás mellores condicións climáticas da zona; en 2015, 128 praias e 19 portos deportivos recibiron o distintivo de bandeira azul con que se premia a calidade das augas para o baño, a limpeza do areal e os servizos que se ofrecen aos usuarios. Galicia é a comunidade autónoma con máis distintivos deste tipo.

As cidades, especialmente Santiago, pero tamén Lugo e A Coruña –con edificacións valoradas como Patrimonio da Humanidade pola UNESCO (muralla romana e Torre de Hércules)-, Ourense, Pontevedra e Ferrol, atraen un **turismo cultural** que se potencia especialmente no Xacobeo (cando o 25 de xullo, día da festividade do apóstolo Santiago, coincide en domingo) polo aumento de peregrinos.

Está en alza progresiva o **turismo rural** que, ademais do goce dos usuarios, potencia o desenvolvemento dos espazos rurais con novos usos; é o caso de pazos, casas reitorais ou casas labregas que, restauradas, convértese en restaurantes e aloxamentos rurais.

Turistas estranxeiros en Galicia

Fonte: Instituto de Turismo de España

Analizamos... a Galicia do mar

A extensión da costa galega e a tradicional dedicación das xentes da costa ás actividades pesqueiras fan que esta rexión sexa líder deste sector en Europa. Polo porto de Vigo móvense a metade dos produtos pesqueiros consumidos en España e o 10% dos comunitarios. De aí que o PIB da pesca en Galicia sexa 25 veces superior á media europea. Ademais, a calidade das praias galegas constitúen un importante atractivo turístico. As achegas de Galicia contribúen a que España sexa o primeiro produtor de acuicultura da UE e teña o 11,2% dos buques de pesca co 16,3% da potencia do conxunto dos países comunitarios.

♦ Observa e analiza unha táboa de datos

Ano	Nº barcos de pesca	Pesca desembarcada (Tm)	Ano	Nº barcos de pesca	Pesca desembarcada (Tm)
2004	5.565	151.246,8	2010	4.798	187.394,7
2006	5.313	169.325,8	2012	4.631	175.003,9
2008	4.911	173.568,7	2014	4.506	187.177,8

Fonte: Consellería do Medio Rural e do Mar

Cuestións

1. O número de barcos: como evoluciona? A pesca: en liñas xerais, aumenta ou diminúe? Existe relación directa entre estes dous tipos de datos? Como se explica esta situación?

♦ Realiza e comenta unha gráfica de barras

Ano	Barcos de pesca en España	Barcos de pesca en Galicia	Ano	Barcos de pesca en España	Barcos de pesca en Galicia
2006	13.361	5.313	2012	10.116	4.631
2008	11.247	4.911	2014	9.635	4.506
2010	10.847	4.798			

Fonte: INE-EGE

Cuestións

2. Con estes datos elabora unha gráfica de barras e, logo de analizala, responde: como evoluciona a frota pesqueira en España e Galicia? Presenta unha tendencia similar ou dispar? Que porcentaxe representa a frota galega con respecto ao conxunto español?

♦ Analiza e comenta un texto

Galicia, líder no sector dos cultivos acuícolas e da conserva de peixe

- Galicia conta con preto de 2.700 empresas de acuicultura, entre bateas, parques de cultivo, granxas e criadeiros, que dan traballo a máis de 6.400 persoas. A produción acuícola superou as 246.000 toneladas cun valor de máis de 171 millóns de euros no ano 2014.
- A nosa comunidade autónoma galega encabeza a produción acuícola en España e, ademais, é a primeira rexión da Unión Europea en comunitaria nos cultivos mariños.
- É potencia mundial en cultivo e comercialización do mexillón, unicamente superada por China.
- O cultivo do rodaballo é o maior de toda Europa con 8.280 toneladas, o 99,2% do total de España, o 65% de toda Europa e o 10% da produción mundial.
- Lidera a nivel español a cría do linguado, co 87,5% do conxunto de España, e o 100% da produción de ollomol.
- As empresas galegas da conserva dominan o mercado español e son o maior referente na Unión Europea. No 2014, representaban o 46% do conxunto nacional e os cinco primeiros postos do ranking de vendas estaban ocupados por empresas galegas: Frinsa, Jealsa Rianxeira, Escurís, Calvo e Conservas Selectas de Galicia.

- Galicia representa máis da metade do emprego do sector da pesca español e o 80,% do emprego en acuicultura.
- Conta con 65 factorías dedicadas ao sector de conserva de produtos de pesca, datos que a converten na primeira zona produtora da UE e a segunda do mundo, despois de Tailandia. Por volume, os túnidos son o principal produto elaborado (68% do total), seguido das sardiñas (7,6%).
- Exporta o 80% en volume dos produtos pesqueiros españois, sendo as provincias de Pontevedra e A Coruña as primeiras provincias españolas en comercializar estes produtos ao exterior. O 90% destas exportacións diríxense á UE e case o 30% son conservas e preparados de peixes e mariscos.
- En acuicultura continental (especies de auga doce), Galicia é o segundo produtor nacional de troita.
- Galicia tamén lidera o sector da construción naval española.

Cuestións

3. Analiza e comenta este texto, valorando o papel do mar na economía de Galicia.

♦ Analiza o mapa

Cuestións

4. Logo de elaborar a gráfica, responde: en que sector se producen máis accidentes laborais? Cales serán as causa máis importantes dos accidentes laborais en cada un dos sectores?

♦ Constrúe gráficas sectoriais

Produción acuícola mariña (Tm)

Ano	España	Galicia
2010	281.205	227.411
2011	290.492	236.976
2012	264.162	242.338
2013	249.249	195.945

Cuestións

5. Con estes datos constrúe dúas gráficas sectoriais. Que porcentaxe representa a acuicultura galega con respecto ao conxunto de España?

♦ Valora o papel de determinadas producións

Cuestións

6. Á vista destes datos, valora a importancia de determinadas especies no conxunto da produción da acuicultura de Galicia.

♦ Traballa coa prensa

Tanto a prensa en papel como a dixital ofrecen os datos das principais lonxas. Localiza os datos dunha delas e fíxate nas especies desembarcadas, os quilogramos e os prezos medios en que se venderon.

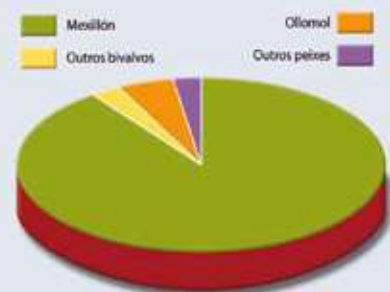
Cuestións

7. De que especie se poxaron máis quilogramos? Cal foi a que alcanzou máis valor en euros? Existe relación directa entre estes dous datos?

Principais parques de acuicultura

Produción de bivalvos e peixes en acuicultura. 2014

Traballamos con... filmes

Existen numerosos filmes de carácter comercial que ofrecen múltiples posibilidades para ser analizados e comentados desde o punto de vista do seu interese xeográfico e histórico, aspectos básicos das Ciencias Sociais. A diferenza do filme documental, no que deben destacar os valores didácticos e de exposición de contidos, o comercial ofrece outros valores que se deben analizar e valorar, ademais de fixarse basicamente na relación da historia narrada cos contidos curriculares, razón pola que o filme se selecciona para ser traballado na aula.

♦ FICHA TÉCNICA

Cómpre presentar algúns datos previos antes de ver o filme que axuden a contextualizalo, tanto desde o punto de vista artístico como polo contido que aborda a trama. Para iso convén contar con:

- Unha selección de aspectos técnicos a xeito de presentación do filme: título, director/a, nacionalidade, actores e actrices principais, guión, iluminación, música, duración...
- Sinopse da obra, presentando brevemente o argumento.

♦ GUIÓN DE TRABAJO

Existen múltiples posibilidades de abordar o traballo en clase da análise e comentario dun filme. Non hai que esquecer que o filme presenta unha temática de interese para a clase pero vista a través da peculiar óptica do seu director/a. Un modo sinxelo de aproximarse a un filme é mediante un formulario de cuestións que axuden a fixarse en aspectos de interese para a temática traballada na clase.

♦ Un exemplo concreto, o recomendado para este tema: *Os luns ao sol*

• Ficha técnica:

- Director: Fernando León de Aranoa
- Intérpretes: Javier Bardem, Luís Tosar, José Ángel Egido, Nieve de Medina, Celso Bugallo, Aida Folch
- Guionista: Fernando León de Aranoa e Ignacio del Moral
- Son: Miguel Pierre Lorraine
- Fotografía: Alfredo Fernández Méndez
- Ano de produción: 2002
- Duración: 113 minutos

- **Sinopse:** O filme presenta as vivencias persoais e colectivas dun grupo de traballadores que perderon o seu posto de traballo, reflectindo, de modo realista, pero tamén con humor, unha situación frecuente nas sociedades actuais industrializadas; neste caso centrada no pechamento de estaleiros no contexto da reconversión industrial das últimas décadas do século XX. A situación de desempregados provoca neles malestar, medo, frustración e desesperación, con reaccións diferenciadas no modo de enfrontarse ao problema.

• Guión de traballo:

- Cal é o marco espazo-temporal da historia narrada?
- O director presenta os personaxes centrais marcando as diferenzas de carácter e as reaccións coas persoas do seu contorno. Comenta o tipo de reaccións de Santa, as relacións de José con súa esposa, as preocupacións pola propia imaxe de Lino e a drástica decisión de Amador.
- Valora o conxunto das reaccións dos personaxes masculinos comparándoas coas dos personaxes femininos.
- A existencia dos espazos sociais e das redes de apoio familiares son moi importantes para aliviar situacións persoais de dificultades. Que papel xogan neste filme? Que efectos producen nos personaxes?
- Que valores propiamente cinematográficos –interpretación, ambientación, música...– destacarías?
- Sobre a temática relacionada co mundo do traballo hai algúns títulos especialmente útiles para traballar nas aulas: Tempos modernos (Charles Chaplin, 1936), Novecento (Bernardo Bertolucci, 1976), A árbore das zocas (Ermanno Olmi, 1978), Germinal (Claude Berri, 1993), Pídelle contas ao rei (José Antonio Quirós, 1999).

Lembra e aplica

1. Indica se as seguintes afirmacións son correctas ou non. Corrixe as incorrectas:

- Os cultivos vinícolas son os que ocupan a maioría das terras cultivadas de Galicia.
- O gando vacún é o que ten máis peso no conxunto da gandería galega.
- Máis do 50% da superficie dedicada ao cultivo da pataca goza da cualificación de Pataca de Galicia.
- A pesca de baixura é a que se realiza nas profundidades do mar.
- O produto estrela da acuicultura galega é a ostra.
- Galicia destaca na produción de enerxía eléctrica.

2. Analiza e comenta esta táboa de datos:

Valor das principais exportacións galegas. 2014 (miles de euros)

Material de transporte	5.051.379,7
Materias téxtiles e as súas manufacturas	3.947.600,7
Animais vivos e produtos do reino animal	1.487.476,0
Máquinas e material eléctrico	1.215.681,2
Metais e manufacturas metálicas	1.220.025,5
Produtos minerais	1.049.575,5

Fonte: IGE. Galicia en cifras. 2014

3. Desenvolve este tema: os problemas do sector pesqueiro en Galicia.

4. Analiza e comenta esta foto.

5. Responde ás seguintes preguntas:

- Cales son os eixes das estradas galegas?
- Que portos destacan pola súa actividade en Galicia?
- Que sector industrial galego destaca entre os de máis recente desenvolvemento?
- Que tipo de industrias empregan como materia prima básica produtos do sector agrario?

Bateas para o cultivo do mexillón na Ría de Arousa.

Recomendacións

♦ PARA LER

Valentín Carrera. *Río Sil*. 1990 [Crónica dunha experiencia vivida cos mariñeiros do pesqueiro Riosil en augas do Gran Sol]

♦ PARA VER

Os luns ao sol. Fernando León de Aranoa. 2002 [Vivencias dun grupo de obreiros que sofren a crise da reconversión industrial]

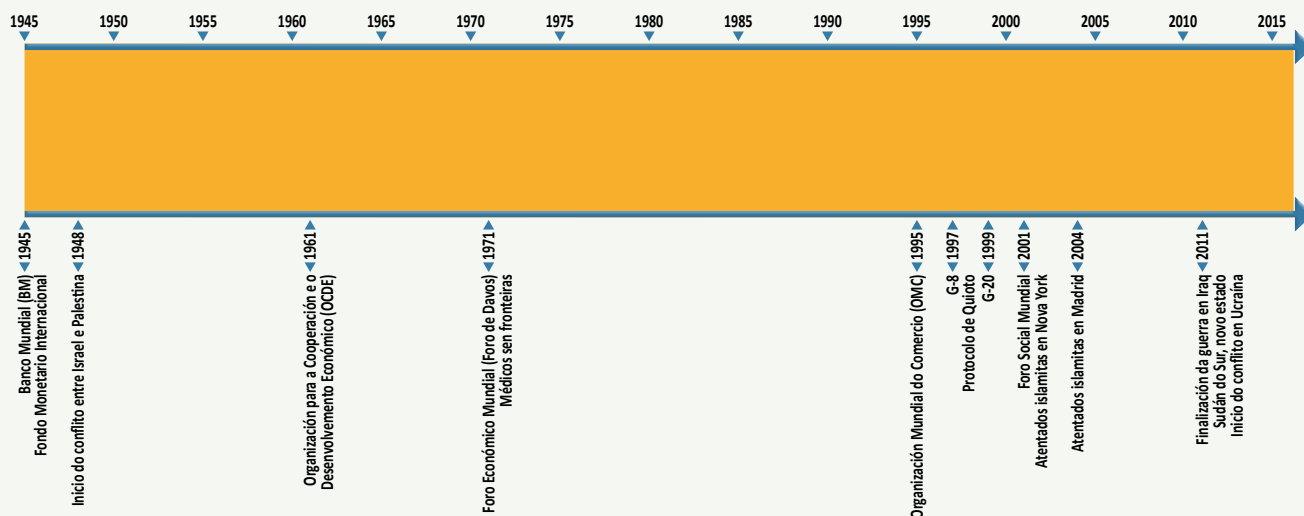
Tema 11

1. O capitalismo, un sistema mundial
2. A globalización da economía
3. A mundialización dos hábitos de vida
4. Os indicadores do desenvolvemento
5. Un mundo desigual. As grandes rexións económicas
6. Tensións e conflitos no mundo actual

7. Outra globalización é posible?
O desenvolvemento sustentable
- * Reforza as competencias básicas
 - Analizamos ... Galicia e a globalización
 - Traballamos con... mapas anamórficos
 - Lembra e aplica

Eixe temporal

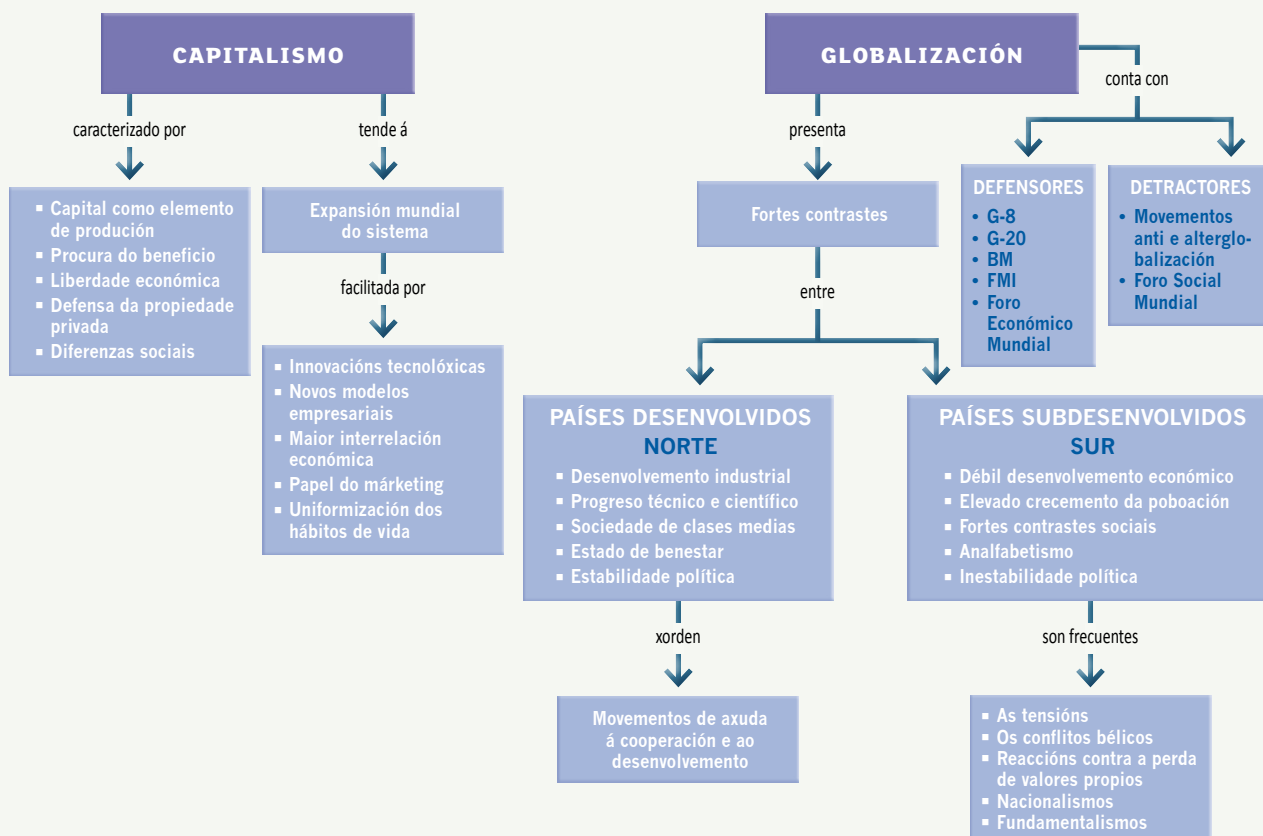

Capitalismo e globalización

Imos coñecer...

- ♦ Os trazos básicos do sistema capitalista actual.
- ♦ As características das relacións económicas internacionais.
- ♦ A globalización da economía e os factores que favorecen a súa expansión.
- ♦ Os centros de decisión da economía mundial.
- ♦ Os contrastes e desigualdades orixinados pola expansión do capitalismo.
- ♦ Os principais indicadores do desenvolvemento.
- ♦ As grandes rexións económicas do mundo.
- ♦ A conflitividade bélica no mundo actual.
- ♦ Os problemas do crecemento ilimitado, e a necesidade dun desenvolvemento sustentable.
- ♦ As alternativas á globalización actual.
- ♦ A técnica de traballo de análise e comentario de mapas anamórficos.

Relacionamos contidos

1 O capitalismo, un sistema mundial

O capitalismo é un sistema de organización económica que destaca o papel do **capital**, en posesión de propietarios privados, e do **mercado**, como regulador das relacións económicas. Por iso, moitos dos seus partidarios prefiren falar de *economía de mercado*. Na actualidade é o sistema vixente na maioría dos países.

As bases do sistema capitalista

As profundas transformacións iniciadas a finais do século XVIII en Europa –na demografía, na industria, nos transportes, na política, na sociedade– foron definindo un novo marco económico que acabou impoñéndose e dominando: o **capitalismo**. Desde entón, este sistema económico modificouse e adaptouse ás circunstancias dos países, aínda que mantén os **elementos básicos** que o caracterizan e que son:

A desigualdade social que favorece o capitalismo pode provocar explotación.

- O **capital** é o elemento fundamental da **producción**, entendendo por capital o conxunto de bens (terras, edificios, fábricas, materias primas, mercadorías, diñeiro...) que serven ao seu propietario para producir un beneficio ou para producir novos produtos cos que obter máis beneficios.
- A **propiedade privada** dos medios de produción e dos bens producidos debe estar garantida e protexida pola lei.
- A procura do **máximo beneficio** é o principal factor que estimula as actividades económicas, así como o principal obxectivo dos propietarios do capital.
- A **riqueza individual** é o principal factor que estimula as actividades económicas e o que organiza a sociedade en grupos (clases sociais).
- A **liberdade económica** (de prezos, de salarios, de mercado, de empresa) debe regularse pola **lei de oferta e demanda**; a produción e os prezos estarán marcados pola demanda que fagan os consumidores.
- O **traballo** é unha **mercadoría** máis, suxeito á lei de oferta e demanda. Os traballadores reciben un salario en función da súa cualificación e das circunstancias do mercado.
- O capitalismo orixina **desigualdades** territoriais (entre os países) e sociais (entre os individuos ou grupos), así como **dependencia** de individuos e países pobres con respecto aos ricos, unha situación que pode chegar ao grao de **explotación**.

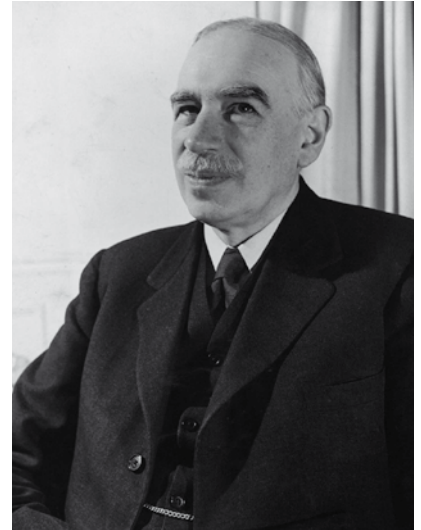
A evolución do capitalismo

Na evolución do sistema capitalista pódense diferenciar **tres etapas** marcadas, basicamente, polo papel que debe desempeñar o estado na economía:

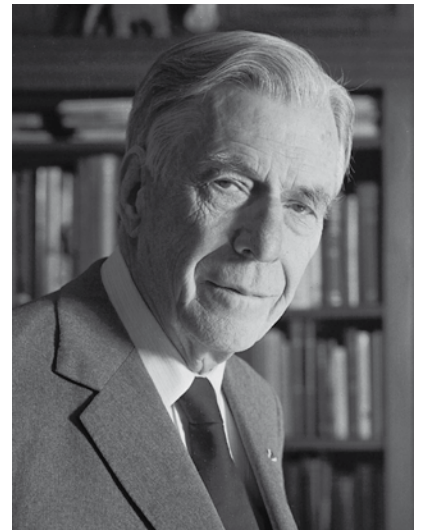
- A **clásica** (séculos XVIII, XIX e primeira metade do XX), a deseñada por economistas tamén chamados **liberais**, entre os que destacaron Adam Smith, Thomas R. Malthus, David Ricardo e J. Stuart Mill. To-

dos defendían que a intervención do estado na vida económica debía ser mínima e que a iniciativa privada debía ter absoluta liberdade de actuación.

- A **keynesiana**, marcada polas teorías de John M. Keynes, teorías que se puxeron en práctica a raíz do crac da Bolsa de Nova York en 1929 e que provocou a crise mundial do sistema capitalista (desemprego, redución da produción, contracción do mercado mundial). Para saír da crise, Keynes defendeu a participación activa do estado no eido económico aumentando o investimento público, incentivando o emprego con medidas fiscais e desenvolvendo medidas protectoras para a poboación, como o seguro de desemprego. A aplicación destas medidas, que foron adoptadas polos gobernos europeos despois da Segunda Guerra Mundial, deron lugar ao **estado de benestar**: o estado orienta e intervén no eido económico (fixación de salarios mínimos, de xornada laboral máxima, de prezos máximos en produtos de primeira necesidade...) para garantir os dereitos sociais básicos (pensións, cobertura do desemprego, asistencia sanitaria, xeneralización da educación obrigatoria...) e procurar o benestar xeral, pero sempre no marco dos principios defendidos polo capitalismo.
- O **sistema mixto**, o actual, no que conviven tendencias neoliberais (Milton Friedman) e nekeynesianas (John K. Galbraith). Novas crises do sistema capitalista, como a de 1973 provocada pola forte subida do prezo do petróleo ou a de 2008 iniciada no sistema financeiro norteamericano, obriga aos gobernos a adoptar medidas coas que, sen abandonar os obxectivos sociais do estado de benestar, o gran capital impón o **neoliberalismo**: privatización de empresas públicas, contratos temporais, deslocalización de empresas na procura dos máximos beneficios...

John Maynard Keynes (1883-1946).

John Kenneth Galbraith (1908-2006).

Evolución do pensamento capitalista

O estado non debe intervir poñendo atrancos ao quefacer dos cidadáns, xa que o mecanismo da competencia regulará o funcionamento do sistema da mellor maneira posible. O progreso dunha nación depende da súa capacidade para ensanchar mercados, e a isto contribúe unha correcta política liberal.

Adam SMITH. *A riqueza das nacións*. 1776

Como defensor da libre competencia, apoiaba as leis antimonopolio, pois pensaba que facelas cumprir era unha das poucas cousas desexables que o goberno podía facer para promover máis competencia (...). Pero o que sucede é que pronto se converten en regulación e control da economía (...), polo que cheguei á conclusión de que estaríamos mellor se non existisen e a competencia fose absolutamente libre.

Milton FRIEDMAN. *O impulso suicida da comunidade empresarial*. 1999

Existe unha fraude xeneralizada no pensamento académico en economía e política: crer que a economía de mercado existe independentemente do estado. A maioría dos economistas admiten o papel estabilizador do estado e aceptan a necesidade de que o estado regule e estableza controis legais.

John Kenneth GALBRAITH. *A fraude inocente: o engano do libre mercado*. 2004

Cuestións

- 1 No sistema capitalista, que se entende por capital?
- 2 A que se denomina estado de benestar?
- 3 Que defende cada un dos autores dos textos en relación co papel que debe desempeñar o estado no sistema capitalista?

2 A globalización da economía

Globalización é a denominación que se emprega hoxe para referirse á máis avanzada e ampla forma de mercado mundial. Podería dicirse que é a fase actual do capitalismo.

As Torres Petronas de Kuala Lumpur, deseñadas polo arquitecto César Pelli, son as torres xemelgas máis altas do mundo (452 m) e un símbolo do crecemento e da expansión capitalista de Malaisia.

As comunicacións son fundamentais nun mundo globalizado (Torre Collserola de Barcelona, deseñada polo arquitecto Norman Foster).

O mundo, un gran mercado

O avance do capitalismo fai do mundo un mercado único, un espazo global no que colocar os produtos de poderosas empresas que marcan os gustos do conxunto da humanidade, estimulados pola propaganda. É un proceso que avanza na eliminación das barreiras que entorpecen a libre circulación de capitais e mercadorías. É a era do *cliente global*. A **mundialización** dos mercados está **favorecida** por aspectos como:

- **Progresiva eliminación das barreiras comerciais** entre países, liberalizándose así o mercado internacional, estimulada polas normativas elaboradas polas principais institucións económicas supranacionais como o Banco Mundial ou a Organización Mundial do Comercio.
- **Maior interrelación económica** das distintas áreas do planeta, as potencias tradicionais (EE UU, Europa, Xapón) e novos países como China e India, con elevadas taxas de crecemento económico.
- **Constantes innovacións tecnolóxicas**, nas que destacan a revolución dixital e a microinformática, con múltiples aplicacións: automatización, comunicacións (telefonía móbil, Internet, publicidade...).
- **Crecente poder das empresas multinacionais**, aquelas que teñen intereses e actividades en varios países, grazas aos beneficios que obteñen e á creación de novas tecnoloxías (polos elevados recursos dedicados á investigación).
- **Abaratamento e rapidez dos transportes e das comunicacións**, así como das transaccións comerciais grazas ás redes informáticas.

Novos modelos empresariais e de organización do traballo

As empresas tratan de obter os máximos beneficios aplicando medidas como:

- **Maior produtividade** dos obreiros mediante a formación a cargo da empresa, participación nos beneficios, primas de rendemento, identificación cos intereses da empresa (ante a competencia e o perigo de pechamento).
- **Estreita vinculación da produción co volume de vendas**, producindo o que o consumidor desexa ao menor custo posible e no mínimo tempo, evitando almacenaxes.

- **Redución dos custos de produción** mediante a deslocalización das industrias (instaladas en zonas de man de obra barata), descentralización da produción (proceso en varias plantas en lugar dunha única), externalización (parte das tarefas produtivas en empresas auxiliares), e renovación técnica constante (automatización, robotización).
- **Redución da competencia** mediante a formación (a través de fusións e/ou compra) de grandes conglomerados empresariais con intereses en moitos países (multinacionais).
- **Papel do márketing** (mercadotecnia), mediante o que as empresas estimulan a compra dos seus produtos a clientes de todo o mundo, aínda que establecendo diferenzas locais para adaptarse ás demandas de cada mercado (por exemplo, matizando os sabores para adaptalos aos gustos locais). Os executivos pensan mundialmente pero actúan localmente.
- **Nova clase obreira** constituída por profesionais altamente cualificados e polivalentes que interveñen nos procesos previos á produción (deseño, estudos de mercado), nos de elaboración (técnicos de produción), e nos posteriores á produción (mercadotecnia, comercialización, distribución).
- **Terciarización da economía**, é dicir, o incremento do sector terciario ou de servizos, debido: á redución dos sectores primario e secundario, tanto en número de empregados como na porcentaxe do seu valor no conxunto do PIB; á diversificación do terciario polo desenvolvemento do consumo masivo; á creación de grandes áreas comerciais; á xeneralización dos servizos bancarios e financeiros, e ao incremento das actividades de ocio e asistenciais (educación, cultura, servizos sociais e sanitarios).

A expansión dunha cultura cada vez máis uniforme propicia que se consuman os mesmos produtos en todo o mundo.

Propaganda e globalización

Nos 80 chegou finalmente a era do anuncio global. O defensor máis coñecido da mercadotecnia mundial era Theodore Levitt, argumentando que «os produtos e métodos do mundo industrializado tocan unha soa melodía para todo o mundo, e todo o mundo baila, con impaciencia, ao seu son»; insistiu en que as empresas tiñan que comezar a concibirse como globais, máis que como multinacionais. Xa non é necesario, argumentaba, ser respectuosos coas diferenzas locais, os gustos, as peculiaridades e as relixións. Empurrade os vossos produtos polo camiño correcto e os costumes locais caerán. [...]

Coca-Cola compite con cigarros Marlboro como a marca máis famosa de todas. A empresa vende case a metade de todas as bebidas non alcohólicas consumidas no Planeta [...]. Os altos executivos comprácese en «pensar mundialmente» e «actuar localmente». O mundo está agora tan próximo que podemos recortar custos e conseguir máis facendo unha soa promoción mundial», declarou o seu director de mercadotecnia mundial.

R. BARNET, J. CAVANAGH. *Soños globais*. 1995

Cuestións

- 4 Destaca os tres elementos que, ao teu xuízo, máis contribúen á creación do mercado mundial e á globalización xeral da economía.
- 5 Analiza e comenta esta frase: *Os altos executivos comprácese en pensar mundialmente e actuar localmente.*
- 6 Redacta un comentario sobre o papel que desempeña a Internet na mundialización da economía.

3 A mundialización dos hábitos de vida

De modo similar ao que sucede coa economía, os hábitos de vida tenden a uniformizarse e o modelo da sociedade occidental avanza impoñéndose en todo o mundo. Pero ante este avance xorden movementos de reacción que rexeitan este modelo e que poden dar lugar a graves conflitos.

O modelo de cultura occidental estase impoñendo en todo o mundo.

A occidentalización da cultura

O modelo de cultura e modos de vida que se impón no mundo globalizado é o occidental, é dicir, o característico de EE UU e da Unión Europea, punto de partida do centro do sistema capitalista mundial e, por expansión, o do mundo desenvolvido no que EE UU lidera moitos dos trazos que imperan hoxe no mundo. A moda no vestir, os gustos culinarios, determinado tipo de música, de formas de diversión... son exportados a todos os países como unha mercadoría máis no conxunto do comercio mundial. A esta expansión contribúen, entre outros, aspectos como:

- **O poder das empresas multinacionais**, a maioría delas con sede central en EE UU, impoñendo os seus gustos e modelos a través dos seus produtos. Non hai que esquecer o impacto que na expansión do modelo cultural ten a imaxe difundida a través da televisión e o cine, industrias que controla EE UU exportando cada ano a todo o mundo miles de horas de programación e centenaes de filmes.
- **O impacto das novas tecnoloxías** da telecomunicación e da informática, que contribúen á expansión dos gustos, produtos, modos de relacionarse e comunicarse (móbil, a Internet, chat, correo electrónico, foros de debate, televisión interactiva, redes sociais...). Deste xeito, o mundo convértese nunha aldea global na que se actúa con formas cada vez máis parecidas.

O choque de civilizacións

Occidente intenta [e seguirá intentando] manter a súa posición preeminente e defender os seus intereses definíndoos como os intereses da “comunidade mundial”. Esta expresión [...] é un eufemismo para dar lexitimidade universal a medidas que responden aos intereses dos EE UU e outras potencias occidentais. [...]

A miña hipótese é que a fonte fundamental de conflito neste novo mundo non será en principio ideolóxica ou económica. As grandes divisións entre a humanidade e a fonte de conflito dominante serán culturais. [...] Os principais conflitos de política global terán lugar entre nacións e grupos pertencentes a diferentes civilizacións. O choque de civilizacións dominará a política global.

Samuel P. HUNTINGTON. *O choque de civilizacións e a reconfiguración da orde mundial*. 1996

Reaccións fronte á homoxeneización

A globalización económica e cultural favorece a perda dos signos de identidade de civilizacións diferentes á occidental. Contra esta situación xorden movementos de reacción que rexeitan esa mundialización cultural dominada polo modelo norteamericano. Entre estes movementos destacan:

- **Os nacionalismos**, movementos de cidadáns que reivindicán os valores propios e específicos da nación á que pertencen, rexeitando modelos foráneos. Este rexeitamento pode manifestarse por vías pacíficas (actos de afirmación, potenciación de tradicións e costumes) ou ir acompañado de actos violentos (queima de símbolos do país que se considera dominador, toma de reféns para facer presión nunha determinada situación conflitiva...).
- **Os fundamentalismos relixiosos**, especialmente os relacionados coa comunidade musulmá. Os seus defensores consideran que de EE UU e dos seus aliados proceden gran parte dos problemas actuais dos países nos que a maioría da poboación practica a relixión musulmá, e que os seus costumes e modos de vida atentan e son contrarias ás normas que debe seguir un bo musulmán (cumprimento do Corán e das normas establecidas na xaría ou lei islámica). Como forma de protesta contra esta situación destacan as accións violentas contra intereses norteamericanos e doutros países occidentais, tales como os ataques ás embaixadas de EE UU en Kenya e Tanzania en 1998; contra as Torres Xemelgas de Nova York e o Pentágono de Washington en 2001; aos trens da estación de Atocha en Madrid en 2004; no metro de Londres en 2005.

Atentado contra as torres xemelgas de Nova York o 11 de setembro de 2001.

Reaccións contra a occidentalización

Comezou o ano escolar. O primeiro día de clase, os mestres de todo Teherán levaron aos nenos polas rúas nunha manifestación. Centenares de estudantes desfilaban cantando todos ao tempo o terrible slogan: «Maag barg Amerika!», [Morte a América!] engadindo outro inimigo, «Maag barg Israeel!» [...]. Os estudantes en Teherán emprenderan unha serie de manifestacións contra o goberno do Sha [dirixente iraniano que favoreceu a occidentalización do país]. Non eran as primeiras, pero estas eran máis graves e estendidas que antes. Desde o seu exilio en París, o Ayatollah Jomeini [clérigo musulmán] comezara a lanzar duras declaracións contra o Sha en particular e contra a influencia occidental en xeral [...].

[Nos informativos] sempre se incluía algún informe negativo contra os EE UU, tales como que os americanos morrían como moscas a causa da SIDA ou que a taxa de divorcios en América medrada asombrosamente.

Betty MAHMOODY-William HOFFER. *Non sen a miña filla*. 1990

Cuestións

- 7 Elabora unha listaxe de produtos ou marcas comerciais que teñan que ver coa expansión de hábitos de vida occidentais elaborados por empresas multinacionais (por exemplo: Coca-Cola).
- 8 Indica tres aspectos nos que ti consideres que a mundialización cultural é positiva e tres nos que creas que é negativa.
- 9 Localiza na prensa recente algunha noticia que teña relación coa reacción á homoxeneización e imposición do modelo occidental de formas de vida.

4 Os indicadores do desenvolvemento

Para coñecer o nivel de desenvolvemento dos países avalíanse diversos indicadores de carácter económico e social cos que se confeccionan índices que permiten establecer niveis de riqueza e benestar.

Desigualdade dos intercambios comerciais no sistema capitalista

Os principais indicadores

Entre os indicadores máis significativos empregados para establecer os niveis de desenvolvemento dos países destacan:

- **O Produto Interior Bruto (PIB).** A suma dos bens e servizos producidos por un país nun ano permite coñecer a súa riqueza e a renda por habitante (resultado de dividir o total entre o número de habitantes, o PIB per cápita). A diferenza entre países ricos e pobres alcanza diferenzas moi elevadas (172.980\$ de Liechtenstein fronte aos 603\$ de Cimbabue da República Centroafricana en 2014).
- **Consumo diario de calorías.** Unha persoa adulta precisa para poder vivir dignamente unhas 2.500 calorías diarias. Por debaixo desta cantidade aparece a fame e a desnutrición que afecta a numerosos países do sur de Asia e da África subsahariana (3.300/3.500 calorías diarias nos países máis ricos fronte ás 1.000/1.500 nos máis pobres).
- **A esperanza de vida.** Os anos de vida que se espera que poida vivir unha persoa cando nace é un importante indicativo do desenvolvemento dun país, porque é o resultado dunha correcta alimentación, asistencia sanitaria, educación... Aínda que é un valor que tende a aproximarse, resulta evidente o contraste entre países como Xapón (83,91) ou España (82,84) e Botsuana (47,41) ou Serra Leoa (45,55).
- **A mortalidade infantil.** É outro indicador destacado para medir o índice de desenvolvemento. As taxas van desde o 3,37 por mil de España e Francia ao 75, 2 de Etiopía.
- **O Índice de Desenvolvemento Humano (IDH).** É un índice que elabora a ONU a partir de varios indicadores socioeconómicos (esperanza de vida, nivel de instrución, PIB por habitante...) que permite organizar os países desde o de maior ao de menor IDH. En 2014, Noruega ocupaba o primeiro lugar e Níxer o derradeiro dos 187 países analizados.

Pese ao seu poderío económico, no mundo desenvolvido hai un gran número de marxinados sociais.

Pobreza no mundo desenvolvido

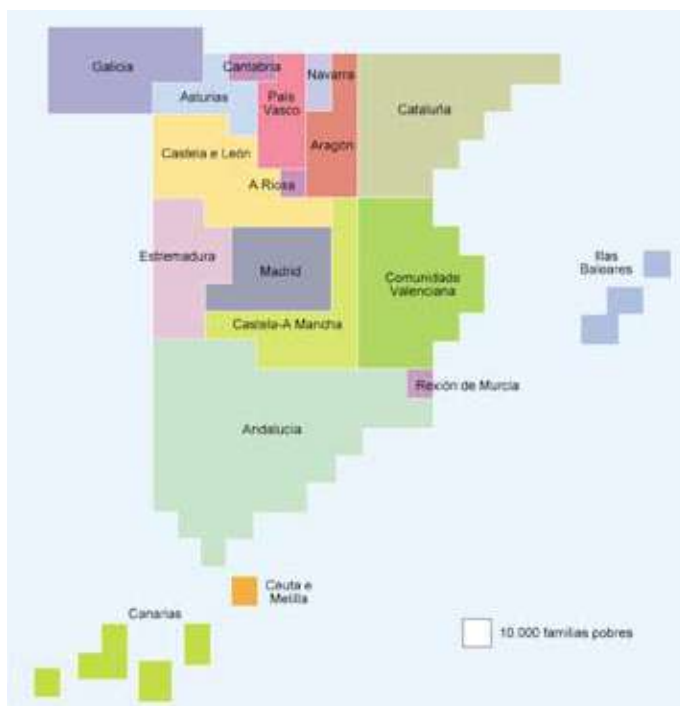
A pobreza non é exclusiva do mundo subdesenvolvido. Nos países ricos existen cidadáns que non poden facer fronte ás necesidades vitais por falta de recursos económicos, ou que sobreviven nunhas condicións moi inferiores ao conxunto da poboación. O desemprego é a causa fundamental que explica esta situación de dificultade, que se agudiza se o estado non garante os servizos mínimos de asistencia e saúde. Ademais dos traballadores que perderon o seu emprego por mor de reconversións industriais, redución de cadros de persoal ou quebra das empresas,

encóntranse nesta situación moitos inmigrantes, polo menos ata que conseguen regularizar e legalizar a súa situación nos países aos que emigran en busca dunha vida mellor, así como gran número de marxinados sociais (vagabundos, sen teito, drogo-dependentes...).

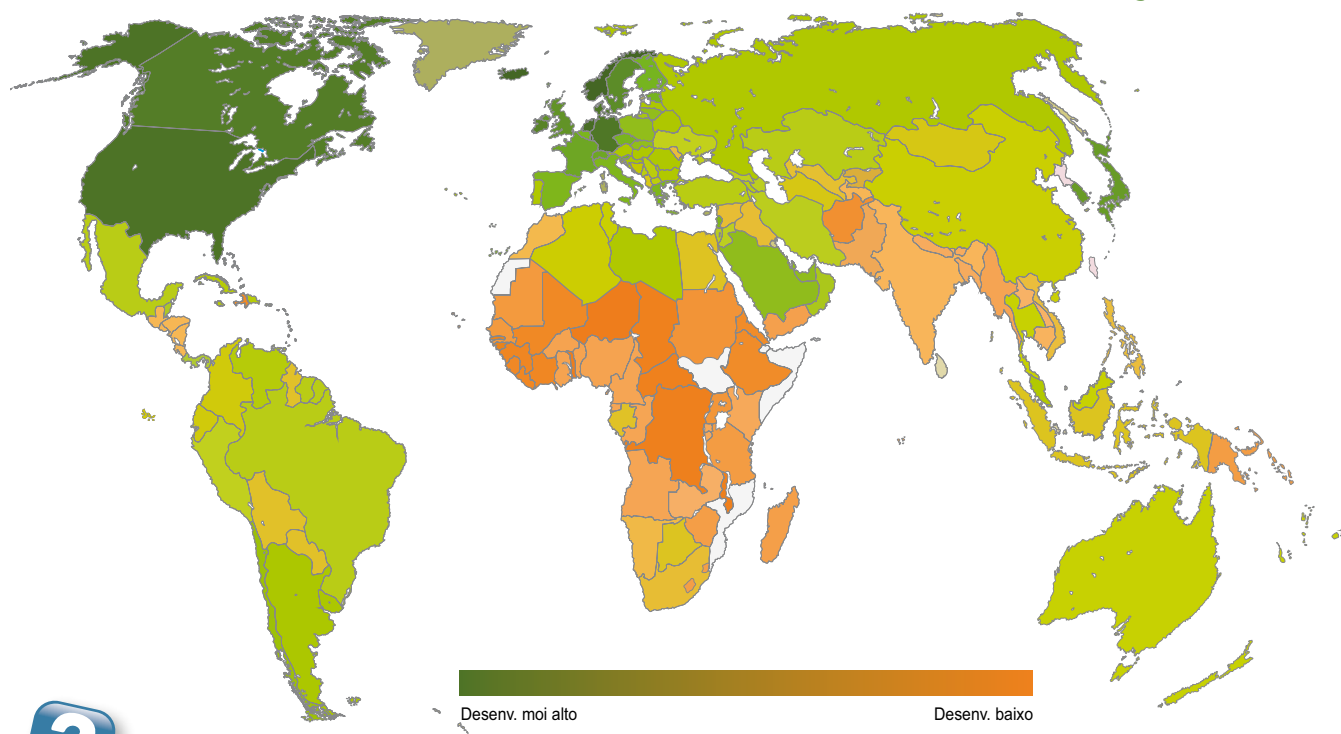
Estes grupos, máis numerosos nas grandes cidades, forman bolsas de pobreza que configuran o chamado **Cuarto Mundo**.

Polo xeral, nos países desenvolvidos o nivel de pobreza establécese en relación ao salario mínimo, polo que as diferenzas no concepto de *pobre* no mundo son moi grandes. Na Unión Europea considérase pobre quen teña ingresos inferiores ao 50% da renda nacional; deste modo, en 2014, en Liechtenstein o limiar da pobreza estaba en 86.480 dólares anuais, mentres que en España era de 10.150 e en Polonia descendía a 4.980 dólares.

Familias pobres en España

O mundo segundo o IDH. 2015

Cuestións

- 10 Por que cres que o consumo diario de calorías e a taxa de mortalidade infantil son importantes indicativos do desenvolvemento dun país?
- 11 En que continente están a maioría dos países con baixo IDH?
- 12 A que se denomina *Cuarto Mundo*? Garda relación a porcentaxe de familias pobres en España coa superficie e poboación total das comunidades autónomas?

5

Un mundo desigual. As grandes rexións económicas

Xerarquización da mundialización da economía

A globalización non beneficia a todos por igual. Deste xeito, no mundo son apreciables realidades moi contrastadas entre os países máis ricos e industrializados, que forman o centro do sistema, e a periferia do mesmo formado por países que viven nunha situación de subdesenvolvemento.

Centro, periferia e semiperiferia

A mundialización da economía actual orixina diferenzas entre países e áreas xeográficas que permiten establecer tres tipos ou grupos de países:

- Os países do **centro** do sistema son os países **ricos**, os do capitalismo avanzado agrupados na OCDE (Organización para a Cooperación e Desenvolvemento Económico): os membros da Unión Europea, Estados Unidos, Canadá, Xapón, Australia, Nova Celandia. Son os que forman o **Norte**, os países **desenvolvidos**. Os seus cidadáns gozan dun elevado nivel de vida, teñen cubertos os servizos esenciais, e os sistemas políticos democráticos son estables, alternándose pacificamente os gobernos en función dos resultados electorais. Son os países privilexiados do **Primeiro Mundo**.
- Os países da **periferia** son países pobres e subdesenvolvidos, con importantes carencias na alimentación das poboacións, no acceso á educación, á auga potable, á asistencia sanitaria... Na maioría dos casos os sistemas políticos son inestables e os conflitos bélicos son numerosos. Moitos destes países dependen dun ou poucos produtos agrarios que exportan a prezos que marcan os países ricos, polo que as variacións do mercado mundial poden arruinar a súa economía (por exemplo: café en Colombia, O Salvador, Nicaragua, Uganda, Ruanda, Burundi, Etiopía, Kenya; cacao en Gana; azucre en Cuba; plátanos en Honduras). No seu conxunto, estes países quedan englobados no denominado **Terceiro Mundo**, tamén coñecido, xenericamente, como o **Sur** ou os países **subdesenvolvidos**.
- Os países da **semiperiferia** son aqueles que presentan un forte dinamismo económico nos últimos anos, polo que superaron os niveis de pobreza e compiten cos máis desenvolvidos nalgún sector (têxtil, electrónica...). Os máis destacados están situados en Asia (China, India, Tailandia, Indonesia, Singapur).

Unha imaxe como esta, habitual en moitos países da periferia do sistema, é impensable nos países ricos.

Contrastes Norte-Sur

Aínda que existen importantes diferenzas nos niveis de desenvolvemento entre os países incluídos no grupo do Norte e do Sur, en termos xerais os contrastes maniféstanse en aspectos demográficos, económicos, políticos e culturais.

Contrastes entre o Norte e o Sur

	Norte	Sur
Aspectos demográficos		
• Porcentaxe de poboación	15%	85%
• Crecemento da poboación	Baixo. Taxa de natalidade < 15‰	Alto. Taxa de natalidade > 15‰, con casos de 45‰
• Esperanza de vida	Superior a 75 anos	Inferior a 60 anos
• Mortalidade infantil	Baixa, < 10‰ nos máis desenvolvidos	Alta, superior ao 90‰ nos menos desenvolvidos
• Estrutura por idades		
• De 0 a 14	Menos do 20%	Arredor do 40%
• De 15 a 59	Máis do 60%	Arredor do 50%
• Máis de 60	15/20%	Menos do 10%
• Consumo diario de calorías	Máis de 3.000	Menos de 2.500
• Poboación activa		
• No sector primario	Menos do 10%	Máis do 30%, con casos do 80%
• No sector secundario	Arredor do 30%	Inferior ao 20%
• No sector terciario	Máis do 60%	Entre o 30% e o 40%
Aspectos económicos		
• PIB por habitante	Superior a 20.000 \$	Inferior a 4.000 \$
• PIB por sectores		
• Procedente do primario	Menos do 10%	Arredor do 30%
• Procedente do secundario	Arredor do 30%	Arredor do 30%
• Procedente do terciario	Máis do 60%	30/40%
• Débeda	Reducida, asumible	Moi elevada, dificilmente asumible
• Comercio e produción	Controla o 80%	O 20%
	Industria avanzada	Industria escasa e dependente
	Agricultura tecnificada	Agricultura pouco avanzada
Aspectos políticos		
• Réxime político	Democrático	Abundancia de ditaduras
• Dereitos e liberdades	Garantidos	Frecuentemente suspendidos
• Situación política	Estabilidade, alternancia democrática dos gobernos	Elevada inestabilidade. Frecuentes golpes de Estado e guerras
Aspectos culturais, tecnolóxicos, sanitarios		
• Índice de escolarización	Superior ao 80%	Moitos non superan o 30%
• Investimento en I+D	Elevado	Moi baixo ou case nulo
• Médicos x 100.000 hab.	Máis de 200	Menos de 50, con casos de menos de 10

Os países do Terceiro Mundo teñen unha poboación maioritariamente nova.

Cuestións

- 13 Por que se empregan os termos *Norte e Sur* para referirse ao diferente grao de desenvolvemento dos países? Con cal deses termos se identifica o de *Terceiro Mundo*?
- 14 Elabora un diagrama de fluxos cos datos referidos ao Sur.
- 15 Selecciona os datos característicos dalgún dos aspectos de contraste entre o Norte e o Sur e redacta un breve informe sobre as súas consecuencias concretas.

Escola infantil do Primeiro Mundo.

Razóns do desenvolvemento do Norte

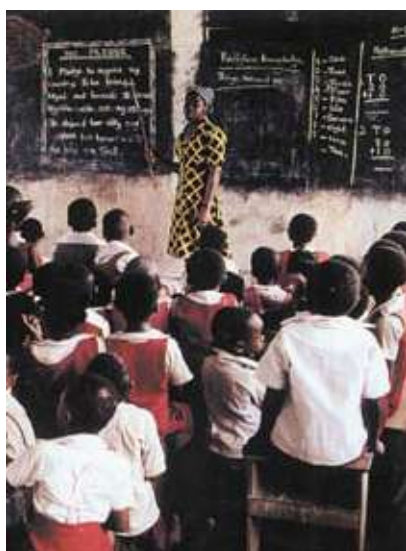
Igual que seu pai, Filipe II foi o monarca máis poderoso do seu tempo. O conxunto de países que configuran o grupo de países desenvolvidos do Norte presenta unha serie de trazos que permiten explicar a súa situación actual, destacando os seguintes:

- O **avance nos coñecementos técnicos e científicos** que, desde hai varios séculos, pero especialmente desde a expansión da revolución industrial do século XIX, permitiron a países europeos como Inglaterra, Francia, Alemaña e Italia, americanos como EE UU e Canadá, asiáticos como Xapón, estar á cabeza dos inventos que permiten avanzar nos eidos científicos, industriais e das comunicacións.
- O **establecemento de réximes políticos estables** e gobernos que elaboraron leis que favoreceron a expansión industrial, comercial e financeira dos seus países. Igualmente, favoreceron a exploración e conquista de novas terras fóra do continente europeo para asegurarse o abastecemento de materias primas e o control dos mercados.
- O **control do comercio internacional** que, desde o século XVI, exercen os países europeos máis avanzados e, máis recentemente, o resto dos países que forman o centro do sistema capitalista, é dicir, o Norte desenvolvido.
- Unha **sociedade** caracterizada polo progresivo avance das clases medias, cada vez mellor formadas intelectualmente, con maior poder adquisitivo e máis esixentes cos seus gobernos. Os cidadáns gozan dos servizos, dereitos e liberdades característicos do denominado *estado de benestar*; o gasto social e a intervención do estado favorece a diminución da pobreza e unha maior igualdade social.
- A poboación dos países desenvolvidos crece lentamente, de xeito que o nivel de renda e o PIB aumenta progresivamente.

Causas do subdesenvolvemento no Sur

As causas ou razóns da desigualdade entre os países do mundo, así como da dependencia do Sur con respecto aos países do Norte, son múltiples e algunhas teñen a súa orixe no pasado histórico recente. Entre as máis significativas están:

- A **colonización**, é dicir, o dominio que os europeos exerceron sobre territorios doutros continentes entre os séculos XVI e XX. Durante o tempo que as colonias (os territorios dominados) dependeron política e economicamente das metrópoles (os países dominadores), estas explotaron as riquezas coloniais en función dos seus propios intereses, impedindo un desenvolvemento harmónico dos territorios dominados. A maioría dos países subdesenvolvidos, especialmente os africanos, son antigas colonias europeas marcadas pola **descolonización**, un proceso que lles permitiu alcanzar, no século XX, a independencia política pero non a económica.
- A **dependencia tecnolóxica e financeira** do Sur con respecto ao Norte, pois os países pouco desenvolvidos non teñen capacidade para in-

Escola do Terceiro Mundo.

vestir en innovación tecnolóxica nin dispoñen de recursos financeiros, polo que dependen da tecnoloxía e dos créditos dos países ricos.

- O **intercambio desigual** entre o Norte e o Sur, que marxina os países menos desenvolvidos pola diferenza de prezos dos produtos intercambiados. Mentres que o Norte exporta produtos industriais e de alta tecnoloxía moi caros, o Sur vende produtos agrícolas e materias primas para a industria que descenden continuamente de valor, agás o caso dos combustibles e algunha materia prima de valor estratéxico para a industria dos países desenvolvidos, caso dos minerais radioactivos, ou necesarios para as novas tecnoloxías.
- **Dificultades políticas**, provocadas pola inestabilidade política, con cambios de goberno e frecuentes golpes de estado, ademais da corrupción da clase política dirixente, que se enriquece e provoca fortes contrastes sociais.
- A **débeda externa**, unha consecuencia directa do comercio desigual, pois cada vez deben pagar máis polo que mercan fóra cos ingresos, cada vez menores, do que venden (agás o caso do petróleo). Para poder sobrevivir teñen que recorrer a créditos ás institucións internacionais, especialmente ao Banco Mundial e ao Fondo Monetario Internacional, créditos que deben devolver incrementados polos xuros.
- O **crecemento da poboación**, pois case o 90% do crecemento mundial da poboación ten lugar en países subdesenvolvidos. A razón son as elevadas taxas de natalidade que, combinadas coa progresiva redución da mortalidade, orixina ese alto crecemento demográfico. Nesta situación non é doado alimentar, educar, dar traballo e cubrir as necesidades básicas destas poboacións de países con escaso nivel de desenvolvemento económico. Isto explica a escapada ao Norte ou emigración de milleiros de persoas que, aínda xogándose a vida en perigosas travesías de miles de quilómetros, loitan por mellorar as duras condicións de vida que deben soportar nos seus países de orixe.
- A **globalización** acentuou a división internacional do traballo, de xeito que a mundialización da economía acrecentou e consolidou as diferenzas entre países favorecendo os que partían con vantaxes e relegando os que non as tiñan.

Ecuador é o primeiro exportador mundial de **bananas**. As maiores empresas explotadoras son Chiquita, Dole e Del Monte. Como as leis do país impiden que as multinacionais teñan terras, estas mercan as bananas e comercialízanlas, evitando calquera responsabilidade nas plantacións, aínda que son elas as que impoñen os prezos, calidades, técnicas agrícolas, salarios, xornadas laborais e condicións laborais. Nalgunhas plantacións, o 70% dos traballadores son menores. Os danos ambientais son elevados, pois o banana esgota o solo polo elevado consumo de nitróxeno que precisa, polo que as plantacións deben cambiar de lugar cada certo tempo, para o que é preciso deforestar novas zonas.

Círculo fatal da pobreza

Círculo vicioso do subdesenvolvemento

Cuestións

- 16 Sinala tres razóns que expliquen a relación que existe entre o nivel tecnolóxico e o desenvolvemento económico xeral dun país.
- 17 Por que a existencia de gobernos estables favorece o desenvolvemento económico?
- 18 Por que o elevado crecemento da poboación é un obstáculo para o seu desenvolvemento?

Factoría de Boeing en Seattle. EE UU posúe máis da metade das multinacionais, é o primeiro exportador mundial e controla a produción e o mercado das novas tecnoloxías e da informática.

As grandes rexións económicas

Na actual orde internacional diferéncianse claramente as zonas que actúan como centros directores do conxunto mundial. No Norte desenvolvido están os países e as rexións que controlan a economía mundial a través das grandes empresas industriais e financeiras. As principais son:

Estados Unidos de Norteamérica

Desde o punto de vista **económico**, EE UU é a maior **potencia** porque elabora case o 30% da produción mundial, posúe máis da metade das multinacionais, é o primeiro exportador mundial, controla a produción e o mercado das novas tecnoloxías, e exerce un poder decisivo nos mercados financeiros.

Ademais, exerce a supremacía mundial no ámbito **militar**, cun exército poderoso e numeroso, dotado de potente armamento, e con bases militares en todo o mundo; **político**, porque as decisións do seu goberno teñen unha grande influencia e afectan o resto do mundo; **científico**, polos elevados investimentos dedicados á investigación que lle permiten conseguir avances científicos que repercuten directamente na novidade e calidade da súa produción; **cultural** e **ideolóxico**, mediante a produción de cultura de masas a través da televisión, cine e música.

O estilo de vida dos norteamericanos esténdese por todo o mundo, dominando as restantes culturas. A unión de EE UU con Canadá e México a través do Tratado de Libre Comercio amplía a influencia directa norteamericana e reforza a súa **supremacía**.

China

É un país que experimenta un extraordinario crecemento nos últimos anos. Segundo os índices económicos elaborados polo FMI, en 2014 China era a **segunda economía mundial** polo PIB, o primeiro consumidor de materias primas (carbón, aceiro, cemento, aluminio...), o segundo de petróleo, e o terceiro exportador mundial de mercadorías, así como o primeiro receptor de investimentos estranxeiros. A fortaleza da economía chinesa baséase en tres aspectos: abundancia de recursos materiais e humanos (o maior *exército* laboral do mundo); elevada exportación de manufacturas (a *fábrica global*); potenciación de empresas cada vez máis tecnificadas e internacionalizadas. China é o terceiro país que realiza viaxes espaciais.

Xapón

A **terceira potencia** económica mundial é un exemplo de país que, aínda carecendo dalgúns recursos naturais básicos para a industria, alcanza un elevado desenvolvemento baseado na abundancia e laboriosidade da **man de obra**, con traballadores cualificados, disciplinados, que realizan prolongadas xornadas laborais con escasos días de descanso, e que provocan escasa conflictividade laboral. Tamén posúe **tecnoloxía** moi avanzada e innovadora, ademais de elevados investimentos en investigación que lle permiten liderar sectores industriais punteiros dotados da máxima automatización e robotización na fabricación (caso dos sistemas de

China está experimentando nos últimos anos un gran crecemento industrial e económico.

produción flexible con enerxía láser e controis optoelectrónicos). O seu desenvolvemento actual está baseado en **catro sectores básicos**, con multinacionais que destacan polo seu volume de produción e vendas: a industria electrónica (Nee, Toshiba, Hitachi), a do automóbil (Toyota, Mitsubishi), a química e a do aceiro.

A Unión Europea

A progresiva unión económica de países europeos favorece o seu desenvolvemento e converte a rexión na **cuarta potencia** económica mundial. Na UE están algúns dos países máis industrializados do mundo: Inglaterra, Alemaña, Francia, Italia. A rexión xera, aproximadamente, o 25% da riqueza mundial e controla o 40% do mercado internacional. O establecemento do euro, como moeda común en moitos estados membros da UE, favorece os intercambios comerciais na UE e reforza o seu peso económico no conxunto mundial.

Potencias rexionais

Ademais destas grandes potencias mundiais, existen outros países cun gran potencial polos seus recursos naturais e/ou humanos, que exercen a súa **influencia** nos países próximos como potencias rexionais:

- **Rusia**, con importantes recursos enerxéticos, no leste de Europa.
- **Australia e Nova Celandia** en Oceanía e o sueste asiático.
- **Corea do Sur, Singapur, Taiwán, India, Indonesia e Tailandia**, con grandes mercados de consumidores, cunha man de obra abundante e barata e importantes recursos naturais, no sueste de Asia, onde están asentándose e desenvolvendo numerosas industrias financiadas por capital occidental e xaponés.
- **México, Brasil, Arxentina e Chile** en América Central e do Sur.
- **Arabia Saudita** e os países do golfo Pérsico en Oriente Próximo e **Irán** en Oriente Medio son os países máis desenvolvidos da zona e contan con importantes recursos petrolíferos.
- **República de Suráfrica**, con grande influencia no sur do continente africano.

As rexións periféricas

A gran distancia das rexións e países anteriormente citados, están os países menos desenvolvidos, os que ocupan os lugares máis baixos no IDH elaborado pola ONU:

- En **América**: moitos países de América Central e gran parte de América do Sur (Haití, Nicaragua, Ecuador, Bolivia,...).
- En **Asia**: Myanmar, Bangladesh, Afganistán,...
- E en **África**: a maioría dos países subsaharianos, algúns con importantes recursos naturais, pero cunha grande inestabilidade política e social, debilidade e dependencia económica (Cimbabue, República Democrática do Congo, Níxer, Burundi...).

O establecemento do euro como moeda común a moitos países membros da UE favorece os intercambios comerciais.

Cuestións

- 19** En que ámbitos exerce a supremacía EE UU? Indica as razóns.
- 20** Por que o establecemento do euro potenciou o peso da UE na economía mundial?
- 21** Cal é o país de Asia que máis creceu economicamente nos últimos anos? Que posición ocupa entre as potencias económicas mundiais polo PIB?

6 Tensións e conflitos no mundo actual

A tensión entre comunidades por razóns políticas, económicas, sociais, relixiosas ou culturais, así como os conflitos bélicos, son unha constante na historia da humanidade, aínda que en cada época presentan diferentes causas, escenarios e características.

ONU

Organización das Nacións Unidas fundada en 1945, tras a finalización da Segunda Guerra Mundial, co obxectivo de manter a paz e a seguridade internacionais. Conta cun exército internacional, os **Cascos Azuis**, que actúa principalmente na supervisión dos procesos de paz e misións de axuda humanitaria.

Os conflitos actuais

No mundo actual existen numerosos conflitos bélicos e tensións políticas e sociais, aínda que desde as sociedades máis desenvolvidas pareza que o número de conflitos diminúe ou que non existen, porque moitos destes conflitos son ignorados polos medios de comunicación, ou só informan deles nos momentos de maior conflictividade ou perigo. Son os *conflitos esquecidos*, que non teñen unha presenza mediática destacada ou que saen nas páxinas dos periódicos unicamente de cando en vez, aínda que o conflito permaneza activo.

Un novo conflito actual é o denominado **terrorismo global**, unha situación de permanente inseguridade provocada polos atentados suicidas relacionados co fundamentalismo islámico. Esta nova situación comezou cos atentados terroristas do 11 de setembro de 2001 en EE UU, e afectou posteriormente a outros países occidentais (Madrid, 11 de marzo de 2004, Londres, 7 de xullo de 2005), pero é un problema grave que afecta a moitos países do norte de África e, sobre todo, de Asia (Afganistán, Paquistán, Indonesia...). O temor á expansión deste tipo de terrorismo levou aos gobernos, especialmente dos países occidentais, a tomar medidas de protección da cidadanía e de control de fronteiras.

Os conflitos armados de finais do século XX e comezos do século XXI presentan as seguintes **características**:

- A maioría dos conflitos armados son **intraestatais**, é dicir, que se desenvolven dentro dun estado con escasa intervención estranxeira (guerras civís). Aos exércitos do estado, moitas veces moi débil, enfróntanse grupos de paramilitares, guerrilleiros, mercenarios... liderados polos opositores ao réxime establecido que, en moitos casos, controlan en exclusiva algunhas zonas; son chamados **señores da guerra**, que recrutan á forza soldados obrigados entre a poboación, incluídos menores (nenos soldados), e que exercen un control férreo sobre ela.
- As **tácticas** militares combinan as operacións en campo aberto coa guerra de guerrillas e o terrorismo, con ataques a obxectivos militares e civís e o emprego de armas cada vez máis sofisticadas e de maior capacidade destrutiva (teledirixidas e minas antipersoas).
- A maioría están **localizados** en África e Asia, en estados moi inestables, con grandes diferenzas sociais, étnicas e relixiosas, con baixo nivel de desenvolvemento económico, pero con importantes riquezas naturais que pretenden controlar os bandos enfrontados co apoio, nalgúns casos, doutros países.

Moitos nenos son recrutados forzosamente como soldados.

Motivos de tensión

Entre as causas ou motivos que orixinan as guerras e conflitos no mundo actual destacan:

- As **diferenzas étnicas, culturais e relixiosas** entre dúas ou varias comunidades e o intento de imposición dunha sobre outra, ou da eliminación do contrario (sunnitas contra xiítas; musulmáns contra cristiáns...).
- Os **nacionalismos**, que desencadean a loita de comunidades que desexan constituírse en estado propio e independente (chechenos, kurdos, saharauís...).
- A **loita contra réximes ditatoriais**, que manteñen ás poboacións dos seus países explotados economicamente e con escasos dereitos políticos e sociais (revolucións na zona do Magreb en 2011, Siria...).
- As desigualdades sociais e económicas nun país ou entre dúas comunidades dun país.
- As **consecuencias da descolonización** das antigas colonias europeas, creando estados que respondían ao reparto colonial das potencias, pero non ás realidades das poboacións orixinarias, o que provocou moitos conflitos territoriais pola delimitación das fronteiras.
- O **control de mercados de produtos ilegais** (narcotráfico) ou de alto valor engadido (ouro, diamantes...).

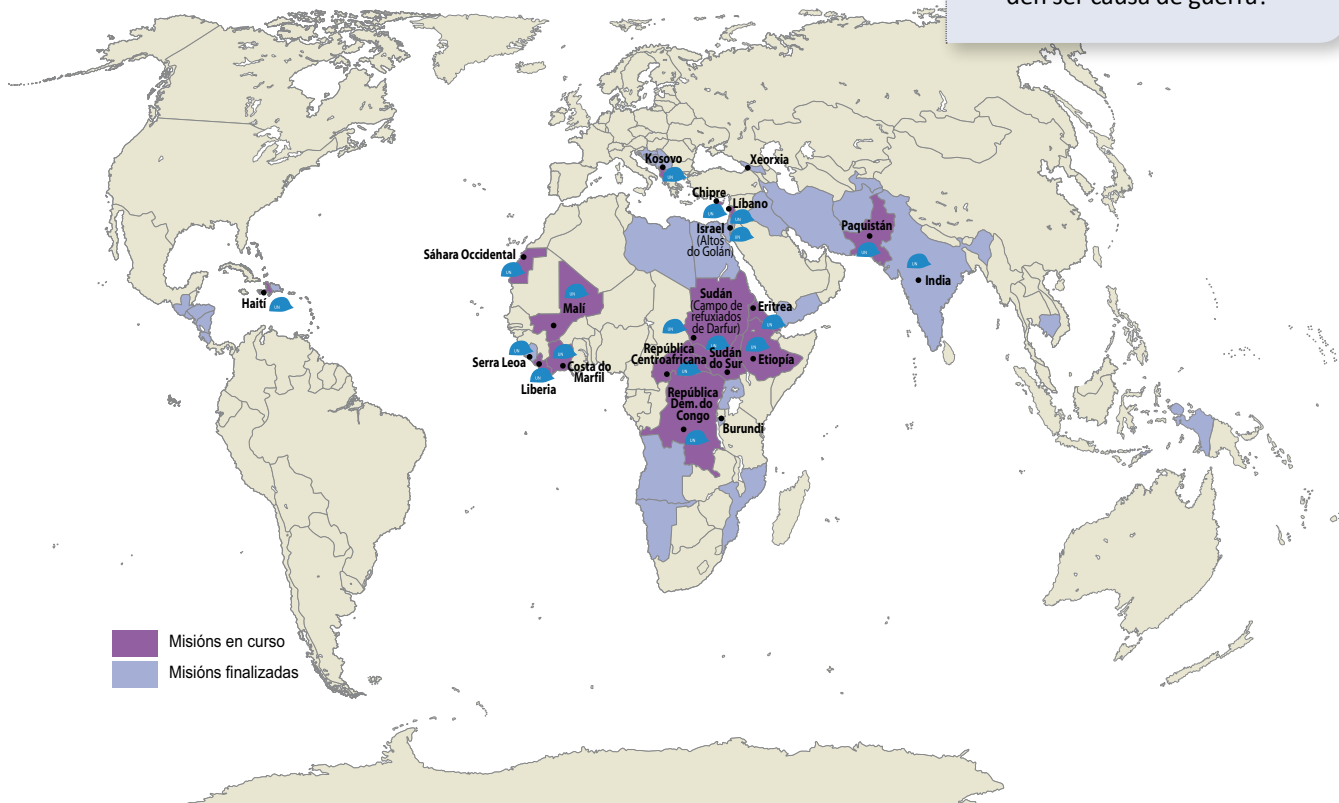
O rexime ditatorial de Hosni Mubarak foi derrocado polas protestas pacíficas da cidadanía exipcia en 2011.

Cuestións

- 22** Cales son as características das guerras actuais?
- 23** En que continente hai máis presenza dos Cascos Azuis da ONU? Por que?
- 24** Por que os nacionalismos poden ser causa de guerra?

Presenza no mundo dos Cascos Azuis da ONU. 2014

O conflito entre palestinos e israelís dura desde 1948.

Localización dos conflitos

Existen focos de tensión en todos os continentes, pero non todos presentan a mesma intensidade nin duración, polo que unicamente se destacan os máis significativos (activos en 2015).

- **África.** Neste continente son moi frecuentes os conflitos derivados da corrupción dos gobernos, do control dos recursos, das diferenzas sociais, dos golpes de estado e das ditaduras, ademais dos de carácter étnico e relixioso. Os principais conflitos bélicos están localizados en África subsahariana: na **República Centroafricana**, guerra civil entre cristiáns e musulmáns, con máis de 300.000 refuxiados e un millón de desprazados. A **República Democrática do Congo** mantén guerras cos países veciños, especialmente con Ruanda. A guerra civil que levou á separación de **Sudán** en dúas nacións (Sudán e Sudán do Sur en 2011) non solucionou os problemas e continúan os enfrontamentos armados. En **Somalia**, a guerra, a crise alimentaria e os enfrontamentos continuos entre milicias islamitas e grupos rebeldes que se disputan o poder orixinan miles de mortos e desprazados cada ano.
- **Asia Occidental.** A guerra civil de **Siria** enfronta ás forzas do goberno ditatorial de Bashar Al Assad coa oposición que reclama reformas; segundo a ONU, esta guerra deixa 5.000 mortos cada mes. O conflito **palestino-israelí** dura desde 1948, ano no que se fundou o estado de Israel e desde entón mantense vivo sen horizonte de solución. En **Iraq**, rematada a guerra (2003-2011) que acabou coa ditadura de Saddam Hussein, o país continua sumido nunha situación de caos na que disputan o poder numerosos grupos entre os que destaca a organización islamita radical denominada **Estado Islámico**, que pretende someter todos os territorios musulmáns e que domina gran parte de Iraq. Os atentados ás Torres Xemelgas de Nova York de 2001 levaron a EE UU a intervir en **Afganistán** co obxectivo de capturar a Osama Bin Laden, o líder de Alqaeda, a organización que reivindicou os atentados; a fin da guerra non trouxo a paz e unha forza armada internacional liderada por EE UU trata de evitar o avance das milicias dos talibán (musulmáns fundamentalistas). En **Paquistán** enfróntanse as forzas do goberno, apoiadas por tropas norteamericanas e da OTAN, contra os talibán que pretenden establecer o estado islámico.
- **América.** Catro países destacan neste continente pola súa conflitividade e polos elevadísimos índices de inseguridade cidadá e de criminalidade. **Honduras** é o país máis violento do mundo, onde son asasinadas 20 persoas cada día e unicamente se resolven o 1% dos crimes; os protagonistas desta violencia están vinculados aos grupos que controlan o narcotráfico (os maras). Situación similar sofre **México**, onde os carteles da droga se enfrontan ao goberno. En **Colombia** loitan desde hai décadas as forzas do goberno e a guerrilla armada, bandas de narcotráfico e grupos paramilitares. **Venezuela** vive unha situación similar na que loitan as forzas do goberno (Milicia Bolivariana) con grupos armados que se disputan o control de zonas e barrios das cidades.

Campo de refuxiados en Sudán.

- **Europa.** O último conflito xurdiu en **Ucráína** a finais de 2011, un enfrontamento entre as rexións occidentais, que desexan vincularse coa Unión Europea, e as orientais, que prefiren facelo con Rusia. Tras a celebración dun referendo en marzo de 2014, proclamouse a República de Crimea, que se adheriu á Federación Rusa, pero o goberno de Ucraína non o aceptou e comezaron os enfrontamentos entre as tropas ucráínas e o exército ruso, que obrigaron a retirarse ás ucráínas. O conflito continúa [no ano 2015] entre grupos de civís pro rusos e pro ucráínos. Os mortos suman máis de 4.000 e os desprazados cóntanse por decenas de miles.

A actuación dos organismos internacionais e das ONG

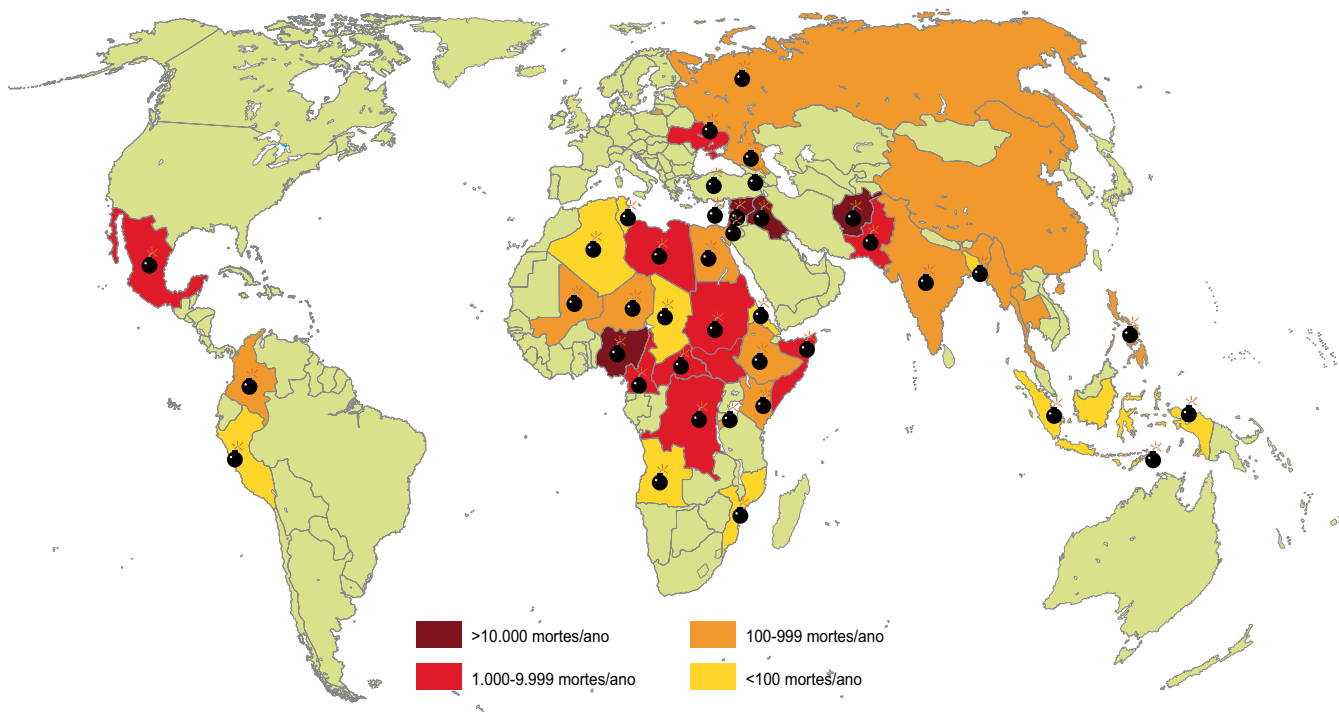
Para tratar de paliar os efectos das guerras e dos conflitos, numerosas organizacións prestan a súa axuda humanitaria ás vítimas das traxedias: refuxiados, enfermos, orfos... A **ONU** conta con varias axencias para actuar nestas situacións entre as que destaca **ACNUR** (atención aos refuxiados). Ademais, desenvolven unha destacada axuda as **ONG** (Organización Non Governamental), organizacións privadas de ámbito internacional que, sen ánimo de lucro, dedican os seus recursos humanos (voluntarios, coeprantes, expertos...) e materiais (cotas de socios, doazóns, subvencións públicas...) a aliviar as carencias dos máis necesitados: atención médica, distribución de alimentos, construción e organización de campos de refuxiados, recuperación da poboación afectada pola guerra (nenos soldado, mulleres violadas...)... Entre as que actúan en zonas de conflitos e catástrofes humanitarias provocadas polas guerras están: Cruz Vermella, Medía Lúa Vermella, Mans Unidas, Acción contra a fame, Médicos sen fronteiras, Intermon Oxfam, Aldeas Infantís, Axuda en Acción...

Cuestións

- 25 Cal é a orixe do conflito entre palestinos e israelís? En que situación está neste momento?
- 26 Elix unha ONG e busca información para elaborar un breve informe sobre ela no que indiques: cando se fundou, os seus fins, tipos de actuacións que realizan, zonas nas que actúa...
- 27 É probable que estes días recolla a prensa algún conflito destacado, ben de nova aparición ou rebrote dalgún antigo. Recolle a noticia e contextualiza o conflito (orixe, situación actual, principais protagonistas...).

Conflitos activos en 2015

7 Outra globalización é posible? O desenvolvemento sustentable

A globalización da economía está favorecida pola existencia de institucións internacionais que, coas súas decisións, marcan as liñas do mercado mundial. Fronte a elas xorden as críticas a unha política económica que enriquece excesivamente a uns poucos en detrimento da maioría.

Os defensores da globalización. Os centros de decisión económica

Os defensores da globalización afirman que contribúe ao progreso do mundo, pois favorece os consumidores, que se benefician de prezos máis baixos e de mellor acceso aos capitais, ademais de potenciar a integración das relacións económicas internacionais. En 1970 fundaron o Foro Económico Mundial, que se reúne periodicamente en Davos (Suíza).

As decisións económicas, que marcan as liñas da política económica do mundo capitalista, son tomadas en institucións que xurdiron dos acordos adoptados polos principais países vencedores da Segunda Guerra Mundial. As principais son:

- **Banco Mundial (BM).** Fundado en 1945 e con sede en Washington, ten como obxectivo principal prestar axuda aos países menos favorecidos mediante a concesión de créditos.
- **Fondo Monetario Internacional (FMI).** Institución financeira internacional dependente das Nacións Unidas creada en 1945 e con sede en Washington. Ten como finalidade desenvolver a cooperación monetaria entre países, así como o comercio mundial.
- **Organización Mundial do Comercio (OMC).** Establecida en Xenebra, desde 1995 é a encargada de elaborar normas para a progresiva eliminación de barreiras no comercio mundial, así como de vixiar o cumprimento dos acordos por parte dos países membros.
- **Outros destacados organismos de decisión económica internacional son:** o **G-8** (fundado en 1997 e do que forman parte as sete primeiras economías do mundo capitalista –EE UU, Xapón, Alemaña, Reino Unido, Francia, Italia, Canadá– máis Rusia). O **G-20**, fundado en 1999, que reúne aos principais países industrializados e emerxentes (os do G-8 máis Sudáfrica, Arabia Saudita, Arxentina, Australia, Brasil, China, India, Corea do Sur, Indonesia, Mexico, Turquía e a UE, representada polo país que ocupe a presidencia no momento de celebrarse as reunións). A **OCDE** (Organización de Cooperación e Desenvolvemento Económico, fundada en 1961) que agrupa aos 34 países máis desenvolvidos.

O control das institucións económicas mundiais

Quen controla o FMI e o BM?

Máis de 150 Estados son membros, ou socios, do FMI. Pero tan só cinco (EE UU, Reino Unido, Alemaña, Francia e Xapón) controlan o 44% dos votos. E os países do Norte, é dicir, os 24 países pertencentes á OCDE [Organización de Cooperación e Desenvolvemento Económico], teñen a chave de case o 55% dos votos, ou sexa, unha maioría suficiente. Aínda habería que sumarlle o 10% dos votos dos países da OPEP [Organización de Países Exportadores de Petróleo], pois a maioría deles seguen a política occidental. Por outro lado, un Estado como a República Popular da China dispón unicamente do 2,5% dos votos cunha poboación de máis de 1.100 millóns de persoas, mentres que EE UU conta co 19% e unha poboación de 250 millóns!

No caso do Banco Mundial, os 24 países da OCDE controlan máis das dúas terceiras partes dos votos totais.

Panfleto [de denuncia de varias organizacións no 50 aniversario do FMI e do BM]

Os críticos da globalización. Movimentos alternativos

Os críticos coa globalización afirman que serve para que uns poucos concentren cada vez máis poder, aumentando así as desigualdades; que os traballadores están cada vez máis inseguros nos seus postos de traballo; que os salarios reais descenden; que as formas culturais propias van desaparecendo substituídas por fórmulas uniformes e empobrecedoras... Critican que cando se fala de globalización non alcanza esta tamén á saúde, á educación, ao acceso á auga potable..., limitándose a aspectos económicos centrados no beneficio duns poucos.

Manifestación en contra do TTIP convocada por movementos contrarios á globalización.

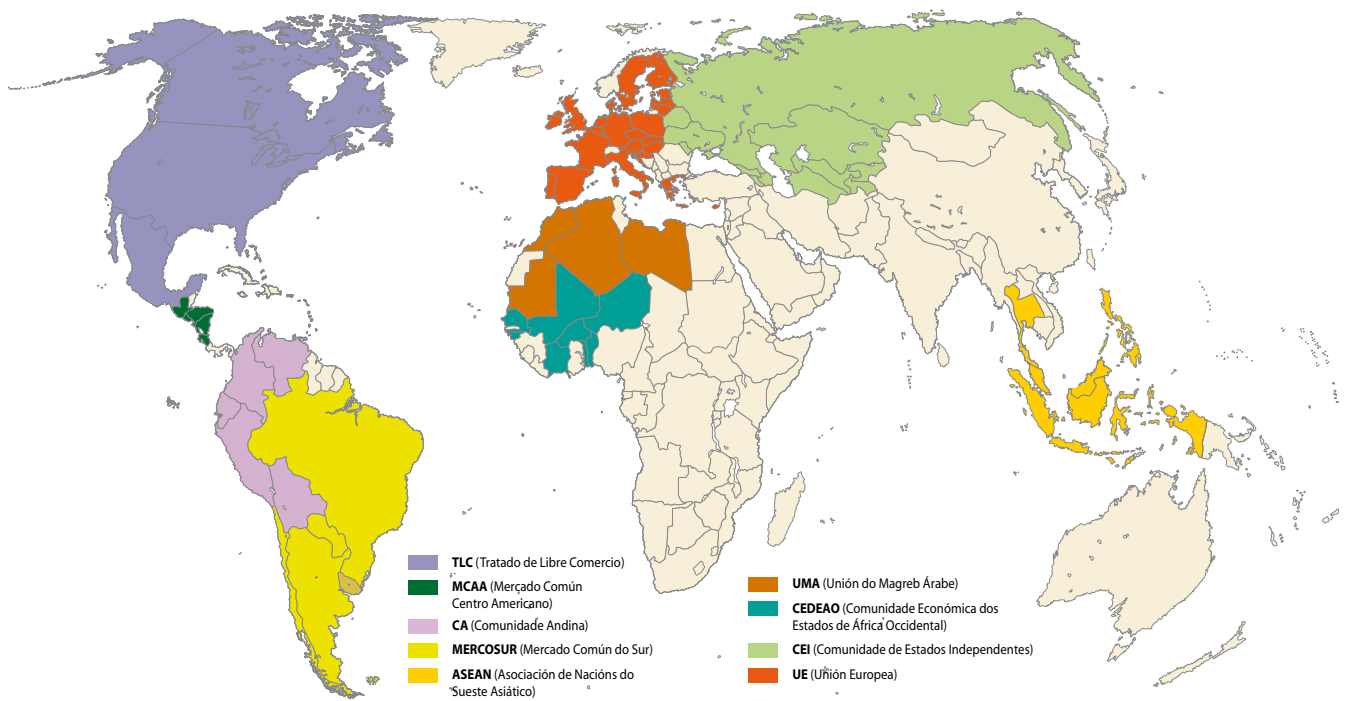
En contra da globalización xurdiron movementos **antiglobalización** e **alterglobalización**, por iniciativa de numerosas organizacións cívicas e de esquerda. Coincidindo coas xuntanzas dos máximos responsables da política e da economía mundial (G-8, FMI, OMC, Foro de Davos...), organizan protestas e manifestacións que adoptan dúas modalidades: unha pacífica e outra violenta con enfrontamentos coas forzas da orde pública. Unha das primeiras iniciativas foi a creación do **Foro Social Mundial**, fundado por organizacións cidadáns internacionais que se opoñen ao proceso de globalización capitalista; reuniuse por primeira vez en 2001 en Porto Alegre (Brasil) e desde entón celebra xuntanzas periódicas en diferentes lugares, moitas veces no mesmo lugar onde se reúnen os líderes económicos mundiais.

Cuestións

- 28** Cales son as principais institucións que toman as decisións da economía mundial?
- 29** Que se denuncia no panfleto editado con motivo do 50 aniversario da creación do FMI e do BM?
- 30** Coa axuda dun atlas, indica o nome dos países que integran o TLC, ASEAN, UMA e a UE.

A integración das relacións económicas internacionais

Contrastes na atención hospitalaria entre países ricos e pobres.

Actuacións para corrixir desigualdades

Ademais dos movementos antiglobalización, existen outras formas para tratar de corrixir as desigualdades provocadas pola mundialización da economía e a expansión do sistema capitalista.

Os gobernos dos países ricos destinan parte dos seus recursos a programas de **cooperación e desenvolvemento** cos países menos desenvolvidos. Segundo o Informe para o Desenvolvemento elaborado polas Nacións Unidas en 1992, se os países desenvolvidos cedesen o **0,7%** do seu PIB aos subdesenvolvidos, estes poderían alcanzar niveis de desenvolvemento económico e social semellantes aos primeiros. En moitos países existen plataformas que lembran aos gobernos a necesidade de destinar esa porcentaxe, xa que a cantidade que destinan é moi inferior; a pesar das promesas de incrementar esa cantidade, unicamente catro países destinan o 0,7% comprometido.

Moitas **ONG** traballan en diferentes ámbitos (medicina, ecoloxía, infancia, educación, desenvolvemento económico, cooperación en programas de desenvolvemento autónomo...). Unha destas ONG son as **Tendas de comercio xusto**, que venden nos países ricos produtos dos países menos desenvolvidos, produtos que deben cumprir certos requisitos: estar elaborados por traballadoras e traballadores que reciben un salario xusto, non poden empregar nenos ou nenas como man de obra e deben respectar o medio natural. O seu obxectivo é denunciar as desigualdades e as súas causas e promover transformacións sociais, individuais e colectivas, para conseguir un mundo máis xusto e solidario.

Recentemente xorden **iniciativas filantrópicas** (que fan obras en ben da comunidade) por parte dalgunhas das maiores fortunas do mundo para ceder parte dos inmensos beneficios xerados polas súas empresas a fundacións de axuda humanitaria, defensa do medio natural e investigación científica. Trátase, na maioría dos casos, de fórmulas que acaban beneficiando aos doadores, por canto lles permiten reducir impostos, presentar unha imaxe máis humana ante a sociedade, e exercer presión sobre os gobernos debido ás inmensas cantidades de diñeiro que manexan (por exemplo, en 2015, a Fundación de Bill e Melinda Gates, cofundadores de Microsoft contaba cun orzamento de 38.000 millóns de dólares).

Os límites do crecemento.

O desenvolvemento sustentable

O crecemento económico é un obxectivo básico das economías de todos os países pero, ata que punto é posible conseguilo sen que se esgoten os recursos do planeta? Por outra banda, é posible que todos os países cheguen a gozar das vantaxes do mundo desenvolvido?

Un par de preguntas poden servir de **reflexión** para decatarse, por un lado, da imposibilidade de que os países subdesenvolvidos alcancen o nivel actual de crecemento dos países desenvolvidos e, por outro, da inxustiza que manifesta esta situación. **Primeira:** que pasaría se o mundo enteiro consumise petróleo ao mesmo nivel e ritmo que o consomen os estadounidenses? Que as reservas do combustible se esgotarían nun período entre 10 e 15 anos. **Segunda:** que pode pasar se China continúa o actual proceso de crecemento industrial en detrimento da agricultura? Que China deberá importar 500 millóns de toneladas de cereal do mercado mundial, unha cifra que supera toda a produción de EE UU; isto provocaría a elevación dos prezos e unha situación de fame que afectaría a millóns de persoas.

Por iso todos os analistas, incluso os defensores do crecemento continuo, advirten dos problemas que se poden derivar do esgotamento dos recursos e dos efectos do consumo excesivo sobre o medio natural defendendo o **desenvolvemento sustentable**, é dicir, aquel que dá satisfacción ás necesidades da xeración presente sen comprometer a capacidade das xeracións futuras para satisfacer as súas propias necesidades. Para conseguilo cómpre actuar en varios ámbitos:

- **Internacional**, mediante acordos e medidas impulsadas por organizacións internacionais, especialmente pola ONU e os seus organismos. Nesta liña de actuación están, por exemplo, os acordos adoptados en Quioto de 1997 polo que os países signatarios –entre os que estaban algúns dos máis industrializados e, polo tanto, máis contaminantes– se comprometían a reducir as súas emisións de gases contaminantes á atmosfera. Porén, estes acordos non sempre se cumpren.
- **Nacional**, con medidas establecidas polos respectivos gobernos para limitar a contaminación, potenciar o uso de enerxías alternativas, fomentar o consumo responsable e a reciclaxe, rexenerar terreos, repartir equitativamente a riqueza do país, educar e concienciar á poboación nestes problemas, potenciar o papel das mulleres na vida económica e política...
- **Individual**, mediante o convencemento da necesidade de reducir o consumo evitando gastos innecesarios, colaborando coas institucións para reciclar e reutilizar os residuos domésticos (*política dos tres erres*).

Armas contra as desigualdades

Para mellorar a condición dos países do Sur, o Norte debería:

- Ceder parte do seu PIB (0,7%).
- Reducir ou anular a débeda contraída coas institucións financeiras (BM, FMI).
- Proporcionar recursos tecnolóxicos.
- Actuar solidariamente, especialmente en casos de catástrofes humanitarias.
- Fomentar o comercio xusto.

Os gobernos dos países do Sur deberían:

- Mellorar a xestión das axudas recibidas.
- Loitar contra a corrupción.
- Potenciar a democracia.
- Dedicar as maiores partidas posibles a educación, sanidade e infraestruturas.

Equivalencias para reflexionar

Co importe de...	poderíase...
Un carro de combate	Instalar 1.000 pequenas farmacias rurais
Un caza supersónico	Construír e equipar 800 escolas para 40.000 alumnos
Un submarino nuclear	Construír e equipar 50 hospitais
Un portaavións	Vacinas e medicamentos para erradicar enfermidades endémicas (paludismo, lepra...)
Unha caixa de balas	Vacinas para catro menores contra as seis enfermidades que producen maior mortalidade

Fonte: ONG Mans Unidas

Cuestións

- 31** Pouco despois da independencia, un periodista preguntou a Gandhi se pensaba que a India podería alcanzar o desenvolvemento da metrópole. «Se o imperio británico precisou apoderarse da metade dos recursos deste planeta a través das súas colonias, cantos planetas necesitaría a India para igualar ese progreso?». Comenta esta resposta.
- 32** Como se define o desenvolvemento sustentable?
- 33** Reflexiona sobre os datos proporcionados por Mans Unidas e realiza un comentario sobre como poderían mellorar as condicións dos países menos desenvolvidos se dedicasen os gastos bélicos a gastos de paz.

Analizamos... Galicia e a globalización

Nun mundo de economía globalizada, en Galicia prodúcese dúas situacións: por un lado, establécense empresas multinacionais, con capital do exterior, que invisten e producen na nosa comunidade e, por outro, empresas de orixe galega producen, venden e invisten o seu capital noutros países.

♦ Investiga sobre algunha das multinacionais que invisten e producen en Galicia

Este cadro representa algúns exemplos de empresas multinacionais instaladas en Galicia:

Sector	Empresas	Sede
Agroalimentario	Besnier-España	Vilalba
Acuícola pesqueiro	Stolt Sea Farm	Muxía
Bebidas	Begamo Coca-Cola	A Coruña
Químico farmacéutica	Astra Zeneca	A Coruña
Automoción	Citroën, GKN Driveline, Denso	Vigo
Metalurxia, siderurxia	Alcoa Inespal	Xove (Lugo), A Coruña
Bioteecnoloxía	Lonza Group	O Porriño
Defensa	General Dynamics	A Coruña
Mobiliario	Ikea	A Coruña
Transporte	Arriva	Ferrol
Hipermercados	Carrefour	9 centros distribuídos nas 4 provincias
	Alcampo	10 centros nas provincias da Coruña e Pontevedra

Cuestións

1. Elixes unha destas empresas multinacionais e, a través da súa páxina web, investiga: de que país procede? Cal é a súa actividade? Cantos traballadores emprega? Onde está instalada? Desde cando? Que importancia ten na zona en que está instalada?

♦ Analiza unha gráfica de liñas

PSA Peugeot Citroën é unha empresa automobilística que iniciou a súa actividade en Vigo en 1958, co nome de Citroën España. Viviu períodos de crecemento económico e outros de crise. En 1975 Peugeot adquire o 90% do capital dando lugar á PSA Peugeot Citroën. En 1997 participou na creación do Clúster de Empresas de Automoción de Galicia (CEAGA), integrado polos principais fabricantes de compoñentes do automóbil do contorno. No ano 2008 celebrou o seu 50 aniversario.

Esta gráfica de liñas representa a evolución da produción de automóviles de Citroën desde a súa creación ata o ano 2014.

Cuestións

2. Como evolucionou a produción de automóviles desde a súa creación? Cales son os anos de crise e descenso da produción? Cales foron os anos de maior produción?

♦ Elabora unha gráfica de liñas

Ano	Nº vehículos fabricados	Total vehículos exportados	Nº empregados
2007	547.000	454.000	—
2008	440.000	387.000	8.500
2009	380.000	333.500	7.600
2010	396.700	337.000	7.500
2011	355.500	305.700	6.500
2012	297.300	259.000	6.700
2013	406.000	345.100	6.900
2014	379.000	348.700	6.300

Cuestións

3. Elabora unha gráfica de liñas coa evolución do número de vehículos fabricados e os exportados. Como evolucionou a fábrica entre os anos 2007 e 2014? Como lle afectou a produción ao número de empregados? Cal será a razón desta situación? Que consecuencias terá para a zona de Vigo e para Galicia?

♦ Analiza unha gráfica sectorial

Esta gráfica de sectores representa o destino da produción da Citroën de Vigo no ano 2013. Os vehículos da planta foron exportados a 90 países de todo o mundo.

Cuestións

4. Cal é o destino maioritario dos automóviles de Citroën? Que porcentaxe representa a exportación aos países da Unión Europea? Terá importancia o porto de Vigo no transporte dos vehículos fabricados? Cal será outra vía de transporte dos vehículos?

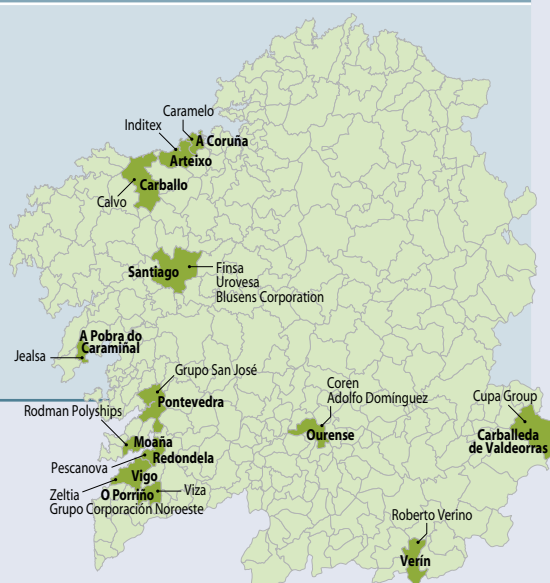
♦ Investiga sobre algunha destas empresas de orixe galega que producen e venden noutros países.

En Galicia, a maior empresa multinacional e a máis popular é Inditex (analizada no tema 8), pero existen outras moitas que invisten e venden os seus produtos no resto de Europa e, sobre todo, en América Latina.

Sector	Empresas
Alimentación, pesca e conservas	Pescanova, Calvo, Jealsa
Alimentación	Coren
Electrónica de última xeración	Blusens Corporation
Construción	Grupo Corporación Noroeste, Grupo San José
Automoción	Viza, Urovesa
Fabricación embarcacións recreo	Rodman Polyships
Madeireiro, mobiliario	Finsa
Materiais de construción	Cupa Group
Téxtil Moda	Adolfo Domínguez, Roberto Verino, Caramelo
Química, farmacéutica	Grupo Zeltia

Cuestións

5. En que zonas de Galicia están instaladas as sedes centrais destas empresas? Responderá a algunha razón? Elixe unha destas empresas galegas e, a través da súa páxina web, investiga: cal é a súa actividade? Cando se creou? Onde? En que continentes e países ten actividade?

Traballamos con... mapas anamórficos

Os mapas anamórficos son mapas distorsionados que non presentan a forma nin a superficie real dos países, senón que estes se representan con formas rectas –que, na medida do posible, gardan relación coas formas reais e coa súa situación xeográfica– e con tamaños proporcionados ao feito que cartografan. Tamén se denominan cartogramas de superficies non convencionais.

A súa análise e comentario debe seguir as pautas aplicables a todas as fontes de información. Sirva de exemplo o posible esquema a seguir para analizar e comentar este mapa.

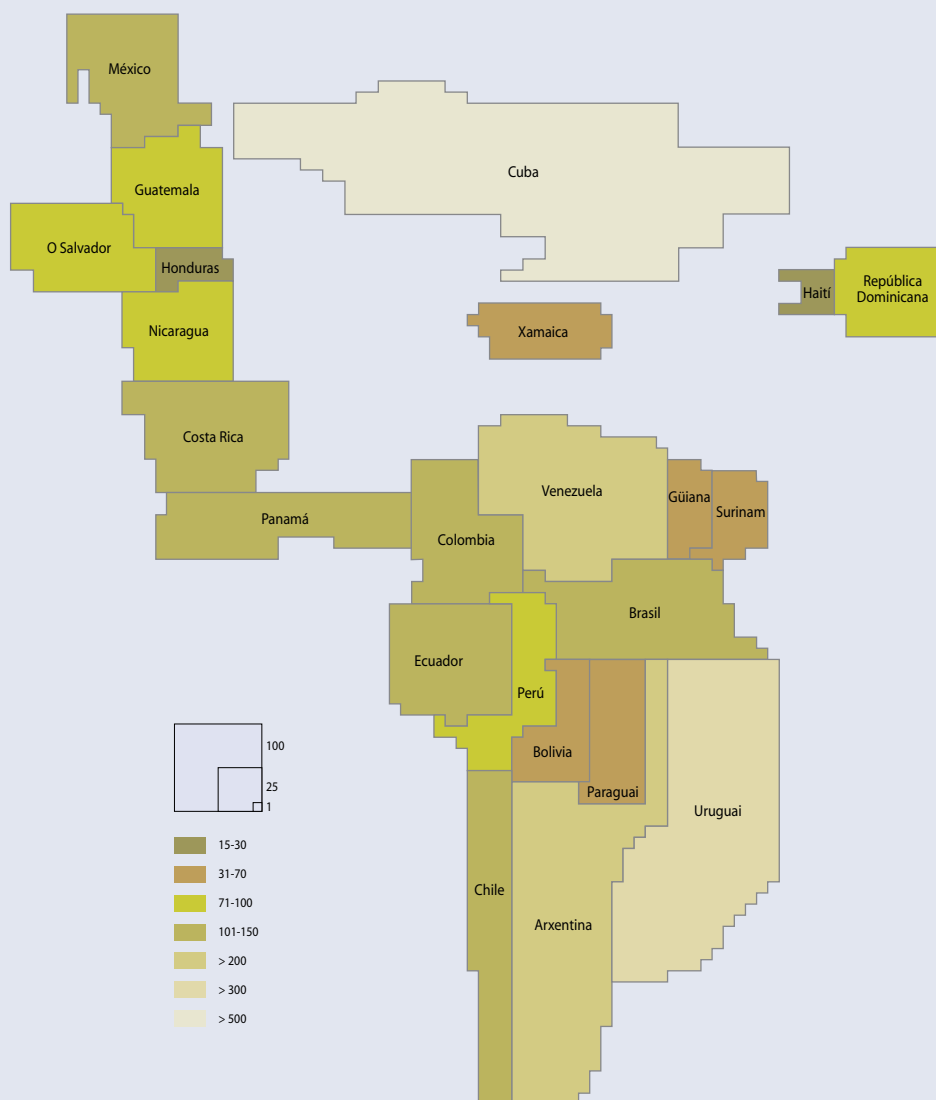
♦ ANÁLISE

- Existen grandes diferenzas entre os países?
- Que país/es teñen o maior e o menor número de médicos en proporción á poboación?
- Que valores son os que dominan?
- Están agrupados por rexións ou áreas?
- Existe relación directa entre o número de médicos e a súa extensión xeográfica?

♦ COMENTARIO

- O comentario debe destacar as fortes diferenzas existentes entre os países do centro e sur de América, tratando de buscar razóns que expliquen esa situación. A atención sanitaria forma parte da política dos gobernos, que poden dedicar máis ou menos recursos a atender as necesidades da poboación. Isto explica contrastes entre países e que algúns, economicamente máis débiles, como é o caso de Cuba, destaquen fronte a outros que posúen maiores recursos económicos.

Número de médicos por cada 100.000 habitantes en América Central, América do Sur e grandes illas do Caribe. 2000

Lembra e aplica

1. Define os seguintes termos:

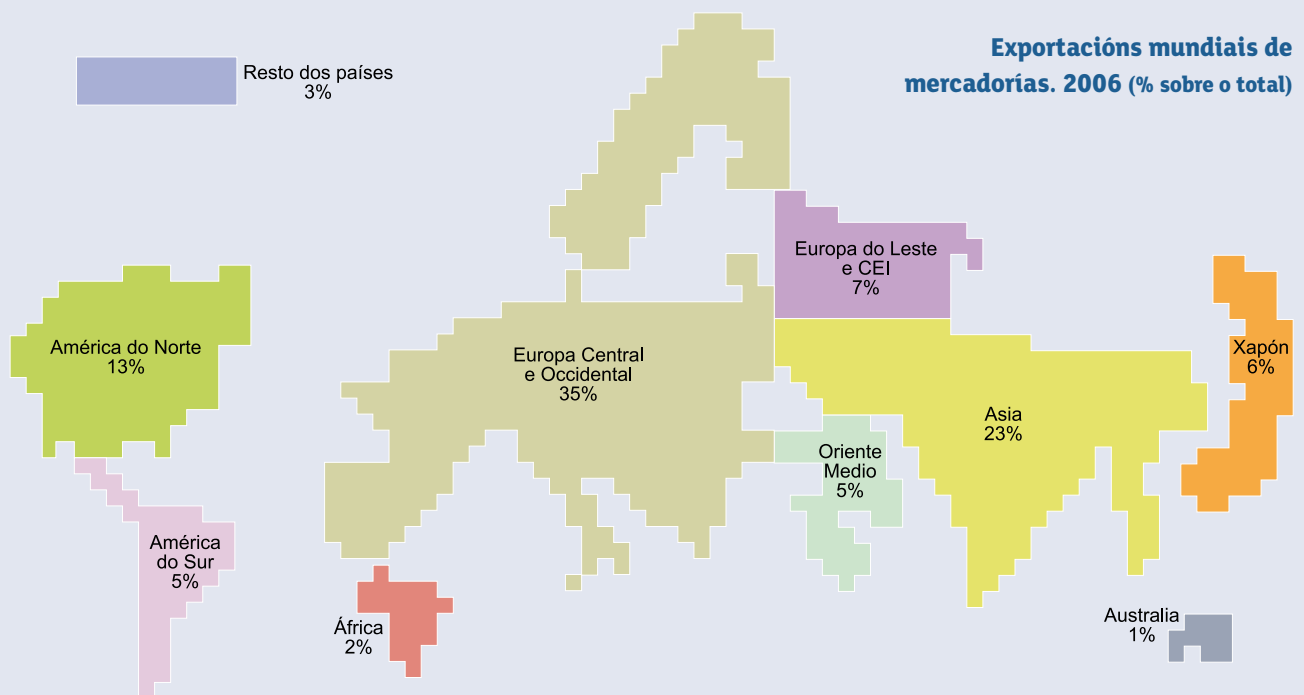
Desenvolvemento sustentable, Cuarto Mundo, ONG, Banco Mundial.

2. Os conflitos bélicos na actualidade. Áreas e motivos de tensión.

3. Causas do subdesenvolvemento no Sur.

4. As bases do sistema capitalista.

5. Analiza e comenta este mapa anamórfico. Que grupo de países son os maiores exportadores de mercadorías? Forman parte do Norte ou do Sur? Que posición ocupan no conxunto do sistema capitalista? Que tipo de mercadorías exporta cada un dos grupos de países? Que consecuencias se derivan desta situación?

Recomendacións

♦ PARA LER

Deborah Ellis. *O pan da guerra*. 2000 [Historia dunha familia en Kabul durante o goberno dos talibán en Afganistán, un réxime que marxina e somete, entre outros, as mulleres. Só quedan mulleres, pois os homes foron detidos, de modo que a protagonista, unha nena de 11 anos, disfrazase de rapaz para poder ir ao mercado e traer comida á familia]

Carlos Fiances. *Xaque á débeda*. 1989 [Ante a suspensión de préstamos aos países subdesenvolvidos, o goberno español acepta o plan dun economista alemán: a República Dominicana renuncia á súa independencia e incorpórase á Coroa de España a cambio de ver solucionados os seus problemas económicos.]

♦ PARA VER

Black Hawk derrubado. Ridley Scott. 2001 [Recreación da acción bélica do 3 de outubro de 1993 en Mogadixo vista a través dos ollos dos soldados estadounidenses. A batalla escenifica o tipo de guerras actuais en canto a tácticas e armamentos]

O método. Marcelo Piñeyro. 2005 [Sete aspirantes a un alto posto directivo dunha multinacional son sometidos a unha serie de probas psicolóxicas para elixir o que mellor encaixe no voraz mundo empresarial característico da globalización.]

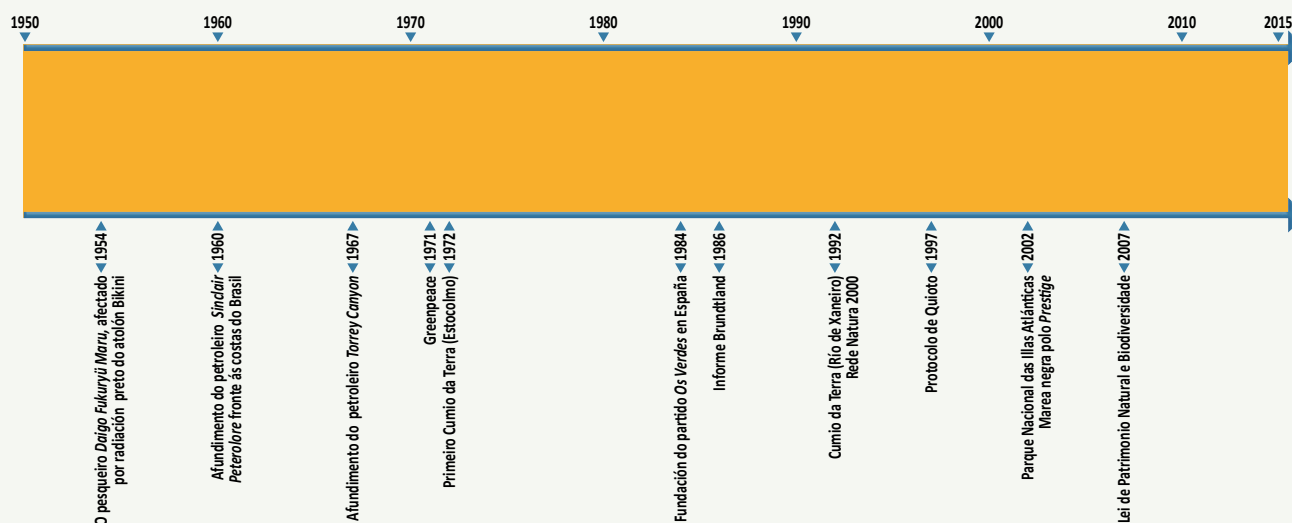
Tema 12

1. O impacto da ocupación do territorio
2. Os recursos son limitados
3. O avance da contaminación
4. A conciencia ecoloxista
5. Medidas de protección do medio ambiente

- * Reforza as competencias básicas
- Analizamos ... o Parque Nacional das Illas Atlánticas
 - Traballamos con... fotografías
 - Lembra e aplica

Eixe temporal

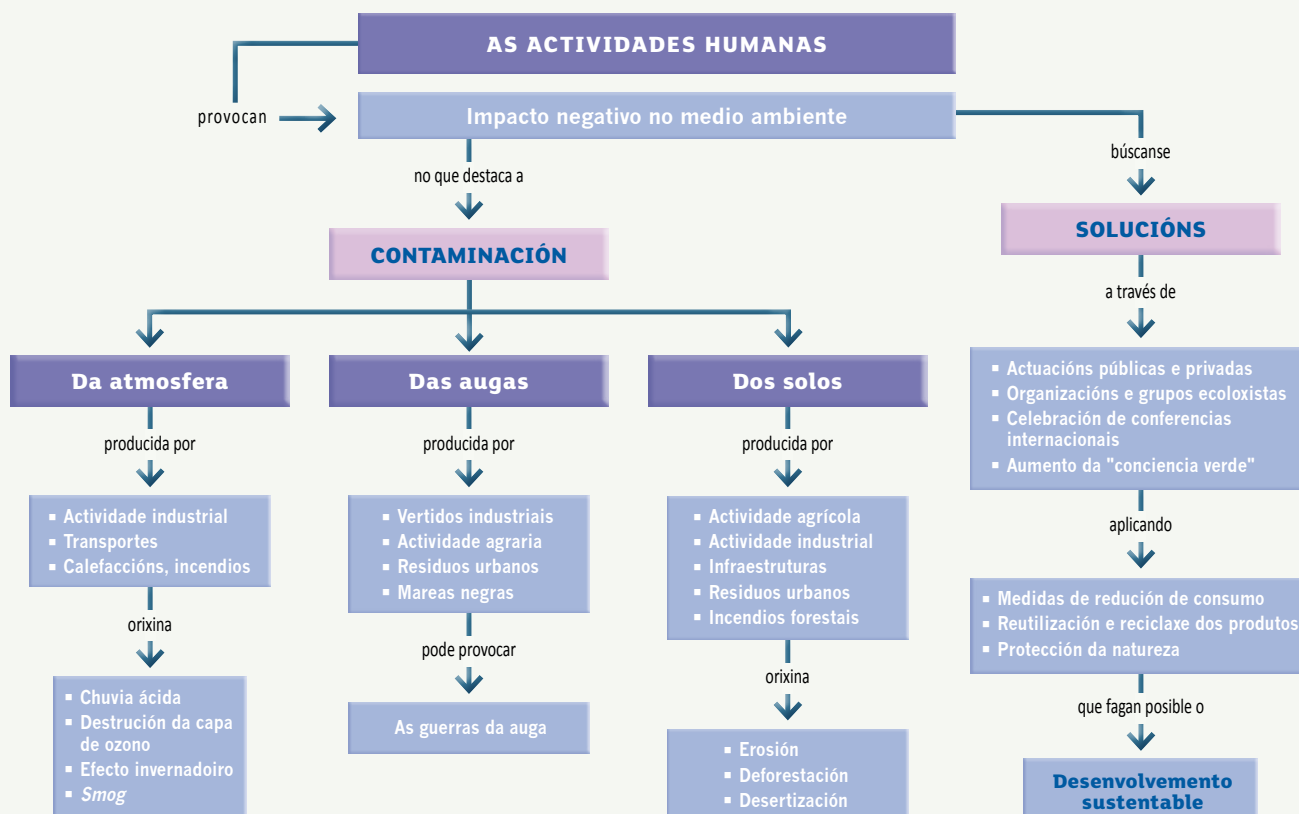

Actividades humanas e impacto ambiental

Imos coñecer...

- ♦ O impacto que a ocupación humana do territorio e a súa explotación provoca no medio ambiente.
- ♦ O esgotamento que se pode derivar da explotación abusiva ou incorrecta dos recursos naturais, que son limitados.
- ♦ Algúns dos problemas máis destacados relacionados coa contaminación da atmosfera, das augas e dos solos.
- ♦ Os efectos da contaminación sobre os seres vivos e o equilibrio ecolóxico.
- ♦ O crecemento da conciencia ecolóxica de cidadás e cidadáns para frear a destrución do medio ambiente.
- ♦ Algunhas das medidas máis destacadas para a protección do medio ambiente.
- ♦ A técnica de traballo de análise, interpretación e comentario de fotografías de carácter xeográfico.

Relacionamos contidos

1 O impacto da ocupación do territorio

Madrid, un exemplo do crecemento urbano que modifica profundamente a paisaxe natural.

As actividades humanas producen un determinado impacto sobre o medio ambiente, é dicir, alteran e modifican o conxunto de elementos naturais –a atmosfera, as terras, as augas, a vexetación, a fauna, o solo e o subsolo– que inflúen na vida dos seres humanos. Nesta modificación do territorio intervén o asentamento da poboación, a explotación agraria, as infraestruturas e as instalacións industriais; é dicir, o conxunto de actividades que realizan as sociedades humanas transformando o medio para adaptalo ás súas necesidades.

O asentamento da poboación

Desde o inicio do asentamento da poboación, na revolución neolítica (hai uns 10.000 anos), os seres humanos comezaron a ocupar o territorio construíndo edificacións para vivir e gardar as colleitas e o gando. Estas construcións foron agrupándose formando aldeas, vilas e, posteriormente, cidades. O poboamento **rural** foi modificando profundamente a paisaxe natural. O enorme crecemento da poboación mundial durante os séculos XIX e XX, e a súa tendencia a vivir en **cidades**, acelerou este proceso. Os espazos urbanizados experimentaron un enorme crecemento en todo o planeta e en todo tipo de medios xeográficos, incluídos medios pouco favorables como os desertos, as montañas ou zonas pantanosas desecadas.

Benidorm (Alacante), unha paisaxe moi alterada polas edificacións e infraestruturas turísticas.

Merecen unha particular atención as modificacións que se producen en zonas de especiais atractivos **turísticos**, como a costa dos países de clima benigno para gozar das súas praias, ou as estacións de montaña para a práctica dos deportes de neve. A urbanización masiva do litoral dalgúns países como, por exemplo, a costa mediterránea española, destrúe a paisaxe natural substituíndo a alternancia de praias areosas, costa brava, deltas e marismas por unha liña continua de elevados edificios e a construción de

portos artificiais para as embarcacións de recreo. No caso das instalacións da alta montaña, tamén se produce unha importante destrución da paisaxe natural; a construción de pistas, hoteis, vivendas, estradas... destrúe zonas de bosque e pasto que alteran o equilibrio ecolóxico.

Campos de golf na Manga do Mar Menor, unha zona de grande escaseza de auga.

Causan tamén un forte impacto no territorio algunhas **actividades de ocio** que precisan grandes instalacións, como campos de golf, circuitos automobilísticos ou grandes parques temáticos.

A ampliación dos espazos agrarios

O crecemento da poboación trae consigo un aumento da demanda de produción de alimentos e, para satisfacela, desenvólvense as actividades agrícolas e gandeiras.

- A **agricultura** é unha das actividades humanas que alteran máis profundamente as paisaxes naturais a través da ampliación do espazo cultivable, transformando os bosques en terras de labor e pasto, desecando terras pantanosas e lagoas (caso, por exemplo, da lagoa de Antela en Ourense ou a da Janda en Cádiz), construíndo canles de irrigación, encoros e pozos. Así mesmo, pode alterar o equilibrio ecolóxico polo emprego de fertilizantes químicos, herbicidas e insecticidas.
- A **gandería** tamén contribúe á deforestación ou desaparición do bosque, á destrución dos solos polo excesivo pastoreo e á contaminación das augas pola limpeza das cortes da gandería estabulada.

O uso de herbicidas e insecticidas nas actividades agrarias altera o equilibrio ecolóxico.

A limpeza das cortes contribúe á contaminación dos solos e augas.

Cuestións

- 1 Analiza a túa vila ou cidade: indica tres efectos que a súa instalación provoca no medio ambiente que a rodea.
- 2 Como afecta ao medio natural a ampliación dos espazos agrarios?
- 3 Selecciona tres condicións que ti creas que debería cumprir quen desexe construír en terreo próximo á costa para que o impacto sobre o litoral sexa o mínimo.

As instalacións industriais e as infraestruturas

A actividade industrial e a construción de infraestruturas producen un impacto visual e alteran as condicións naturais do terreo. Así mesmo, provocan unha forte contaminación atmosférica coa emisión de gases nocivos e tamén provocan importantes niveis de contaminación lumínica e acústica (ruídos e vibracións).

- As **instalacións industriais** ocupan cada vez máis espazos, tanto nos países desenvolvidos como nos subdesenvolvidos, xurdindo áreas que se sitúan, polo xeral, en terreos próximos ás cidades, ocupando espazos naturais ou dedicados á actividade agraria. A paisaxe modifícase

Central térmica de Sabón.

profundamente, non só pola ocupación do territorio, tanto terrestre como marítimo, senón pola presenza das arquitecturas propias das fábricas e industrias (grandes naves, chemineas, plataformas petrolíferas...) e a contaminación que xera tanto o proceso de fabricación como os residuos resultantes.

O medio natural pode resultar tamén moi alterado polas instalacións realizadas para obter materias primas e fontes de enerxía: minas a ceo aberto que fan desaparecer montañas, construción de encoros que asolagan vales, xeradores eólicos que modifican as liñas de horizonte...

- As **infraestruturas**, é dicir, o conxunto de servizos básicos para o desenvolvemento da economía moderna, tales como estradas, autoestradas, portos, aeroportos, liñas ferroviarias... permiten comunicar os centros de produción industrial cos centros aos que se destinan os produtos elaborados (basicamente as cidades), así como para abastecer as industrias de materias primas e de fontes de enerxía. A súa construción provoca tamén un forte impacto ambiental:

Ademais da súa influencia na paisaxe, os aeroportos xeran unha importante contaminación acústica.

- ▶ As **vías de comunicación terrestre** –para o tráfico automobilístico e o ferrocarril– alteran profundamente a paisaxe polos cortes provocados no terreo, o aplanamento ou recheo de zonas para nivelar as pistas, o asfaltado de campos e bosques, a construción de pontes, a canalización de ríos... Tamén actúan como un elemento de atracción da poboación, que se instala nas súas proximidades, precisamente polas facilidades que ofrecen para comunicarse con outras poboacións ou para trasladarse desde as vivendas aos lugares de traballo.
- ▶ Os **aeroportos** son outro tipo de infraestruturas que altera profundamente o espazo no que se constrúen. As instalacións –para atención dos pasaxeiros e dos avións– e as pistas de aterraxe e engalaxe precisan de amplos espazos conseguidos, ás veces, polo aplanamento de montes e recheos de vales.

- Os **portos**, tanto os pesqueiros como os deportivos e comerciais, pero especialmente estes últimos, modifican o trazado natural da costa con instalacións que requiren obras de dragados e recheos provocando, moitas veces, a destrución de areais, dunas e marismas. Estas obras alteran as correntes mariñas e poden provocar importantes modificacións na configuración das praias polo desvío do transporte da area.

Obras de construción do porto exterior da Coruña.
(Foto: faltadeingenieria.files.wordpress.com).

Todas estas obras citadas, ademais do impacto visual e de alteración das condicións naturais do terreo, provocan importantes niveis de contaminación lumínica (pola potente iluminación existe nas infraestruturas máis importantes), acústica (ruídos, vibracións) e atmosférica (gases contaminantes).

As instalacións portuarias modifican o trazado natural da costa. (Porto comercial da Coruña).

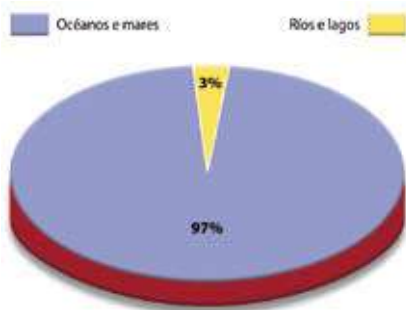
Cuestións

- 4 Sinala os posibles impactos que poida producir sobre a paisaxe natural a construción dunha autoestrada que nuns tramos atravesa zonas de montaña e noutros vai sobre a liña de costa.
- 5 Selecciona unha fotografía e comenta o impacto desa obra no medio ambiente.
- 6 Localiza algunha fotografía actual e outra de hai uns anos do teu barrio ou localidade para analizar e comentar os cambios producidos polo crecemento da urbanización (e da industrialización, se é o caso).

2 Os recursos son limitados

As actividades humanas empregan os recursos naturais que, agás contadas excepcións, son limitados. De aí parte a necesidade de controlar o seu uso de modo razoable e solidario, evitando a sobreexplotación e a destrución daqueles que non se poden repoñer facilmente.

A auga no mundo

A auga doce

A auga, un ben imprescindible cada vez máis escaso

Un dos recursos básicos para a vida e a actividade humana é a auga. Pode parecer un ben ilimitado, pois as chuvias e as nevadas repoñen periodicamente a auga evaporada ou consumida, pero como non está igualmente repartida e as actividades humanas requiren cada vez maiores cantidades, o seu aproveitamento presenta serios problemas.

- A **auga doce** supón tan só o 3% da auga do planeta. Encóntrase nos ríos, lagos, lagoas e acuíferos subterráneos. Para o seu aproveitamento e utilización constrúense encoros, canles e pozos. A súa sobreexplotación provoca o descenso do nivel dos ríos, a desecación das áreas lacustres e o esgotamento das augas subterráneas. No caso dos encoros, a auga embalsada modifica a paisaxe e o equilibrio ecolóxico da zona afectada, en proporción directa ao tamaño do encoro, ademais de desprazar a poboación do territorio que queda cuberto polas augas. Así, o maior do mundo, o das Tres Gargantas da China, que ocupa unha extensión de 572 km², non só modificou a paisaxe, senón que incluso alterou as condicións climáticas da zona pola evaporación que produce a nova masa de auga.
- As **ciudades** (consumo doméstico, rega de parques e xardíns, limpeza das rúas...), as **industrias** (refrixeración de maquinaria, lavado de materiais...) e a **agricultura** (rega) consomen grandes cantidades de auga. A medida que aumente a poboación a escaseza de auga será maior. Segundo algunhas estimacións, no ano 2025 pode sufrir escaseza de auga o 35% da poboación, uns 2.800 millóns de persoas.
- Existen grandes **diferenzas** entre os países desenvolvidos e os subdesenvolvidos en relación ao consumo de auga. A maior nivel de vida e de desenvolvemento, maior consumo de auga. Así, a media do consumo en Europa é de 200 litros por habitante e día, mentres que en África é de 30. En España, a media do consumo doméstico de auga é de 150/170 litros diarios por persoa, pero a el hai que sumar o das industrias e da agricultura, de xeito que a cifra ascende a 2.000 por habitante e día. É unha cantidade moi elevada, tendo en conta que as precipitacións son escasas e irregulares e as reservas de auga son insuficientes para abastecer esa demanda.
- Se preocupante é no ámbito mundial a escaseza da auga pola progresiva diminución e irregularidade das precipitacións, non é menos grave o que sucede coas **augas subterráneas**. Moitos destes acuíferos están tan explotados que corren o risco de esgotarse en pouco tempo. A diminución do volume de auga doce pode ocasionar a súa

DATOS PARA REFLEXIONAR

Cantidades de auga necesarias para...

- Producir 1 Tn de la ... 150.000 l.
- Fabricar 1 Tn de papel:200/325.000 l.
- O proceso de fabricación dun coche.....120/246.000 l.
- Producir 1 Kg de millo 900 l.
- Producir 1 mazá..... 70 l.
- Lavalouzas..... 30 l por lavado.

Desalinizar 1 m³ de auga custa 1,20 euros

<http://www.alava.net/>

salinización (aumento da concentración de sales minerais), de xeito que non resulta utilizable para o consumo humano, ademais da desecación total ou parcial de áreas lacustres. Todo contribúe ao avance da **desertización** no conxunto do planeta.

- Para aliviar a falta de auga potable apta para o consumo humano existe a posibilidade de aproveitar a auga do mar mediante o seu tratamento en **plantas desalinizadoras**. En España existen varias instaladas nas illas Canarias e na costa de Levante.
- A escaseza da auga e o desexo dun país de controlar a que comparte con outros países –de ríos e lagos– pode dar lugar a conflitos internacionais –**as guerras da auga**–. Segundo un informe do Banco Mundial, a disputa pola posesión da auga será a causa da maioría das guerras do século XXI.

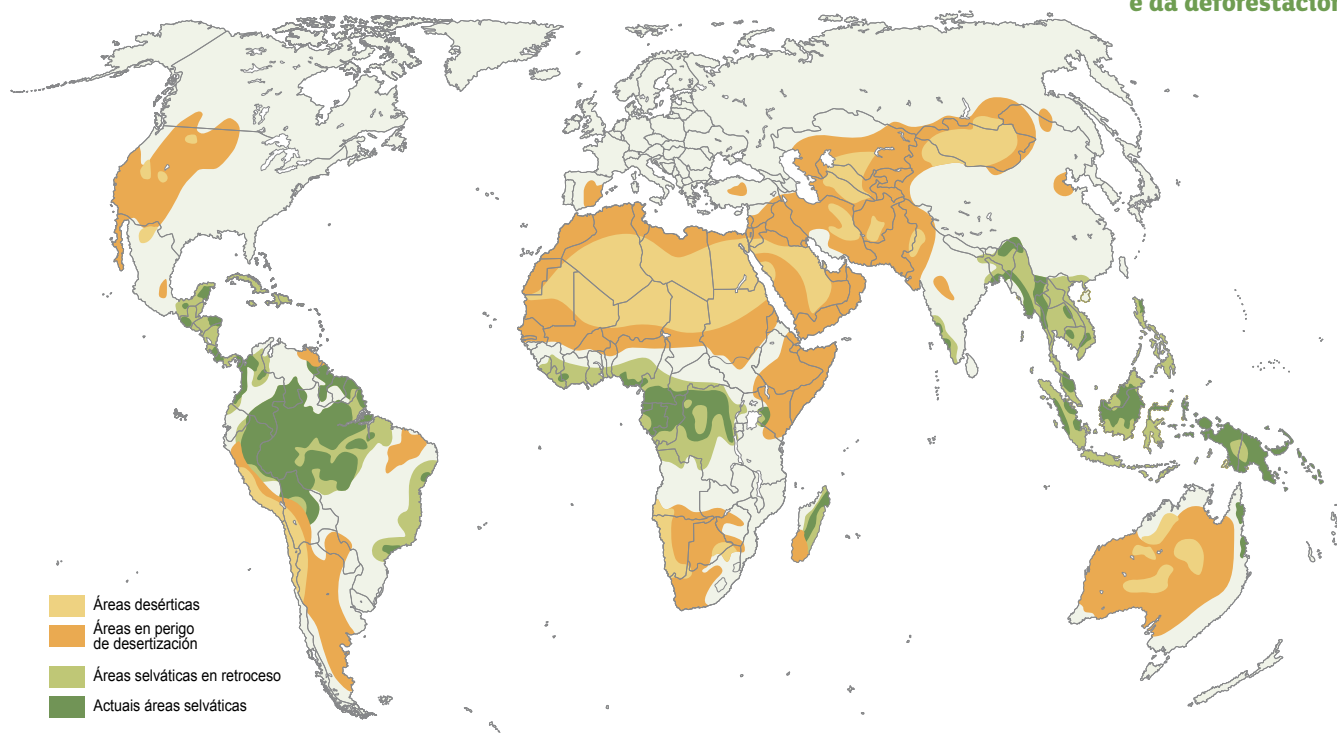
Planta desalinizadora de Jinámar (As Palmas).

Cuestións

- 7 Que consecuencias se orixinan na excesiva explotación dos acuíferos subterráneos?
- 8 Fíxate no mapa do avance da desertización e indica os posibles lugares onde se poidan orixinar *guerras da auga*.
- 9 Posiblemente viches e/ou escoitaches algún anuncio que alerta sobre o excesivo consumo da auga e dá consellos para aforrala. Fai un cómic ou redacta un guión para un anuncio publicitario coa mensaxe de concienciar sobre a necesidade de aforrar auga.

O avance da desertización e da deforestación

A deforestación afecta especialmente ás selvas ecuatoriais, que son actualmente o "pulmón do planeta".

Cada ano os incendios forestais destrúen en todo o mundo millóns de hectáreas de bosques.

A sobreexplotación dos bosques: a deforestación

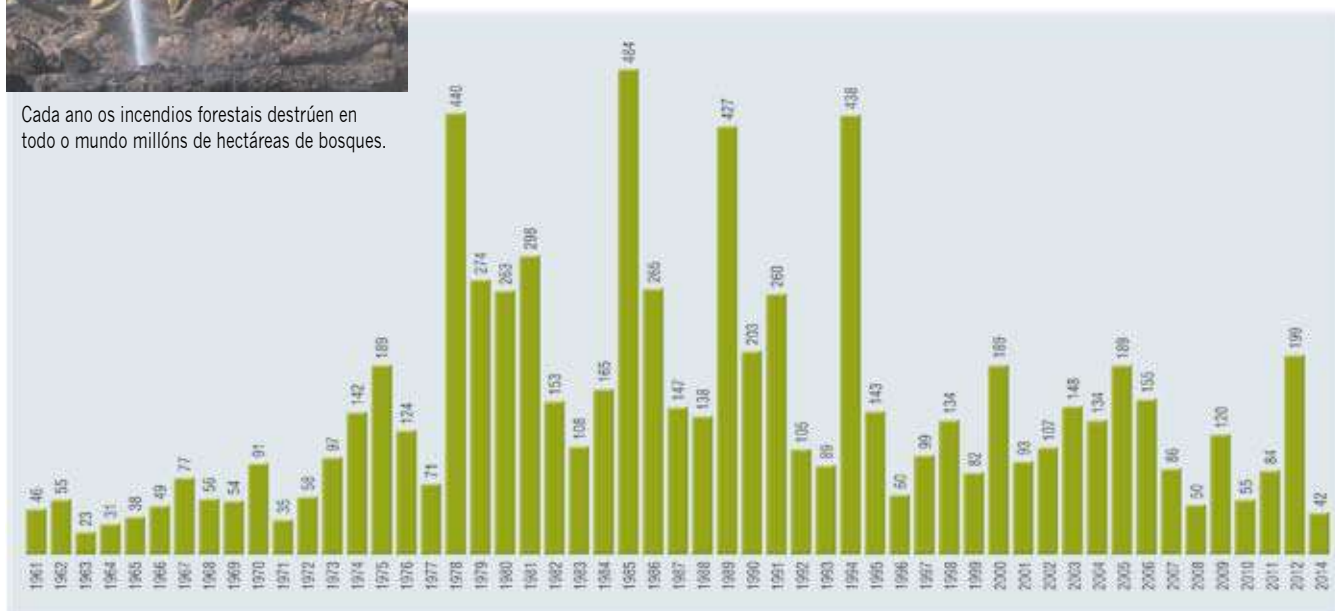
A deforestación ou destrución dos bosques é un dos aspectos máis negativos da alteración dos ecosistemas. As árbores, ademais de proporcionar materias primas como madeira e resinas, evitan a erosión dos solos, reteñen a auga de chuvia, acollen unha variada vida animal e contribúen á rexeneración da atmosfera a través da fotosíntese. A diminución da masa forestal do planeta está causada polos incendios forestais e pola corta das árbores para a obtención de materias primas para a industria, para transformar o terreo en campos de cultivos ou pastos para o gando, para construír estradas e liñas de ferrocarril, para explotar as riquezas minerais do subsolo, para ampliar as áreas urbanizables...

A deforestación afecta a todos os países e continentes, aínda que os efectos resultan máis graves nas selvas ecuatoriais (áreas de Indonesia, selva amazónica, golfo de Guinea). A redución da superficie de arboredo nestas zonas tropicais –entre o 1 e o 2% anual– ocasiona a perda da rica biodiversidade existente, a maior do mundo. Eliminadas as árbores, a forza dos raios do sol e as choivas torrenciais degradan os solos, de xeito que non resultan útiles para a agricultura. Aínda que algúns destes bosques se repoboan, resulta imposible restablecer o primitivo equilibrio.

O volume de masa forestal que os **incendios** destrúen cada ano en todo o mundo é de varios millóns de hectáreas, e afectan a todos os continentes. Uns bosques son máis propicios que outros a ser pasto das lapas; a seca e as altas temperaturas favorecen os incendios provocados por causas naturais (un raio) ou fortuítas (fogueiras mal apagadas, pavas, vertedoiros de lixo sen control...), pero son moitos os casos en que estes son provocados intencionadamente.

Superficie afectada por incendios forestais en España (miles de hectáreas)

Fonte: MAGRAMA

España ostenta a triste marca de ser o país europeo que perdeu máis masa forestal por mor dos incendios, e Galicia, á súa vez, é das comunidades autónomas que máis sofre este problema; os incendios orixinan a progresiva redución do manto verde que cubría o país en épocas pasadas. As especies autóctonas son substituídas por outras foráneas de maior rendibilidade económica nas repoboacións (piñeiros e eucaliptos, especies de crecemento rápido das que se utiliza a madeira para a elaboración da pasta de papel), coa conseguinte alteración do equilibrio ecolóxico.

Entre as **consecuencias** máis destacadas da deforestación están:

- Alteración das condicións do ecosistema, cun importante desprazamento das especies animais, cando non da súa desaparición.
- Alteración do ciclo hidrolóxico pola desaparición das masas vexetais que actúan como reguladoras das augas da chuvia.
- Perda do solo pola erosión, dando lugar a un proceso de desertización.
- Aceleración dos procesos de descomposición da materia orgánica, debido á maior exposición solar e á elevación da temperatura.

Cuestións

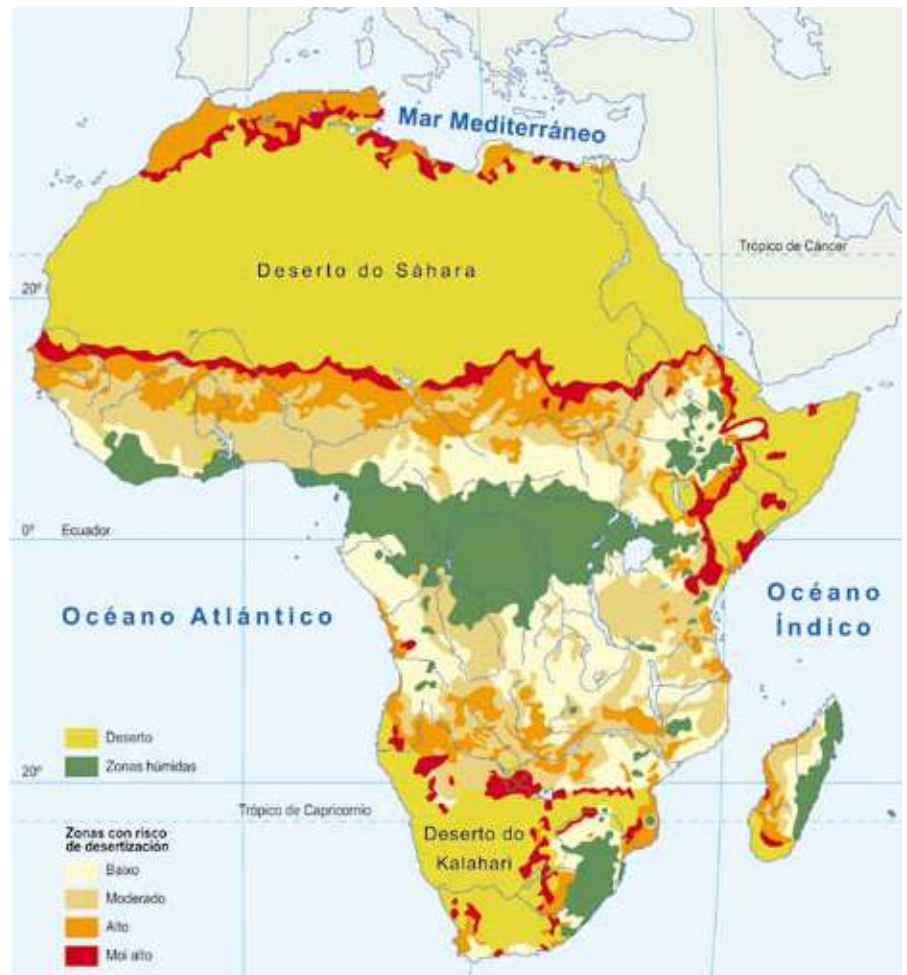
- 10** No mundo existen numerosas especies animais e vexetais en perigo de extinción, ben como consecuencia da actividade humana ou por cambios producidos no seu nicho ecolóxico. Indica algunha explicando as razóns polas que se atopa nesa situación.
- 11** Que consecuencias se derivan da deforestación?
- 12** Cada verán, os montes galegos son pasto das lapas. Indica tres consecuencias que os incendios provocan no medio ambiente.

O esgotamento das materias primas e das fontes de enerxía

As materias primas e as fontes de enerxía que máis se consomen non son renovables, de xeito que un uso excesivo pode ocasionar a súa desaparición. É o caso dos solos esgotados pola excesiva explotación humana, dos minerais, do petróleo, do gas natural... con reservas que diminúen a gran velocidade porque son consumidas de modo masivo pola poboación mundial.

Diversas institucións e foros internacionais alertan sobre os perigos deste consumo masivo e da falta de solidariedade das actuais xeracións coas vindeiras. Pero non todos os países desenvolvidos están dispostos a reducir o seu nivel de benestar (que esixe seguir ou mesmo aumentar o nivel de consumo), nin os menos desenvolvidos a renunciar a alcanzar as cotas de benestar que outros xa gozan.

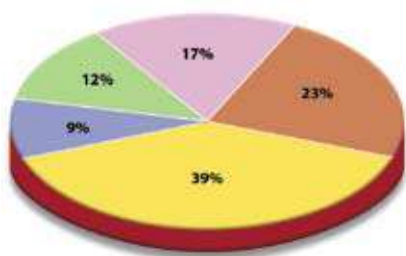
Avance da desertización en África

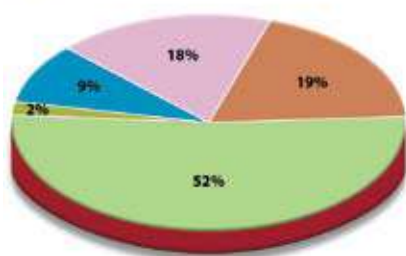
3 O avance da contaminación

Unha importante parte da actividade humana orixina agresións ao medio natural en forma de contaminación, é dicir, introducindo nese medio residuos que a natureza non pode incorporar nin descompoñer. Ademais de afectar o medio ambiente, estes residuos poden resultar prexudiciais para a saúde dos seres vivos. É un problema que afecta a todos os países, tanto os desenvolvidos como os que están en vías de desenvolvemento.

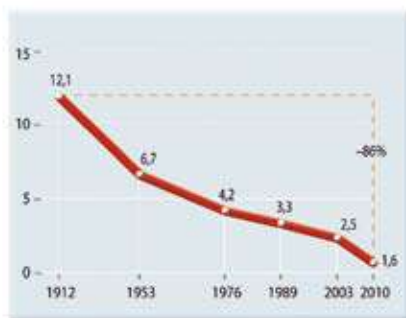
Orixe dos óxidos de xofre (SO_2)

Orixe dos óxidos de nitróxeno (NO)

Superficie dos glaciares (millóns de km^2)

A contaminación atmosférica

A emisión de gases á atmosfera como consecuencia da actividade humana altera a súa composición, de xeito que se rompe o equilibrio natural e, como consecuencia, se producen efectos negativos para o conxunto do planeta Terra.

■ Entre as principais fontes de contaminación destacan:

- ▶ A actividade **industrial**, que emite maioritariamente compostos do xofre, óxidos de nitróxeno, clorofluorcarbonatos, dioxinas e, nalgúns casos, substancias radioactivas.
- ▶ O **tráfico** terrestre e aéreo, que emite óxidos de nitróxeno e moléculas de carbono (CO , CO_2) procedentes da combustión de carburantes (gasóleo, gasolina, queroseno...).
- ▶ As **vivendas**, que emiten dióxido de carbono, a maior parte procedente das calefaccións.

■ Entre as consecuencias máis destacables da emisión de todos estes gases están:

- ▶ A **chuvia ácida**. É unha forma de precipitación na que a auga da chuva leva diluídos óxidos de xofre e nitróxeno procedentes da emisión de gases á atmosfera. Esta chuva destrúe a vexetación, aumenta a acidez das augas de ríos e lagos (de xeito que tamén afecta negativamente a fauna deses ecosistemas), e resulta moi prexudicial para a saúde humana. As proximidades das centrais térmicas son os espazos máis afectados.
- ▶ A **destrución da capa de ozono**. O ozono é un gas da atmosfera que, ademais de exercer unha acción reguladora da temperatura da estratosfera, retén as radicacións ultravioletas da luz solar máis nocivas para a saúde, as que destrúen o núcleo das células e provocan tumores na pel e queimaduras graves. Pero, como consecuencia da emisión de CFC (iniciais de clorofluorcarbono) pola industria (circuitos de refrixeración, disolventes, sprays...), esta capa de ozono estase destruindo orixinándose un buraco cada vez maior situado sobre a Antártida.
- ▶ O **efecto invernadoiro**. Consiste no aumento da temperatura atmosférica provocado pola retención da radiación solar que non retorna ao espazo. Esta situación é consecuencia da emisión de gases (metano, óxidos de nitróxeno, dióxido de carbono) que dificultan o retorno dos raios solares ao espazo, de xeito que aumenta a temperatura do planeta, producíndose alteracións no clima.

- O **smog**, a densa capa que, a modo de néboa fotoquímica orixinala pola reacción dos gases e fumes coa luz solar, cobre as grandes cidades (especialmente no inverno cando se aumenta a emisión de gases das calefaccións) afectando especialmente os ollos e os pulmóns dos seres humanos.
- O **desxeo de glaciares e casquetes polares**. É unha das máis destacadas consecuencias do quecemento global que experimenta a Terra como consecuencia do efecto invernadoiro. Todos os glaciares reduciron a súa superficie nos últimos 150 anos e algúns están practicamente desaparecidos. Entre as consecuencias do desxeo está a diminución da auga doce e o aumento do nivel do mar (calculado en 3,1 mm/ano).

Cuestións

- 13 Cales son as principais fontes de contaminación atmosférica?
- 14 Que consecuencias poden derivarse do efecto invernadoiro? Que pode pasar cos xeos dos polos e dos glaciares?
- 15 Por que a destrución da capa de ozono resulta prexudicial para a saúde?

Perigos do desxeo ártico e dos glaciares

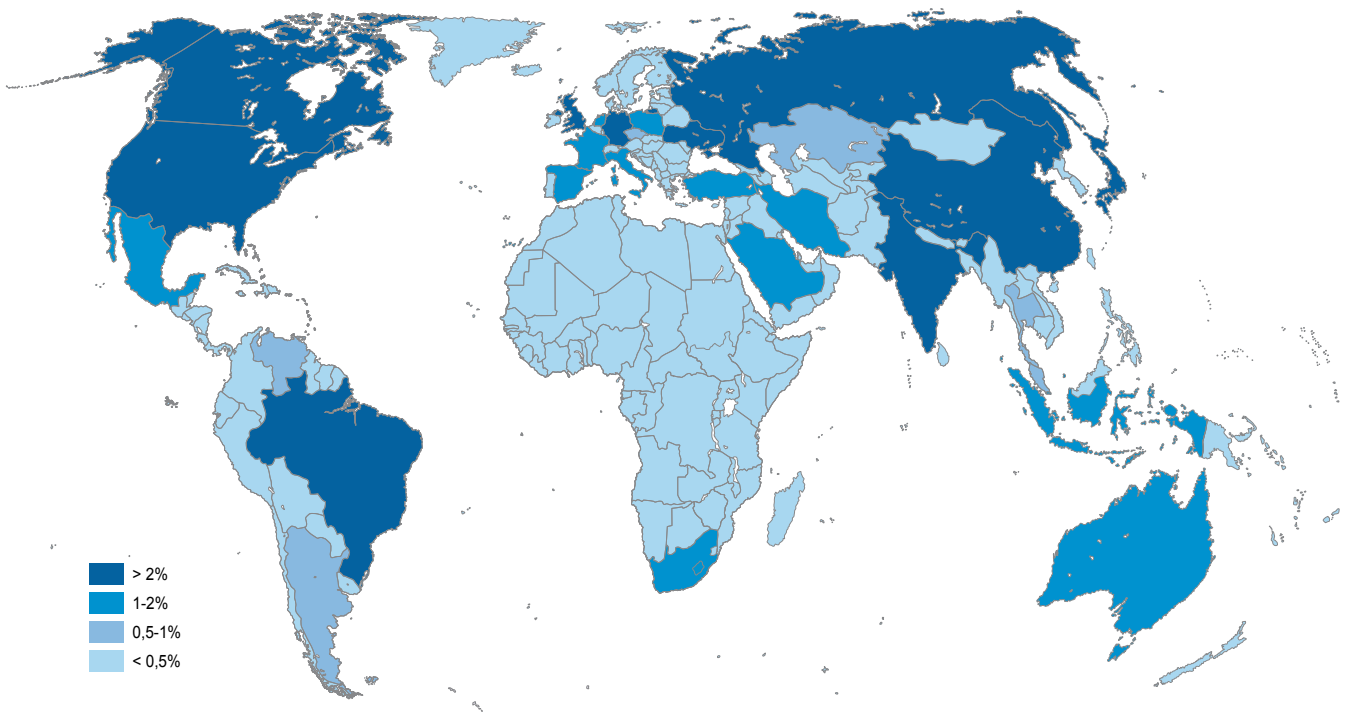
A velocidade do desxeo en Grenlandia triplicouse desde 1996, os glaciares das grandes montañas retroceden a pasos axigantados, a superficie xeadá do Ártico reduciuse un 20% durante o verán desde 1978 e xa non é de tolos pensar que o xeo do xélido continente pode desaparecer cara ao ano 2100, mentres que na península Antártida cada vez é máis frecuente a ruptura de grandes bloques de xeo do tamaño de países como Xamaica. O planeta quéntase e os grandes xeos derrétense coa consecuencia do incremento do nivel do mar.

La Voz de Galicia, 10-10-2005

Segundo as estimacións actuais, se todos os glaciares do mundo se fundisen, o nivel no mar aumentaría uns 61 cm. Pero se o fixese todo o xeo de Grenlandia aumentarían 6,1 m e se a Antártida perdese a súa cuberta de xeo, o aumento sería de 61 m. Actualmente, un terzo do aumento do nivel dos océanos é debido ao desxeo dos glaciares terrestres, outro terzo polo desxeo da Antártida e de Grenlandia e o terzo restante procede da expansión térmica da auga baixo o efecto do quecemento global.

ABC. 17-5-2013

A contaminación do aire. Emisións de CO₂ (% do total mundial)

Vertidos nun río.

A contaminación da auga e do solo

As augas correntes dos ríos e a dos mares e lagos, así como os solos, reciben continuamente o negativo impacto da actividade humana alterando o seu equilibrio natural.

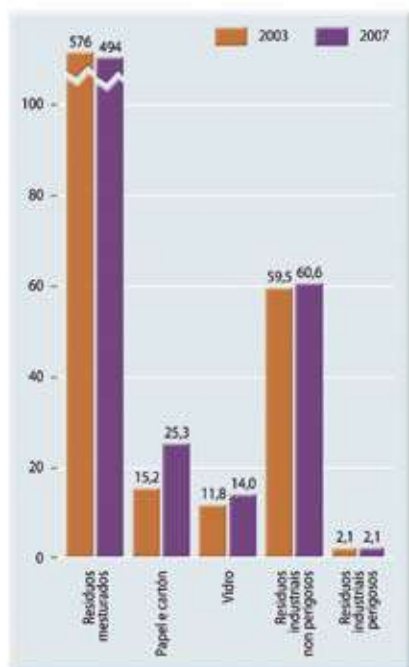
A contaminación das augas

As augas do planeta soportan diariamente toneladas de residuos e vertidos xerados pola actividade humana. Esta contaminación afecta de modo especial os seres vivos: uns desenvolven mecanismos de defensa e logran adaptarse a un medio deteriorado, pero outras especies desaparecen.

Entre as principais **causas** da contaminación das augas están:

- Os **residuos e vertidos industriais**, tales como aceites, lubricantes e hidrocarburos. Debido á súa característica viscosidade, forman películas na auga que alteran os intercambios naturais que se producen no medio acuático (auga-aire), producen asfixia por adherencia e modifican os fondos pola acumulación de todo o que se deposita. Ademais, cando se derraman os que foron usados (caso de aceites e lubricantes) son aínda máis perigosos porque arrastran produtos altamente contaminantes para as augas. Os accidentes no transporte marítimo poden ocasionar enormes danos ao medio ambiente, caso das **mareas negras** (vertidos de petroleiros, accidentes casuais e/ou intencionados nos pozos de extracción do petróleo).
- Os **residuos e vertidos urbanos**, especialmente as augas residuais procedentes das vivendas conducidas a través da rede de sumidoiros. Estes vertidos poden ser altamente contaminantes e, moitas veces, bótanse aos ríos e aos mares directamente. Por iso é fundamental, para deter a contaminación das augas, dispor de depuradoras que eliminen as substancias contaminantes e permitan a súa reutilización.
- Os **insecticidas e fertilizantes**, empregados na agricultura, chegan aos ríos e mares cando os dissolve a auga da chuva.

**Residuos recollidos en España.
2003-2007 (Kg/hab/ano)**

Fonte: INE. España en cifras. 2010

A contaminación dos solos

De modo similar ao que sucede coa auga, os solos do planeta están afectados por procesos de contaminación crecente. Un solo está contaminado cando se altera a súa composición natural con substancias alleas.

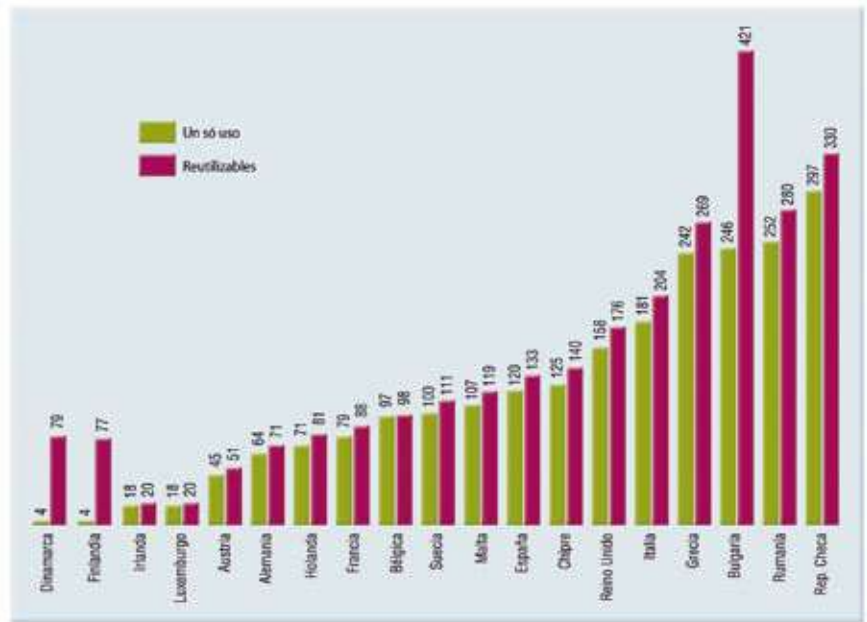
Entre as **causas** desta contaminación destacan:

- A **actividade agrícola** polo emprego de fertilizantes sintéticos e químicos (insecticidas, fungicidas, herbicidas). Todos estes produtos depositan nos solos grandes cantidades de compoñentes químicos, moitos deles tóxicos, que modifican o ecosistema.
- Os **residuos tóxicos e perigosos**, especialmente graves no caso dos refugallois radioactivos que xeran as centrais nucleares e, en menor cantidade, os procedentes da investigación, da actividade militar e dos hospitais. Moitos destes residuos tardan miles de anos en desintegrarse e, se entran en contacto co aire, resultan moi nocivos, de xeito que

deben ser almacenados en lugares que reúnan as condicións de seguridade esixidas para evitar fugas (depósitos de formigón, formacións xeolóxicas profundas tales como sales ou arxilas).

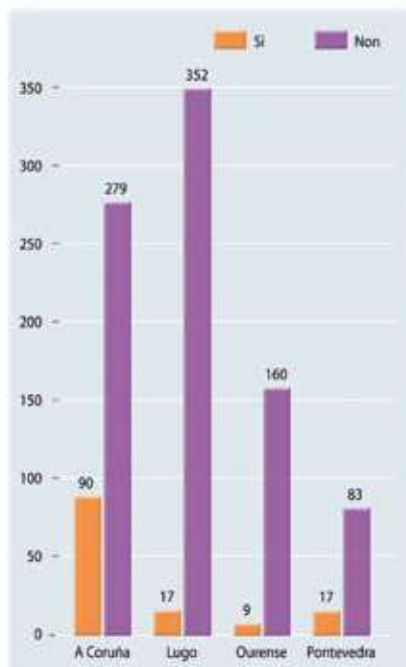
- O **residuos sólidos urbanos**, que aumentan constantemente en todo o mundo debido ao crecemento e desenvolvemento das cidades e o consumo dos seus habitantes (arredor de 500 Kg por habitante e ano nos países da UE). Teñen un alto impacto contaminante porque moitos deles non son biodegradables (por exemplo, dos 100.000 millóns de bolsas de lixo que se consumen na UE, unicamente o 11% son reutilizables e o 89% dun só uso). Proceden maioritariamente do que xeran os fogares, ademais dos producidos pola actividade comercial. Forman parte deste tipo de residuos os restos de alimentos e da súa preparación, o papel e os restos de envoltorios e de embalaxes, as pilas e os metais, os envases de líquidos... Cando estes residuos se acumulan en **vertedoiros** mal acondicionados, fermentan e liberan lixiviados que pasan aos terreos circundantes e tamén ás augas soterradas; ademais, o aumento de temperatura que provoca a descomposición dos residuos é a causa de numerosos incendios espontáneos.

Consumo de bolsas de plástico na UE

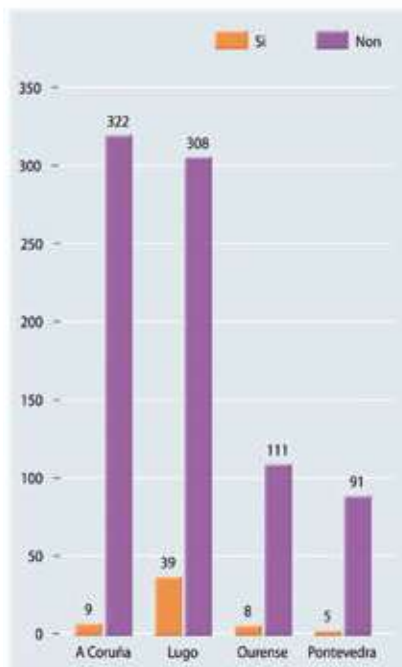
Fonte: Comisión Europea

Explotacións gandeiras. Perigo de contaminación de aquíferos. 2010

Fonte: Garda Civil. Informe sobre xestión de residuos agropecuarios en Galicia. 2010

Sistema para evitar vertidos accidentais de zurro. 2010

Cuestións

- 16 Que efectos contaminantes pode producir a actividade agrícola e gandeira?
- 17 Que son as mareas negras? Indica algúns dos efectos que producen sobre o medio ambiente.
- 18 Como evoluciona en España a recollida de residuos sólidos? Que perigos supoñen cando se acumulan en vertedoiros mal acondicionados?

4 A conciencia ecoloxista

A medida que aumenta o impacto negativo da actividade humana sobre o medio ambiente, aumenta tamén a conciencia colectiva que trata de facer compatible o desenvolvemento económico co equilibrio natural.

Desde as últimas décadas desenvólvese, cada vez con máis forza, a *conciencia verde*.

Movimentos e organización ecoloxistas

Ante a evidencia de que moitas das actividades humanas destrúen ou alteran gravemente o medio ambiente, xorden movementos e organizacións que loitan para evitar este proceso. Para alcanzar os seus obxectivos realizan accións destinadas a concienciar a sociedade dos problemas que se derivan do mal uso dos recursos e da contaminación, ademais de exercer presión sobre as autoridades para que tomen medidas para preservar, conservar e mellorar o medio natural.

Nace así a denominada **conciencia verde, ambiental ou ecoloxista**, unha actitude positiva das persoas cara á explotación adecuada dos recursos naturais. Froito do avance deste tipo de concienciación é a elaboración de leis que avalían o impacto ambiental e toman medidas para evitar os efectos negativos, así como a tipificación de novos delitos e sancións relacionados coas agresións ao medio ambiente. Nalgúns países desenvolvidos existe un Ministerio de Medio Ambiente ao que compete, de forma específica, abordar os problemas e achegar solucións.

No ámbito internacional, organismos como a ONU promoven acordos e conferencias para que os gobernos dos países poñan en práctica actuacións que permitan compaxinar o desenvolvemento económico e a conservación da natureza. Entre as primeiras medidas está o PNUMA (Programa das Nacións Unidas para o Medio Ambiente), programa elaborado na Conferencia de Estocolmo de 1972. Desde entón celebráronse numerosos encontros entre os que destacan os coñecidos como **Cumios da Terra**, iniciados en Río de Xaneiro en 1992 e que continúan celebrando reunións periódicas (Johannesburgo, 2002; Río de Xaneiro, 2012) nas que abordan cuestións relacionadas cos principais problemas do medio ambiente, especialmente os que afectan ao cambio climático.

As **organizacións ecoloxistas**, como Greenpeace, Ecoloxistas en acción, ADEGA, WWF/Adena e outras moitas, promoven accións en defensa da natureza, tanto no ámbito internacional como local. Nalgúns países existen partidos políticos –os **partidos verdes**– que teñen como punto central do seu programa político a defensa do medio ambiente. Así, no Parlamento Europeo (2014) forman grupo propio –Os Verdes-Alianza Libre Europea– con 50 deputados, o 6,6% do total da cámara.

As organizacións ecoloxistas promoven accións en defensa da natureza.

Medio ambiente e desenvolvemento sustentable

O modelo de crecemento económico dos séculos XIX e XX, se continúa ao mesmo ritmo de destrución de recursos e de alteración do medio ambiente, é insustentable. Por iso, desde a década de 1970, se realizan propostas para substituír ese modelo por outros máis respectuosos coa natureza. Unha das máis aceptadas é a elaborada en 1986 por iniciativa da ONU, a coñecida como Informe Brundtland, na que se defendía o **desenvolvemento sustentable**, entendéndose por tal o que dá satisfacción ás necesidades da xeración presente sen comprometer a capacidade das xeracións futuras para satisfacer as súas propias necesidades.

A lei dos tres "R"

Entre as medidas que contribúen a evitar o deterioro da natureza están as que se poden aplicar no tratamento dos residuos urbanos e industriais mediante a **Redución, Reutilización e Reciclaxe: os tres erros**. Para que a aplicación desta lei teña éxito cómpre que se realice unha boa separación dos materiais de refugal lo mediante a recollida selectiva (contedores de materia orgánica, de papel, de envases, de aceites usados....):

- **Reducir** o volume de residuos implica modificar os procesos industriais, aplicar tecnoloxías limpas, elaborar produtos que se poidan reciclar ou que produzan os mínimos residuos, eliminar embalaxes superfluos... Tanto a nivel individual como colectivo debe reducirse o consumo de produtos que son sexan necesarios, así como de todos os contaminantes.
- **Reutilizar** os residuos significa aproveitar todos os posibles usos dos produtos como, por exemplo, envases que poden usarse de novo como tales ou fabricar outros novos cos mesmos materiais.
- **Reciclar** os residuos para recuperar materiais usados para novos usos. Así, os restos orgánicos poden transformarse en compost que serve como fertilizante natural nos campos; da fermentación da materia orgánica en ausencia de osíxeno obtense biogás que serve como combustible; o papel e o cartón usado poden ser tratados para utilizalos de novo...

Reciclado por tipo de residuos. 2012

Fonte: INI. España en cifras. 2013

Cuestións

- 19 A que se denomina conciencia verde?
- 20 Que defenden os partidarios do desenvolvemento sustentable?
- 21 Indica cinco exemplos de posible reutilización de residuos que se xeren habitualmente na túa casa.

A reciclaxe permite darlle novos usos a materiais xa utilizados.

5

Medidas de protección do medio ambiente

A progresiva toma de conciencia da sociedade sobre a degradación do medio fai que en todos os países, con maior ou menor intensidade, se adopten medidas e elaboren leis destinadas a protexer, conservar e mellorar o medio ambiente.

O medio ambiente na Constitución española

Art. 45.1. Todos teñen o dereito a desfrutar dun medio ambiente axeitado para o desenvolvemento da persoa, así como o deber de conservalo.

Art. 45.2. Os poderes públicos velarán pola utilización racional de todos os recursos naturais, co fin de protexer e mellorar a calidade da vida e defender e restaurar o medio ambiente, apoiándose na indispensable solidariedade colectiva.

Art. 45.3. Para quen violen o disposto no apartado anterior, nos termos que a lei fixe, estableceranse sancións penais, ou, no seu caso, administrativas, así como a obriga de reparar o dano causado.

Constitución española. 1978

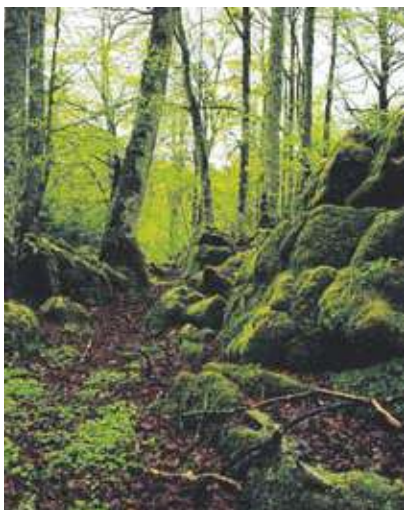
Protección e conservación do medio natural

A lexislación protectora de espazos naturais ten como obxectivo evitar que se deteriorenen zonas de alto valor ecolóxico. Entre as medidas destinadas a lograr a protección e conservación deste tipo de espazos están: a prohibición de realizar actividades industriais, non conceder permisos para levantar construcións para vivendas ou fábricas, controlar estritamente o trazado de novas infraestruturas, que deben contar con informes previos sobre o impacto ambiental que poidan ocasionar.

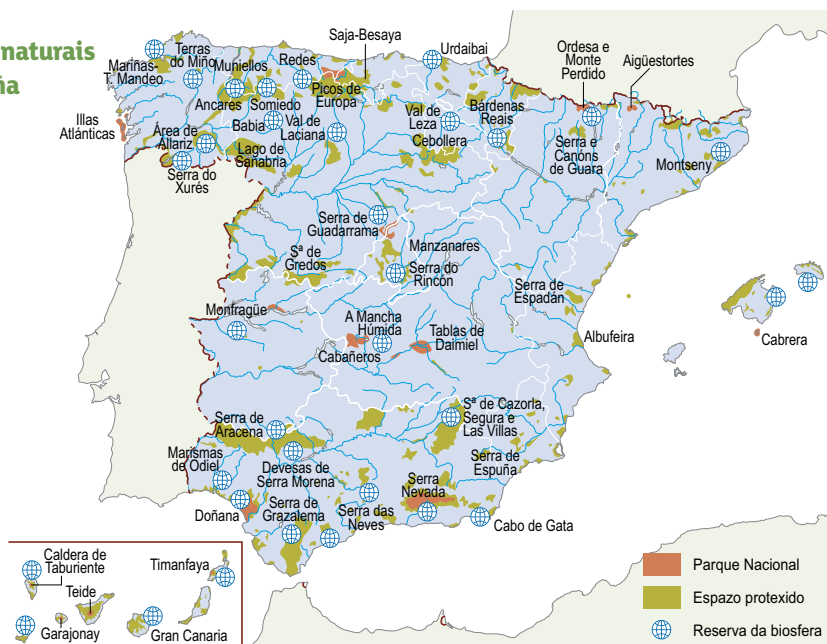
En 2013 a UNESCO (Organización das Nacións Unidas para a Educación, a Ciencia e a Cultura) establecía 610 áreas de especial protección dentro do programa da Rede Mundial de Reservas da Biosfera localizadas en 117 países (45 en España e 3 delas en Galicia) nas que se trata de harmonizar a actividade humana co equilibrio ecolóxico. A Unión Europea conta, entre outros, co programa Rede Natura no que se inclúen hábitats naturais que deben ser protexidos e conservados (en España son 1466 lugares de importancia comunitaria e 643 zonas de especial protección para as aves).

En España existen varias leis destinadas a protexer e conservar espazos naturais entre as que destacan: Lei de Parques Nacionais (1916, 2014), Lei de Conservación de Espazos Naturais (2007), que clasifica os espazos

Espazos naturais en España

Parque Natural de Urbasa (Navarra).

Fonte: Anuario EUROPARC. España

Analizamos... o Parque Nacional das Illas Atlánticas

O Parque Nacional Marítimo Terrestre das Illas Atlánticas de Galicia comprende os arquipélagos de Cortegada, Sálvora, Ons e Cíes e o espazo marítimo que as rodea. Estas illas foron declaradas Parque Nacional no ano 2002 como unha das mellores mostras dos ecosistemas propios das costas e fondos mariños atlánticos españois.

Os sistemas naturais representativos do Parque son as zonas costeiras e a plataforma continental atlántica. A vida vexetal está condicionada polos ventos cargados de salitre. A flora máis representativa está nos acantilados e nas dunas. Entre as rarezas do Parque está a camariña (*Corema album*), a xesta de Ons (*Cytisus insularis*) e as flores chamadas "paxariños" (*Linaria arena-ria*, pequena planta anual propia das dunas estabilizadas). Gran parte dos animais terrestres tamén dependen do mar, como as numerosas colonias de aves, principalmente de gaivota de pata marela e cormorán moñudo. Na mar, no verán, é frecuente ver cetáceos como o rorcual común e, neste medio mariño, son importantes as comunidades de algas pardas.

♦ Elabora unha gráfica sectorial

Extensión do Parque das Illas Atlánticas (ha)

Superficie marítima: 7.285 Superficie terrestre: 1.195

Cuestións

1. Con estes datos, elabora unha gráfica sectorial e valora a importancia do medio mariño neste espazo protexido.

♦ Elabora unha gráfica de barras

Visitantes no Parque das Illas Atlánticas

Ano	2007	2008	2009
Visitantes	238.939	245.000	274.716

Cuestións

2. Con estes datos, elabora unha gráfica de barras e valora o aumento de visitantes no Parque.

♦ Valora unha información

En febreiro de 2007, o periódico británico The Guardian elixiu a praia de Rodas, na illa de Monteagudo (arquipélago das Cíes) como a mellor praia do mundo.

Cuestións

3. Que opinas desta afirmación? Razona a resposta con argumentos a favor e en contra.

♦ Observa, analiza e comenta imaxes e textos

Extensión do Parque das Illas Atlánticas (ha)

A pesar da protección de que goza, é preocupante a contaminación existente na súa área procedente, sobre todo, da actividade industrial e pesqueira do porto de Vigo. Ademais, cómpre ter en conta outros focos contaminantes non menos importantes: o constante tráfico de petroleiros que pasan fronte á illas, con frecuentes e irresponsables limpeza dos seus tanques ao seu paso; a climatoloxía e o abrupto das súas costas fan que con frecuencia se produzan accidentes de petroleiros que contaminan gravemente as augas. A pesar dos enormes esforzos realizados para evitar que o cru derramado polo petroleiro Prestige (19-11-2002) afectase o Parque, o 90% quedou contaminado, de xeito que houbo que redobrar esforzos para recuperalo.

Cuestións

- Que arquipélagos forman parte do Parque das Illas Atlánticas? A que tipo de contaminación están permanentemente expostas as illas? Esta fotografía está tomada nalgunha das illas do Parque. Fai unha listaxe de consecuencias concretas –para a flora, a fauna e a atmosfera– que pode ocasionar unha marrea negra.
- Coa axuda da información facilitada por páxinas web como a oficial do Ministerio de Agricultura, Alimentación e Medio Ambiente diseña unha posible visita a unhas das illas do Parque, indicando que deberías levar, en que puntos pararías para observar, que anotarías no teu caderno sobre o nivel e tipo de contaminación atopada...

Traballamos con... fotografías

A fotografía é unha importante fonte de información visual, moi empregada nos estudos e análises xeográficas, porque permite ter unha visión global de aspectos que non se poden observar coa mesma amplitude a nivel do terreo. Especialmente útiles resultan as fotografías aéreas, que permiten observar amplos espazos e son a base para a confección dos mapas.

♦ **Análise**

- Que se observa?
- A que situación fai referencia?
- Onde se sitúa a imaxe?
- A que momento temporal corresponde?
- Que elementos se poden identificar?

♦ **Comentario**

O comentario debe centrarse en destacar a temática que recolle a instantánea fotográfica –neste caso concreto a contaminación das augas do mar e da costa por un vertido petrolífero– e o seu impacto medioambiental. Ademais, convén que se relacione este tipo de contaminación con outras agresións ao medio ambiente, así como analizar as principais medidas que se poden adoptar, en cada caso, para evitar ou minimizar o impacto das actividades humanas sobre a natureza.

Voluntarios recollen na Pedriz (Muxía, na Costa da Morte) a capa de fuel derramada polo petroleiro Prestige en novembro de 2002.

Lembra e aplica

1. Define os seguintes conceptos:

Chuvia ácida, reciclaxe, efecto invernadoiro, deforestación, smog, Protocolo de Quioto, contaminación.

2. Une con frechas

• Desertización	Partidos verdes
• Marea negra	Contaminación atmosférica
• Deforestación	Petróleo
• Insecticidas	Progresiva ausencia de humidade
• Compost	Reciclado de residuos orgánicos
• CFC	Contaminación dos solos
• Conciencia ecolóxica	Perda de masa arbórea

3. Observa, analiza e comenta esta fotografía.

4. Analiza e comenta estas gráficas.

5. Desenvolve esta cuestión: a auga, un ben imprescindible cada vez máis escaso.

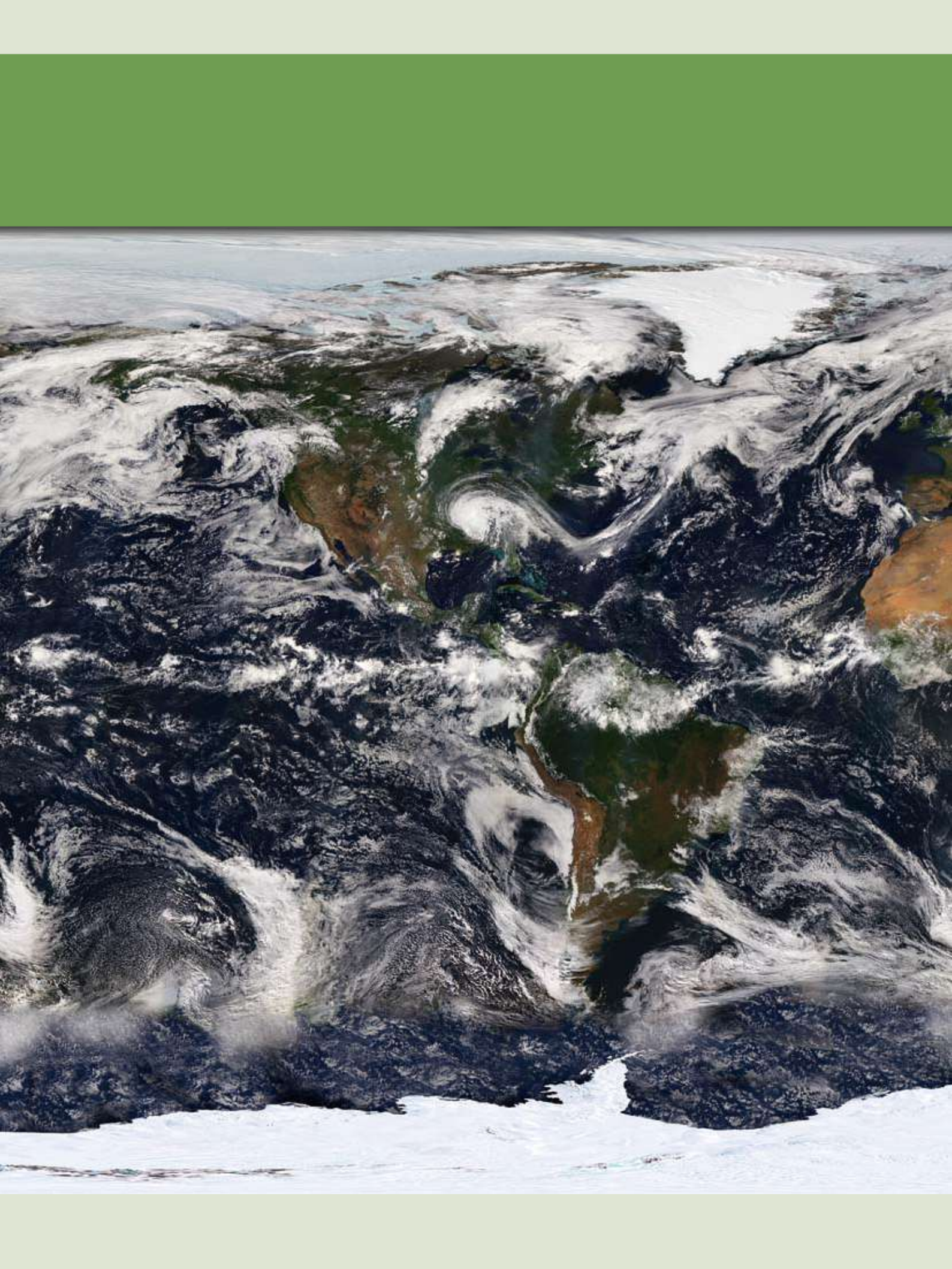
Recomendacións

♦ PARA LER

Ramón Caride Ogando. *A negrura do mar*. 2004 [Relato da viaxe imaxinaria que, no ano 2076, fan os protagonistas ao océano Atlántico con motivo dunha alarma medioambiental]

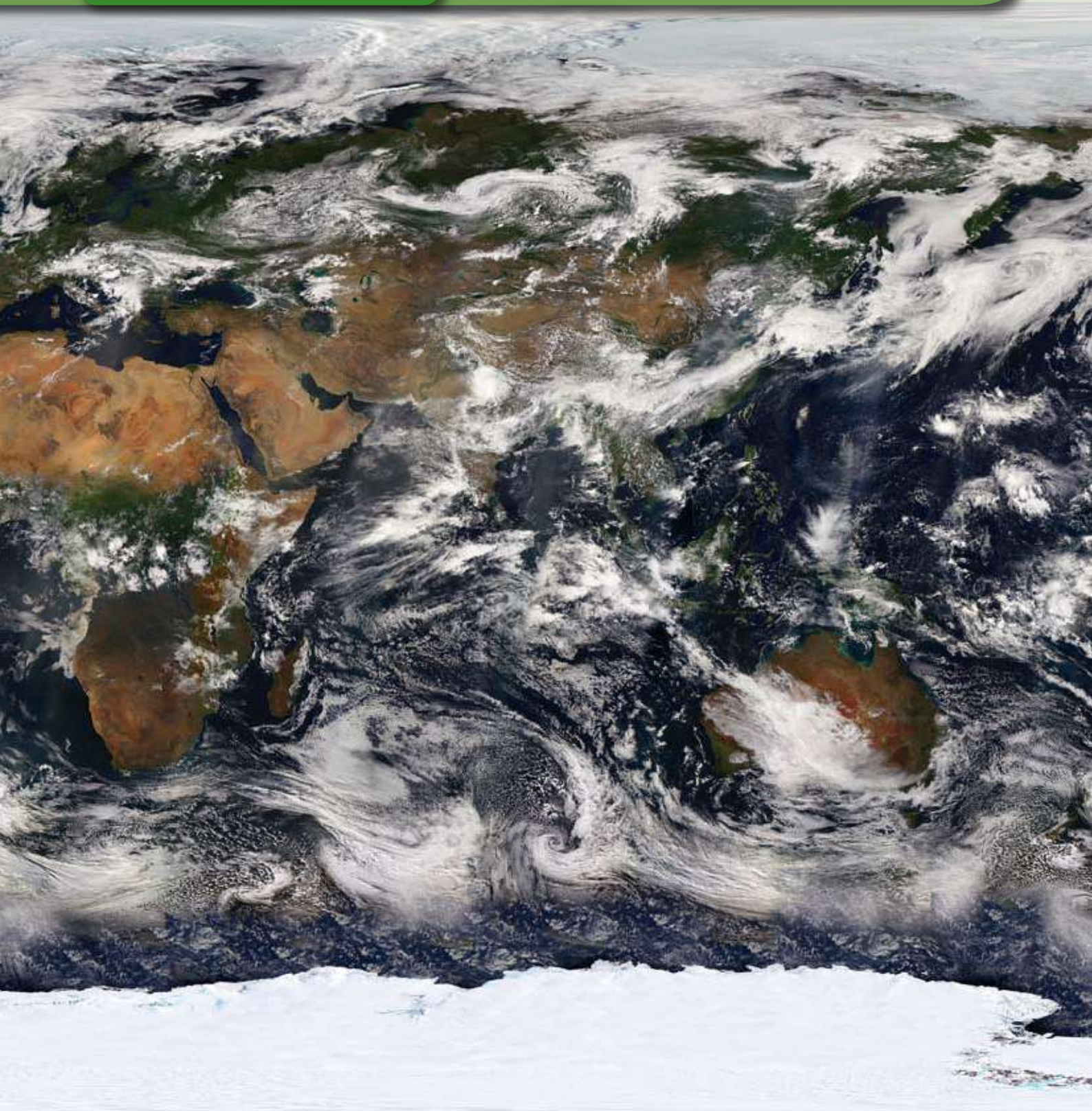
♦ PARA VER

O día de mañá. Roland Emmerich. 2004 [A través de espectaculares efectos especiais, móstranse posibles consecuencias do cambio climático global resultantes dos desastres causados pola actividade humana]

Anexos

- * Planisferio físico
- * Planisferio político
- * España físico
- * España político
- * Galicia físico
- * Galicia político

Planisferio físico

Planisferio político

España físico

Galicia físico

Galicia político

